

A HÁZTARTÁSOK FELSZERELTSÉGE ÉS SZOLGÁLTATÁSFOGYASZTÁSA

VÁGI GÁBOR

Az itt közreadott írás egy 1979-ben készült tanulmány részlete. Szerzője *Vági Gábor* az alig három esztendeje fiatalon elhunyt kitűnő közgazdász-szociológus. A tanulmányt egy nagyobb kutatás részeként írta az akkori Könnyűipari Minisztérium háttérintézeteként működő Központi Szolgáltatásfejlesztési Kutató Intézet felkérésére, ahol 1975-től 1982-ig tudományos munkatársként dolgozott.

Az Intézet egyik fő feladata az idő tájt az volt, hogy hozzájáruljon az életszínvonalpolitika aktuális célkitűzéseiként értelmezett lakosságiszolgáltatás-fejlesztés tudományos megalapozásához. Vági Gábor tanulmánya szolgáltatta ennek az átfogó tudományos projektnek elméleti-történeti háttérét.

A tanulmány Bevezetésében a szerző így ír a kutatásról és saját céljairól.

„Ez a tanulmány egy több fázisból álló kutatássorozat első szakaszának eredményeit tartalmazza. A kutatássorozat célja az, hogy hozzájáruljon a lakossági szolgáltatási igények megismerésének tudományos megalapozásához, konceptuális keretet ajánljon egy távlati szolgáltatásfejlesztési koncepció kidolgozásához, valamint a rövid távú és középtávú feladatkitűzések állapotfelmérő szakaszának munkáihoz.

A tanulmány közvetlen célkitűzése az, hogy a lakossági igényeket abban a közegben vizsgálja, ahol ezek az igények ténylegesen megjelennek: a fogyasztók életmódjában és gazdálkodásában. Mivel a fogyasztók maguk nem egyszerűen és nem kizárólag egyes személyek, hanem olyan személyek együttese, akiknek fogyasztása közös tevékenység, a háztartások gazdálkodása és háztartási munkája áll majd a középpontban. A hangsúlyt azonban a háztartási munkára igyekszünk helyezni, mert ez az a jelenség, amely a szolgáltatások fogyasztásával közvetlen tartalmi kapcsolatban áll. A gazdálkodásnak a kapcsolatokra ráakadó, azokat kiegészítő és szolgáló eszközjellegű tulajdonítunk. Nem a háztartási gazdálkodási folyamatból vezetjük le tehát a háztartási munkák és a szolgáltatások iránti igényeket, hanem ezeket a gazdálkodási jelenségeket tekintjük a „naturális” jellegű összefüggések következményének.

Ezzel a megközelítési móddal meglehetősen járatlan terepen kell próbálkoznunk: az ún. háztartás-gazdaságtani kutatások Magyarországon a felszabadulás óta csupán az elmúlt fél évtizedben mutattak fel némi eredményt. A háztartási gazdálkodás nemzetközi irodalmának már nagyobb múltja, helyenként értékes hagyományai, és tematikus ágazatai, sőt sajátos szemléletű „iskolái” is vannak. Ez az irodalom azonban többnyire tisztán ökonómiai kategóriákban gondolkodó vizsgálódásokból áll, amelyek, nézetünk szerint, egyre jobban eltávolodnak mind a szolgáltatások hazai fejlesztési kérdéseitől, mind attól a lehetőségtől, hogy e kérdéseket összefüggéseikben tárgyaló fogalmi keretet vázoljanak fel. A fogyasztói magatartás, a háztartások gazdálkodásának ún. mikromodelljei aligha vihetnek közelebb ahhoz, hogy a vásárlásokat megelőző, vagy éppen vásárlásokban meg sem nyilvánuló döntéseket (amelyek pedig

másfelől a szolgáltatásfogyasztást is befolyásolni képesek), megismerni és elemezni tudjuk.”

Vági elemzésének aktualitását számunkra nem az adatok frissessége adja, hanem a feltárt összefüggések sokfélesége és mélysége, a gondolatfűzés szellemessége, az adatokkal való bánás tudományosan megalapozott és egyszersmind intuitív módja szolgál olyan élménnyel, mely nemcsak erőteljes szembesülés a tizenegynehány évvel ezelőtti valósággal, hanem figyelmeztetés is arra, hogy a statisztikai adatok — megfelelő interpretáló szellemi erő segítségével — miként képesek megelevenedni.

A tíz fejezetből álló, könyv méretű munka intézeti belső sokszorosítás formájában maradt fenn, nyomtatásban eddig egyetlen részlete sem jelent meg. Fő fejezetei:

- I. Bevezetés
- II. Háztartás és munkamegosztás
- III. Néhány értelmezés a háztartások gazdasági funkcióiról
- IV. A modern háztartás és a háztartási szolgáltatások történeti előzményeiről
- V. A háztartási munkaszervezet gazdasági szerepének tendenciái
- VI. A háztartások felszerelési tárgyainak vásárlása és használata; a szolgáltatások igénybevétele
- VII. A háztartásban töltött idő
- VIII. Miért nem alakult ki a „szolgáltatások társadalma”?
- IX. A háztartások felszereltsége és szolgáltatásfogyasztása Magyarországon
- X. Az empirikus háztartástípusok kérdése

A *Statisztikai Szemle* fontosnak látta a tanulmány alábbi részletének közlését, hogy felkeltse a figyelmet a Vági Gábor munkássága által képviselt szellemi értékekre, és így járuljon hozzá ezek továbbéléséhez. Az írásművet változatlan formában közöljük, csupán ott egészítettük ki egy-egy jegyzettel, ahol ezt a jobb megértés, illetve a tájékozódás céljából a mai olvasó számára szükségesnek éreztük.

A Szerkesztőség

*

A szolgáltatások iránti igények hazai kérdéseire rátérve mindenekelőtt azt szükséges tisztáznunk, hogy a nemzetközi tapasztalatok és bizonyos elméleti megfontolások áttekintése kétféle módon vonatkoztathatók rájuk. Az azonosságok látszanak fontosabbnak: azonosak a háztartások modernizálásának tendenciái, a felszereltség jelentősége a családok mindennapi életében és a gazdaság teljes rendszerében, azonosak vagy igen hasonlóak az időfelhasználás módjai, és sok tekintetben azok a szolgáltatások fejlődését lassító tényezők is. A különbségeknek éppen abból a szempontból van jelentőségük, hogy perspektivikusan Magyarországon is olyan általános gazdasági fejlettséget, műszaki termelési színvonalat stb. képzelünk el, amilyen az eddig tárgyalt összehasonlításban szereplő országokat jellemzi.¹ A háztartásoknak az a „modellje”, amelynek önellátó munkájáról, felszereléséről, időfelhasználási szerkezetéről beszéltünk, egy gazdaságilag fejlett ország városi háztartásának felel meg; itt önellátás már csak a háztartási szükségletek körében működik, és ebben a körben azután a háztartásnak minden lehetősége megvan arra, hogy éljen az ipari termelés által nyújtott, ezt a munkát megkönnyítő előnyökkel. Nyilvánvaló, hogy még a világ leggazdagabb országaiban sem ilyen minden háztartás. Ez a „modell” nem egyéb, mint tendenciák sűrítése: társadalmi tényként nem, legfeljebb fejlődési irányként általánosítható.

¹ Az összehasonlításban szereplő országok: Anglia, Ausztria, Belgium, Dánia, Egyesült Államok, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Japán, Kanada, Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia, Olaszország, Spanyolország, Svájc, Svédország. (A szerk.)

Magyarországon (még kevésbé, mint az említett, gazdaságilag fejlettebb országokban) nem kizárólagos az ilyen „modern városiháztartás-modell”. A háztartási munkaszervezet homogenizálódása nálunk legfeljebb részfolyamataiban történt meg: a szolgazemélyzet eltűnt, és a háztartás önellátó tevékenységei fokozatosan a szűk értelemben vett háztartási szükségletek köré csoportosulnak.

A családi munkaszervezet altípusai

A háztartási munkaszervezetnek azonban Magyarországon (és a szocialista országok többségében) lényegesen nagyobb összeggazdasági szerepe van, mint a tőkés világ fejlett ipari országaiban. Ez a szerep az élelmiszer-termelés üzemi szerkezetének sajátosságaival magyarázható. A lakosság kisgazdaságai — mindenekelőtt a mezőgazdasági termelősövetkezeti tagok háztartási gazdaságai — állítják elő az ország élelmiszer-termelésének jelentős hányadát, s ennek a termelésnek családi kisüzemek a termelőszerkezetei. Így nálunk még a legelnagyoltabb fogalmazásban is a háztartási munkaszervezetnek (gazdasági-társadalmi tartalmát és környezetéhez való viszonyát tekintve) legalább három különálló típusa különböztethető meg.

a) A *kisgazdasággal nem rendelkező* háztartások állnak legközelebb az eddig tárgyalt — vagy feltételezett — városiháztartás-modellhez. Önellátó munkájuk gyakorlatilag a lakásban végzett közvetlen háztartási munkákat jelenti. Ezekben a háztartásokban fordulnak elő legritkábban a kereső munkát nem végző „háztartásbeli” felnőtt családtagok, s ezért e munkák térben és időben is egyértelműen elkülönülnek az együtt élő családtagok minden más munkatevékenységétől.

b) Az *önellátó kisgazdaságot működtető* háztartások átmeneti típust képviselnek. Önellátásuk természetesen ezeknek sem teljes, de többre terjed ki, mint az előző típus háztartásaié. Élelmiszer-fogyasztásuk alapanyagainak bizonyos (változó) hányadát maguk állítják elő, de ez a mezőgazdasági tevékenység nem terjed odáig, hogy a családtagok fogyasztásához szükséges termékeken felüli produktumot is eredményezzen. Legtisztább változatában egészen szűkre zsugorodó parasztháztartásként funkcionál (csak a lakóházhoz tartozó kisméretű telek a terepe, ahol csupán kicsiben történő zöldség- és gyümölcsstermesztésre és minimális helyigényű gazdasági épületek felállítására van lehetőség). Ugyanehhez a típushoz sorolhatók, de a háztartási, illetve mezőgazdasági munkájukat mereven elkülönítve végzik azok a háztartások, amelyeknek kiskertjük, „hobbikertjük” van, és ez állandó lakásuktól külön, esetleg meglehetősen távol fekszik (lakásuk akár többemeletes városi házban is lehet).

c) Az *árutermelő kisgazdaságok* típusa a másik véglet; ez a paraszti árutermelésre emlékeztető forma is a családi munkaszervezetre épül. Mezőgazdasági termelése többnyire specializált, ami azonban nem zárja ki, hogy legyen egy önellátó „szektora” is. Ennél a típusnál a lelegevenebb a háztartási munkák és a mezőgazdasági termelés tradicionális összetartozása, egysége. Mivel a mezőgazdasági munka ezekben a háztartásokban pénzjövedelem forrása, a családi munkaszervezetben végzett tevékenységnek talán itt a legnagyobb a szubjektív értéke is. Sehol annyira nem tudatos a munka és a pénz egymásra válthatósága, egymást helyettesítő viszonya, mint éppen az ilyen háztartásokban.

A hazai helyzet első és minden bizonnyal legdöntőbb sajátossága az eddig tárgyalt „modernizált modellel” szemben tehát az, hogy a magyar háztartások közt nagy számmal szerepelnek a tradicionális paraszti önellátással még szoros kapcsolatokat tartó családi gazdaságok. Még két évtizede sincs, hogy ezek egy része minden munkatevékenységét parasztcsaládi kisüzemben végezte, és bár azóta e háztartások életében legalább egy családtag révén a kereső munka (társadalmasodott termelőszerkezetekben végzett munka) is megjelent, a családi munkaszervezetben végzett munka nem vált idejét múlttá vagy fölöslegessé. Ezért az otthoni munkához a magyar háztartások

jelentős hányada egészen másképp viszonyul, mint a paraszti hagyományokat jóval korábban maga mögött hagyó nyugat-európai országok lakossága. S ez már önmagában is magyarázni képes azt, hogy a magyar háztartások általában — mintegy történelmi okokból, tulajdonképpen saját családi életük múltjának emlékeitől indítva — nagyobb affinitást mutattak és mutatnak az otthoni munka megkönnyítésére, a háztartás „modernizálása”, mint a szolgáltatások fogyasztása iránt. E „modernizálás” nálunk olyan társadalomtörténeti szakaszban kezdődött el, amikor a lakosság többsége még falvakban élt, a foglalkoztatás ágazati szerkezetében a mezőgazdaság jelentős súllyal szerepelt, a lakossági infrastruktúra pedig igen elmaradott állapotokat mutatott. Így nem meglepő, hogy az adott háztartási tevékenységkör pusztán könnyítést szolgáló s ezért nehézségek nélkül adaptálható változások rendkívül kedvező fogadtatásra találtak, míg a teljesen más életformát feltételező, a háztartási munkákat kiváltó szolgáltatások csak szűkebb, mintegy „felkészültebb” lakossági csoportok életébe léphettek be.

A háztartási felszerelésre fordított kiadások

A háztartási munka könnyítésére szolgáló felszerelési tárgyak terjedése Magyarországon a nemzetközi tendenciákhoz hasonló módon történt. A lakosság fogyasztásán belül a háztartás fenntartásának, működtetésének kiadásai — itt mindvégig pénzkidadásokról beszélünk — 25 évvel ezelőtt még fele akkora súlyt sem képviseltek, mint napjainkban. Az 1. tábla a teljes lakossági fogyasztáshoz viszonyítva mutatja be ezt a tendenciát, erősen összevont kiadási csoportokban.

1. tábla

Néhány összevont kiadási tétel egy lakosra számított értéke az egy lakosra jutó összes fogyasztás százalékában

Év	Háztartási „üzemi” kiadások*	Magánközlekedési kiadások**	Fűtés, háztartási energia
1955	2,2	0,4	3,4
1960	2,6	1,0	3,1
1965	3,0	1,2	3,5
1970	3,7	2,5	3,6
1975	4,3	4,1	3,8

* Edények háztartási felszerelések, háztartási fogyóanyagok, mosószappan, mosó- és tisztítószerek, háztartási gépek és készülékek vásárlása.

** Járműalkatrész, üzemanyag, személygépkocsi, kerékpár, motorkerékpár, moped, robogó vásárlása.

Forrás: A lakosság jövedelme és fogyasztása, 1960—1975. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1976. 87 old.

A legfeltűnőbb a magánközlekedésre fordított kiadások arányának rendkívül gyors növekedése, amely természetesen elsősorban az automobilizmus terjedésével magyarázható. Csupán a példa kedvéért érdemesnek látszik megemlíteni, hogy az Egyesült Államokban a századfordulótól a hetvenes évek közepéig hatszoros volt a magánközlekedés arányának növekedése, Magyarországon húsz év alatt közel tízszeres. Ugyanakkor figyelemre méltó az is, hogy míg az autók kiadások aránya az Egyesült Államok-

ban a század húszas éveiben „hagyta le” a háztartási gépekét, nálunk ez a hetvenes évek elején következett be.²

A fogyasztás (kiadások) éves növekedési üteme a fenti képnek megfelelően a háztartási felszerelések és közlekedési eszközök csoportjában általában igen magas volt ebben az időszakban. A háztartási gépek és készülékek egy lakosra jutó vásárlása (1968. évi változatlan áron számítva) 1961 és 1965 között évente átlag 14,5 százalékkal, 1966 és 1970 között 15,5 százalékkal növekedett; az 1970-es évek elején ez a növekedés lelassult, s átlaga 1971 és 1975 között csupán 1,3 százalék volt. Az autó esetében a három idézett ötéves időszak éves átlagos növekedési üteme: 20,6, 33,0 és 16,9 százalék volt, szemben az összfogyasztás 3,0, 5,3 és 4,7 százalékos növekedési-ütem-átlagaival.

A tartós fogyasztási cikkek vásárlásában igen jelentős belső szerkezeti eltolódások történtek az elmúlt két évtizedben. Az 1950-es évek második feléig a bútorok, a hagyományos tüzhelyek és kályhák, a kerékpárok, motorkerékpárok (és a rádió) domináltak. Az 1960-as évek elejétől új választék tör elő: volumenében legnagyobb értékkel a televízió, majd a mosógép és a centrifuga, később a hűtőszekrény, a villany- és gáztüzhelyek, villanykályhák, gázkonvektorok, 1970 táján az olajkályhák és nagyjából ugyanekkor a személygépkocsi szerepel.

A folyó kiadásokon belül a háztartások felszerelésének, a saját munka elvégzésének eszközei, anyagai általában a jövedelmi helyzet függvényében növekvő aránnyal szerepelnek. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a jövedelmi skála „szélei”, a legkisebb, illetve a legnagyobb egy főre jutó nettó jövedelemmel rendelkező csoportok igen gyakran kivételt képeznek. Közismert jelenség, hogy a háztartások mérete, a bennük élő személyek száma milyen erős hatással van az egy főre jutó jövedelemre. A háztartás-statisztikai adatok tanúsága szerint azonban nemcsak ezzel a hatással, hanem a háztartások kereső tagjainak foglalkozási jellemzőivel is számolni kell a jövedelmi adatok értékelése során. A 2. tábla ezt a hatást a háztartásméret hatásával együtt illusztrálja; a későbbiekben, a kiadási tételek, majd a felszereltség és az egy főre jutó jövedelem összefüggéseinek elemzése során ezekre az adatokra is vissza kell majd utalnunk.

2. tábla

Az egy főre jutó nettó jövedelem a háztartások méretének függvényében

(Index: munkásháztartások átlaga = 100)

A háztartásfő	Egyedül élő	2	3	4	5	6 és több	Átlag
		tagú háztartások					
Szellemi	196	158	134	111	95	93	126
Munkás	143	132	108	91	80	69	100
Kettős jövedelmű	139	126	100	91	85	105
Paraszt	99	109	108	89	82	72	98

Forrás: Háztartásstatisztika, 1976. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1977. 145 old.

² Ennél az összehasonlításnál azonban figyelembe kell vennünk, hogy az amerikai műszaki struktúra „követése” világszerte közel azonos időszakban, az 1950—1960-as években indult be.

A háztartásban élő személyek számának növekedésével az egy főre jutó évi nettó jövedelem csökken. (Kivételt képeznek a paraszti háztartások, amelyek közt az egyedül élők nettó jövedelme alacsonyabb, mint a két- és háromtagú háztartásokban tapasztalt érték. Ennek magyarázata az lehet, hogy az egyetlen személyből álló paraszti háztartásokban nagy arányban (81%) találunk kis összegű nyugdíjból vagy járadékból élő idős embereket.) A 2. tábla adatai közel háromszoros különbséget mutatnak a legnépesebb munkásháztartások és az egyedül élő szellemiek háztartásainak egy főre jutó jövedelme között. A sorrendet mindvégig a szellemi és a kettős jövedelmű háztartások vezetik, őket az 1—4 tagú háztartások esetében a munkások követik, végül a paraszti jövedelmek látszanak a legalacsonyabbnak, igaz, az 5 tagú háztartásoknál ez utóbbi két csoport sorrendje megfordul.

Az egy főre jutó jövedelmek szóródása a foglalkozási csoportok között az egyedül élők háztartásaiban a legnagyobb, s innen kezdve fokozatosan csökken. A legnépesebb (6 és több tagú) háztartásokban azután ismét felerősödik a kereső családtagok számának hatása, és a szóródás újra nagyobb.

Nézzük ezek után, hogyan befolyásolja az egy főre jutó nettó jövedelem a háztartás felszereltségét és fenntartását biztosító kiadások relatív súlyát. Érdekesnek látszik egyúttal néhány szolgáltatási tétellel kapcsolatban is megvizsgálni ugyanezt. A 2. táblában azt láttuk, hogy a nettó egy főre jutó jövedelmek a munkás- és a parasztháztartásokban álltak viszonylag a legközelebb egymáshoz függetlenül az adott háztartások méretétől. Nos, a 3. és a 4. tábla e két, nagyjából hasonlóan „kereső” foglalkozási csoport egyes kiadásait mutatja be; a 3. tábla a szóban forgó kiadások (folyó áron számított) abszolút összegét, az utóbbi ugyanezeknek az összes nettó fogyasztásban (kiadásban) mért arányát.

A *háztartási felszerelésre és anyagokra* (1) fordított kiadások értéke a jövedelem növekedésével párhuzamosan emelkedik, arányuk azonban meglehetősen szabálytalanul, a jövedelmekkel kimutatható összefüggés nélkül alakul mind a munkások, mind a parasztek háztartásaiban. Az itt összevontan szereplő cikkcsoporton belül elsősorban a háztartási gépek és a nagy értékű javak, valamint az edények és egyéb konyhafelszerelési cikkek vásárlása okozza a hullámozást; e vásárlások nagyságára, gyakoriságára az egy főre jutó jövedelem önmagában nem ad magyarázatot.

A *magánközlekedés* (2) kiadásainak értéke és súlya is korrelál a jövedelem nagyságával. A legalsó jövedelemkategóriába tartozó munkásháztartásokban gyakorlatilag nem volt ilyen kiadás, míg a megfelelő paraszti háztartásokban nagyon is volt, és ez a járműalkatrész- és üzemanyag-vásárlás, valamint a járműjavítás költségeiből állt össze, tehát egy meglévő járműállomány (elsősorban kerékpár és motorkerékpár) üzemeltetését szolgálta. A 3—4. táblák fejrovatában szereplő jövedelemkategóriákban előforduló autóvásárlás és -fenntartás azután ugrásszerűen megnöveli ezeket a kiadási tételeket.

A *háztartási szolgáltatásokra* (3) fordított összeg zömét a lakáskarbantartás kiadásai tették ki, és ezek nagysága szorosan összefügg a jövedelemmel. Ide soroltuk a háztartási berendezések javítási díját is, ami pedig — „fenntartó” és nem „helyettesítő” szolgáltatásról lévén szó — a háztartás működtetésének költségei közt is szerepelhetne (mint a járműjavítás a magánközlekedésben). E költségek aránya már kevésbé függ a jövedelemtől; a parasztháztartásokban mindenesetre az összes kiadás növeke-

déséhez hasonló ütemben emelkednek. A paraszt- és munkásháztartások azonos jövedelmű csoportjai között pedig olyan különbségek mutatkoznak, amelyeket nyilvánvalóan csak e háztartások más jellemzőinek eltérései indokolhatnak.

3. tábla

Az egyes kiadási tételek egy főre jutó értéke az egy főre jutó évi nettó jövedelem függvényében a munkás- és parasztháztartások esetében

A háztartás	Egyes kiadási tételek egy főre jutó értéke folyó áron a						Együtt
	9600 alatti	9 601— 14 400	14 401— 19 200	19 201— 24 000	24 001— 28 800	28 801 vagy több	
	forint egy főre jutó évi nettó jövedelmű háztartásokban (forint)						
	Háztartás felszerelése, működtetése (1)						
Munkás	395	515	540	691	838	1110	739
Paraszt	274	501	591	653	873	930	693
	Magánközlekedés (2)						
Munkás	—	117	408	520	1238	208	874
Paraszt	159	127	228	657	880	2110	754
	Háztartási szolgáltatások (3)						
Munkás	76	95	163	240	308	480	263
Paraszt	85	88	184	189	252	339	207
	Tömegközlekedés (4)						
Munkás	59	189	331	483	551	851	497
Paraszt	176	158	196	232	287	296	233

Forrás: Háztartásstatisztika, 1975. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1976. 112 old.

Megjegyzés: az egyes kiadási tételek: (1) tartós és nagy értékű háztartási gépek, lakáskarbantartáshoz szükséges áruk, edény, üveg, porcelán és egyéb konyhafelszerelési cikkek, háztartási fogyóanyagok, mosószappan, mosószer, tisztítószer és egyéb háztartási vegyi cikkek; (2) személygépkocsi, motorkerékpár, kerékpár és egyéb jármű vásárlása; járműalkatrész és üzemanyag, járműjavítás; (3) lakáskarbantartási szolgáltatások; háztartási berendezés és felszerelés javítási és kölcsönzési díja; mosoda, vegytisztítás; takarítási szolgáltatás; (4) helyi közlekedés, munkába járással kapcsolatos és egyéb távolsági utazások.

Ugyanez a megfigyelés még inkább áll a *tömegközlekedési* (4) kiadásokra. Ezek értéke jövedelemcsoportról jövedelemcsoportra emelkedik ugyan, de a munkásháztartásokban arányuk is növekszik, míg a parasztháztartásokban inkább stagnál vagy éppen csökken. A 19 200 forint feletti jövedelmi kategóriákban a munkások ilyen kiadásai nagyjából kétszer akkora, mint a parasztoké, s erre nem ad megfelelő magyarázatot az sem, hogy a magánközlekedésre fordított összegek hogyan alakultak, láthatóan nem ellensúlyozzák ugyanis a parasztháztartások kisebb tömegközlekedési kiadásait. Más körülmények játszhatnak itt közre: nem a jövedelem vagy a saját jármű, hanem e nagyon is eltérő foglalkozási csoportok életmódja, utazási szokásai és igényei okozhatják a háztartási költségvetések szerkezeti különbségeit.

A magyar háztartás-statisztikákból ezeknek a jövedelmen kívüli tényezőknek a hatása csak részben követhető nyomon; a települési helyzetet azonban, amelyet talán a legfontosabb ilyen tényezőnek kell tekintenünk, néhány adat igen markánsan tükrözi. Az 5. táblában a munkásháztartások és a szellemi háztartások lakóhelyük

(város vagy község) szerint bontva szerepelnek, s a tábla bemutatja a kettős jövedelműek (többnyire községekben élő) csoportjának hasonló adatait is.

4. tábla

Az egyes kiadási tételek aránya az összes nettó egy főre jutó kiadásban az egy főre jutó évi nettó jövedelem függvényében a munkás- és parasztháztartások esetében

A háztartás	Az egyes kiadási tételek aránya az összes egy főre jutó kiadásban a						Együtt
	9600 alatti	9 601— 14 400	14 401— 19 200	19 201— 24 000	24 001— 28 800	28 801 vagy több	
forint egy főre jutó évi nettó jövedelmű háztartásban (százalék)							
Háztartás felszerelése, működtetése (1)							
Munkás	4,9	3,8	3,3	3,4	3,4	3,4	3,4
Paraszt	2,7	3,9	3,7	3,2	3,6	2,8	3,3
Magánközlekedés (2)							
Munkás	—	0,9	2,5	2,5	5,0	6,4	3,6
Paraszt	1,6	1,0	1,4	3,3	3,6	6,3	3,6
Háztartási jellegű szolgáltatások (3)							
Munkás	0,9	0,7	1,0	1,2	1,2	1,5	1,2
Paraszt	0,8	0,7	1,1	0,9	1,0	1,0	1,0
Tömegközlekedés (4)							
Munkás	0,7	1,4	2,0	2,3	2,2	2,6	2,3
Paraszt	1,8	1,2	1,2	1,2	1,2	0,9	1,1

Forrás és Megjegyzés mint a 3. táblánál.

5. tábla

Az egyes kiadási tételek aránya az összes nettó egy főre jutó kiadásban, munkás-szellemi és kettős jövedelmű háztartásokban, a lakóhely közigazgatási állása szerint

A lakóhely közigazgatási állása	Háztartás felszerelésére, működtetésére (1)	Magánközlekedésre (2)	Háztartási szolgáltatásokra (3)	Tömegközlekedésre (4)
jutó kiadási tételek aránya (százalék)				
Munkásháztartások				
Városi	3,3	4,1	1,5	2,6
Községi	3,5	3,9	0,9	2,0
Szellemi háztartások				
Városi	3,3	7,3	2,1	2,5
Községi	3,4	8,5	1,1	2,0
Kettős jövedelmű háztartások	3,3	5,3	0,8	1,5

Forrás és Megjegyzés mint a 3. táblánál.

A háztartások felszerelése és működtetése tekintetében alig tapasztalhatók területi különbségek, annál erősebbek az eltérések a másik három kiadási csoportban. A szolgáltatások és a tömegközlekedés költségei a falvakban élők pénzgazdálkodásában lényegesen kisebb jelentőségűek, mint a városi háztartásokéban. A magánközlekedés

súlya viszont a községekben nagyobb. (A munkásháztartásoknál fordított a helyzet, ezek községi csoportja azonban csak kevéssé különbözik a kettős jövedelműektől.) Nagy vonalakban azt mondhatnánk, hogy a falvakban lakók közlekedési kiadásai erősebben tolódnak el a magánközlekedés (elsősorban személygépkocsi-vásárlás) felé, mint a városi háztartásoké, amelyeknek nagyobb tömegközlekedési kiadásai azonban mintegy kiegyenlítik ezt a különbséget.

A kiadások szerkezetének adatai természetesen csupán olyan keresztmetszeti képpel szolgálhatnak, amely az adott év háztartási beruházásait tükrözi, de nem informálnak a már felhalmozott eszközállományról, és egy sor olyan jelenségről sem, amelyek magukra a folyó beruházásokra esetleg döntő hatással vannak. Az idézett négy foglalkozási csoport, továbbá a városi—községi csoportok mind a foglalkoztatottak, mind a települési helyzetnek túlságosan elnagyolt kategóriái. Más tényezők, mint a háztartásméret vagy a háztartásban élő gyerekek száma is megjelenik a háztartás-statisztikában, de ezek szerint azután maguk a kiadási tételek szerepelnek túl összevont formában. Így egyedül a jövedelem nagysága tekinthető oly független változónak, amelynek hatásáról a háztartás-statisztika megbízhatóan tudósít.

A felhalmozott munkaeszközök

A családi munkaszervezet munkaeszközeinek összetétele és értéke nagymértékben függ az e munkaszervezetben végzett tevékenységek jellegétől, végső soron attól, hogy a háztartás melyik említett alaptípusáról van szó. Az adatok erről meglehetősen hiányosak, s többnyire annak a „modernizált modellnek” az előretörését regisztrálják, amely még korántsem általános. Így évről évre nyomon követhetjük például, hogy a háztartások mekkora hányada rendelkezik bojlerrel vagy motorkerékpárral, de azt nem, hogy mekkora hányaduknak van baromfiólja, kézi permetezője vagy motoros terménydarálója. Népgazdasági szinten a nemzeti vagyon becslése mindezeket az eszközöket összevonva szerepelteti, s az adatok a „háztartások tartós készleteinek” növekvő súlyáról tanúskodnak.

6. tábla

*A háztartások tartós készletei és arányuk a nemzeti vagyonban**

Megnevezés	1960.	1965.	1970.	1974.
	évben			
Háztartások tartós készletei (milliárd forint)	73,3	95,8	133,6	180,0
Százalékos részesedés a nemzeti vagyonban**	10,7	11,0	11,8	12,1
Százalékos részesedés a nemzeti vagyonban***	6,5	7,1	8,2	9,2

* 1968. évi árszinten.

** A nemzeti vagyonnak a természeti erőforrások értékével csökkentett értékéhez viszonyítva.

*** A teljes nemzeti vagyon értékéhez viszonyítva.

Forrás: A nemzeti vagyon és az állóeszköz-állomány, 1960—1973. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1974. 153 old., valamint [3].

A felszereltség, az egyes eszközökkel való „telítettség” növekedése a háztartás-statisztikákból jól nyomon követhető. A jövedelem hatása a telítettségi szintekre

többnyire a külföldi adatokon illusztrált tendenciákat követi. A háztartás mérete, tagjainak száma a legtöbb felszerelési tárgy esetében szintén korrelál a telítettséggel. A gyermekek számának hatása már összetettebb: a gyermektelen háztartásokban általában alacsonyabbak a telítettségi mutatók, mint a gyermekesekben, majd növekvő tendencia figyelhető meg, amely azonban a harmadik gyermek megszületésekor megtörik. A foglalkozási csoportokra jellemző telítettségi mutatók néhány háztartási felszerelési tárgy esetében a 7. táblában láthatók.

7. tábla

Az egyes tartós fogyasztási cikkek száz háztartásra jutó állománya 1976-ban

Tartós fogyasztási cikk	Szellemi			Munkás-			Kettős jöve- delmű	Paraszt-	Inaktív
	háztartások								
	város	község	együtt	város	község	együtt	háztartások		
Mosógép	87	95	89	89	88	89	94	87	57
Porszívó	92	88	91	79	53	66	53	47	33
Hűtőszekrény	95	91	94	86	71	78	74	65	47
Bojler	57	45	54	35	21	28	21	20	17
Motorkerékpár	10	32	16	17	30	23	45	33	3
Kerékpár	50	121	68	78	138	107	181	162	51
Személygépkocsi	36	41	37	21	13	17	13	12	1

Forrás: mint a 2. táblánál.

A falusi lakóhely (a hagyományosnak számító közlekedési eszközök: motorkerékpár, kerékpár kivételével) általában kedvezőtlenül hat a felszereltségre; gyengébb a felszereltség akkor, ha a szellemiektől a fizikai foglalkozásúak, és ha az ipari és terciér szféra munkásaitól a mezőgazdasági foglalkozásúak irányában történik elmozdulás. Az inaktív keresők háztartásai a legkevésbé felszereltek. (A háztartás-statisztikai adatok a minta torzítása miatt a telítettségi szinteket 5—10 százalékkal magasabbnak mutatják a ténylegesnél.)

Érdemesnek látszik itt egy másik adatfelvételt is idéznünk, amely néhány háztartási gépen kívül egyes mezőgazdasági jellegű termelőeszközök jelenlétét is bemutatja. (Az adatok egy Zala megyében, 1977-ben készített reprezentatív életmód-vizsgálat rész-eredményei.) A független változó ezúttal az iskolai végzettség. (Lásd a 8. táblát.)

Míg a háztartási munka eszközeinek beszerzésére az iskolázottság szintje stimuláló hatást gyakorol, a mezőgazdasági munkával ennek a tényezőnek éppen fordított a kapcsolata. Arra is fel kell figyelnünk, hogy így az eszközök e két nagy csoportja között az összefüggés mintegy komplementer jellegű: a kisgazdaság gondosabb felszerelése a háztartás gyengébb felszerelésével jár együtt. Ez különösen azért figyelemre méltó, mert háztartása mindenkinek van. Míg az összefüggés a másik végleten egyszerűen azt mutatja, hogy a magasabb iskolai végzettségűek kisebb arányban folytatnak mezőgazdasági tevékenységet (ez a szféra családi munkájukból tehát hiányzik), a kevésbé iskolázottak csoportjában a háztartás — mindenképpen elvégzendő — munkáit kevésbé könnyítik modern gépek, s egyidejűleg mezőgazdasági munkák tetézik a családi munkaszervezet feladatait.

8. tábla

Az egyes háztartási gépekkel, járművekkel és gazdasági eszközökkel, kisgépekkel rendelkezők aránya (százalék) a megkérdezettek legmagasabb iskolai végzettsége szerint

A háztartás felszereltsége	A háztartásfő iskolai végzettsége					
	8 osztály-nál kevesebb	8 osztály	8 osztály és ipariskola	érettségi	főiskola, egyetem	együtt
Kerékpár	74	77	72	65	55	72
Motorkerékpár	21	33	39	30	26	28
Személygépkocsi	12	22	29	50	66	25
Hűtőszekrény	62	83	85	94	96	76
Centrifuga	35	61	74	82	82	56
Mosógép	77	89	90	92	96	85
Porszívó	44	72	79	89	94	65
Kézi permetező	65	65	62	49	39	61
Villanydaráló	48	52	41	21	9	40
Kukoricamorzsoló gép	32	29	31	15	8	28
Szőlőprés	55	53	43	31	26	48
(N)	660	385	207	217	77	1546

Forrás: MTA Szociológiai Kutatóintézet 1977. évi Zala megyei reprezentatív életmódfelvétele. (Kézirat.)

9. tábla

A készülékek korösszetételéből kirajzolódó beszerzési hierarchia

Háztartási eszköz	Rangsor					
	országosan	értelmiségi	alkalmazott	munkás	paraszt	inaktív
Mosógép	1.	1.	1.	1.	1.	1.
Tűzhely	2.	3.	3.	2.	3.	3.
Porszívó	3.	2.	4.	6.	5.	2.
Lemezjátszó	4.	5.	5.	3.	2.	8.
Televízió	5.	4.	2.	4.	4.	5.
Centrifuga	6.	6.	6.	5.	7.	6.
Bojler	7.	7.	8.	7.	9.	4.
Hűtőgép	8.	8.	7.	8.	8.	7.
Magnetofon	9.	9.	9.	9.	6.	9.

Forrás: [5].

Mindeddig az egyes felszerelési tárgyokról, eszközökről volt szó; birtoklásukat a táblák külön-külön mutatták be, holott a háztartások nagy részében természetesen többfajta ilyen felszerelési tárgy is megtalálható. Sajnos, nincs igazán megbízható forrásunk arról, hogy mely eszközök, mely egyéb eszközökkel együtt szoktak előfordulni; a telítettségi szintek különbségei még a preferenciákról is csak durván tudósítanak. A 9. tábla a beszerzések idejéből, sorrendjéből következtetve utal e preferenciákra, ami természetesen tartalmazza azt is, hogy a különböző háztartástípusokban többfajta eszközt figyelhetek meg a kutatók. A tartós készülékek beszerzésének

ideje azonban szintén torzítja a háztartás-felszerelés helyesnek ítélt „menetrendjéről” kibontakozó képet. Míg a mosógép feltehetően valóban preferált eszköz, egyúttal meglehetősen régen a piacon van; a hűtőszekrény gyenge helyezése viszont esetleg egyszerűen azzal magyarázható, hogy ez a cikk a vizsgálat éveiben (1973—1974) tömeges terjedésének kezdeti időszakában volt. Bonyolítja a képet például a televízió viszonylag „kései” beszerzése is. Itt valószínűleg egy másik hatás, a lecserélő vásárlásoké jelenik meg: elképzelhető, hogy a televíziók azért fiatalabbak a porszívógépeknél, mert jó részük már a kérdezett családok második ilyen készüléke.

A 9. táblában feltüntetett sorrendek azért is problematikusak, mert a felsorolt tartós fogyasztási cikkek köre meglehetősen szűk: az elektroakusztikai cikkeken kívül csak a háztartási munka egyes felszerelési tárgyait tartalmazza, a mezőgazdasági termelés eszközeit nem. Ezt a szűkítést a cikkek értéke nem indokolhatja; a háztartások berendezkedése során a bútorok beszerzése például jóval nagyobb értékű beruházás, mint egyik-másik felsorolt készüléké. A háztáji és kisegítő kisgazdaságok munkakönnyítő gépei és berendezései, illetve ezek megvásárlása mindenképpen része a háztartások gazdálkodásának, beruházási stratégiájának. Hiányuk a listáról azért is sajnálatos, mert ismereteim szerint az adatfelvétel reprezentatív mintán készült, s a háztartás-statisztikán kívül az egyetlen ilyen jellegű hazai vizsgálat volt. Az 1972. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás szerint az ország háztartásainak a fele folytat valamilyen formában mezőgazdasági tevékenységet; a kisgazdasághoz tartozó személyek száma 5172 ezer. E kisgazdaságok sajátos célú beruházásai tehát igen jelentősek, és jelentőségük van az adott háztartások beruházási magatartásának megfigyelése szempontjából is.

A háztartások felszereltségének bemutatását azzal foglalhatnánk össze, hogy megállapítjuk: a tartós, nagy értékű háztartási eszközök terjedése Magyarországon is a fogyasztás egyik legdinamikusabb eleme, amelynek ütemét, méreteit számos társadalmi-gazdasági tényező befolyásolja. Ilyen tényező a háztartások egy főre jutó jövedelme, az együtt élő személyek száma, a települési helyzet, a háztartásfő foglalkozása, életkora és iskolázottsága. Ezek együttes hatásaként az ellátottság, felszereltség „társadalmi lépcsői” figyelhetők meg. A mezőgazdasági termeléssel is foglalkozó családi munkaszervezeteknek pedig egyéb, ezt a munkaszférát könnyítő beruházásokra is szükségük van. Az ilyen háztartások között kialakult felszereltségi fokozatok valószínűleg szintén összefüggnek az említett tényezőkkel, ismereteink alapján azonban e másik „lépcső” lejtése általában ellentétes irányúnak látszik az előzőével.

Az önellátás és a szolgáltatásfogyasztás mennyiségi viszonya

A családi munkaszervezet felszerelése csupán eszköz, közvetítés a háztartási önellátásban. Ennek az önellátásnak természetesen az egyes szükségletek jellegétől függően más és más az aránya, valóságos szerepe a háztartások fogyasztásában. A fentiekben láttuk például a tömegközlekedés és a magánközlekedés közötti viszonyt egyes fogyasztói csoportok közlekedési szükségleteinek kielégítésében. (Itt fel kell tételeznünk, hogy a közlekedési kiadások valamelyest a természetes „fogyasztást” is tükrözik. A népgazdasági szinten összegezzhető „teljesítmény”-adatknak, a megtett utaskilométerek számának becslése lakossági rétegekre bontva jószerivel megvalósíthatatlan.)

Sajnos, csupán közvetett ismereteink vannak arról, hogy milyen szerepet képesek ma betölteni az egyes szolgáltatások, általában a társadalmilag szervezett termelés a háztartások egyes szükségletfajtáin, szükségleti körein belül, és mekkora ezzel szemben, a másik oldalon, a háztartási önellátás jelentősége. A háztartásoknak a szolgáltatásfogyasztáshoz való, különböző intenzitású viszonyát valószínűleg csak külön erre a feladatra készített empirikus vizsgálatok világíthatnák meg. Példaként — a közlekedésen kívül — két ilyen szükségleti kört említenék: az étkezést és a mosást (textiltisztítást).

Az étkezés esetében az elfogyasztott élelmiszerek három csoportját különíthetjük el: a saját termelésű, a vásárolt és a háztartáson kívül elfogyasztott élelmiszereket. Az első az önellátó mezőgazdasági munka eredménye, amelyet a második csoporttal együtt maga a háztartás dolgoz fel (háztartási munka), végül szolgáltatás igénybevételét feltételezi a harmadik csoport. A közöttük levő arányokat itt a háztartás-statisztikai kiadási adatok segítségével igyekszem bemutatni; az élelmiszerek esetében ez a közelítés és közvetítés viszonylag pontosnak látszik.³ Itt is, mint az ilyen adatok esetében mindig, számolnunk kell azonban azzal, hogy a háztartás-statisztika minta „felfelé” torzít, s éppen a szolgáltatások igénybevétele meglehetősen érzékenyen reagál az átlagos jövedelem-színvonal emelkedésére.)

Nos, a háztartáson kívül elfogyasztott élelmiszerek aránya az összes élelmiszerfogyasztás értékében a szellemi foglalkozásúaknál 18, a munkásoknál 11, a kettős jövedelmű háztartásoknál 5, a parasztháztartásokban 3 százalék. A lakóhely hatását mutatja, hogy a szellemiek átlagadata a városban élők 19,4 és a falun élők 13,2 százalékos adatából áll össze; a városi munkások élelmiszer-fogyasztásuknak 14,6, a falusiak 7,6 százalékát költik el háztartásukon kívül. (A „költik” itt inkább a pénzköltésre, az értékre vonatkozik: a vendéglői étkezés általában drágább, az üzemi-iskolai étkezés valamivel olcsóbb, mint az otthoni.)

A saját termelésű élelmiszerek elkülönítése már némileg nehezebb feladat, és arányuk a háztartás-statisztikákban csak a paraszt- és a kettős jövedelmű háztartásokra nézve állapítható meg pontosan. (Az élelmiszerek és az italok, valamint a dohányáru fogyasztásának összegéről azonban vannak adatok: ebben az összevont kategóriában a saját termelés aránya 2,5 százalék — városi szellemi háztartások — és a 48,7 százalék — parasztháztartások — között mozog.)

A 10. tábla a parasztháztartások élelmiszer-fogyasztásának megoszlását mutatja, a jövedelem függvényében. A háztartáson kívül elfogyasztott élelmiszerek (nagyon kis) aránya a jövedelem emelkedésével nő; ennél lényegesen fontosabb és figyelemre méltóbb azonban, hogy az önellátásból eredő élelmiszerhányad is növekszik. E mögött sokszálú összefüggésrendszer húzódik: a több munkaképes korú családtaggal rendelkező háztartásokban a kisgazdaság általában kiterjedtebb, nagyobb eséllyel válik árutermelővé, s így nemcsak az egy főre jutó jövedelem magasabb, hanem az élelmiszer-fogyasztásnak a saját termelésből biztosítható hányada is. A legalacsonyabb jövedelműek kisgazdaságai kevésbé termelékenyek, általában ráfizetésesek, és profiljuk is szűkebb az árutermelőkéknél.

³ Hozzá kell tennem, hogy az élelmiszer-fogyasztás természetesen rendkívül összetett s egyben heterogén szükségleti szféra. Hogy közelebbi megfigyelése mennyire nehéz és aprólékos munkát kívánó feladat, azt jól illusztrálja dr. Kenéz Gyözőné mintaszerű vizsgálata a falusi háztartások húsfogyasztásáról. (Lásd [6], [8], [9].)

10. tábla

A parasztháztartások egy főre jutó élelmezési kiadásainak források szerinti összetétele, jövedelemcsoportonként (százalék)

Élelmiszerek forrása	Egy főre jutó évi nettó jövedelem					
	9 600 vagy kevesebb	9 601— 14 400	14 401— 19 200	19 201— 24 000	24 001— 28 800	28 801 vagy több
	forint					
Háztartáson kívül elfogyasztott	2,0	2,4	2,5	3,3	3,4	3,2
Vásárolt	54,8	46,3	45,3	44,1	42,6	43,0
Saját termelésű és természetbeni	43,2	51,3	52,2	52,6	54,0	53,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: mint a 2. táblánál.

Az otthoni mosás munkáját kiváltó, helyettesítő textiltisztítási szolgáltatások valószínű szerepét csak még közvetettebb módon olvashatjuk ki a költségekből. Tegyük fel azonban, hogy 100 forint ára mosószerrel ugyanannyi ruha tisztítható ki otthon, mint amennyinek a tisztítását 100 forint szolgáltatási díj fedezi. A háztartási kiadások alapján így azt találjuk, hogy a városi szellemi háztartásokban az otthoni munka és a szolgáltatás aránya 2 : 1, a városi munkásháztartásokban 3,2 : 1, a falusi szellemieknél 5,8 : 1, a falusi munkásoknál 16,5 : 1, a kettős jövedelműeknél 21,2 : 1 és a parasztháztartásokban 26,6 : 1. Ezek az arányok (minden foglalkozási csoportban) a jövedelem növekedésével csökkennek, a háztartási munka túlsúlya tehát a család anyagi gyarapodásával enyhül. A jövedelemnek ez a hatása nagyon erős: a munkások háztartásaiban például a legalsó jövedelemkategóriában 12-szeres, a legfelsőben már csak háromszoros a mosószerkiadások (otthoni munka) fölénye a szolgáltatás igénybevételével szemben. E meglehetősen elnagyolt, az értékek dolgában pontatlan, csupán a tendenciák vonatkozásában megbízható becslések természetesen mit sem mondanak arról, hogy a textiltisztítás igénybevétele a különböző háztartásokban milyen — különböző jellegű — otthoni munkától mentesít; kik visznek csak ágyneműt a szolgáltatóhelyre; kik szoktak rendelni vegytisztítást, s akiknek ez nem szokásuk, hogyan tartják tisztán felső ruháikat; kik bízzák szolgáltatásra gyakorlatilag minden ruhadarabjukat és textilneműjüket; és még sorolhatnánk a kérdéseket. Ismét csak azt mondhatjuk: olyan vizsgálatok nélkül, amelyek éppen ezekre a kérdésekre keresik a választ, az igénybevétel szokásairól, társadalmi összefüggéseiről és perspektíváiról legfeljebb találgatásaink lehetnek.

A családi munkaszervezet munkaideje

A háztartásvezetés jelentőségét a mindennapi életben Magyarországon is jól illusztrálja az ide tartozó munkákra fordított idő. A Központi Statisztikai Hivatal 1963-ban készített először reprezentatív időmérleg-felvételt. A háztartási és a kisgazdaságban végzett munka idejéről a legszembetűnőbb — jóllehet egyáltalán nem váratlan —

eredmény az volt, hogy a nők ilyen munkaideje átlag körülbelül négyszerese a férfiakénak. A háztartáson belül egyáltalán említésre méltó tevékenység tehát mindenképpen a nőké. E közismert tényezőkön (a nemen) kívül azonban a háztartás számos más jellemzőjétől is függ a háztartási munkák ideje. Ilyen például a foglalkozás: a különböző foglalkozási csoportok közötti eltérés ebben a vonatkozásban általában igen tartós, s így érdemesnek látszik még e 15 éves adatok alapján is megismerkedni velük.⁴

11. tábla

*A nők háztartási munkákra fordított ideje foglalkozási csoportonként
(hétköznap, átlagos perc/nap)*

Foglalkozási csoport	Főzés	Takarítás	Mosás	Vásárlás	Fűtés	Vízhordás	Lakóház-, udvar- takarítás	Összesen
Vezető állású értelmiségi . . .	42	36	25	25	5	0	—	133
Egyéb szellemi dolgozó . . .	44	48	33	18	6	0	0	149
Alkalmazásban álló fizikai dolgozó . . .	67	59	48	25	8	2	2	211
Tsz-tag, téli időszak . . .	118	77	74	27	27	7	10	340
Tsz-tag, nyári időszak . . .	106	60	43	15	10	3	18	255
Nem kereső és nem rendszer- esen kereső . .	139	102	90	37	24	4	8	404

Forrás: A nap 24 órája. 12 000 ember napi időbeosztása. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1965. 155 old.

A vezető állású és értelmiségi nők általában csak harmadannyi időt töltenek háztartási munkával, mint háztartásbeli társaik: a foglalkozási csoportok „lejtőjén” lefelé haladva egyre növekszik ez az idő. A termelőszövetkezeti tagok nyáron kevesebbet dolgoznak a háztartásokban, mint télen, ami a nagy nyári mezőgazdasági munkaterhekkel magyarázható. Az itt bemutatott átlagos adatok azonban elfedik azt a jelenséget, hogy nem minden háztartás végez minden nap mindenféle háztartási munkát. Nos, az egyes háztartási munkákat ténylegesen végzők aránya nagyon hasonló képet mutat az átlagos időtartamokban kirajzolódó tendenciákhoz. A felvételi napon a nők 86 százaléka főzött, ugyanennyi takarított, 52 százaléuk mosott, 42 százaléuk vásárolt, 12 százaléuk hordott vizet. Az egyes tevékenységeket ténylegesen végzők aránya a vezető állásúak csoportjában a legkisebb, és a háztartásbeliek felé haladva növekszik.

Érdemesnek látszik idézni az 1965—1966-ban készült nemzetközi időmérleg-vizsgálat magyar adatait is. (Ezeket Győrött és a környékbeli falvakban közel 2000 ember megkérdezésével gyűjtötték). A 12. tábla világosan mutatja a családi helyzet hatását a háztartásban töltött időre. A gyermekes családokban az összes otthoni munkaidő

⁴ Az említett KSH-vizsgálat óta a Központi Statisztikai Hivatal még reprezentatív időmérleg-felvételt készített 1977-ben. Az eredmények hozzáférhetők a [3]-ban.

— itt a szűkebb értelemben vett háztartási munkát és a mezőgazdasági munkát vettük figyelembe — nagyjából ugyanannyi, mint a gyermektelenekben, de jóval több, mint az egyedül állók háztartásaiban. (A gyermekes háztartásokban a többletfeladatok inkább a gyermekgondozás tevékenységeiként jelentek meg.) Ebben a városi—városkörnyéki adatfelvételben már jelentős és némileg elkülöníthető szerepet kapott a háztartási munka mellett a kisegítő gazdaság termelőtevékenysége is. A férfiak otthoni munkaidejének mintegy a felét a kisgazdaságban végzett mezőgazdasági jellegű munka tölti ki, s ez több mint a kereső asszonyoké, de lényegesen kevesebb, mint a háztartásbelieké. A nők otthoni munkaidejére ható legerősebb tényező az, hogy van-e kereső foglalkozásuk; a keresők és a háztartásbeliek összes munkája közti különbséget kétharmad részben a szűken vett háztartási munkák, egyharmad részben a mezőgazdasági tevékenység eltérései okozzák. (Ez természetesen a minta összetételétől is függ, s itt a kereső nők közt alig volt mezőgazdasági foglalkozású és falusi lakos.)

12. tábla

*A háztartási és a mezőgazdasági munkákra fordított átlagos idő Győrben és környékén
(perc/nap)*

A megkérdezett	Főzés	Háztartási teendők*	Mosás	Bevásárlás	Kertészkedés, állatgondozás	Együtt
	Kereső férfiak					
Egyedül álló	6	8	1	3	21	39
Házass, gyermektelen	8	13	2	7	22	52
Házass, gyermekes	8	14	2	6	31	61
	Kereső nők					
Egyedül álló	35	44	33	14	5	131
Házass, gyermektelen	84	83	52	28	9	256
Házass, gyermekes	78	65	62	17	9	231
	Háztartásbeli nők					
Házass, gyermektelen	156	128	90	30	101	505
Házass, gyermekes	154	132	108	26	87	507

* Mosogatás, takarítás, kert, udvar tisztántartása.

Forrás: [12].

Az adatok a háztartási tevékenységek vonatkozásában megbízhatónak tünnek, tartós tendenciákat hordoznak; a mezőgazdasági munkákról azonban meglehetősen bizonytalan képet nyújtanak. Ez a kép részben a vizsgálatba bevontak köre, részben az adatfelvétel időpontja miatt szorul módosításra. Az 1960-as évek közepe óta a mezőgazdaság üzemi szerkezete lényegi változásokon ment át, a nők kereső munkába lépése jelentősen növelte arányukat az összes foglalkoztatottakon belül, ami feltehetően visszahatott a kisgazdaságok fenntartásának munkaidőigényére, illetve ennek szerkezetére is.

Az 1972. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás már megszilárdult, tartósnak ígérkező állapotokat rögzíthetett. A háztáji és kisegítő gazdasággal rendelkező lakosság időfelhasználásának megfigyelése szerint az ilyen háztartásokban a férfiak átlag 1,8, a nők 5 órát töltöttek háztartási munkával, míg a saját gazdaságban végzett

(mezőgazdasági) munka ideje a férfiaknál 4,3, a nőknél 3,4 óra volt. A férfiak és a nők otthoni munkájának megosztása tehát mintegy komplementer⁵ jellegű: a kétfajta munkával töltött idő hossza a két nemnél fordított arányú, hozzátevé azonban, hogy a nők összes otthoni elfoglaltsága lényegesen tovább tart. Ez a komplementeritás más vonatkozásokban is megjelenik. A tsz-tag nők háztartási munkája például (lásd 11. tábla) télen jóval hosszabb volt, mint nyáron, s az erre a jelenségre adott magyarázatot az 1972-es adatok megerősítik: a hónapról hónapra megfigyelt időszerkezetben a háztartási munka ideje a háztáji munkával éppen ellentétesen mozog, az egyik emelkedése közben a másik csökkenését tapasztaljuk. [9]

Végül fontosnak tartom bemutatni, hogy a kisgazdasággal is rendelkező háztartások, amelyek — mint láttuk — az összes magyar háztartás felét teszik ki, korántsem tisztán mezőgazdasági foglalkozású rétegeket tömörítenek (ez már nagy arányuk miatt is lehetetlen volna). Parasztháztartások adják 28, kettős jövedelmű háztartások 13 százalékukat; a munkásháztartások aránya 26, a nyugdíjasoké 22 százalék.

A nők szerepe a kistermelésben is nagyobb a férfiakénál. Ha nem az egy főre jutó átlagos munkaidőt, hanem a kistermelésre fordított összes munkaidőt (népgazdasági szinten) vesszük alapul, azt találjuk, hogy a nők végzik ennek 55,4 százalékát. Különösen nagy arányban veszik ki a részüket ebből a háztartásbeliek: részesedésük 33,1 százalék. A teljes „kisgazdasági munkaidő-felhasználásból” a nyugdíjasok részesedése is igen magas, kereken 25 százalék, ami a már idézett adatokkal együtt a kistermelést végzők előregedésére utal. A családi keretekben végzett mezőgazdasági munka fokozatos térvesztése azonban semmiképpen sem arányos ütemű, hanem jóval lassabb ennél az előregedésnél: az idős emberek háztartásai inkább önellátó kisgazdaságok, s az árutermelő magatartás a népesebb és fiatalabb családokra jellemző.

A háztartásokban töltött idő csökkenését a magyar adatok sem támasztják alá. Erről tanúskodik a szabad szombatokkal meghosszabbodott hétvégén a háztartásra fordított idő is: amikor lehet több háztartási munkát végezni, akkor többet is végeznek. A szombatok és vasárnapok „kezelése” ebből a szempontból nem sokat változott 10 év alatt (lásd a 13. táblát). Szombatonként van a heti háztartási munkacsúcs, s a vasárnap csak ehhez képest jelent „kiengedést”, a heti átlaghoz képest nem.

A 10 év alatt bekövetkezett változások mértékét igyekszik közelíteni a 14. tábla. A benne szereplő kategóriák — kereső munka, otthoni munka — eltérnek az eddigiektől, mert a különböző források összehasonlítása a tevékenységcsoportok átrendezését tette szükségessé.

Az adatok forrása közt szerepel az eddig idézettekén kívül a Tömegkommunikációs Kutató Központ 1972-ben készített, csak részleteiben publikált reprezentatív időmérleg-vizsgálata is, s így 1972-ből az Általános Mezőgazdasági Összeírásban szereplőknél szélesebb kör hétköznapi tevékenységeiről nyerhetünk képet. Az átszámítás, átcsoportosítás módszerét nem ellenőrizhetjük ugyan, de ha feltételezzük, hogy ez a módszer egységes volt, akkor a változásoknak legalábbis a tendenciája elfogadhatónak tűnik. A kereső munkaidő jelentősen csökkent, bár az egyéb (szakképzetlen) fizikai férfiak csoportjában némileg nőtt. A kereső munka csökkenésével azonban az

⁵ A komplementer családi munkamegosztás kategóriáját — az ittenitől némileg eltérő értelemben — használja a magyar szakirodalomban Szalai Júlia „A családi munkamegosztás néhány szociológiai problémájáról” c. tanulmányában. [11].

otthoni munkára fordított idő növekedése járt együtt, amely, ha nem volt is arányos az előző folyamattal, annak hatását gyakorlatilag „kioltotta”. A szabad idő nemigen növekedhetett, bár mind a munkaidő csökkenésétől, mind a háztartási technika tökéletesedésétől, mind pedig a szolgáltatások — időközben valamelyest kiterjedt — igénybevételeitől ezt várnánk.

13. tábla

A háztartási munkára fordított idő a hét különböző napjain
(óra/nap)

A megkérdezett	Hétköznap	Szombat	Vasárnap
	1963-ban		
Munkások és alkalmazottak	2,7	3,1	4,1
Tsz-tagok (télen)	5,7	5,9	4,7
Nem keresők és nem rendszeres keresők	6,9	7,2	5,3
	1972-ben		
Nők	5,0	5,5	4,9
Férfiak	1,7	2,1	2,0

Forrás: [12], valamint A háztartási és a kisegítőgazdaságok összefoglaló adatai. Általános Mezőgazdasági Összeírás, 1972. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1977. 382 old.

14. tábla

Az egyes munkatevékenységek a fordított idő változása a hétköznapokon
(óra/nap)

A megkérdezett	Kereső tevékenység az		Otthoni munka az		A kereső és az otthoni munka változása
	1963.	1972.	1963.	1972.	
	évben				
Vezetőállású, értelmiségi					
Férfi	10,0	10,0	1,2	1,1	-0,1
Nő	8,9	7,4	2,5	3,6	-0,4
Egyéb szellemi dolgozó					
Férfi	10,2	10,0	1,0	1,3	+0,1
Nő	9,2	7,7	2,8	3,7	-0,6
Szak- és betanított munkás					
Férfi	10,6	10,3	1,1	1,6	+0,3
Nő	9,2	7,6	3,5	4,8	-0,3
Egyéb fizikai dolgozó					
Férfi	10,5	11,1	1,0	1,2	+0,8
Nő	8,2	8,2	4,2	4,5	+0,3

Forrás: [2].

Végül a háztartási munkaidőhöz való szubjektív viszonyról is a külföldi adatokhoz hasonló ismereteink vannak. A nem kereső nők hosszú otthoni munkanapja alighanem Magyarországon is a kereső férjek munkanapjához igazodik. ([10], [3]) Egy már idézett, újabb életmód-szociológia felvétel pedig a háztartási munka „kedveltségéről”

is tudósít.⁶ Arra a kérdésre, hogy napi tevékenységei közül a kérdezett mitől szabadulna meg legszívesebben, a férfiak és a nők jellegzetesen eltérő válaszokat adtak: a férfiaknál a kereső, munkahelyi munka vezette a válaszok sorát (20%), míg a nőknél a háztartási munka. A nőknek ez a véleménye egyöntetűbb és határozottabb, mint a férfiaké (39 százalékuk válaszolt így).

A lakóhelyi—települési tényező hatása az otthoni munkavégzésre és a szolgáltatások igénybevételére

A háztartások kiadási szerkezetének bemutatott elemei, a felszereltség, valamint az időfelhasználás adatai nyílt vagy rejtettebb formában, de csaknem mindvégig kifejezték egy rendkívül erős differenciáló tényező, a lakóhely hatását is. A következőkben igyekszem röviden sorra venni, hogy ez a közismert hatás milyen összetevőkből áll, és milyen kapcsolódásokon keresztül könnyíti vagy nehezíti az otthoni munkát, valamint a szolgáltatások igénybevételét.

A bemutatott adatok csak igen elnagyoltan, durva közelítésben vázolhatták a lakóhelyek különbségét: városi és községi lakosokat különböztettek meg. Ez a háztartások környezetét viszonylag tág értelmezésben, a település vonatkozásában jellemzi, s a magyar települések közigazgatási helyzete közötti eltérések alaptípusát fejezi ki. A háztartások környezete azonban — a szó szoros értelmében is — szűkebben is felfogható: mindenekelőtt a lakás, valamint a közvetlen lakókörzet „övezeteire” érdemes gondolnunk. A települések pedig több szempont szerint is differenciáltak (maga a közigazgatási helyzet is tovább árnyalható); meghatározó, számításba veendő fokozataik száma kettőnél mindenképpen több.

A lakások bizonyos jellemzői, nem is túl erős áttételekkel, nagy hatással lehetnek az otthoni munkák elvégzésének lehetőségeire, sőt ezeknek a tevékenységeknek a szóba jöhető változataira is. Ilyen jellemző mindenekelőtt a lakóépület közvetlen környezete, a beépítés módja. A lakótelepi házak, a nagyvárosi főútvonalak többemeletes épületei egészen másfajta lehetőségeket s másféle mindennapi életvitelt jelentenek, mint a kisvárosi zárt, földszintes utcák vagy éppen a korábban épült családi házas övezetek, amelyek falvainkat jellemzik. Ugyanakkor tudnunk kell azt is, hogy a településtípusokhoz nem rendelhetők hozzá egyértelműen az egyes beépítési módok és lakóépület-típusok: míg a községekben általában (szinte kizárólag) családi házakkal számolhatunk, a városok ebből a szempontból igen összetett belső szerkezettel rendelkeznek. (Városban él a lakosságnak valamivel több mint a fele.) Kevesen tudják például, hogy a fővárosban 1970-ben a lakók 43 százaléka földszintes lakóházakban lakott, s a budapestiek egyharmada még jelenleg is kisvárosi-falusi jellegű lakókörzetekben él. A többi városban ez az arány 70 : 30 a földszintes lakóházakban lakók javára (a községekben 97 : 3; az országos átlag körülbelül 80 : 20).⁷

A beépítési mód azután számos következménnyel jár. A családi házas övezetek, ahol tehát a lakóépület általában hasznosítható telken áll, kedvezőbb és szinte kézenfekvő terep a mezőgazdasági jellegű kiegészítő munkák számára: ólak, gazdasági épületek emelhetők, és többnyire a kert is alkalmas művelésre. A kisgazdaságokkal

⁶ MTA Szociológiai Kutató Intézet 1977. évi felvétele.

⁷ Itt és a következőkben az 1970-re vonatkozó adatok forrása az 1970. évi népszámlálás.

rendelkező lakosság túlnyomó része ilyen övezetekben lakik. A mezőgazdasági jellegű tevékenységgel ily módon kitágított otthoni munkákat ugyanakkor gyengébb infrastrukturális háttérrel kell elvégezni. A ritkábban, lazábban épített övezetekben a villany-, a vízhálózat, a szennyvízelvezető csatorna, a gázhálózat kiépítettsége elmarad a zártabban települt, városias övezetektől, s ezt — a településfejlődés történeti egyenlőtlenségein kívül — az ilyen beruházások nagyobb fajlagos költsége okozza.

A földszintes házakban lakóknak csupán mintegy egyharmada rendelkezik vezetékes vízzel, az emeletes épületekben lakóknak viszont 99 százaléka. A csatornahálózatba bekapcsolt lakások lakóinak aránya a földszintes épületekben lakók közt körülbelül 25; az emeletes házakban lakók közt 99 százalék. De a települési tényező is közrejátszik itt: Budapesten a földszintes házakban lakók 88—90 százalékának van vezetékes víz a lakásában, a városokban körülbelül 50 százaléknak, a falvakban 16—18 százaléknak. Ezeket az arányokat mintegy újra termeli az, hogy az újonnan épülő lakások megoszlása követi a lakásállomány jelenlegi összetételét: Budapesten 1—3 lakásos az új lakóépületek 73, a városokban 87, a községekben 99 százaléka.⁸

Az otthoni munkáknak a legelemibb „ipari nyersanyaggal”, a vízzel való ellátása, továbbá energiafogyasztásuk szerkezete területileg ugyancsak rendkívül differenciált.

15. tábla

A településhálózat néhány adata, szerepkörök szerint 1975-ben

A település szerepköre	Települések száma	Lakónépesség megoszlása	A vezetékes vízzel ellátott lakosság aránya	A szolgáltatott vízmennyiség (liter/nap/fő)	Csatornázott területen lakók aránya (százalék)	Villamosenergia-fogyasztás (kilowattóra/fő)
		százalék				
Országos központ (Budapest)	1	19,6	99,8	162	82,6	632
Kiemelt felsőfokú központ .	5	7,9	85,0	134	62,6	272
Felsőfokú központ	7	5,3	77,1	101	46,1	234
Részleges felső központ . .	11	5,2	79,1	138	54,5	252
Középfokú központ	65	11,8	62,3	77	24,4	269
Részleges középfokú központ	41	4,7	51,0	61	16,7	239
Kiemelt alsófokú központ .	147	8,2	40,2	42	4,5	199
Alsófokú központ	544	13,8	28,4	30	1,7	191
Részleges alsófokú központ	281	3,9	20,5	20	0,4	185
Egyéb település	2034	15,9	15,5	17	0,6	174
Budapesti agglomeráció . .	44	3,7	43,0	41	6,1	308
<i>Összesen</i>	<i>3180</i>	<i>100,0</i>	<i>56,9</i>	<i>79</i>	<i>31,0</i>	<i>302</i>

Forrás: Településhálózat II. Országos és megyei összefoglaló adatok. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1977. 310 old.

A tábla a településeket az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptióban definiált ún. szerepkörök szerinti csoportosításban szerepelteti: az általános fejlettségint-mutatóknak is beillő adatok egyre romlanak a szerepkörök hierarchikus során lefelé haladva. A közüzemi vezetékes víz csökkenő mennyisége például már csak azért

⁸ Lakásépítés—lakásmegszűnés, lakásépítési költségek, 1977. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1978. 104 old.

is hátrányos az alacsonyabb besorolású települések lakói számára, mert vízigényük aligha kisebb, mint a központi szerepkörű települések lakóié. (A mezőgazdasági kistermelés a kisebb, falusi településeken gyakoribb jelenség; ugyanakkor például kevesebb lakáshoz tartozik fürdőszoba, s így ezeknek a háztartásoknak bizonyos típusú vízigényük nem lehet.) Aki nem vízvezetékbe, az valamilyen más módon kell, hogy vízhez jusson. Ez pedig minden esetben többletmunkával jár. Jelenleg is több mint egymillió ember (mintegy 300 ezer család) a lakásától 100 méternél távolabb fekvő helyről hordja haza a vizet. Többletmunkát igényelnek a kevesebb villamos energiát fogyasztó háztartások mindennapjai is: a fűtéshez, főzéshez, vízmelegítéshez szükséges energiát valahonnan a kis villanyfogyasztók is pótolni kénytelenek, és ha nem ez történik, akkor fogyasztásuk egyszerűen alacsonyabb színvonalú.

Az alacsonyabb státusú településeken az otthoni munkavégzés egyéb, már inkább a település jellegéből adódó, „külső” feltételei is szűkösebbek. Ilyenek mindenekelőtt a napi beszerzések — főként az élelmiszer-beszerzések — körülményei. Részben ennek nehézségei indokolják és tartják fenn magát a részleges élelmiszer-önellátást is. A kiskereskedelmi bolthálózat lényegesen ritkább és gyengébben ellátott az ilyen településeken, mint a nagyobb, városiasabb jellegűeken. Az egy boltra jutó lakosok száma a települési hierarchia közepéig csökken, s onnan újra nő (így ez nem nevezhető a településméret lineárisan függő következményének). De a boltok területenkénti átlagos száma, a szakboltok aránya, a boltok méretei (egy boltra jutó alapterület) mind egyre kisebbek, ahogy a hierarchia lépcsőin lefelé haladunk.⁹

A kiskereskedelem adatainak idézésével egyúttal igen közel kerültünk a szolgáltatások igénybevételének kérdéseihöz is. A szolgáltatóhálózat kiépítettsége a kiskereskedeleméhez nagyban hasonló vonásokat mutat. A 16. táblában szereplő értékek valószínűleg elavultak, de a belőlük kirajzolódó tendenciák ma is elevenek. (A közigazgatási helyzet fokozatai egyébként csak kevéssel térnek el attól a skálától, amelyet egyes „szerepkörök” összevonásával kapnánk.) Az egy településre jutó szolgáltatóhelyek száma a közigazgatási szerepkör változásával meredeken csökken mindkét szektorban. Ugyanez mondható a tízezer lakosra jutó szolgáltatói létszámról is (ezekben az adatokban nem szerepelnek a kiskereskedelem és a vendéglátás adatai).

A szolgáltatóhelyeknek a lakosok létszámára vetített értéke jóval kevésbé szóródik, mint az előző két mutató. Elegendő azonban a statisztikában használt népességnagy-

⁹ Területi statisztikai évkönyv, 1977. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1977. 404 old.

ságrendet (10 000 lakos) példának választanunk (ez hét-nyolcszorosa az átlagos magyar településméretnek): a települések túlnyomó többségének lakói azonos számú szolgáltatóhely eléréséhez lényegesen több utazásra kényszerülnek, mint azok, akiknek lakóhelyén a 10 000 lakos egyetlen településen él.

16. tábla

A lakossági szolgáltatóhelyek hálózatának néhány adata szektoronként 1973-ban

Megnevezés	Budapest	Megye- szék- helyek	Egyéb városok	Járásszék- helyek	Egyéb nagy- községek	Egyéb községek	Együtt
Szocialista szektor							
Szolgáltatóhely/település . .	2 627	119	35	16	10	2	4
Szolgáltatóhely/10 000 lakos	14	15	16	17	14	13	14
Létszám (10 000 lakos) . .	103	101	72	62	41	30	62
Magán szektor							
Szolgáltatóhely/település . .	15 780	522	170	83	52	10	26
Szolgáltatóhely/10 000 lakos	81	67	77	86	77	81	78

Forrás: A lakossági szolgáltatások hálózata, 1973. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1975. 169 old.

A 16. tábla adataiból világosan kiolvasható, hogy a lakóhely hierarchiája az otthoni munka körülményeinek vonatkozásában teljesen egybeesik azzal a hierarchiával, amely a szolgáltatásfogyasztás körülményei alapján tagolja őket. Az otthoni munka ott rendelkezik jobb feltételekkel (mind a közösségi infrastruktúra, mind a személyi tulajdonú felszereltség dolgában), ahol a szolgáltatások választéka is gazdagabb; és viszont, az otthoni munka hátrányosabb feltételei, nagyobb fizikai nehézségei azokon a településeken jellemzők, ahol alig vannak szolgáltatások. A területi munkamegosztásban tehát a szolgáltatások nem a nehezebb otthoni munka helyébe lépnek, hanem a könnyebb otthoni munka mellé (míg a nehezebb otthoni munkától — térben — távol maradnak).

IRODALOM

- [1] Család és házasság a mai magyar társadalomban. Vál.: *Lőcsei Pál*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1971. 310 old.
- [2] *Falussy Béla*: Az életmódban bekövetkezett változások tükröződése az időmérlegekben. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1977. (Kézirat.)
- [3] *Ferge Zsuzsa*: Adalékok a magyar időmérleg-vizsgálatokhoz. Megjelent: A szabadidő szociológiája. Szerk.: *Falussy Béla*. Gondolat. Budapest. 1976. 400 old.
- [4] *Dr. Hajpál Gyula*: A nemzeti vagyon növekedése az 1960—1974. években. (I—II.) *Statisztikai Szemle*. 1976. évi 1. sz. 17—32. old.; 2. sz. 161—179. old.
- [5] *Hoffmann István*: A magyar háztartások gazdálkodási modellje. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1977. 255 old.
- [6] *Dr. Kenéz Gyözőné*: A háztartások életformájának és fogyasztói magatartásának egyes meghatározó tényezői. Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények. 119. köt. Budapest. 1976. 98 old.
- [7] *Dr. Kenéz Gyözőné*: Adalékok a háztartások önellátó- és árutermelésének kérdéséhez. Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények. 113. köt. Budapest. 1976. 92 old.
- [8] *Dr. Kenéz Gyözőné*: A fogyasztói magatartás és háztartásgazdálkodás néhány jellemzője 1200 háztartásban. I—II. és III. rész. Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények. 116—117. köt. Budapest. 1976.
- [9] *Dr. Kenéz Gyözőné*: Falusi háztartások — falusi családok. Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények. 85. köt. Budapest. 1972. 141 old.

[10] *Oros Iván—Schindele Miklós*: Időmérleg a háztáji és kiegészítő gazdaságokban. *Statisztikai Szemle*. 1977. évi 8—9. sz. 846—863. old.

[11] *Szalai Júlia*: A családi munkamegosztás néhány szociológiai problémájáról. Megjelent: [1].

[12] The use of time — Daily activities of urban and suburban populations in twelve countries. Szerk.: *Szalai, A. Mouton*. The Hague — Paris. 1972.

TÁRGYSZÓ: Háztartás-statisztika. Háztartási szolgáltatás.

РЕЗЮМЕ

Настоящий очерк основывается на неопубликованном рукописном наследии недавно скончавшегося молодого представителя венгерской экономической и социологической науки.

Состоящая из ряда глав, объемом в книгу работа автора исходит из соображения, что потребности и запросы населения на услуги следует исследовать в фактически потребляющей их среде, а именно в домашних хозяйствах. Приводимый здесь фрагмент сопоставляет раскрываемые на базе иностранных источников процессы с отечественными данными и опытом. Согласно его мнению темпы модернизации венгерских домашних хозяйств значительно превзошли развитие обслуживания. Анализируя внутренние причины, предпосылки этого процесса, указывает на то, что изучение различных типов домашних хозяйств и их хозяйственных нужд предоставляет в распоряжение исследователя такие знания, которые в значительной мере могут содействовать определению направления развития сферы услуг.

SUMMARY

The study comes from unpublished manuscript remains of one of the representatives of the Hungarian economic and sociological science, who died young in recent past.

The author's bookwise work, consisting of several chapters, is based on the idea that the demand for personal services could be most suitably analysed in the actual consumer environment, within households. The detail published here confronts the process displayed by foreign sources with Hungarian experiences and data. In the author's opinion Hungarian households have been modernized at a rate significantly surpassing the development level of services. Analysing the care and the circumstances of the process he points out that characterizing different types of households and their needs provides sophisticated knowledge for researchers that contributes significantly to determining the development tasks in the service sector.

A MIKROSZIMULÁCIÓS RENDSZER ÉS ALKALMAZÁSA

DR. SZIVÓS PÉTER

Magyarországon a mikroszimulációs technika kifejlesztése — a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) egy-két megelőző kísérletétől eltekintve — 1985 második felében kezdődött a darmstadti Műszaki Főiskola Statisztikai és Ökonometriai Tanszéke által részünkre átadott dokumentáció és a velük folytatott tapasztalatcsere alapján. A darmstadti mikroszimulációs modell átvétele, illetve egyszerű adaptációja nem volt lehetséges, mert a demográfiai részt részlegesen, a gazdaságiakat pedig teljesen újonnan kellett felépíteni az eltérő körülmények miatt. A mikroszimulációs rendszert — egyezően a darmstadti célkitűzéssel — a legszélesebb alkalmazás jegyében alakítottuk ki. A feladat egyrészt egy általánosított mikroszimulációs rendszer kifejlesztése, másrészt annak háztartásokra (ezen belül személyekre) való alkalmazása volt. A rendszer 1988 második felében érte el azt a fejlettségi fokot, amikor már konkrét alkalmazási kérdések kerülhettek szóba.

A MODELL

A kidolgozott rendszer a KSH egyik legszélesebb körű felvételére, a háztartási költségvetési (továbbiakban háztartás-statisztikai) felvételekre épült: így felöleli a demográfia, az ún. karrier, a jövedelem és a jövedelemfelhasználás témaköreit. Ezekben képes — megfelelő feltételek alkalmazásával — egy állományt egyedi szinten (személyek, háztartások szintjén) átalakítani, továbbvezetni. A modellezés alapja az, hogy a háztartások, személyek különböző ismérvekkel körülírt csoportjai más-más jellemzőkkel bírnak, és jellegzetes „magatartást” tanúsítanak. A „magatartások” bekövetkezési valószínűségekben, változási trendekben stb. öltének testet, melyek számítástechnikai leképezését és kezelését végzi el a modell. A modell elemei: 1. hipotézisek — paraméterek, 2. az újraírás logikáját jelentő algoritmusok, ún. modulok, 3. azok számítástechnikai megvalósítása (input-output kezelés, keretrendszer, modulprogramok stb.).

A mikroszimulációs módszernek a következő felhasználási területei alakultak ki:

- a statisztikai felvételek adatállományának javítása (hiányzó adatok becslése, korrekciók stb.),
- az adatfelvételek továbbvezetése, a felvételek hiányából adódó negatívumok csökkentése,

- az intézkedési (például adózási, szociálpolitikai) tervek demográfiai, társadalmi, gazdasági következményeinek hatásvizsgálata,
- hipotézis-hatásvizsgálatok,
- prognózisok készítése.

E feladatok elvégzéséhez vagy a teljes szimulációs modellt, tehát a demográfiai modulokat (születés, halálozás, házasodás, válás, koreltolás), a karrier- vagy életpálya-modulokat, a jövedelmi modulokat (személyi, háztartási, adó) és a jövedelemfelhasználási modulok csoportját használjuk. Ez esetben ún. dinamikus szimulációt végzünk, vagy csak egy-egy részt aktivizálunk — többnyire a jövedelem témakört érintőt —, és statikus modellezést hajtunk végre. A kétféle szimuláció információ- és erőforrásigénye különböző, tapasztalatokat eddig csupán statikus jövedelmi szimuláció területén szereztünk. A statikus szimuláció nem jelent teljesen merev struktúrákat, a különféle szerkezeti változások (például önállók, munkanélküliek számának gyarapodása) átminősítésekkel — természetesen korlátozott mértékben — nyomon követhetők.

A mikroszimuláció használata során három, a modellt, illetve annak felhasználását érintő korláttal talákoztunk, amire fel kell hívni a figyelmet:

1. a létrehozott modell — illeszkedve az adatállományokhoz — nem képes az egy évnél rövidebb időtartamok kezelésére, így az évközi eseményeket (például munkanélkülivé válást, munkaerőpiacra lépést) az évek közötti fordulón veszi számításba;
2. a jövedelmi szimuláció során a makro- és mikrostatisztikák inkonzisztenciájának áthidalása állandó feladat;
3. az alapfelvételtől időben távolodva természetesen egyre nagyobb a szimulált állományokból levonható következtetések hibahatára, hiszen az idő során hipotézisek épülnek egymásra, még akkor is, ha az elkészült állományokat, statisztikai ellenőrzésnek vetjük alá.

Az adatbázis

A szimulációs modell adatbázisát felvételek alkotják. A háztartási mikroszimuláció a KSH két lakossági mikrostatisztikai felvételén alapszik, e két adatfelvétel a háztartás-statisztikai felvétel és a ritkábban végrehajtott jövedelemfelvétel, mely az alapadatok mellett részletes jövedelmi adatokat biztosít. Mindkét felvétel személyekről és háztartásokról gyűjt adatokat. Gyakorlati szervezeti okokból, de érdemi okokból is a szimuláció bázisa a háztartás-statisztikai felvétel lett. Egyrészt ez egy több évtizedes múlta visszatekintő felmérés, amely jelentős tudást és tapasztalatot halmozott fel a lakossági mikrogazdaság területén, másrészt ez az egyik legszélesebb jelenségkört átfogó felvétel, ugyanis demográfiai, gazdaságistátus-, jövedelmi és fogyasztási változókat egyaránt tartalmaz. Természetesen a másik nagy lakossági mikrogazdasági felvétel, a jövedelemfelvétel szintén alkalmas mikroszimulációs adatbázis összeállítására, ez esetben azonban a jelenségkör nem tartalmazza a fogyasztást. Meg kell említeni, hogy a két felvétel ki is egészítheti egymást, ugyanis a jövedelemfelvétel nagyobb mintájával, egyszerűbb adatfelvételi technikájával és a felvételbe épített kontroll miatt jobb minőségű adatokat eredményezett.

1989 nyarától gyakorlati feladataink során alapállományunk az 1987-re vonatkozó, 1988-ban végrehajtott jövedelemfelvétel volt, melyet annak idején a makrostatisz-

tikai adatokkal való egybevetés alapján korrigáltunk. Ezek elsősorban a másodlagos jövedelmeket és a háztartások egymás közötti transfereit érintették. A jövedelemfelvétel alacsony meghiúsulási arányával, a munkáltatótól való adatszerzéssel a jövedelem szintjéről és eloszlásáról mással nem helyettesíthetően jó képet adott.

A jövedelemfelvétel adatállományát makrostatisztikai adatok és egyéb kiegészítő információk (társadalombiztosítási, adó- és egyéb részstatisztikák) felhasználásával évről évre vezettük tovább a mikroszimulációs technikával. Természetesen az 1988-ban bevezetett személyi jövedelemadó szabályai (a vele összefüggő ún. bruttósítással együtt) beépültek a szimulációs modellbe.

A továbbvezetett kereseti adatokat a keresetek eloszlását mutató munkaügyi adatokkal összevetve megfelelő mértékű hasonlóságot tapasztaltunk.

A paraméterek

A mikroszimulációnak az az alapja, hogy a mikroegységek (személyek vagy háztartások) különböző ismérvekkel definiált csoportjai jellegzetes viselkedést, magatartást tanúsítanak, és az, hogy a különböző jelenségek és tényezők között sztochasztikus kapcsolatok vannak.

E kapcsolatokat „biztosítják” a paraméterek. A paraméterek a szimuláció finombeállítói, melyek bekövetkezési valószínűségek, eloszlások, indexek és más mutatószámok lehetnek, s nem mások, mint a hipotézisek, illetve a múltból levont következtetések számszerű megjelenései. A paraméterek forrása kettős: endogén (a minta elemzéséből származó) és exogén (a külső — más felvételek, mikrocenzus, makrostatisztikai adatok, becslések és egyéb — forrásokból származó) paraméterek.

A mikromodulok

A mikromodulok felölelik a háztartásokkal és a személyekkel történő legfontosabb eseményeket és a fő jellemzők változását. A modulok valósítják meg az adatátalakítást, az ún. „újraírás” logikáját, a matematikai statisztikai megfontolások alapján létrehozott algoritmust. Az algoritmus kétféle lehet: kiutalás, amikor valamilyen szempontból új állapotot hozunk létre, és továbbvezetés, amelynél egy már meglévő állapotot veszünk figyelembe. A mikromodulok aszerint különülnek el, hogy háztartásra vagy személyre vonatkoznak, és hogy demográfiai, életpályát vagy jövedelmeket, jövedelemfelhasználást érintő gazdasági eseményekkel és változásokkal foglalkoznak-e. A teljes skálájú szimuláció 14 mikromodulja a következő:

- a személyek 4 demográfiai modulja, amelyek születés, halálozás, házasság, illetve válás bekövetkezéséről vagy be nem következéséről „döntenek”, és azok demográfiai következményeit rendezik;
- a személyi életpálya-modul, amely végigköveti a személy iskolázását, munkába állását, gyedről gyesre kerülését és munkába visszatérését, karrierjét, nyugdíjazását, nyugdíj utáni életpályáját;
- a háztartási életpálya-modul az önállósulást, a lakóhelyváltozást, a másokkal együtt lakásban bekövetkező változásokat szimulálja;
- a háztartási jövedelem-modul, amely a háztartási szinten keletkező jövedelmeket szimulálja;
- a személyi jövedelem-modul, amely a pályakezdőknek, gyesről visszatérőknek kiutal, a folyamatosan munkában levőknek továbbvezet fő-, mellékjövedelmeket;
- a jövedelemadó-modul;

— a jövedelemfelhasználás 5 modulja, amelyek egyes nagy összegű kiadásokat (lakásszerzés, gépkocsi-vásárlás, termelőeszköz-vásárlás) szimulálnak, a gyermektartást és más rokon támogatásokat és végül a folyó fogyasztás tételeit rendezik (e legutóbbi csoportot a teljesség kedvéért vettük csak fel, a valóságban — elsősorban kapacitáskorlátok, de információs problémák miatt is — nem készült el!).

A rendszer szervezésénél fontos szempont volt a modulok jó áttekinthetősége, könnyű szerkeszthetősége, a nagy flexibilitás. Ezért a modulokban a felépítésükre igénybe vett építőkövek, rutinok, az általuk felhasznált és újraírt változók, az igényelt paraméterek táblázatára való hivatkozások könnyen változtathatók, mozgathatók, cserélhetőek.

A számítástechnikai rendszer

A mikroszimuláció számítástechnikai rendszerét az előzőkben vázolt matematikai statisztikai konstrukcióval adekvát szoftverrendszer jelenti. A rendszer elemei: felső szinten a mikromodul-vezérlő, az adat- és táblázatkezelő rendszer, míg alsó szinten a paramétertáblázatokat elérő rutinok. A KSH-ban folyó számítástechnikai átalakulás, az új környezet lehetővé és szükségessé teszi a mikroszimuláció számítástechnikai hátterének újragondolását, korszerűsítését.

A MIKROSZIMULÁCIÓVAL ELÉRT NÉHÁNY KORÁBBI EREDMÉNY

A mikroszimuláció szinte mindegyik felhasználási célja kapcsolódik ahhoz az igényhez, amely a magyar gazdasági életben az információsükséglet oldaláról jelentkezik. A tervezés metodológiájának megújulása, a gazdasági folyamatok megnövekedett információigénye szükségessé teszi az átlagok mögötti statisztikai elemzések elvégzését, s ennek egyik lehetséges eszköze a mikroszimuláció, melynek konkrét alkalmazásáról mutatunk be néhány példát.

Az 1989. évi háztartás-statisztikai adatfelvétel kísérleti korrekciója

A mikroszimuláció egyik lehetséges statisztikai célkitűzése a felvételekből nyert adatok korrekciója. A korrekció igénye több oldalról vetődik fel, hiszen bármilyen célra is használjuk a mikroszimulációt, megfelelő adatbázis szükséges hozzá, de a mikroadatbázis kialakítása a mikroszimuláció igényein túl is az adatok eddiginél jobb hasznosítását segíti elő.

Természetes alapkövetelmény, hogy az adatok valóban jól képviseljék az alapsokaságot: a lakosság háztartásait, illetve az ezekben élő személyeket, mégpedig globálisan és legfontosabb részleteiben egyaránt. E feltételnek a háztartás-statisztikai adatállomány nem felel meg teljesen. A nemzetközi tapasztalatokkal egyezően emelkedik a közreműködést megtagadó háztartások aránya, romlik az adatszolgáltatási hajlandóság, átalakult, kevésbé áttekinthetővé vált a háztartások gazdálkodása. Mindezek miatt egyre nehezebb feladat a jövedelmek és a kiadások regisztrálása. A valóságos helyzet jobb közelítése érdekében szükségessé vált a tendenciájukban romló minőségű adatok, illetve azok egy részének módosítása.

Az első, szinte technikainak minősíthető fázis az *arányos minta kialakítása* volt. A felvételt ugyanis többlépcsős rétegzett mintán hajtották végre, ami miatt a feldolgozás során a teljeskörűsítés érdekében súlyokat alkalmaztak. A mintegy 270 súly használata mellett mikroszimulációt nem lehet végezni, ezért van szükség arányosításra, amely végül is egyre csökkenti a súlyok számát.

A második fázisban a *minta belső arányait* kellett javítani, meg kellett szüntetni a tendenciózus torzulásokat. Ez nem jelent mást, minthogy a háztartások egy részének elhagyásával, de sokkal inkább a meglévő háztartások egy részének megkettőzésével (pontos másolat készítésével) javítunk a minta valamilyen okból nem megfelelő belső arányain. Az arányosítás igazodhat egy jobban reprezentáló másik felvételhez vagy egy ismert makroeloszláshoz. A felhasznált módszer véletlenszám-generálás segítségével „dönti el” a konkrét háztartásoknál az elhagyást vagy megkettőzést, illetve a változatlanul hagyást.

Nélkülözhetetlen lépés volt a *jövedelemeloszlási arányok korrekciója*. A háztartás-statisztika a korrekció alapjául szolgáló jövedelemfelvételnél kevesebb jövedelmet mutat. A jövedelemfelvétel ebből a szempontból jobb, pontosabb felvétel, mert

— kisebb területet fog át, mint a háztartás-statisztika, ennek megfelelően figyelmét a jövedelmi kérdésekre összpontosítja;

— a felvétel egyszeri megkérdezéssel jár — nem pedig hónapokon keresztül naplővezetéssel —, és egész évről ad információt;

— a felvételbe — a pontosság növelése érdekében — belső ellenőrző kérdések vannak építve, és 1987-ig a munkáltatót is megkérdezték.

Mindezek miatt a jövedelemfelvételen nagyobb a magas jövedelműek aránya, kisebb a megtagadás, letagadás.

A korrekció célja tehát a túlreprezentált alacsony jövedelmű háztartások elhagyása, és az alulreprezentált magas jövedelmű háztartások számának növelése volt. A jövedelemkorrekciónál szükség volt a háztartás nagyságának figyelembevételére, ugyanis Magyarországon a magasabb jövedelmi kategóriákban az átlagos háztartásnagyság kisebb, mint a rosszabb jövedelmi körülmények között élőkénél. A korrekciót e két tényező — a jövedelem és a háztartásnagyság — kombinálásával létrehozott csoportokban végeztük el, a külső forrásokból származó eloszlásokat közelítendő.

A *korstruktúra korrekciója* két ponton (a 0 éveseknél és a fiatal felnőtt korúaknál) tapasztalt jelentős eltérés miatt volt szükséges. A 0 évesek száma szinte pontosan fele annak, mint amennyinek reálisan lenni kellene, ennek oka a háztartás-statisztikai felvétel technikájában rejlik (a háztartások az évnek csak egy részében vezetnek feljegyzéseket). A másik csoport, amelynél a ténylegeshez képest hiányt tapasztaltunk, a fiatal felnőttek, a 20—29 évesek csoportja. Ennek oka a megtagadások koncentrálásában keresendő: a fiatal házasok, akik — általában nem könnyű anyagi helyzetben — a családalapítás nehézségeit élik, nagy számban utasítják el a felvétellel járó többletfeleltetések miatt a kérdezőbiztosokat, az önálló háztartásban egyedül élő fiatalok részvétele is kétséges a felvétellel járó kööttségek miatt. Ez a korrekciós lépés is a törlés—többszörözés módszerével történt.

A minta belső arányait befolyásoló utolsó lépés az *aktív-inaktív háztartások arányát* módosította az 1984. évi mikrocenzus arányának megfelelően.

Mindezek, valamint a felvételtől hiányzó önálló háztartások („célzott” másolással történő) pótlása a fogyasztási adatokban tapasztalt hiány mértékét is csökkentették. A hiány további része már rekordon belüli korrekciót igényel. A fogyasztási makro-, illetve mikroadatokat harmonizálását biztosító módszertani munkálatok jelenleg is folynak. Előttünk álló feladat az 1991. évi háztartás-statisztikai felvétel — vagy egy részére kiterjedő — hasonló korrekciója, amelyet megkövetelnek mind a makro-fogyasztási statisztikákhoz, mind pedig az árindex súlyrendszerének kialakításához szükséges statisztikai alkalmazások.

Tervezett intézkedések réteghatásai

Teljesen más jellegű, prognosztikai célú feladat volt — a kormányzat felkérésére 1988 végén — az 1989. évre tervezett életszínvonal-politikai intézkedések réteghatásairól készített elemzés.¹ A KSH és a Gazdaságkutató Intézet által közösen végzett első vizsgálat fő kérdése az volt, hogy az életszínvonal 1988-ban bekövetkezett és 1989-re tervezett csökkenése elsősorban mely rétegeket érinti.

Vizsgálatunkban az átlagok mögötti differenciálást kétféle megközelítésben elemeztük:

- hogyan alakul a már eleve rossz helyzetű, legalacsonyabb jövedelmű családok helyzete;
- mely rétegekbe tartozó háztartások életszínvonala romlik a legnagyobb mértékben.

A hatások számszerűsítésére a mikroszimulációs eszköztárat használtuk. Statikus szimulációt végeztünk, a demográfiai struktúrát nem változtattuk, csak a jövedelem-modul-csoport három modulját aktivizáltuk. Az eljárás alapja a több mint 15 000 háztartásból és az ezekben élő körülbelül 43 000 főből álló adatállomány volt, melyet az előző fejezetben mutattunk be.

1988-ra az előzetes makroadatoknak megfelelő, 1989-re pedig három egymástól eltérő feltételezéssel éltünk. Ezek, részben az egyes jövedelemelemek várható alakulásáról, részben a fogyasztóiár-indexről, különböző gazdasági pályákat írtak le.

Adózási modellszámítás

A magyar kormány az 1988-ban bevezetett adóreform tapasztalatairól, valamint az adórendszer korszerűsítéséről átfogó értékelést készített 1989-ben. Ez az értékelés makro- és mikrogazdasági szinten (a jövedelempozíciók változásait és a lakossági réteghatásokat is bemutatva) elemezte az adórendszer működésének tapasztalatait, és korszerűsítését többéves időszakot átfogó — az államháztartási reform komplex koncepciójához illeszkedő — program keretében tartotta megvalósíthatónak.

Így 1988 tavaszán a szimuláció alkalmazásának egyik klasszikus feladatával nézünk szembe, amikor a Pénzügyminisztérium felkérésére különféle adózási elképzelések hatásvizsgálatát kellett elvégeznünk. Vizsgáltuk a különböző jövedelemadó-rendszerek és a rendszereken belüli adósáv- és adókulcs-elképzelések következményeit, a kedvezmények szerepét.

¹ Lásd: Az 1988—1989. évi életszínvonal-csökkenés réteghatásai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1989. 47 old.

Adatbázisként az 1985. évi háztartás-statisztikai felvételből képzett adatbázist használtuk, mégpedig annak 1987-re továbbvezetett változatát. Az 1987-es állomány jellemzőit összevetve az 1987. évi jövedelemfelvétel előzetes eredményeivel, mind az átlagok, mind az eloszlások meglepően jól egyeztek. Az 1987-es adatbázist továbbvezettük 1988-ra. A demográfiai szerkezetet változatlanul hagytuk, csak a háztartási és személyi jövedelmeket alakítottuk át. A változatokat így az 1988-ban ténylegesen érvényben levő adózási feltételekkel tudtuk összehasonlítani.

A Pénzügyminisztérium által meghatározott adózási, illetve elemzési egység a „család” volt, nem az állományunkban is használt fogalomnak megfelelő „háztartás”. Az adószámításnál alkalmazott módszerrel — a családmag meghagyása, a kereső, a gyermek és a többi felnőtt családtag személyenként külön-külön háztartásonként való kezelése — az országosan mintegy 3,7 millió háztartással szemben 5,2 millió család keletkezett.

Az adóvariációk száma tizenhárom volt, s ezek három csoportba sorolhatók:

- személyi jövedelemadó,
- a házaspárok összevont adózása, ún. splitting,
- családi jövedelemadó.

A három fő rendszeren belül a variációk a különböző kedvezmények (elsősorban a gyermekek után járó kedvezmények) típusa — adóalap- vagy adókedvezmények — kiterjedtsége és mértéke szerint különböztek. Új elem volt, hogy számításokat végeztünk a Nagycsaládosok Egyesületének javaslatai alapján is.

Kiinduló feltétel volt, hogy a költségvetés pozíciója a különböző változatokban azonos legyen, így az átlagos adóterhelés változatlansága mellett összehasonlító volt a változatok átrendező hatása. Első lépésben a megrendelő eredeti változatai alapján a két szélső változat között mintegy 20 milliárd forintos eltérés adódott, ugyanakkor a megközelítően azonos adóösszeg követelménye 3 milliárd forintos eltérést engedett meg. Az iterálás eszköze elsősorban az adókulcsok, majd a sávok és esetleg a kedvezmények változtatása volt. Kemény korlátot jelentett, hogy az adóverzió karakterének lényege az iterálással nem változhatott meg.

A számítások eredményét összefoglaló táblasorozat a következő mutatószámokat tartalmazza:

— az *adóterhelést* két mutatószámmal közelítettük; az első az adó és a bruttó jövedelem hányadosa, a második — a magyar adózási szabályok, valamint a vélelmezett eltitkolás miatt — az adót az adóalaphoz viszonyítja;

— az *adószámítás folyamatát* a számítás logikáját követő mutatószámsor tükrözi: bruttó adóalap, adóalap-kedvezmény, nettó adóalap, adókedvezmény, nettó adó.

A mutatószámokat rétegenként közöltük; családtípusokat képeztünk (egyedül álló, házaspár gyermek nélkül, háztartás különböző számú gyermekkel, a nyugdíjasok különböző típusai), a családfő foglalkozása-beosztása, a családfő kora és az egy főre jutó jövedelem kategóriái voltak a csoportképző ismérvek. A jövedelemkategóriás rétegzés, mivel természetesen a nettó jövedelmekre vonatkozott, lehetőséget nyújtott az adóváltozatok jövedelemátrendező hatásának bemutatására. Végül a családtípusok és a jövedelemkategóriák kombinációjával is képeztünk csoportokat. Mint látha-

tó, igen jelentős méretű számítási feladatot kellett elvégezni nagyon rövid határidővel, ezért a számítógépes kapacitások szűkössége miatt ún. kis mintát alakítottunk ki, mely az eredetinek egynegyede (körülbelül 3900 háztartás), és a változatokat ezen futtattuk. Ez az elemszám elegendő volt a hatások bemutatására, a különböző adóváltozatok jellegzetességeinek számszerűsítésére, az alap és az iterált változatok összehasonlítására.

A Pénzügyminisztériumnak átadott, jól dokumentált táblasorozat lehetővé tette, hogy árnyaltan bemutassuk a különböző változatok előnyeit, hátrányait, pontos képünk legyen a társadalmi hatásokról. Ez akkor is igaz, ha tudjuk, hogy e kép statikus, nem tartalmazza a személyek, háztartások magatartásának változását és ennek gazdasági hatását.

A jövedelemfogalom kiterjesztése és hatásvizsgálat

1989-ben kísérleti számításokat végeztünk a fogyasztóiár-támogatás jövedelmi hatásainak bemutatására két év (1987 és 1989) összehasonlításával. E számítások egyik módszertani hozadéka volt egy — nem teljesen kidolgozott — jövedelemrugalmassági számítás a fogyasztási tételek 95 tételes aggregáltsági szintjén, amelyet a fogyasztás szimulációjánál használtunk. E számítás kísérleti jellegű volt az ártámogatások (adatait a Pénzügyminisztériumtól kaptuk) allokálásának kidolgozása szempontjából is.

Ennél jelentősebb volumenű, a kísérleti fázison túllépő — a Világbank és a Pénzügyminisztérium támogatásával és együttműködésével végzett — feladat volt a természetbeni társadalmi jövedelmek és a lakossági ártámogatások jövedelemeloszlásra gyakorolt hatásának számszerűsítése. A célkitűzés az volt, hogy a természetbeni társadalmi jövedelmeket és dotációkat tételenként külön-külön hozzárendeljük a háztartás-statisztikai felvétel háztartásonkénti adataihoz. Ezáltal

— elvégezhetőek mindazon a csoportosítások, amelyeket egyik oldalról a természetbeni társadalmi jövedelmek és dotációk tételenkénti részletezettsége, másik oldalról pedig a háztartások demográfiai, társadalmi, gazdasági jellemzőinek ismerete lehetővé tesz;

— a természetbeni társadalmi jövedelmek és a dotációk szóródásáról háztartási szinten is nyerhetünk információt.

E cél eléréséhez korrekciókat kellett végezni a háztartás-statisztikai felvétel adatállományán; el kellett végezni a természetbeni társadalmi jövedelmek és a dotációk meghatározásával és allokációjával kapcsolatos feladatokat; végül végre kellett hajtani a komplex feldolgozást.

A korrekciót az teszi szükségessé, hogy a háztartási állományban bizonyos rétegek alulreprezentáltak, mert körükben az átlagos 25 százaléknál lényegesen magasabb a megtagadási arány, és nagy a lemorzsolódás. A korrekció alapját az képezi, hogy az ötévenkénti jövedelemfelvétel hasonló hiányosságai sokkal kisebbek főleg azzal összefüggésben, hogy a megtagadási arány csak körülbelül negyede a háztartás-statisztikai felvételének.

A legutóbbi jövedelemfelvétel 1987-ben készült, ennek állományát mikroszimulációs módszerrel továbbvezettük, így rendelkezésre állt az 1989-es helyzetet tükröző

állomány. Ehhez a továbbvezetett állományhoz kapcsoltuk hozzá a háztartás-statisztikai adatállományt.

Az integráció olyan mátrixban történt, amelynek egyik dimenzióját az egy főre jutó személyes jövedelem alapján képzett kvantilisok, másik dimenzióját a társadalmi-gazdasági rétegek képezték, amelyeket a háztartások gazdaságilag aktív-inaktív jellege, a gyermekek száma, a háztartásfőnek a foglalkozási hierarchiában elfoglalt helye, a városi, illetve községi lakóhely figyelembevételével képeztünk. A mátrix 14 kvantilis és 24 társadalmi-gazdasági réteg kombinációinak megfelelően 336 cellából áll. A feladat annak elérése volt, hogy egyes háztartások elhagyása, mások többszörözése révén az átalakított állomány háztartásai végül is úgy oszlanak meg a 336 cella között, mint az etalonnak tekintett, a jövedelemfelvételtől továbbvezetett állományban.

A természetbeni társadalmi jövedelmek adatainak forrása meghatározóan az Országgyűlés által az 1989. évi költségvetésről 1990. júliusban elfogadott — a költségvetési intézmények kiadásait és bevételeit tartalmazó — beszámoló volt. Ezen kívül a vállalati mérlegekből származnak adatok bölcsődékre, óvodákra, dolgozók üzemi étkezésére, üdülésére fordított kiadásaikról. A dotációkról pénzügyhatósági adatok állnak rendelkezésre, a gyógyszerdotációk adatforrása a társadalombiztosítási elszámolás. Költségvetési és pénzügyi becslések segítségével sikerült a bázisforrások adatait olyan részletezettségben meghatározni, a meglévő adatokat esetenként úgy átcsoportosítani, hogy azok közvetlenül felhasználhatók legyenek az allokációs eljárás során, és hogy biztosítsák az egyedi szóródás minél teljesebb megközelítését.

A természetbeni társadalmi jövedelmek allokációjához körül kellett határolni az érintettek körét, becsülni kellett a hozzájutásnak a személyi és háztartási jellemzőkhöz rögzíthető arányait, ki kellett dolgozni a hozzájutási arányoknak és a támogatási mértékeknek a területi (Budapest, városok, községek) jellemzőit. A felhasznált információkhoz főleg az oktatási és az egészségügyi-igazgatási szakstatisztikákból jutottunk.

Az allokáció végrehajtásának alapvetően két módszere volt. Az egyik: a fajlagos értékek elosztása megfelelő minőségi ismérvek alapján személyekre, illetve háztartásokra; a másik: vetítés a személyes fogyasztás megfelelő tétele(i) alapján. Az első konkrétan azt jelentette, hogy a személyek — esetenként a háztartások — valamilyen jellemzők alapján meghatározott körének és a megfelelő makroadatnak egybevetésével kiszámoltuk az egy egyedre jutó fajlagos értékeket, és azokat az egyedekhez hozzárendeltük. Utóbbi azt jelenti, hogy megállapítottuk a támogatás mértékét a megfelelő fogyasztási, kiadási tételhez viszonyítva — támogatás a fogyasztás százalékában —, és valamennyi egyednél ezzel a kulccsal számoltunk. Az első főleg a természetbeni társadalmi juttatások, a második a dotációk esetében volt jellemző, de egyes tételeknél ettől eltérő megoldást alkalmaztunk.

A feldolgozás rendszerében a természetbeni társadalmi jövedelmeken belül 3 csoportot képeztünk: oktatás, egészségügy, egyéb. A dotációkon belül ugyancsak 3 csoportot alkalmaztunk: fogyasztási dotációk, a gyógyszerek és a lakásberuházás dotációi. Ezek keretében helyezkednek el a konkrét tételek. A társadalmi-gazdasági rétegzést tekintve az említett mátrixcellákkal analóg módon aktív és inaktív háztartásokat, egy és több személyből álló háztartásokat különböztettünk meg, az aktívak körében a gyermekek száma szerint csoportosítottuk a háztartásokat. Mind az aktív,

mind az inaktív háztartások esetében végigvonult a város—község megkülönböztetés. A jövedelem szerinti rétegzés bázisa a háztartás egy főre jutó személyes jövedelme volt, melynek alapján 14 kvantilist határoztunk meg: az alsó négy népességhuszadot, a 3.—8. népességtizedet és a felső négy népességhuszadot. E megoldás lehetővé tette az alsó és felső kategóriák differenciáltabb vizsgálatát, így azok természetesen összehasonthatók decilisekké.

A számítások főbb eredményeit a Központi Statisztikai Hivatal megjelentette,² a teljes tanulmány pedig beépült a Világbanknak a magyarországi szociális helyzetről szóló 1991. évi jelentésébe.

A legutóbbi önálló, szintén a Gazdaságkutató Intézettel közösen végzett mikroszimulációs project a jövedelemeloszlás 1991. és 1992. évi jellegzetességeit, változásait vizsgálta. Ennek előzményeit, kiindulópontjait, módszertani jellemzőit és néhány eredményét lásd a *Statisztikai Szemle* jelen számának 350—362. oldalán.

TÁRGYSZÓ: Szimulációs modell.

РЕЗЮМЕ

В Венгрии применение микросимуляции для статистических целей началось в 1985 году на основании документации и опыта, переданных Кафедрой статистики и эконометрии дармштадского Технического института. Основывающаяся на обследовании бюджетов домашних хозяйств система охватывает области демографии, т.н. карьер, доходов и их использования.

Автор подытоживает систему и главные элементы модели микросимуляции: образованные на базе статистики домашних хозяйств и обследований доходов параметры для произведения расчетов, важные события в быту домашних хозяйств и отдельных лиц, микромодули для охвата изменения главных индикаторов, расчетно-вычислительную систему микросимуляции.

Автор приводит несколько результатов, полученных с помощью применения модели микросимуляции: экспериментальную коррекцию статистического обследования домашних хозяйств, анализ влияния касающихся жизненного уровня мероприятий на отдельные слои населения, расчет модели налогов, влияние натуральных выплат и дотаций розничных цен на распределение доходов.

SUMMARY

The application of microsimulation technics for statistical purposes started in Hungary in 1985, on the basis of the documentation and experiences obtained from the Statistics and Econometrics Department of the Darmstadt Institute of Technology. The system which is based on family budget surveys covers the subject matters of demography, the so-called life carrier as well as the topics of income and the utilization of income.

The study sums up the system and main elements of the microsimulation model: the parameters estimated and elaborated from family budget and income surveys, the main events relating to households and persons, the micromodules covering the changes of main characteristics as well as the computing system of microsimulation.

The author presents some results obtained through the application of the microsimulation model: the experimental correction of the family budget survey, the analysis by strata of the measures affecting the standard of living, a taxation model computation, the effect exerted by social incomes in kind and consumer price subsidies on income distribution.

² Lásd: A természetbeni társadalmi jövedelmek és a dotációk rétegeloszlása 1989-ben. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 47 old.

A TÁJÉKOZTATÁS ELVEI ÉS GYAKORLATA

DR. SOÓS LÓRINC

Az elmúlt két év során a statisztikai munka s ezen belül a tájékoztatási tevékenység szempontjából mind a külső környezetben, mind a Központi Statisztikai Hivatal szervezetében lényeges változások zajlottak le. A változó külső körülmények közül mindenekelőtt a piacgazdaságra való áttérés néhány következményét kell kiemelni:

- a gazdaság korábbi struktúráinak felbomlása és az újak kialakulása az adatszolgáltatók és az adatfelhasználók számának jelentős gyarapodásával, körének átalakulásával jár;
- felértékelődnek az üzleti életben is hasznosítható információk;
- a változó kormányzati feladatok az eddigiekhez képest módosult tartalmú, inkább a rövid távú döntésekhez segítséget nyújtó információ-rendszer kiépítését teszik szükségessé;
- bár jelenleg, a napi gondok és viták közepette kevésbé érzékelhető, de az eljövendő stabilizálódás időszakára is fel kell készülni a hosszú távú kitekintést megalapozó információ-rendszer felépítésével;
- az információ-rendszer fő nemzetközi kapcsolódási pontjain át kell térni a fejlett országokban alkalmazott statisztikai fogalmakra, osztályozásokra és elszámolási rendszerekre, ezzel is elősegítve közeledésünket a nemzetközi szervezetekhez.

A gazdasági élet jelenségeinek regisztrálásán túl a politikai élet változásaira és a társadalmi mozgások felerősödésére, az ún. leszakadó rétegek helyzetének vizsgálatára kell figyelmünket összpontosítani.

Mindez a felhasználók módosult és új igényeiben is tükröződik.¹

Az új típusú tájékoztatási rendszer kiépítéséhez elengedhetetlen a hagyományok, a múltbeli eredmények ismerete. Ezért elsőként az elmúlt időszakot tekintem át.

A MÚLT

A statisztikai tájékoztatási tevékenységről első ízben *Keleti Károly* 1869-ben napvilágot látott emlékirata² szólt, majd a király által 1871-ben jóváhagyott ügykörü és ügyviteli szabályzat körvonalazta a tájékoztatási tevékenységet. Az 1874-ben megjelent első statisztikai törvény³ is utalt a tájékoztatási kötelezettségre. A törvény ki-

¹ A magyar gazdaság átállásának és fejlődésének programja. *Pénzügyi Szemle*. 1991. évi 6. sz. 447—469. old. és 7. sz. 511—586. old.

² *Keleti Károly*: Emlékirat, egyúttal javaslat Magyarország hivatalos statisztikájának szervezése tárgyában. Hivatalos Statisztikai Közlemények. 1869. II. évf. V. füz. 112—126. old.

³ 1874. évi XXV. törvény-cikk az országos statisztika ügyének szervezéséről. Szentelést nyert 1874. évi július 18-án.

mondta, hogy a Hivatal köteles közzétenni adatait, a tájékoztatás módjáról, eszközeiről, a követendő elvekről azonban itt még nem esett szó.

Az 1897. évi XXXV. törvény már lényegesen részletesebben és célratörőbben fogalmazott, amikor a Hivatal feladatáról szólva így rendelkezett: „A m. kir. központi statisztikai hivatal feladata: . . . adatok gyűjtése . . . feldolgozása s olyképen való közrebocsátása, hogy azok úgy tudományos, valamint törvényhozási, kormányzati, közigazgatási és más gyakorlati célokra egyaránt használhatók legyenek.” (1. §.) „A központi statisztikai hivatal a statisztikai adatgyűjtések eredményeit statisztikai évkönyvben, havi füzetekben és statisztikai közleményekben bocsátja nyilvánosságra.” (5. §.)

Az 1929. évi XIX. törvény 9. paragrafusa alapján a miniszterelnöknek a magyar királyi Központi Statisztikai Hivatal szervezeti szabályzata tárgyában kiadott 1929. évi 3600. számú rendelete — az alapelveken nem változtatva — a statisztikai kiadványok terjesztésével foglalkozik, és leszögezi, hogy a Hivatal kiadványait általában pénzért árusítja, de az árat az előállítási költségek figyelembevételével úgy kell megállapítani, hogy a kiadványoknak „. . . szélesebb körben való elterjedése lehetséges legyen”. (14. §.) A rendelet tételesen azt is megadja, hogy mely szerveket köteles a hivatal ingyenesen ellátni kiadványokkal.

A kor szellemét hűen tükrözi az 1952. évi VI. törvény az állami statisztikáról, amely a hivatal tájékoztatási tevékenységét rendkívül szűk sávba szorította. E törvény 3. paragrafusa szerint „A Központi Statisztikai Hivatal feladata: 1. a minisztertanács gyors, megbízható és rendszeres tájékoztatása a népgazdasági tervek teljesítéséről, a gazdaság, szociális és kulturális élet fejlődéséről, a népgazdaság erőforrásainak állapotáról és felhasználásáról; 2. nyilvános jelentés készítése a népgazdasági terv teljesítéséről; . . .”. (1952. évi VI. tv. II. fejezet. 3. §.)

Az 1973. évi V. törvény, bár a Hivatal tájékoztatási feladatait már jóval szélesebben értelmezi, mint az 1952. évi VI. törvény, mégis — a rendszer jellegéhez igazodóan — a tájékoztatási munka középpontjába a népgazdasági terv megalapozásához és fejlesztéséhez szükséges elemzések készítését, adatok szolgáltatókat helyezte. Ez a törvény azonban már külön figyelmet szentel (lásd a 2. § *d*) és *e*) pontját) a tudományos szféra és a közvélemény információigényei kielégítésének is.

A közelmúltban (1992 nyarán) a Parlament elé terjesztett új statisztikai törvény tervezetének — igazodva a statisztikával szemben felmerült új követelményekhez (mint például a közvélemény rendszeres tájékoztatása, a közérdekű adatok nyilvánosságra hozása, a társadalmi mozgások követése, a piacgazdaság új típusú információkkal való ellátása) — egyik célja, hogy valamennyi felhasználói réteget részletes, tudományos igényű információval lássa el, nem részesít előnyben egyetlen felhasználói csoportot sem.

A tájékoztatási tevékenység néhány múltbeli jellemzője

A tájékoztatási munka történetének elvi kérdéseit a korabeli dokumentumok alapján csupán főbb vonásaiban lehet megismerni.

Mint arról már szóltunk, a statisztikai tájékoztatás alapgondolatait Keleti Károly, a hivatal első igazgatója (elnöke) fogalmazta meg, és ezzel a kérdéssel később is szinte

valamennyi elnök foglalkozott. E témakör átfogó, összegző értékelését mind ez ideig nem végezték el.

Bizonyos, a Hivatal munkásságát már a század elején áttekintő szakirodalomból⁴ tudjuk, hogy az 1867-ben felállított statisztikai osztály alighogy megkezdte működését, máris gondoskodott az adatok nyilvánosságra hozataláról. Az első hivatali statisztikai témájú kiadványok már 1868-tól megjelentek.⁵ Ez idő tájt — éppúgy, mint a viszonylag szűk körű adatgyűjtések — a kiadványok heterogén jellegűek voltak: az elemi szintű statisztikai eredmények közlését célzó publikációk között gyakran találhatók ún. értekezések, emlékiratok, melyek azonban tárgyukat tekintve fontos dokumentumai a hivatalos statisztika megszületésének és fejlődésének. E közlések sorában különösen figyelemre méltók a Statisztikai előadások sorozat írásai, a Keleti Károly tollából származó emlékiratok, javaslatok, kongresszusi dolgozatok.

Ebben az időszakban (1860-as évek második fele) vált gyakorlattá, hogy a statisztikai hivatal igazgatója (akkor így nevezték a Hivatal vezetőjét) a Magyarországon tartott kiállítások, illetve Magyarországnak valamely nemzetközi kiállításon való részvétele alkalmából beszámolt az ország közállapotairól.⁶

A korabeli hivatali kiadványok struktúrája korán kialakult. Elsőként — 1868-tól — a Hivatalos Statisztikai Közlemények elnevezésű sorozat indult meg. Ezekben a megjelenési időponthoz nem kötött füzetekben a hivatalos statisztikai adatgyűjtések eredményeit adták közre. Érdekes, s a mai költségvetési helyzetben sokatmondó párhuzam, hogy a sorozat megjelentetését három éven keresztül (az 1875—1878. években) pénzügyi nehézségek miatt fel kellett függeszteni.

Keleti Károly 1892. évi halálát követően utóda és tanítványa *Jekelfalussy József* átszervezte a Statisztikai Közleményeket (ez az Új sorozat). A sorozat első kötetei 1893-ban láttak napvilágot. A szöveges és táblás részt egyaránt tartalmazó kiadványok a statisztika egy-egy ágára vonatkozó adatgyűjtések eredményeit tárják elénk teljes részletességgel, tudományos igényvel.

A következő rendszeresen megjelenő kiadvány, a Magyar Statisztikai Évkönyv 1872-ben látott először napvilágot magyar és magyar—német kiadásban. Ez a publikáció ekkor még sem tartalmában, sem formájában nem hasonlított a klasszikus évkönyvhöz. Igyekezett ugyan felölelni a mindenkori adatgyűjtések teljes körét, de tizenkét füzetre szétosztva, meghatározatlan sorrendben és nagy időkülönbségekkel jelent meg.

Itt is meg kell jegyezni, hogy az Akadémia 1878-ban újjászervezett Nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága (1899-től csupán Nemzetgazdasági Bizottság) 1883-tól kiadja a Nemzetgazdasági és Statisztikai Évkönyvet *Földes Béla* szerkesztésében. Az Évkönyv történetét Thirring idézett munkájában, így foglalja össze: „Az Évkönyvnek három kötete jelent meg *Földes* szerkesztésében 1883-tól 1886-ig, fokozatosan növekvő terjedelemben és gazdagbodó tartalommal. Az Évkönyv további megjelentetése azonban részint pénzügyi tekintetek, részint a szerkesztés körül felmerült nehézségek miatt megghiúsult volna, hogyha *Keleti*

⁴ A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal munkássága, 1871—1911. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 36. köt. Magyar kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1911. 616 old.

⁵ Lásd: *Thirring Gusztáv*: Akadémiánk és a statisztika. (Akadémiai székfoglaló.) Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1927. 60 old.

⁶ Megjegyezzük, hogy még a Hivatal létrejötte előtt a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai bizottsága 1860-tól kiadta a Statisztikai Közlemények című periodikát, melynek utóda lett a Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények, és az említett művek jó része ezekben jelent meg.

Károly, az orsz. m. k. statisztikai hivatal igazgatója azzal az ajánlattal nem lép a bizottság elé, hogy az Évkönyvnek úgy szerkesztését, mind kiadását kész magára vállalni, maga (ill. hivatala) viselvén a nyomtatási költségeket, míg a szerkesztői tiszteletdíjat tovább is a bizottság fedezné. Az Évkönyv további megjelentése ezzel biztosítva volt, az új folyamból 1896-ig 6 kötet (9 évfolyam, részben összevonva) jelent meg, melyeket a statisztikai és nemzetgazdasági bizottság támogatásával *Jekelfalussy József* és *Vargha Gyula* szerkesztettek. Az új Évkönyv célszerű beosztásával s a közélet minden jelenségére kiterjedő rendkívül gazdag tartalmával, valamint bő nemzetközi összehasonlításaival nemcsak a közönség tetszését vívta ki, mely benne egyik leghasznosabb gyakorlati segédkönyvét találta meg, de tudományos becsénél fogva a szakkörök legteljesebb méltánylását s 1894-ben az Első magyar általános biztosító társaság jutalmát is elnyerte. Sikerének titka szerkesztőinek kitűnő érzékében fejtett, akik helyesen ismerték fel közönségünk statisztikai szükségleteit s ezek kielégítésének módját is megtalálták. Pedig — mint az utolsó évfolyam előszavában — mondják: Az út, melyen elindultak, meglehetősen töretlen volt. A külföldi statisztikai évkönyvek, bármily jelesek is magukban véve, nem szolgálhattak mintaképül, mert nem feleltek meg hazai viszonyainknak, nálunk a nagyközönséget szoktatni kellett a statisztikához, s a tabellákba foglalt adattömegeken kívül, kísérni kellett magyarázó, felvilágosító, tájékoztató szöveggel a számok csoportjait. Az egyes külállamok viszonyainak külön tárgyalása sem látszott célszerűnek. Minket a külföldi adatok nem magukért érdekelnek, hanem azért, hogy hazai állapotainkkal összemérve, hasznos tanulságot, okulást rejtenek magukban. Az Évkönyv beosztásánál ezért azt a módszert választották, hogy a népességi, gazdasági, állami és kulturális élet szerves tagozatát követve, mindenütt Magyarország állapotainak ismertetését helyezték előtérbe s a körül csoportosították a nemzetközi adatokat. Így akarták a hazai közönség ismereteit gyarapítani, látkörét tágítani s ítéletét élesíteni. Az Évkönyv hatása erős és mély volt: a statisztikai érzék terjedése és térfoglalása hazánkban szinte meglepő volt, a közönség, mely azelőtt alig érdeklődött ily munkák iránt, az Évkönyvet tömegesen vásárolta, s a statisztikai és nemzetgazdasági bizottság meglepéssel állapíthatta meg, hogy „alig van munka, mely a statisztika népszerűsítésére és a statisztikai érzék felköltésére oly hatályosan munkált volna, mint ez a mű, mely lassanként nélkülözhetetlen kézikönyvévé vált a közéletben szereplő és gazdasági kérdésekkel foglalkozó férfiaknak.” E hasznos műnek további fenntartását és továbbfejlesztését célozta *Dániel Ernő* kereskedelmi miniszter, amidőn 1896-ban az országos m. k. statisztikai hivatal kebelében tervezett nemzetközi osztályra kívánta bízni az Évkönyv további kiadását „levévén ezzel a bizottság válláról azt a terhet, melyet eddig viselt.” A Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv ezzel befejezte pályafutását, de a helyét pótolni hivatott nemzetközi évkönyv máig *pium desiderium* maradt érezhető űrt hagyva maga után statisztikai irodalmunkban.”

Az évközi publikációk először 1881-ben az áruforgalmi statisztika eredményeinek közreadásával kerültek be a korabeli publikációs rendszerbe. Kezdetben ez a füzet félévenként, majd később jelentősen kibővült tartalommal havonta jelent meg.

Az 1893-as esztendő mérőkövetek tekinthető a tájékoztatási rendszer szempontjából. *Jekelfalussy József* irányítása alatt megtörtént a publikációs rendszer egyes elemei funkciójának rögzítése, a megjelenések időrendjének megállapítása.

A Magyar Statisztikai Évkönyv ettől az évtől (1893) vált egységes kiadvánnyá, megjelenése általában az év utolsó negyedévére esett. Szintén erre az időszakra tehető a Statisztikai Havi Közlemények rendszerének kialakulása. Kezdetben külön közleményként láttak napvilágot a magyar korona országainak havi külkereskedelmi adatai, de 1897-től kezdődően egységes szerkezetben jelentek meg. A füzetek 5—6 héttel a tárgyhó lezárulása után kerültek a felhasználókhoz, s a legfontosabb évközi adatokat tartalmazták.

Az 1897-ben elfogadott statisztikai törvény értelmében 1898-tól kezdődően a Magyar Statisztikai Évkönyv együtt jelent meg a kormány működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentéssel. Ez különösen megnövelte a statisztikai szolgálat szakmai súlyát. Az összegzést a következő évi költségvetés tárgyalásakor az országgyűlés elé terjesztették. A jelentés szerkesztését a statisztikai hivatal igazgatójának

(elnökének) vezetésével a minisztériumok képviselőiből és a statisztikai hivatal tisztviselőiből álló vegyesbizottság végezte. A kiadványban az egyes tárcák beszámolóit külön-külön, a költségvetési törvényben foglalt sorrendben szerepeltek. Ezt követően szerepelt a beterjesztett anyagban a magyar királyi központi statisztikai hivatal által szerkesztett „az ország közállapotai” című rész, amely lényegében az évkönyvben szereplő statisztikai adatok szöveges magyarázatát adja. Fejezetei az alábbiak voltak:

1. Népeség és közegészségügy
2. Őstermelés
3. Bányászat, ipar, kereskedelem
4. Közlekedés
5. Pénz és hitel, biztosítás és tűzkárok
6. Közoktatásügy és hitélet
7. Jogszolgáltatás

Harmadik részként csatlakozott a kiadványhoz a Magyar Statisztikai Évkönyv. A korabeli értékelések szerint a kormányjelentés ilyen formában történő megalkotása egyöntetűséget hozott az egyes minisztériumok működéséről kiadott jelentésekbe, és növelte annak a lehetőségét, hogy a nyilvánosság a kormány működését ellenőrizhesse. (Korábban a minisztériumok egyáltalán nem, vagy csak ügykörüknek egy részéről adtak beszámolót a nyilvánosság számára.)

Jelentős, igen népszerű és fontos kiadványok lettek az először 1873-ban megjelenő, térképeket is tartalmazó Helységnévtárak, amelyet kezdetben 3—4 évenként adtak ki, később gyakorisága ritkult, valamint az 1874-ben elindított Tiszti cím- és névtár, mely kezdetben két-három évente, majd később évente jelent meg.

Két kiadvány megjelentetése, noha szoros értelemben nem része a statisztikai munkának, hasznossága, szükségessége azonban ma sem vitatható, pótolhatatlan forrásanyagok a múlt társadalmi, gazdasági, földrajzi stb. kutatásaihoz.

A kiadványoknak fentiekben vázolt struktúrája kisebb változtatásokkal (például a Havi Közlemények időszakosan negyedévvé váltak; az évkönyvhöz mérten szűkített adatsorral, a szélesebb olvasótábor részére 1931-től megjelent a Magyar Statisztikai Zsebkönyv) egészen a második világháborúig fennmaradt, sőt lényegében napjainkig érvényes.

A hivatalos publikációkat jól egészítették ki, színesítették a hivatal folyóiratai, melyek sorából kiemelésre kívánkozik az 1923-tól megjelenő *(Magyar) Statisztikai Szemle*. A folyóiratok a hivatalos publikációknál oldottabb keretek között biztosították az egyéni kutatási eredmények és vélemények nyilvánosságát.

A 125 év alatt megjelent közlemények, tanulmányok tömegének tematikus értékelésére nincs mód e rövid összegzés keretében, még kevésbé az egyes kiadványok mondanivalójának, esetleg az adott korszakra gyakorolt gazdaság- vagy társadalompolitikai hatásának vizsgálatára. Összefoglalóan annyi megállapítható, hogy a Hivatal kiadványai, elemzései minden korszakban hathatósan támogatták a kormányzati munkát, ellátták információkkal a tudományos kutatókat, az oktatást és a közvéleményt is. Az 1949 és 1956 közötti történelmi korszakban és némileg az azt követő időszakban is elsősorban az országos politikai irányítás határozta meg a Hivatal munkáinak nyilvánosságra jutását. Többnyire nem a Hivatalon vagy annak vezetésén múlt, hogy egyes adatgyűjtések eredményei, egyes elemzések megállapításai politikai okokból

nem kerülhettek a nyilvánosság elé.⁷ Még a rendkívül éles politikai helyzetben (1956-ban) is elkészített s a következő évben megjelentetett a Hivatal Adatok, adalékok, 1949—1955 címmel egy fontos kötetet, amelyben a jelzett időszak kutatásainak legfőbb, korábban csak szűk kör számára publikus kritikai megállapításait adta közre tematikus rendben. Ez a kötet — egyes kutatók véleménye szerint — a később megindult reformfolyamat egyik szellemi elődjének is tekinthető.

A második világháborút követő negyven esztendő politikai, gazdasági, tehát statisztikai szempontból is heterogén időszakán belül az első 10—15 év feladatának — az 1952. évi statisztikai törvény szellemében — a népgazdasági tervek megvalósulásának mérése tekinthető. Később azonban a hivatalos statisztikai szolgálat törekvése — a publikációk sorával bizonyíthatóan — messze túlhaladt ezeken, s a kiadványok, a módszertani munkák nem kis része nemzetközi elismerést vívott ki a magyar Hivatal számára.

A tájékoztatási munkák közül jelentőségüknél fogva ki kell emelni a *népszámlálások* eredményeit közreadó publikációkat, amelyekről elmondható, hogy 1869-től 1990-ig valamennyi népszámlálást követően, egyre bővülő választékot kínálva, mind több kötetben kerültek nyilvánosságra. A népszámlálások és a mezőgazdasági összeírások eredményei képviselik a statisztikai rendszerben azt a folytonosságot, amely Keleti Károlytól napjainkig lényegében töretlennek tekinthető. Az 1870. (1869.) évi népszámlálás eredményei egyetlen nagyalakú kötetben, a legfontosabb eredményeket szövegesen is ismertetve láttak napvilágot. Később már külön kötetben jelentek meg az összefoglaló és területi részletező eredmények.

A Központi (Országos) Statisztikai Hivatal publikációs tevékenysége mellett igen jelentős tájékoztatási munkát fejtett ki szinte megalakulásától a *Székesfővárosi Statisztikai Hivatal* is. Az 1869-től *Kőrösy József* vezetésével önállóan működő fővárosi szervezet publikációs rendszere hasonló volt a központi szervezetéhez, rendszeresen megjelenő évkönyvekben, zsebkönyvekben és a kiadott Fővárosi Statisztikai Közleményeken alapult. Fontos része volt emellett a tájékoztatási rendszernek az ún. Havi füzetek és a Statisztikai értesítő (az előbbi szöveges melléklete), a Heti Kimutatás és a *Városi Szemle* című folyóirat (1—11. évfolyam 1908—1918; 12—24. évfolyam 1926—1948.), valamint az ugyancsak számos érdekességet felsorakoztató alkalmi kiadványok.

Jellemzője volt a fővárosi hivatal tájékoztatási munkájának, hogy gyakran kért fel neves külső szakértőket, közéleti embereket adatgyűjtései elemzésére, a tanulmányok elkészítésére.

A fővárosi statisztikai munkában is megvalósult Keleti Károly, a magyar statisztikai szolgálat megszervezőjének az a koncepciója, amelyről az 1867. március 10-én benyújtott előterjesztésében így írt: „A közlésre szánt, még inkább pedig a közönség oktatását célzó adatok tudományos földolgozása a statisztikai hivatal erején kívül külső tagok, illetőleg szakférfiak közreműködését teszi szükségessé, mely közreműködők a szaktudósok, tanárok, akadémikusok sorából választandók.”⁸

⁷ Lásd: Péteri György: A magyar Központi Statisztikai Hivatal és a gazdasági reform. *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 10. sz. 834—839. old.

⁸ Lásd: Bokor Gusztáv: A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete. Országos m. kir. Statisztikai Hivatal. Budapest. 1896. 20. old.

A területi szervek tájékoztatási tevékenysége

A statisztikai szolgálat kialakulásának kezdeteitől felmerült a részletes területi információk iránti igény, illetve az adatszolgáltatókkal való közvetlen helyi kapcsolatok szükségessége. Egyes kiadványokban (a fővárosi hivatal, a Központi Statisztikai Hivatal területi szerveinek megalakulásáig, gyakran vállalta magára a főváros és a vidék területi különbségeinek elemzését) és a *Magyar Statisztikai Szemlében* megjelentek ugyan megyei, járási, városi, községi stb. adatok is — s ezek jelentősége nem lebecsülendő —, de a szisztematikusan szervezett területi információszolgáltatás, a közvetlen, élő kapcsolat az adatgyűjtők és az adatszolgáltatók között csak a területi statisztikai szervek kiépülésével valósulhatott meg.

A területi szervek feladataival foglalkozó határozatok az igazgatóságok alapvető feladatának minősítették a tájékoztatási tevékenységet, elsősorban mint a helyi vezetés információellátását. Ennek a funkciónak a területi statisztikai szervek mindvégig megfeleltek.

A területi szervek fennállása óta eltelt negyven év alatt a tájékoztatási munka s az iránta megnyilvánuló igények is megváltoztak. Az évtizedek során egyre inkább „presztízfogyasztóvá” váló területi pártszervek helyébe a piacgazdaság kiépülésének kezdeti szakaszában a pénzügyi szervezetek és a közigazgatás alap- és középirányító szervei léptek.

Napjainkban a területi szervek információellátó szerepe a robbanásszerű társadalmi-gazdasági változásokat követő, még nem kellően letisztult szakaszban nem tekinthető teljesen kialakultnak.

A területi tájékoztatás legfőbb témáinak évtizedek óta a ma is időszerű térségi kutatások, elemzések tekinthetők. Ezeknek a vizsgálatoknak tárgya volt mind a fejlett agglomerációk elemzése, mind a gazdasági vagy ellátási szempontból elmaradott területek problémáinak értékelése.

Megjelentek az egy-egy jelenséget komplexen, több nemzetgazdasági ág statisztikai adatainak együttes felhasználásával bemutató kiadványok és a több megye által készített, egy-egy országrészről, illetve megyehatárokat átlépő térségekről szóló jelentések. Új színfoltot hoztak néhány határmenti megye részéről a szomszédos ország határmenti területeinek összehasonlítását célzó vizsgálatok, valamint a Budapest—Bécs—Prága összehasonlítások.

A JELEN ÉS A JÖVŐ

Az új tájékoztatási rendszer kialakításakor alapvető szempont, hogy közléseink az adatfelhasználók különböző csoportjainak igényeit a lehetőségek határain belül a lehető legjobban kielégítsék. A gyűjtött és publikált adatoknak van egy viszonylag stabil része, amellyel a gazdaság és a társadalom legáltalánosabban jellemezhető. Ezeket az adatokat valamennyi adatfelhasználó igényli, a Központi Statisztikai Hivatal nemzetközi adatszolgáltatásai nélkülük nem teljesíthetők, az intézmény alapfeladataihoz tartozik összegyűjtésük vagy más szervektől való átvételük és dokumentálásuk az utókor számára. A kérdéses adatkörökön kívüli igények az adatfelhasználók különböző csoportjai szerint differenciálódnak.

Az adatok felhasználói és igényeik

Sorra véve az egyes csoportokat az alábbi jellegzetességeket emeljük ki:

— a *legfelső döntéshozók* érdeke, hogy az alapvető gazdasági és társadalmi folyamatokról⁹ friss, széles áttekintést biztosító adatok álljanak rendelkezésre;

— az *államigazgatási apparátus* főként a fentebb említett adatigények részletei, valamint esetenként az operatív döntéshozatalt segítő egyéb adatok iránt érdeklődik;

— elmondhatjuk, hogy a *tudományos kutatók* számára minden részletező adat kevés, a gyakran speciális kutatási témák miatt a szűkülő pénzügyi források korszakában igényeik nem ritkán nehezen elégíthetők ki; nagy az érdeklődés a hosszabb, összehasonlítható adatokat tartalmazó idősorok iránt;

— a Hivatal kapcsolata az *adatszolgáltatókkal* (a vállalkozói szférával) hosszú időn keresztül egyirányú volt, az üzleti szempontok fokozatos előtérbe kerülése kölcsönössé teszi ezt a viszonyt, és valószínűleg bővülni fog azon adatszolgáltatók köre, akik számára fontosak adataink (mindazonáltal gyakran előfordul, hogy az üzleti célokra igényelt adatokat olyan részletes bontásban kérik, amelyeket a statisztika az erőforráskorlátok, illetve az egyedi adatok védelme miatt nem tud biztosítani);

— az *érdekképviseleti szervek* is átalakulóban vannak, ezért adatigényeik — ha egyáltalán megfogalmazódnak — gyakran esetlegesek, de távlatilag számolnunk kell ezen szervezetek speciális szükségleteivel is;

— a *közvéleményt* mindenekelőtt az életkörülmények alakulásával és az ország általános gazdasági helyzetével kapcsolatos adatok érdeklik;

— az *önkormányzatok* adatszükségletei még nem kellően kialakultak, úgy tűnik, a megyei szintű adatok helyett a kisebb régiók, települések adatai iránt lesz nagyobb az igény, de a reprezentatív adatfelvételi módszerek előtérbe kerülése korlátozza ennek az igénynek a kielégíthetőségét;

— a *nemzetközi szervezetek* adatigényei egyre nőnek; a megjelenő érdeklődésre alapozva elmondható, hogy ezen a területen további robbanásszerű változásra kell felkészülni.

Az adatgyűjtési—tájékoztatási rendszer kialakításánál alapvető kérdés, ismerjük-e a különböző csoportok speciális igényeit, és megvannak-e az ellátásukat biztosító feltételek. Az adatszükségletek kielégítéséhez a hivatali munkatársak szakmai tudásán kívül az alábbi intézményesített garanciák is szükségesek:

— közvetlen munkakapcsolatok az államigazgatási partnerintézményekkel;

— a tömegtájékoztatási eszközök által közvetített „üzenetek”;

— a tudományos publikációk megfelelő részei;

— külső egyedi adatkérések;

— az Országos Statisztikai Tanács (OST) tevékenysége.

Mindezek jelenleg is megvannak, bár működésük és megjelenésük esetleges. Különösen érzékelhető ez a legfontosabb — ezért első helyen említett — mechanizmusformánál, hiszen az államigazgatási feladatok súlypontjai változnak, a partnerintézményeknél a személyek gyakran cserélődnek, a Hivatal és más szervek közötti munkamegosztás most van újraalakulóban. A statisztikai törvény elfogadása után különös jelentősége lesz az OST tevékenységének. Célszerű lenne, ha ezen testület minden évben áttekintené a Hivatal következő évi tájékoztatási tevékenységét.

A felmerülő tájékoztatási igényeket az érintett hivatali főosztályoknak folyamatosan regisztrálni s hasznosítani kell az adatgyűjtési rendszer tartalmának kialakításánál.

⁹ Ilyennek tekintjük például (a teljesség igénye nélkül): az alapvető demográfiai folyamatokat, a foglalkoztatottságot és a munkanélküliséget, a bruttó hazai terméket (GDP-t), a különböző ágak termelési mutatóit, a fogyasztóiár-indexet, a lakossági nominál- és reáljövedelmeket, a létminimumot.

A tájékoztatás elvei

Legfőbb elvnek az objektivitást, a semlegességet és a szakszerűséget tekintjük, azaz minden erőnkkel törekednünk kell a különféle párt-, ágazati és egyéb érdektől mentes tájékoztatásra, amelyben a lehető legnagyobb szakmai korrektséggel igyekszünk a jelenségeket többoldalúan megközelíteni, az ok-okozati kapcsolatokat bemutatni. Ennek az elvnek a megtartása különösen nehéz a szöveges elemzések esetében, hiszen a publikált adatok olykor különböző módon értelmezhetők, esetleg kellő háttérinformációk hiányában egymással ellentétes nézetek igazolására is alkalmasak. Ilyen esetekben a már említetteken kívül a szakmai lelkiismeretre és tapasztalatra hagyatkozva kell eljárni, de szóba kerülhet a zsűriztetés módszere is.

A semlegesség problémaköréhez kapcsolódóan felmerül, szükségszerű-e, hogy egy jelenség megítéléséről csak egyetlen statisztikai hivatali álláspont létezzék, vagy lehetnek-e manifeszt (kiadványokban tükröződő) megítélésbeli eltérések különböző főosztályok között vagy szervezeti egységen belül.¹⁰ Bár a két világháború közti hivatali kiadványok ez utóbbira is mutatnak példát, a tájékoztatás kérdéseiről tartott szakértői értekezlet állásfoglalása az egységes statisztikai hivatali álláspontok szükségességét támogatja. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a hivatali dolgozók egyéni publikációikban nem képviselhetnek a hivatalos (KSH-) állásponttól eltérő nézetet, de erre minden esetben fel kell hívni az olvasók figyelmét.

További fontos elv a teljes nyilvánosság, ami azt jelenti, hogy a törvényes keretek között (a statisztikai törvény tervezetében leírtak szerint) minden adat valamennyi felhasználó számára egyformán hozzáférhető. Természetes, hogy kiadványainkban valamennyi részletező adatot lehetetlen közölni, de minden lehetséges eszközt fel kell használni ahhoz, hogy a felhasználók tájékozódjanak a publikáltakon kívüli rendelkezésre álló adatokról és a hozzájutás módjáról. Hozzá tartozik ezen elvhez, hogy a statisztikák felhasználóinak minden olyan kiegészítő információt (például hibahatárokat) meg kell adni, amelyek az adatok értelmezéséhez, az alkalmazott módszertan korrekt ismertetéséhez, az elemzések következtetéseinek szakszerű értékeléséhez nélkülözhetetlenek.

Meg kell említeni az egyidejű tájékoztatás elvét, melynek lényege, hogy nincs preferált felhasználói réteg, az adatokhoz a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően mindenki egyszerre jut hozzá. Ennek az elvnek az érvényesítése főként az évközi, ott is elsősorban az ún. „kemény” adatok (például fogyasztóiár-index, termelési, külkereskedelmi mutatók) esetében különösen fontos.

Nem mehetünk el szó nélkül az adatok hitelességének kérdése mellett. Ma, amikor sokan sokféle pozícióból és érdekből gyakran kétségbe vonják a Hivatal egyes adatainak valóságtartalmát, a Hivatalnak egyetlen eszköz áll rendelkezésére ennek megelőzésére, a nyilvánosság elvének minél következetesebb megvalósítása. Valamennyi felhasználó számára világossá kell tenni adataink tartalmát és módszertanát, így mind kevésbé fordulhat elő, hogy szubjektív (esetenként politikai) érdekek alapján a valóság tudomásul vétele helyett az azt tükröző, a Központi Statisztikai Hivatal által közölt adatokat vitatják.

¹⁰ Értelemszerűen nem adatbeli eltérésekre gondolunk, hanem az elemzések megállapításainak különbségeire.

Érdemes lenne megfontolni egy OST keretében működő tájékoztatási albizottság felállítását, melynek feladata a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szervek tájékoztatási rendszerének fokozatos integrálása. Ezzel elkerülhető lenne a különböző idejű vagy tartalmú adatközlésekből eredő esetenkénti ellentmondás.

A tájékoztatás néhány tartalmi kérdése

A tájékoztatás tartalmi problémái között az a legfontosabb, hogy a Hivatal közlései mennyire fedik le a társadalmi-gazdasági viszonyok teljességét, s azokon a területeken, amelyekről adatgyűjtések vannak, a Hivatal adatai milyen mértékben képesek a valóság visszatükrözésére. A szóban forgó tárgyat tekintve elmondhatjuk, hogy a statisztikai munka három fő fázisában (adatgyűjtés, adatfeldolgozás, tájékoztatás) a tájékoztatás a meghatározó.

Az adattartalom problémái két módon vizsgálhatók.¹¹

Az egyik megoldás az lehet, hogy valamennyi szakstatisztikai területen — a direkt vagy indirekt módon megfogalmazott felhasználói igényekből kiindulva — tételesen végignézzük a publikált adatokat, mutatókat, s a nemzetközi tapasztalatokat is felhasználva rostáljuk ki az indokolatlan (csekély információtartalmú, avagy túl részletes, módszertanilag erősen támadható) adatközléseket. Ezt a munkát valamennyi szakfőosztálynak a statisztikai korszerűsítési program keretében a következő egy-két évben el kellene végeznie. Az évközi adatközlések mutatószámrendszerének átalakítása már megtörtént, a Statisztikai Évkönyv hasonló felülvizsgálatát jelenleg végezzük. Tapasztalataink szerint ugyanis előfordul, hogy az egyszer megfogalmazott tájékoztatási igények s az ennek nyomán kialakított adatgyűjtések bizonyos mértékig önállósulnak, és az igény megszűnése után is fennmaradnak, akkor is, ha nem szükséges továbbvezetésük.

A másik, jelen fázisban alkalmazható módszer, hogy néhány fejlett ország tájékoztatási tevékenységét reprezentáló nemzeti statisztikai évkönyvének áttekintésével — ismerve saját rendszerünk gyengéit — kiemelünk néhány olyan témakört, melyben jelenlegi tájékoztatási gyakorlatunkon változtatni kell. Ez a módszer egyúttal alkalmas azon területek megnevezésére, ahol a magyar gyakorlatot megfelelőnek vagy fejlettnak minősíthetjük.

A felhasználók jobb informálását szolgálja a valamennyi hivatali kiadványban kötelezően megjelenő módszertani fejezet, melyben meg kell nevezni az adatforrást, egyértelművé kell tenni az adatszolgáltatói kört; reprezentatív felvételek esetén minden szükséges információt meg kell adni a minta nagyságáról, a mintavétel módjáról, a kapott adatok hibahatáraitól stb. Az évközi tájékoztatásba a legutóbbi elnökségi határozat szerint jóval több módszertani megjegyzést építünk be. 1992-től a Statisztikai Évkönyvben az egyes fejezetek elején ismét megjelennek a rövid módszertani útmutatók.

Egyre fontosabb tartalmi kérdéssé válik a tájékoztatás határideje. Akár az évközi, akár az éves adatközléseket tekintjük, az esetek túlnyomó többségében a határidők

¹¹ A kétféle megközelítés nem zárja ki, hanem sok tekintetben feltételezi egymást, a különbségtételt a megvalósíthatóság időigénye indokolja.

kitolódása tapasztalható. Ebben a kedvezőtlen jelenségben jól tükröződnek mind az adatgyűjtés, mind a feldolgozás szakmai nehézségei, de tekintettel a kormányzat és a közvélemény jogos igényeire további határidő-eltolódások már nem engedhetők meg.

A tájékoztatás eszközei

A statisztikai tájékoztatás eszközei sokfélék. A szóbeli közlések, a különféle kiadványok, a floppy történő adatátadás, a STADAT, a hivatali Információs Szolgálat tevékenysége, a sajtó rendszeres informálása mind ebbe a körbe tartozik.

A csak adatokat tartalmazó kiadványok között kitüntetett szerepe van a már említett, történelmi hagyományokkal rendelkező Magyar Statisztikai Évkönyvnek, Zsebkönyvnek és a Statisztikai Havi Közleményeknek. Ezek nemcsak a szakemberek, hanem a közvélemény tájékoztatását is szolgálják.

Mivel az elemző kiadványokra határozott, jól mérhető felhasználói igény van, úgy véljük, hogy készítésükről a továbbiakban sem szabad lemondani, ezt kívánják a Hivatal hagyományai is.

Kiadványaink döntő többsége csak magyar nyelven jelenik meg, s ez rendkívül korlátozza a más országokban vagy nemzetközi szervezetekben történő hasznosulást. Célunk, hogy a jövőben minden árusításra kerülő kiadványunk (a gyors tájékoztatók kivételével) legalább angol nyelvű tartalomjegyzéket tartalmazzon, és a táblák címei, fejléc- és oldalrovatai is olvashatók legyenek angolul. Az elemző kiadványoknál is célszerű a rövid tartalmi összefoglalót angolul (is) elkészíteni.

A statisztika helyzetének javítását elősegíthetik az alkalmanként tartott sajtótájékoztatók. Ilyen rendezvényt akkor érdemes tartani, ha

- a) valamelyik szakfőosztályon olyan elemzés, adatösszehasonlítás (nemzetközi összehasonlítás) készül, amelyet aktualitása, figyelemre méltó megállapításai miatt érdemes a széles közönséggel is megismertetni;
- b) valamely általánosabb, a társadalom vagy (és) a gazdaság több lényeges területét érintő elemzés újszerű eredményeket hozott;
- c) új adatfelvételek indítását megelőzően a közvélemény támogatását kívánjuk megszerezni.

*

Múltunkból, helyzetünkben és elképzeléseinkből egyaránt az következik, hogy minél következetesebben, legjobb szakmai tudásunkat latba vetve azon munkálkodjunk, hogy megvalósuljanak hivatalunk első igazgatójának, Keleti Károlynak ma is időszerű gondolatai: „E szerint a statisztikai hivatal teendői közé tartozik mind az államszervezet és államelmélet, mind a nemzet társadalmi munkásságának tényeiről és eredményeiről nemcsak hű és tárgyilagos képet szolgáltatni s ez által a nemzeti önismeretet és tájékozottságot előmozdítani, hanem a szerzett anyag segédelmével az ország állapotának statisztikai szempontból folytonos nyilvántartásával mind a gyakorlati élet, mind a tudomány igényeinek kielégítéséhez járulni”.¹²

TÁRGYSZÓ: Statisztikai tájékoztatás. Statisztika története.

¹² Keleti Károly: Az országos magyar királyi statisztikai hivatal ügyköre és ügyviteli szabályzata. I. 2. §. Idézi: Bokor Gusztáv: A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete. Országos m. kir. Statisztikai Hivatal. Budapest. 1896. 49. old.

РЕЗЮМЕ

Автор на основании статистических законов 1874, 1897, 1929, 1952, 1973 годов и проекта статистического закона 1992 года излагает юридические рамки статистической информации. Приводит вышедшие с начального периода вплоть до наших дней важнейшие издания Статистического управления, публикации данных переписей населения, информационную деятельность Столичного статистического управления и территориальных статистических органов.

Исследуя нынешние и будущие информационные принципы и практику автор обозревает нужды потребителей данных, принципы, которые следует соблюдать в информационной деятельности и, наконец, вопросы ее содержания и средств.

SUMMARY

Relying on Statistical Acts of 1874, 1897, 1929, 1952, 1973 and on the draft Statistical Act of 1992 the author discusses the legal framework of dissemination policy. The study shows, from the beginnings up to our days, the most important publications of the Central Statistical Office, publications on population censuses, the dissemination activity of the Statistical Office of the Capital and that of the regional agencies.

Analysing the present and future principles and practices of dissemination policy, the author discusses the needs of data users, the principles to be followed in dissemination as well as the conceptual problems and means of the activity.

A MAGÁNHÁZTARTÁSOK KÖZÖTTI JÖVEDELEMÁTADÁSOK*

DR. BARANYAI ISTVÁN

A tanulmány a reprezentatív háztartás-statisztikai felvételek adatbázisára támaszkodva mutatja be a többnyire rokoni magánháztartások közötti pénzübeni, illetve természetbeni (vásárolt és saját termelésű termékek formájában történő) ajándékozásokot, generációk közötti támogatásokat.

A fentiekén kívül természetesen még számos olyan, jelen vizsgálatunk tárgyán kívül eső anyagi természetű „mozgás” van a háztartások között, amelyek jelentősen befolyásolják, illetve módosítják az egyes háztartásokban élők anyagi-megélhetési körülményeit. Például az ingatlanajándékozás címén végbement vagyoni változások, az élők munkája formájában nyújtott segítő szándékú támogatások (házilagos építkezés, kisüzemi mezőgazdasági tevékenység segítése, gyermekgondozás és -felügyelet stb.). Ide sorolhatók továbbá az új háztartások keletkezésével, a régiékek megszűnésével, szétválásával, átalakulásával, módosulásával összefüggő vagyoni-jövedelmi változások is, ezek jellege azonban különbözik az általunk vizsgált jövedelemátadásoktól, mivel nem ajándékozási céllal és nem eltartási kötelezettséggel mennek végbe. A felsorolt jövedelemmozgásokra nincsenek vagy megfelelő formában nincsenek adatok. Ha volnának, és a teljes körű anyagi jellegű mozgásokat vizsgálnánk, akkor minden bizonnyal az derülne ki, hogy a lakosság egymás közötti jövedelem- és vagyonátadásainak, továbbá egyéb segítő szándékú támogatásainak volumene rendkívül nagy mértékű. E mozgások — természetesen a rászorultságok, illetve szükségességek és a lehetőségek keretein belül — az esetek többségében kedvezően módosítják a lakosság jövedelmi-vagyoni-megélhetési helyzet szerinti megoszlását.

A vizsgált jövedelemátadásoknak is többnyire kedvező, nivelláló hatása van a jövedelemeloszlásra, mértékét pedig a szükségességek és lehetőségek összefüggésében számos tényező határozza meg. A továbbiakban elsőként a szükségességgel és lehetőségekkel kapcsolatos tényezők és a jövedelemátadások értékének időbeli alakulását tekintjük át. Ezt követően a háztartások közötti jövedelemátadásokkal összefüggő ismereteket vizsgáljuk, továbbá bemutatjuk a szülői támogatások szerepét a fiatalok otthonteremtésében.

* Az MTA Közgazdaság-tudományi Intézetben, az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatásával (3222. sz. téma) készült résztanulmány kissé módosított változata.

Szükségesség és lehetőség — a jövedelemátadások mértéke¹

Minden időszakban fennáll annak szükségessége, hogy a háztartások egy része jövedelmének (illetve részben pénzvagyonának) valamely hányadát a vele rokonsági viszonyban álló háztartásoknak adja át ajándékként, illetve segítségnyújtásként. Ugyanis mindig vannak olyan háztartások, amelyek önhibájukon kívül (vagy esetleg emiatt) tartósan (vagy csupán átmenetileg) anyagi segítségre szorulnak, ugyanakkor a társadalom nem vagy csak részben nyújt — képes nyújtani — a rászorulóknak anyagi támogatást. Emellett az eltartási kötelezettségből adódó jövedelemátadások is minden időszakra jellemzők.

A rokoni háztartások közötti jövedelmi-megélhetési különbségek a lakosság egy részét — a fentiekől függetlenül is — arra készítik, hogy a viszonylag kedvezőtlenebb helyzetűeknek anyagi támogatást nyújtsanak, de nem ritka az olyan eset sem, amikor szerény jövedelműek, illetve szerény igényűek — különböző megfontolásból — a relatíve kedvezőbb helyzetű rokonaiknak nyújtanak anyagi segítséget. A háztartások közötti jövedelemátadások tehát egyfelől a rászorultsággal, illetve szükségességgel, másfelől természetesen az ajándékozó anyagi lehetőségeivel és szemléletmódjával függenek össze. A rászorultság és az anyagi lehetőségek egyes elemei, továbbá a jövedelemátadások értéke az elmúlt néhány évtizedben a következőképpen alakult.

Az 1950-es években a háztartásokat mindvégig viszonylag nivellált, túlnyomórészt alacsony jövedelmi és fogyasztási színvonal jellemezte. Alacsonyak voltak az alkalmazásban állók keresetei, a kisvállalkozók és a mezőgazdasági kistermelők jövedelmei, a nyugdíjak és a — ráadásul nem is teljes körű — családi pótlékok. A lakossági megtakarítás minimális volt, állami és lakossági forrásból egyaránt nagyon kevés lakás épült. Az iparosítással azonban megkezdődött a városokba történő vándorlás, a falusi, többgenerációs háztartások szétválása, ugyanakkor mindezeket erősen korlátozta a városi lakáshiány (ezért nőtt például az „ingázás” és az ideiglenes „otthont” adó munkásszállások jelentősége). Ilyen körülmények között a háztartások közötti jövedelemátadások aránylag szűk körre korlátozódhattak, és akik átadtak jövedelmet, azok is csak szerény összegeket, illetve saját termelésű élelmiszert voltak képesek nyújtani rászoruló rokonaiknak.

Az alacsony jövedelmi és fogyasztási színvonal a gazdaságpolitika gyakori változásaival és a gazdaság zavaraival összefüggésben hullámzóan változott. Például az 1951. decemberi ún. „ár- és bérrendezés” során az árszínvonal emelkedése jelentős mértékben meghaladta a bérek és a jövedelmek növekedését, ezért a reálbér, a jövedelem és a fogyasztás is 1951-ről 1952-re nagymértékben csökkent. Ugyanakkor például az évtized végén, 1957 és 1960 között a jövedelmek igen számottevően emelkedtek, amiben szerepe volt külső források, külföldi hitelek igénybevételének is. Ezért 1960-ban már 2,8 milliárd forint (a személyes jövedelemből fedezett fogyasztás 2,7 százaléka) volt a jövedelemátadások összege. Ennek azonban több mint felét saját termelésű

¹ E fejezet adatainak forrása, a KSH reprezentatív háztartási költségvetési adatfelvétele, makrostatisztikai jövedelmi és fogyasztási adatai, valamint fogyasztóiár-index adatai. A jövedelemátadásokra vonatkozó adatok nem foglalják magukban a kisebb értékű ajándékokat (például italok, édességárak, virág stb.), amelyeket gyakorlati megfontolásból — az adatszolgáltatók terheinek mérséklése és a megbízható számbavétel miatt — az ajándékot adók fogyasztási kiadásaként vesznek számba. Továbbá a saját termelésű élelmiszerek, italok formájában történt jövedelemátadásokat csak 1987 óta mérik, s emiatt a korábbi időszakokra becsültük ezek értékét.

élelmiszerek, italok formájában ajándékozták, és mindössze 1,2 milliárdot tett ki a pénzbeli és a vásárolt áruk formájában nyújtott jövedelemátadás.

Az 1960-as években, a mezőgazdaság átszervezésének befejezése után felgyorsult az iparosítás, a városba költözés, a nem mezőgazdasági ágazatokban gyorsan nőtt a foglalkoztatottság. Az 1960-as évek közepétől egy évtizeden át nemzetközi mércével mérve is igen dinamikusan, évi átlagban 6,5 százalékkal nőtt a bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP). Ezzel párhuzamosan városban és falun egyaránt folyamatosan emelkedtek a keresetek, még az évtized elején a mezőgazdaságban dolgozók egészére kiterjesztették a nyugdíj- és családpótlék-jogosultságot, és számottevően növelték a juttatások összegeit, 1967-ben pedig bevezették a gyermekgondozási segélyt. A keresetek és jövedelmek az 1968-as gazdasági reform után oly módon differenciálódtak, hogy közben a nagyon alacsony jövedelműek anyagi helyzete is lényegesen javult. Egyre több háztartás került olyan anyagi körülmények közé, hogy képes lett rászoruló rokonainak jelentős összegű támogatást nyújtani, például lakásépítéshez, -vásárláshoz. A növekedésre jellemző, hogy a jövedelemátadások összege 1970-ben és 1975-ben már 5,0, illetve 7,7 milliárd forint (a személyes jövedelemből fedezett fogyasztás 2,9, illetve 3,1 százaléka) volt, és 1975-ben ennek már csak egynegyed része volt a saját termelésű élelmiszerek, italok formájában nyújtott támogatás, vagyis a növekedés túlnyomórészt a pénzbeli — és vásárolt termékek — formában történt támogatásból adódott.

A bérlakások hiánya egyrészt kényszerítőleg hatott a saját tulajdonú lakások szerzésére, másrészt a sokrétű és jelentős állami támogatás segítette a lakáshoz jutást. Mindez szinte példátlan mértékű lakossági-rokoni támogatást eredményezett az 1970 és 1980 közötti években. Az épített lakások száma 1975-ig igen jelentős mértékben emelkedett, ezt követően azonban folyamatosan csökkent, miközben a lakások árai gyors ütemben nőttek, ezért is kellett egyre több készpénz a lakásszerzéshez. Közben a gépkocsi, a televízió, a különböző háztartási gépek széles körű elterjedésével az ajándékozások új formái alakultak ki, ugyanis ilyen javak megszerzésében is támogatták egymást a rokoni háztartások. A válások számának növekedésével párhuzamosan az „eltartási kötelezettségből” eredő jövedelemátadásoknak is egyre nagyobb lett a szerepe, továbbá a mezőgazdasági kisüzemi termelés fellendülésével a saját termelésű élelmiszerek, italok formájában történt jövedelemátadások is tovább emelkedtek. Mindezek, és a lakosság anyagi helyzetének további, de korábbinál mérsékelt ütemű javulása következtében az 1970-es évek második felében és az 1980-as évek első felében tovább nőtt a jövedelemátadások aránya; összegük 1980-ra 12,9 milliárdra, 1985-re pedig 22 milliárdra (a személyes jövedelemből fedezett fogyasztás 3,4, illetve 4,0 százaléka) nőtt.

A lakosság reáljövedelmének 1976 és 1985 közötti további mérsékelt, évi átlagban 1,6 százalékos növekedésével kapcsolatban megjegyzendő, hogy e növekedést csak a külföldről felvett hitelekkel lehetett fedezni; 1973 után ugyanis folyamatosan nőtt az ország adósságállománya. Az 1976 és 1985 közötti időszakban bár a GDP évente átlagosan 2,5 (de ezen belül 1981 és 1985 között csak 1,8) százalékkal nőtt, azonban — mivel a gazdaság nem volt képes alkalmazkodni a világgazdaságban bekövetkezett változásokhoz — az exportárak az importált termékek árainál kevésbé nőttek. A GDP-ből a külkereskedelmi cserearányromlásból adódó jelentős mértékű veszteséget

és a felvett külföldi hitelek növekvő kamatterheit levonva, egyértelművé válik, hogy az 1975 utáni életszínvonal-növelésnek nem volt megfelelő gazdasági alapja, mint-hogy csökkent a GDP-nek a belföldön felhasználható része.

Az 1980-as évek második felében — folyó áron számítva — tovább emelkedett a lakossági jövedelemátadások összege, amely 1989-ben már 31,7, 1991-ben pedig 36,0 milliárd forint volt. Ebben az időszakban azonban az infláció felerősödött, ezért az 1989. évi jövedelemátadás reálértékben 7 százalékkal kisebb volt az 1985. évinél, az 1991. évi pedig nem egészen kétharmada az 1989. évinek (a fogyasztóiár-színvonal 1985 és 1989 között 55, 1989 és 1991 között pedig további 74 százalékkal emelkedett). Ebben az időszakban többévi átlagban az GDP már nem növekedett, illetve az utóbbi években jelentősen csökkent.

A jövedelemátadások reálértékben számított 1989 előtti kismértékű, 1989 és 1991 közötti nagymértékű csökkenésének megítéléséhez figyelembe kell venni, hogy az egyre gyorsuló, 1988-tól kétszámjegyű infláció mellett a reálbér számottevően, a reáljövedelem pedig ennél kisebb mértékben csökkent, a jövedelmek differenciálódtak, ugyanakkor eddig nem tapasztalt mértékű volt a megtakarítás. A lakásépítés — és 1990—1992-ben a fogyasztás is — jelentősen csökkent, a fogyasztáson belül pedig különösen a nagyobb értékű tartós javak beszerzésénél mutatkozott a legnagyobb mértékű visszaesés.

A jövedelemátadások főbb jellemzői²

A háztartások egy főre számított jövedelmének nagyságával párhuzamosan a jövedelemátadások összege és jövedelemhez viszonyított aránya is egyre magasabb. A magas jövedelműek — és azok között főként az aktív kereső nélküli nyugdíjas háztartások — elég tekintélyes összegű és arányú segítséget nyújtanak rokon háztartásaiknak. A nyugdíjasok körében az alacsony, a közepes és a viszonylag magas jövedelműek is lényegesen többet fordítanak támogatásra, mint az azonos jövedelmi színvonalú aktív keresős háztartások. (Lásd az 1. táblát.)

Az aktív kereső nélküli háztartásokban a népességnek csak valamivel több mint 18 százaléka él, mégis e csoport adja az összes jövedelemátadásoknak 27—28 százalékát, vagyis elég tekintélyes részét.

A jövedelemátadások kisebbik hányada (az aktívak körében 15, az aktív kereső nélküliek körében pedig 22 százaléka) saját termelésű élelmiszerek, italok átadásából tevődött össze.

A budapesti, a vidéki városi és a községi aktív keresős háztartások között a jövedelemátadások összegében és a jövedelemhez viszonyított arányában kismértékűek a különbségek: összességében a budapestiek átadása a legnagyobb, a jövedelemhez viszonyítva azonban a községieké. Az összetételt vizsgálva nem elhanyagolhatók a különbségek: vidéken és főleg a községekben természetesen jelentős a saját termelésből átadott élelmiszerek, italok mennyisége, míg Budapesten — érthetően — ez nem számottevő. Az aktív kereső nélküli háztartások körében a vidékiek pénzbeni jövedelemátadásai is magasabbak a budapesti nyugdíjasokénál. (Lásd a 2. táblát.)

² A KSH 1987., 1989. és főként az 1991. évi reprezentatív háztartási költségvetési felméréseinek adatai alapján.

1. tábla

*Az aktív keresős és az aktív kereső nélküli (nyugdíjas) háztartások jövedelemátadásai
a jövedelem nagysága szerint, 1991*

Egy főre jutó évi személyes (nettó) jövedelem (forint)	Aktív keresős		Aktív kereső nélküli (nyugdíjas)	
	háztartások jövedelemátadása egy főre számítva			
	forint	a jövedelem százalékában	forint	a jövedelem százalékában
— 73 200	896	1,5	1 479	2,5
73 201— 90 000	1 434	1,7	2 654	3,2
90 001—106 800	2 058	2,1	4 025	4,1
106 801—123 600	2 803	2,4	6 288	5,5
123 601—159 600	4 061	2,9	8 757	6,3
159 601—211 200	7 675	4,3	14 091	8,0
211 201—	12 641	4,8	25 238	9,9
Átlag	3 068	2,8	5 309	5,1

2. tábla

*Az aktív keresős és az aktív kereső nélküli (nyugdíjas) háztartások
jövedelemátadásai településtípus szerint, 1991*

Településtípus	Pénzbeni és vásárolt áruban	A saját terme- lésű élelmiszer- ben, italban	Az összes	Jövedelemátadás a személyes jö- vedelem százalé- kában
	történő			
	jövedelemátadás (forint)			
	Aktív keresős háztartások			
Budapest	3261	79	3340	2,6
Vidéki város	2687	334	3021	2,7
Község	2245	748	2993	2,9
Átlag	2619	449	3068	2,8
	Aktív kereső nélküli háztartások			
Budapest	3869	142	4011	3,6
Vidéki város	4216	771	4987	4,8
Község	4168	2100	6268	6,1
Átlag	4124	1185	5309	5,1

Az aktív keresős háztartások jövedelemátadásait a háztartásfő „beosztása”, társadalmi-gazdasági státusa szerint vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a szellemi foglalkozásúak körében összegében és arányában is lényegesen magasabbak az adott támogatók, mint a fizikai foglalkozásúak körében. Az aktív keresős háztartások esetében a már ismertetett jövedelem mértékén kívül még annak van a jövedelemátadásban meghatározó szerepe, hogy van-e a háztartásban eltartott gyermek, s ha igen, hány. Azokban a háztartásokban, amelyekben nincs 19 éven aluli eltartott gyermek, jövedelmük 4,9, az egygyermekesek 2,4, a kétgyermekesek 1,6, míg a három- és többgyer-

mekesek csak 1,4 százalékát adták át másoknak. Az abszolút összegekben több mint hatszorosa a különbség az eltartott gyermek nélküliek és a sokgyermekesek egy főre számított átadásai között. Ezt mutatja be a 3. tábla.

3. tábla

Az aktív keresős háztartások jövedelemátadásai a háztartásfő „beosztása” és a 19 éven aluli eltartottak száma szerint, 1991

Megnevezés	Pénzbeni és vásárolt áruban	A saját terme- lésű élelmiszer- ben, italban	Az összes	Jövedelemátadás a személyes jö- vedelem százalé- kában
	történő			
	jövedelemátadás (forint)			
Nem fizikai foglalkozású vezető, irányító	4069	474	4543	3,3
felsőfokú végzettségű szak- alkalmazott	4018	303	4321	2,9
ügyintéző, ügyviteli foglal- kozású	3771	378	4149	3,4
Fizikai foglalkozású szakmunkás	2013	440	2453	2,3
betanított munkás	2087	547	2634	2,7
segédmunkás	1729	603	2332	2,6
fizikai foglalkozású önálló	2410	394	2804	2,9
Átlag	2619	449	3068	2,8
19 éven aluli eltartott gyermekek száma				
0	5801	974	6775	4,9
1	2464	351	2815	2,4
2	1411	272	1683	1,6
3 és több	855	253	1108	1,4

Az aktív kereső nélküli háztartások közül az egyedül élők és a házaspárból álló háztartások jövedelmük azonos hányadát fordították mások támogatására. A házastársukkal élő időszerűak közül a két nyugdíjból élők abszolút összegben egy főre számítva lényegesen többet fordítanak ilyen célokra, mint a csak egy nyugdíjból élők, a jövedelemhez mért támogatási arány tekintetében azonban nincs lényeges különbség a két háztartástípus között. Az életkor függvényében jelentősek a különbségek.³ Így például az egyedül élők közül a 70 éven aluliak 1,8-szer több pénzt fordítottak mások segítésére, mint az ennél idősebbek, akiknek jelentős része maga is támogatásra szorul. Még nagyobb a különbség az időszerű házaspárok között: a fiatalabbak 2,3-szer, ezen belül a 60—65 évesek 2,6-szer annyi pénzt fordítottak mások támogatására, mint a 70 éven felüliek, akiknek nyugdíja és nyugdíj melletti egyéb jövedelme is alacsonyabb, mint fiatalabb társaiké.

Az aktív keresős háztartások körében a legtöbb jövedelmet átadó az eltartott gyermek nélküli háztartásokban él: az össznépeség körülbelül egynegyede, azaz több mint 2,5 millió fő. Többségüket két nagyobb csoportba sorolhatjuk: akiknek még

³ A háztartási költségvetési adatok életkor szerinti bontásban 1987-ről állnak rendelkezésre.

nincs és akiknek már nincs eltartott gyermeke. Az előbbiek főként fiatalok, az utóbbiak inkább középkorúak, akik részben idős szüleiket vagy (és) gyermekeiket támogatják, míg a fiatalabbak egy része „csak” idős szüleiket. Nem véletlen, hogy azokban az eltartott gyermek nélküli háztartásokban, amelyekben a háztartásfő 45 évnél idősebb, az aktív keresők átlagának 2,8-szeresét fordították támogatásra, míg a 45 évesnél fiatalabb háztartásfőjű háztartások 1,7-szeresét, de közülük a 30 évesnél fiatalabb háztartásfőjű háztartások csak 1,2-szeresét. (Utóbbiak keresete az átlagnál alacsonyabb, és számottevő részük még az otthonteremtés gondjaival küzd.)

A korábban már említettek szerint a jövedelemátadások összege reálértékben számítva 1985 és 1989 között 7 százalékkal, 1989 és 1991 között pedig további 35 százalékkal csökkent (miközben folyó áron számítva folyamatosan tovább emelkedett). A személyes átlagjövedelem reálértéke ennél lényegesen kisebb mértékben csökkent, így természetesen jelentősen mérséklődött az adott támogatások folyó áron számított összegének a jövedelemhez viszonyított aránya. A saját termelésből származó átadott élelmiszereket és italokat a háztartási költségvetési statisztika csak 1987-től méri fel, ezért a továbbiakban az adott támogatások arányának a jövedelemhez viszonyított csökkenését az 1987 és 1991 közötti időszakra vonatkozóan tekintjük át. (Egyébként az évi kétszámjegyű infláció is csak erre az időszakra jellemző, 1987-ig ugyanis nem volt példa ilyen mértékű inflációra.)

Az 1987 és 1991 közötti időszakban az aktív keresős háztartások átadott jövedelmének személyes jövedelemhez viszonyított aránya 4,5-ről 2,8-re, az inaktív háztartásoké pedig 7,7-ről 5,1 százalékra csökkent. Mind az aktív keresős, mind az inaktív háztartások köréből a községiekében valamivel nagyobb volt a csökkenés, mint a városiakéban. Az adott támogatások személyes jövedelemhez viszonyított aránya a községi aktív keresős háztartásokban 4,8-ről 2,9-re, a községi inaktív háztartásokban pedig 10,2-ről 6,1 százalékra csökkent. A támogatások átlagosnál nagyobb csökkenése ellenére a községi háztartásokban még 1991-ben is a városiakénál magasabb volt ez az arány. A községekben az átlagosnál nagyobb visszaesést az magyarázza, hogy a jelentős mértékben kinyílt „agrárrolló” miatt a mezőgazdaságból származó jövedelmek kedvezőtlenebbül alakultak, mint a más ágazatokból származó jövedelmek. Emellett a kialakult munkanélküliség is a városiaknál erősebben sújtotta a községekben lakókat. A városiaknál pedig a reálbérek számottevő csökkenése, illetve a nyugdíjasoknál a közepes és az annál magasabb nyugdíjak nagyrészt 1988 és 1990 közötti jelentős értékvesztése okozta a visszaesést. (Természetesen ezek az értékvesztések a községekben is megfigyelhetők.)

Az aktív keresős háztartások adatait az eltartott gyermekek számának függvényében vizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy a gyermektelenek esetében jóval kisebb ütemben csökkent a támogatási arány, mint a gyermeket nevelő háztartások körében. (Lásd a 4. táblát.)

Az adott támogatásokat nemcsak a jövedelmet átadók, hanem természetesen az abban részesülők szemszögéből is célszerű elemezni. Ennek azonban módszertani korlátai vannak.⁴

⁴ A saját termelésből átadott élelmiszereket, italokat elkülönítve csak az átadóknál figyelik meg, az ajándékként kapott iparcikkek a nyereményként vagy természetbeni munkabéreként kapott iparcikkekkel együtt veszik számba. A támogatások nagyobb részét képező pénzbenei tételek azonban elkülönítve jelennek meg az azt adók és abban részesülők adataiban.

4. tábla

A jövedelemátadások jövedelemhez viszonyított aránya az eltartott gyermekek száma szerint

Eltartott gyermekek száma	Az 1987.	Az 1991.	Index: 1987. év = 100
	évi jövedelemátadások összege a személyes jövedelem százalékában		
0	6,6	4,9	74
1	4,1	2,4	59
2	3,1	1,6	52
3 és több	2,2	1,4	64
Átlag	4,5	2,8	62

Az említett módszertani problémák ellenére az egyértelműen megállapítható, hogy az aktív keresős háztartásokban a közepesnél alacsonyabb jövedelműek jóval több támogatást kapnak, mint amennyit adnak. Ugyanez jellemző más csoportosításban azokra a háztartásokra, amelyekben kettő, három és több eltartott gyermek van. Meg kell jegyezni, hogy az aktív keresős budapesti és vidéki városi háztartások is több támogatást kapnak, mint adnak. A községi aktív keresős háztartásokban viszont lényegesen alacsonyabb a kapott támogatások összege, mint az adott támogatásoké. Az aktív kereső nélküliek körében az átlagosnál alacsonyabb jövedelműek is többet adnak (saját fogyasztásuk rovására), mint amennyit kapnak, és ugyanez jellemző — az aktív keresős háztartásoktól eltérően — a városi inaktív háztartásokra is. A községekben lakó aktív keresősökhöz hasonlóan a községi nyugdíjas háztartások is sokkal többet adnak, mint kapnak, valószínűleg nagyobb részben a városi aktív keresőkhöz tartozó gyermekeiknek, unokáiknak.

A következő fejezetben más adatforrások alapján a fiatalok szülőktől kapott támogatását nem értékadatok, hanem gyakoriságok és arányok alapján mutatjuk be.

A szülői támogatások szerepe a fiatal házasok otthonteremtésében

Az előzőkből arra következtethetünk, hogy az esetek nagy részében a jövedelemátadások célja a gyermekes háztartások anyagi támogatása. Ezzel összefüggésben megjegyzendő: hogy a családalapítás, az otthonteremtés és a gyermeknevelés miatt a felnőttek közül a fiatalabb nemzedéknek elvben több jövedelemre lenne szüksége, mint a középkorúaknak, a valóság azonban — mint minden országban — ennek éppen a fordítottja. A fiatal keresők kevesebbet keresnek, mint a középkorúak, ugyanis például közöttük alacsony a magasabb keresetű vezető-irányító beosztásúak aránya, továbbá a bérrendszer sok területen az átlagosnál jobban honorálja a „szolgálati éveket”, illetve ezzel összefüggésben a több gyakorlatot, tapasztalatot. Emellett a középkorúak — főként a kisüzemi mezőgazdasági tevékenységgel — kiegészítő munkajövedelmet is többet szereznek, mint a fiatalabbak. Az 1985. évi adatok alapján végzett vizsgálat szerint⁵ a 19—34 éves korcsoportból alkalmazásban álló és szövetkezeti tag keresők nettó munkajövedelme csak négyötöde volt a 35—59 évesekének,

⁵ Baranyai István: Korszpecifikus jövedelem és háztartási tevékenység. MTA Közgazdaság-tudományi Intézet. Budapest. 1992. 120 old.

személyes jövedelemből fedezett fogyasztásuk azonban 7 százalékkal nagyobb volt. Ez a viszonylag magas fogyasztási színvonal azonban jelentősen szóródik attól függően, hogy van-e eltartott gyermek a háztartásban, s ha igen, akkor hány. Három vagy több 19 éven aluli eltartott esetén a háztartásban a 35 éven aluli szülők fogyasztása csak 61 százaléka volt a gyermektelen háztartásban élőkénél. A kétgyermekeseknél pedig 75 százalék ez az arány. A nagyon eltérő fogyasztási arányok főként abból adódnak, hogy az eltartott gyermekek személyes jövedelemből fedezett fogyasztásának csak kisebbik részét fedezi a társadalmi pénzbeni jövedelem (családi pótlék, nevelési és egyéb segélyek, tanulók ösztöndíjai). Ezek együttvéve 1989-ben egyharmadát fedezték az eltartott gyermekek személyes jövedelemből fedezett fogyasztásának. Közismertek továbbá a lakásszerzéssel kapcsolatos, a többség számára önerőből megoldhatatlan anyagi problémák. Mindezek miatt a fiatal házaspárok s különösen a gyermekesek jelentős része anyagi segítségre szorul.

A továbbiakban röviden áttekintjük, hogy a fiatalok mekkora hányada kapott — elsősorban az otthonteremtéshez — szülői segítséget.⁶ Ezzel egy másik nézőpontból, a támogatásban részesülő fiatalok oldaláról vizsgáljuk a kapott segítséget, nem érték szerint, hanem célok, gyakoriságok, illetve arányok alapján. Az 1985. évi felvétel eredményei szerint a 35 éven aluli házaspárok 85 százaléka kapott kisebb-nagyobb gyakorisággal valamilyen támogatást szüleitől. A szülői támogatásnak igen kiterjedt rendszere alakult ki, a szülők, ha tehetik, egyidejűleg többféle módon is segítik gyermekeiket. A fiataloknak körülbelül kétötöd-e négy- vagy többféle támogatásban is részesült. Például támogatást kaptak elsősorban a lakásszerzéshez, bútortárolás-hoz, személygépkocsi-beszerzéséhez, gyermekek ruházásához vagy segítséget kaptak a gyermekgondozáshoz, hétvégén és ünnepeken a szülőknél étkeztek stb.

A házaspárok önállósodása szempontjából a lakásszerzéshez kapott támogatásnak van a legnagyobb szerepe. A támogatásnak ez a formája az egyes társadalmi rétegekhez, csoportokhoz tartozó fiatalok között számottevő különbségeket jelez. Legkedvezőbb helyzetben az értelmiségi fiatalok vannak, mert 44 százalékuk kapott anyagi segítséget a lakásszerzéshez, míg a segédmunkás fiataloknak csak 19 százaléka.

A lakásszerzésre kapott szülői támogatástól függően igen nagyok az eltérések az önálló lakással rendelkezők, illetve nem rendelkezők arányában. A támogatásban nem részesülők 41 százaléka nem rendelkezett önálló lakással, míg a támogatásban részesülők körében ez az arány mindössze 20 százalék, vagyis közülük minden ötödik fiatal házaspárnak nem volt még önálló lakása. Ez utóbbi csoport jelentős részénél feltehetőleg folyamatban volt a lakásszerzés, illetve egy részük a szülői lakás kibővítéséhez, hozzáépítéséhez kapott támogatással megoldotta lakásproblémáját. Azok egy része, akik nem kaptak támogatást, családtagként szüleikkel laknak, megfelelő méretű lakásban, míg más részük szűkös körülmények között él. (Lásd az 5. táblát.)

Az önálló lakással nem rendelkezők 58, az önálló lakással rendelkezőknek pedig 26 százaléka elégedetlen volt lakáskörülményeivel (feltehetően nagyrészt a lakások kis méretei miatt).

A lakáshoz jutás döntő formája a magánépités vagy vásárlás, ezért meghatározó tényező, hogy a fiatalok a házasságkötést követően mikor és mekkora összegű

⁶ *Harcza István: A fiatalok életkörülményei — önálló életkezdés, otthonteremtés. (Kézirat.)*

támogatást kapnak. A szülői támogatásban részesülő 25 évesnél fiatalabbak magán-erőből történő lakáshoz jutásának esélye közel ötszöröse volt a támogatást nélkülözőkénél. Ugyanez a 30—34 év közöttiek körében jóval kisebb, közel kétszeres.

5. tábla

A szülői támogatásban részesülők és nem részesülők megoszlása lakáshasználati jogcím szerint

Lakáshasználati jogcímek	A szülőktől lakásszerzésre	
	kapott	nem kapott
	támogatást (százalék)	
Tulajdonos	74	37
Főbérlő	6	22
Önálló lakás nélküliek:		
családtag	19	37
egyéb	1	4
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

A szülői támogatás hiánya — lakóhelytől függetlenül — nagy hátrányt jelent a fiatalok otthonteremtésében, főként a magán-erős lakásszerzésben. Ez a hátrány az adatok szerint a fővárosban a legnagyobb.

A szülői segítség nélkül magán-erős építéssel, vásárlással lakáshoz jutott 35 éven aluli fiatalok aránya

Településtípus	Arány (százalék)
Budapest	7
Megyeszékhely	24
Egyéb városok	30
Közepes méretű községek	35
Egyéb községek	34

Figyelmet érdemel az is, hogy a lakásszerzéshez szülői támogatásban részesültek között 9, míg a támogatást nélkülöző fiatalok körében 16 százalék az elváltak aránya.

A személygépkocsit vásárló 25 éven aluli fiatal házaspárok 84 százaléka kapott szüleitől támogatást, ugyanakkor ez az arány a 25—29 évesek körében 62, a 30—34 éveseknél pedig 55 százalék volt.

*

A vizsgált adatfelvétel óta a lakáshoz jutás feltételei több tekintetben tovább romlottak, ugyanis

— a bérlakásépítés gyakorlatilag megszűnt, és megszüntették a kedvezményes, ún. szövetkezeti lakásépítést is;

— 1988-ban megszűnt a kedvezményes kamatozású (maximum 3,5 százalékos) lakáshitelek folyósítása, majd később utólagosan, felemelték a lakásépítési, -vásárlási hitelek kamatait;

— szélesebb körben alkalmazták a közmű-hozzájárulások rendszerét;
 — a gyorsuló inflációt is meghaladó mértékben emelkedtek a telekárak, továbbá a dotáció leépítése miatt az építőanyagárak és mindezek következtében a lakásárak (az 1991—1992. évek kivételével, amikor az átlagos árszínvonalnál többnyire kisebb mértékben emelkedtek mind az építőanyagok, mind pedig a lakások árai).

Ilyen körülmények között a lakáshoz jutás esélyei nagymértékben romlottak. A lakásépítés üteme 1985 után is tovább csökkent, és 1989-ben 51 ezer, 1991-ben pedig mindössze 31 ezer lakás épült (az épített lakások száma 1975-ben 100 ezer, 1980-ban 89 ezer, 1985-ben pedig 73 ezer volt.)

A fiatalok anyagi-megélhetési helyzetét vizsgáló, 1990-ben készített tanulmánynak a lakáshoz jutás feltételeivel foglalkozó fejezete⁷ azt mutatja be, hogy 1990-ben milyen feltételek mellett lehetett Budapesten magánereőből lakáshoz jutni. Eszerint, ha a fiatal házaspár a fiatalok átlagának tartósan a kétszeresét kereste, és öt év alatt csak egy gyermekük született (miközben az anya 2 évig igénybe vette a gyermekgondozási díjat), a szülőknél laktak, és nagyon szerényen éltek, akkor 5 évi takarékoskodással körülbelül annyit tudtak megtakarítani (a megtakarítások kamataival együtt), hogy 1990-ben megvásárolhattak egy 53 négyzetméter alapterületű külső kerületben levő, akkor 1,8 millió forint értékű panellakást (nagy összegű, háromféle hitel igénybevételével). Berendezésre-felszerelésre azonban az 5 évi takarékoskodásból semmi sem jutott, a nagyon magas törlesztőrészlet, valamint a magas energiaköltségek mellett ehhez még sok-sok évi takarékoskodás szükséges, annál is inkább, mivel az igénybe vett szociálpolitikai kedvezményhez a 2. gyermek vállalása is szükséges volt. Mindez — mint említettük — az alkalmazásban álló fiatalok kereseteinek a kétszeresével és az új lakás megszerzéséig a szülőknél lakással volt megvalósítható.

A lakásépítéshez és -vásárláshoz nyújtott szociálpolitikai támogatások rendszerét 1992-ben ismét módosították, melynek lényege, hogy az eltartott gyermekek számától függően a korábbinál nagyobb mértékben differenciált a támogatások összege. Három gyermek esetén már igen jelentős a kedvezmény, de változatlanul nagy összegű készpénz szükséges a lakásszerzéshez.

A korábban kifejtettek igazolják azt a feltételezést, hogy nagyarányú szülői segítség nélkül a fiatalok túlnyomó többségének ma sincs lehetősége magánereős lakásszerzésre. Elvben a városokban hozzá lehet ugyan jutni megüresedett bérlakásokhoz, ezek száma azonban az új építések hiánya és a meglévő bérlakások magántulajdonba adása miatt egyre csökken, és egyre kevesebb fiatal számára teszi lehetővé a lakáshoz jutást. Kedvezőbb a helyzet azokon a kisebb településeken, ahol korlátozottak a munkalehetőségek. E helységeken készpénzért általában értéken alul, aránylag olcsón lehet megüresedett régi családi házat vásárolni.

Nem véletlen tehát, hogy az elmúlt évtizedekben széles körű szülői támogatási rendszer alakult ki. A támogatások azonban az utóbbi években már egyértelműen és számottevően csökkentek. Ez jelentkezett a jövedelemátadások reálértéken számított csökkenésében és a lakásépítés jelentős mértékű visszaesésében is.

TÁRGYSZÓ: Jövedelem. Lakáshelyzet.

⁷ *Baranyai István: A fiatalok anyagi-megélhetési helyzetének alakulása az elmúlt 10—12 évben. (Kézirat.)*

РЕЗЮМЕ

Автор опираясь на базу данных статистики выборочного обследования домашних хозяйств, показывает имеющее место главным образом между родственными частными домашними хозяйствами предоставление подарков (в форме купленных товаров и продуктов собственного производства), а также поддержку между поколениями.

Автор с 1950 годы до наших дней анализирует величину передач доходов, их необходимость и возможности, а также на основании данных за 1991 год согласно подоходным категориям исследует передачи доходов между домашними хозяйствами с активными домохозяйственными и таковыми без активных домохозяйственных, далее передачи доходов в домашних хозяйствах с активными домохозяйственными по числу иждивенцев моложе 19 лет и занятию главы хозяйства. В отдельной главе излагает роль родительской поддержки детям в создании своего собственного домашнего очага.

SUMMARY

Using the data base of sample surveys of household statistics the study shows the flows in cash or in kind, taking place mostly among private households of relatives (which presents itself in the form of purchased and own-produced goods), transfers among generations.

The author analyses, from the 1950s up to our days, the size of income transfers, their necessity and possibility. Using the data of 1991 he shows, by income categories, the income transfers of pensioners households with and without active earner(s) as well as the income transfers of households with active earner(s) by the number of dependants under 19 years of age, and by occupational status of the head of household. A separate chapter discusses the role of parents' support given to youth to obtain a home of their own.

A JÖVEDELEMELOSZTLÁS KÖZELÍTÉSE MIKROSZIMULÁCIÓS MODELLEL

SZABÓ SÁNDORNÉ

A lakosság reáljövedelmének, reálbérének, fogyasztásának évenkénti alakulásáról készülő makroszámítások az átlagok szintjén jelzik a tendenciákat. A családok, rétegek anyagi helyzetét, a differenciálódás mértékét elsősorban az általában ötévente tartott reprezentatív jövedelemfelvételek mutatják.

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1987. évi jövedelemfelvétele még a személyi jövedelemadó bevezetése, a kétszámjegyű infláció megjelenése előtt volt. Az 1991. évi jövedelemfelvétel feldolgozása jelenleg folyik, összefoglaló eredményei előreláthatólag 1993 első felében lesznek hozzáférhetőek. Két felvétel között a jövedelemelosztás vizsgálatokor a háztartás-statisztikának főként a fogyasztási kiadásokra vonatkozó adataira támaszkodhatunk. Emellett természetesen vannak a jövedelmi helyzetet vizsgáló szűkebb körű lakossági felvételek, véleménykérések, továbbá szakértői becslések.

Lényegében ez utóbbiakhoz tartozik a (volt) Gazdaságkutató Intézetnek a KSH-val közösen, a Hivatal által kialakított mikroszimulációs modellt alkalmazó, az 1991. és 1992. évi makroprognózisokra alapozott 1992-ben végzett vizsgálata a jövedelmek főbb rétegek, népességcsoportok szerinti alakulásáról, eloszlásáról, szerkezetéről, a differenciálódás főbb jellegzetességeiről.

A kutatást elsősorban az tette szükségessé, hogy az 1987 óta bekövetkezett jelentős változások miatt az 1987. évi felvétel eredményeit már nem lehetett kivetíteni. (Nem véletlen, hogy e munka támogatói a leginkább érintett minisztériumok, szakszervezetek voltak.) Természetesen közrejátszott az a szakmai kíváncsiság is, hogy e módszerrel lehet-e közelíteni a jövedelmek eloszlásának, szerkezetének főbb jellegzetességeit. Ha igen, akkor alkalmas lehet arra, hogy két jövedelemfelvétel között — akár visszatérő rendszerességgel — segítsen áthidalni az előbb említett ismerethiányt, és egyben gazdagítsa a jövedelemelosztás közelítésének módszereit.

A számítás lehetőségét a KSH által 1986-ban kidolgozott és azóta már többféle célra eredményesen alkalmazott mikroszimulációs modell biztosította. (A modell bemutatását lásd *Statisztikai Szemle* jelen száma 316—325. old.) Ennek ellenére kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy számos szakmai problémával, buktatóval kerülünk szembe. Az elmúlt években bekövetkezett jelentős változások, amelyek a

számítás időszerűségét adják, egyúttal nehézségeit is nagymértékben növelik. Ezért e munka tulajdonképpen egyfajta „kísérlet” volt. A valóságos folyamatokat természetesen nem lehet teljes mélységükben, bonyolultságukban szimulálni, bizonyos egyszerűsítéseket, korlátozásokat (amelyeket később részletesen bemutatunk) eleve be kellett építeni. Úgy gondoltuk azonban, hogy ha a főbb kereteket, mozgási irányokat és nagyságrendeket (nem a pontos mértékeket) jól közelítjük, akkor ez a kísérlet sikeres lehet. A számítás nem előzmény nélküli, ugyanis 1988-ban már készült hasonló jellegű, szintén közös munka. A jelenlegi azonban átfogóbb, teljesebb körű, amelyhez természetesen felhasználtuk a korábbi tapasztalatokat is.

Az általunk sikeresnek, megisméltendőnek tartott mikroszimuláció szakmai megítélése nem egységes. A módszert ért általános kritika úgy foglalható össze, hogy mivel a családokra vonatkozóan gyakorlatilag semmiféle közvetlen információval nem rendelkezünk, ez a munka nem más, mint „játék a számokkal”. A folyamatok ugyanis olyan bonyolultak, olyan sok tényező által befolyásoltak, hogy közelítésük lehetetlen. Ha finomabb, érzékenyebb módszert alkalmazunk, akkor a változatok áttekinthetetlen sokasága jön létre, ha pedig — mint az alkalmazott módszernél — egyszerűsített módon, eleve bevitt feltételezésekkel élünk, akkor az eredmények „hitelessége” válik kérdésessé.

Erre a felvetésre nehéz válaszolni. Perdöntő lehet az 1991. évi jövedelemfelvétel eredményeivel való — a tanulmány elkészítésekor még nem megvalósítható — összehasonlítás. Ennek ellenére úgy gondoljuk, mégis érdemes ezen ellenvetéssel foglalkozni.

Módszerünk valóban leegyszerűsít, és valóban becsléseken alapul. Igaz az is, hogy lehetetlen a folyamatokat bonyolultságukban modellezni. Az igazi kérdés azonban szerintünk nem az, hogy lehet-e a valóságot modellezni, mert a válasz erre csak nemleges lehet, hanem az, hogy a teljes ismerethiány és a „tökéletes” ismeret között kialakítható, létrehozható-e egy olyan „átmeneti” állapot, egy olyan módszer, amely a főbb kereteket, tendenciákat, nagyságrendeket képes számszerűsítve is közelíteni, követni. Ennek tükrében tulajdonképpen az ellenvetés és a rá adandó válasz is kettős:

- lehetséges-e egyáltalán ilyen közelítő módszer kialakítása;
- az általunk alkalmazott módszerek és becslések megfelelők-e?

Mikroszimulációs számításunkra a becslés kettős értelemben is érvényes. Egyfelől makroprognózisokon (azaz becslésen) alapul, másfelől viszont a mikroeloszlásoknál akkor is feltételezésekkel kellene élni, ha a jövedelmi makroadatok tényszámok lennének. A számítás tehát kikerülhetetlenül becslések sorozata.

A becslés mint módszer önmagában nem vitatható. Gondoljunk csak arra, hogy még a statisztikai adatok között is vannak olyanok, melyek becslések eredményei. Még inkább igaz ez a következő évről vagy különösen a hosszabb időszakról készített előrejelzés esetében. Ha a feltételezéseknek határozott karakterük van, továbbá van elegendő és megfelelő információ, „kapaszzkodó” ahhoz, hogy e karakterek a valóságot közelítsék, akkor e becslések nem tértől és időtől független „játékok”. A számítás és egyben az ellenvetésre adandó válasz kulcsa tehát abban rejlik, hogy van-e elegendő és megfelelő közvetlen és közvetett információ a becslések, a karakterek kialakításához, továbbá, hogy ezeket az információkat — az elkerülhetetlen szubjektívizmus mellett — szakmailag elfogadható színvonalon használtuk-e fel.

E tanulmány célja, hogy számot adjon az alkalmazott módszerekről, megfontolásokról, korlátokról és problémákról, a felhasznált közvetlen és közvetett információkról, valamint a számítás legfontosabb eredményeiről.

Kétségtől eltekintve problémát okozhat az, ha e számítás eredményeit ténynek és főként, ha pontos mértéknek tekintik. Fontos tehát, hogy a felhasználó tisztában legyen azzal, hogy mire alkalmas a számítás, és mire nem.

A szegénység a demokráciát veszélyezteti című dolgozatában *Kemény István* (*Figyelő*. 1992. évi 10. sz. 6. old.) számításunkra utalva kicsinek tartotta a népesség legmagasabb és legkisebb 5 százalékanak jövedelme közötti különbséget. Ezzel a kritikával egyetértünk, ugyanis már a jövedelemfelvételek sem tükrözik jól a „széleket”, a mikroszimulációs számítás pedig még inkább az átlag felé húz. A szóródás mértéke tehát bizonyosan nagyobb annál, mint amit számításunk jelez, melynek célja azonban a folyamat irányának, erősségének és nem pontos mértékének meghatározása volt. Számításunk szerint a vizsgált két év alatt a felső és az alsó 5 százalék jövedelemkülönbsége hatszorosról nyolcszorosra nőtt, ami azt jelzi, hogy a differenciálódás igen intenzív. Ez a példa felhívja a figyelmet az eredmények elemzésének fontosságára. Az ugyanis, hogy e számítás — korlátaival együtt is — ilyen erőteljesen jelzi a szóródás intenzitásának növekedését, egyértelművé teszi a differenciálódást.

A MIKROSZIMULÁCIÓS SZÁMÍTÁS FŐBB KIINDULÓPONTJAI

Az előzőekben ismertetett mikroszimulációs számítás és elemzés elvégzéséhez a következők voltak szükségesek:

1. a lakosság összevont, átlagos jövedelmének makroprognózisaira, mégpedig jövedelmi jogcímenként (kereset, vállalkozói jövedelem, nyugdíj stb.);
2. a KSH által kialakított és 1987 óta továbbvezetett modellre;
3. a különböző jövedelmi jogcímek belső eloszlásának, karakterének és konkrét mértékeinek kidolgozására.

A makrováltozatok főbb jellemzői

A mikroszimulációs számítás a személyes jövedelmekre terjed ki, és nem foglalja magában a természetbeni társadalmi jövedelmeket. Főként a legális jövedelmeket fogja át, bár bizonyos mértékben figyelembe veszi a láthatatlan jövedelmeket és az adott, illetve kapott családi támogatásokat is.

1991-ben és 1992-ben is két-két makrováltozatot vizsgáltunk: egyrészt a számítások megkezdésekor kialakított „hivatalos” prognózist, másrészt pedig egy attól csak néhány ponton, de karakteresen eltérő változatot.

1991-ben a két változat eltér a jövedelemcsökkenés mértékében, azaz a jövedelemkiáramlás nagyságában. A fogyasztóiár-index növekedése azonos, a munkanélküliek száma pedig különböző.

1992-ben azonos a reáljövedelem-csökkenés mértéke és a munkanélküliek száma, de különböző az árindex.

Az 1. tábla a makrováltozatok főbb paraméterei 1988. évi és folyó áras értékének alakulását mutatja be.

1. tábla

A makrováltozatok fő paraméterei az előző év százalékában

Paraméter	1991. év			1992. év	
	KSH előzetes	I.	II.	I.	II.
		változat			
	1988. évi áron				
Fogyasztás volumene	90,5	93,8	95,2	100,8	98,9
Ebből:					
Vásárolt fogyasztás	88,5	92,3	93,2	102,2	99,5
Saját termelésű fogyasztás	106,7	102,9	102,9	103,0	103,3
Természetbeni társadalmi jövedelem	94,2	96,0	100,0	95,0	95,0
Reáljövedelem	96,4	95,7	98,0	97,5	97,4
Ebből:					
Pénzjövedelem reálértéken	96,1	95,2	97,2	97,6	97,5
Fogyasztóiár-színvonal	135,0	136,5		120,8	130,0
	Folyó áron				
Pénzjövedelem*	129,7	129,9	132,7	117,9	126,8
Ebből:					
Keresetek	116,1	117,5	114,1	123,8
Bérijellegű jövedelem	195,0	195,0	124,4	132,7
Vállalkozói jövedelem	145,1	160,0	129,0	140,0
Mezőgazdaságtermék-értékesítés	79,5	100,0	113,9	120,0
Pénzbeni társadalmi jövedelem	135,0	136,3	123,2	130,6
Kamat, egyéb jövedelem	137,0	137,3	75,1	83,7
Reálbér	92,0	90,0	93,0	99,4	99,3
Munkanélküliek évi átlagos száma (ezer fő)	230	180	220	480	

* Nettó, azaz társadalombiztosítási járulékkal és személyi jövedelemadóval csökkentett jövedelemtömeg.

Megjegyzés. A munkanélküliek évi átlagos száma a KSH 1991. évi előzetes adata szerint 230, a mikroszimulációs számítás 1991. évi I. változata 180, II. változata 220, 1992. évi mindkét változata 480 ezer fővel készült.

A számításoknál alkalmazott feltételezések

Mindenekelőtt felhívjuk a figyelmet arra a szakemberek előtt ismert tényre, hogy a személyek, háztartások bruttó jövedelme eltérő összetételű, más és más a súlya a kereseteknek, a vállalkozói jövedelmeknek vagy a mezőgazdasági kistermelésnek stb. Ebből következően összes jövedelmük még akkor is különbözőképpen alakulna, ha az egyes jövedelemfajtákat minden személynél és minden háztartásnál azonos mértékben változtatnánk meg, kizárólag azért, mert az egyes jövedelmi jogcímek prognosztizált változása eltérő mértékű. Számításainkban azonban a jövedelemfajtánkénti változásokat egyenként nem azonosan, hanem szóródással alkalmaztuk.

A személyi jövedelemadózás sávós és progresszív jellegéből következően a jövedelemfajtájától és összegétől függően differenciáltak az adóösszegek, és levonásuk ennek megfelelően különböző nettó jövedelmet eredményez.

A nettó jövedelem reálértéke függ az áralakulástól, és mivel termékcsoportonként eltérők az árindexek, a rétegárindexek is különböznek egymástól.

E három „tényező” — a bruttó jövedelmek, az adózás és az árváltozás — differenciált figyelembevételével az egyes személyek és háztartások jelen számítás szempontjára

ból kiindulásnak tekintett (1987-től továbbvezetett) 1990. évi jövedelmei 1991-re és 1992-re eltérők lehetnek. A mikroszimulációs számítás a jövedelem változását és színvonalát különböző metszetekben mutatja be. Így alakul ki a különböző rétegek, családtípusok jövedelemváltozása és a jövedelmek szóródása.

A bruttó jövedelmek szóródásának meghatározásánál alapelvünk az volt, hogy folytatódik az adóbevallásokban mutatkozó differenciálódási trend. A jövedelemadatok természetesen kiegészítettük, illetve módosítottuk a róluk fellelhető — közvetlen vagy közvetett, számszerű vagy csak iránymutató — információkkal.

A modell számára egyértelműen kell megadni a közgazdasági feltételeket: a bruttó-jövedelem-változásokat, adó- és árváltozásokat. Az egyes jövedelemtípusok szóródásáról is csak részleges információink vannak, és ezek az információk főként jövedelemtípusra vagy egyénre vonatkoznak, míg a modell a jövedelmeket családi szinten összegzi, így óhatatlanul jelentős szerepet kapott a szakértői becslés.

A következőket feltételeztük:

— a makroprognózis mindig nettó — adózás utáni — jövedelemtömegre készül jövedelmi jogcímenként (kivétel a kereset, amelynél bruttó és nettó átlagkeresetre, valamint létszámalakulásra is készül makroelőrejelzés), de a mikroszimulációhoz ismerni kell a bruttó jövedelmek változását is;

— a makroprognózis és a mikroszimuláció a jövedelmek szerkezetében is eltér egymástól: a makroszámítás a tevékenység jellegéhez illeszkedően csoportosítja a jövedelmeket (kereset, vállalkozói jövedelem stb.), míg a mikroszimuláció főállásból vagy kiegészítő tevékenységből származó jövedelmeket is megkülönböztet (bizonyos jövedelmeket tehát „ketté kellett vágni”, és többségükhöz létszám- és átlagjövedelem-változást, valamint ez utóbbi szóródását kellett rendelni).

Az alábbi főbb információforrásokat használtuk:

— a KSH adatgyűjtéseit: a munkaügyi statisztikából származó létszám- és keresetalakulást (ágazatonkénti foglalkozási főcsoportkénti, állománycsoportonkénti bontás szerint), a keresetek szóródására, megoszlására vonatkozó információkat, valamint a vállalkozók számának bővülését;

— az Országos Munkaügyi Információs Központ jelentéseiből a munkanélküliek összetételére vonatkozó információkat (foglalkozási főcsoportok, főbb állománycsoportok, valamint járadékok nagysága szerinti létszámmegoszlás, továbbá az ellátásban részesülők aránya);

— rendeletekből, államigazgatási szervektől kapott közvetlen információkból a jövedelmek alakulását befolyásoló megtörtént vagy tervbe vett intézkedéseket: kompenzálás, munkanélküli-járadék szabályozása, személyi jövedelemadó-módosítások;

— a személyi jövedelemadó 1990. évi feldolgozott és elemzett adataiból kimutatható volt, hogy milyen típusú főjövedelmek mellett milyen típusú, mértékű kiegészítő jövedelmek jellemzők, mekkora körben, milyen szóródással; milyen a fő- és a kiegészítő jövedelmek szóródása.

Ki kell emelni, hogy a személyi jövedelemadó feldolgozásából sok és értékes információt használtunk fel, bár többnyire áttételesen. Az, hogy jelen számításunk — a korábbihoz képest — a differenciálódás nagymértékű erősödését mutatja, abból is fakad, hogy az adónyilvántartásnak „köszönhetően” sokkal több információval rendelkezünk. (Az adóbevallások természetesen csak az adóköteles jövedelmekről adnak tájékoztatást.)

A számításoknál alkalmazott feltételezéseinket a következőkben foglaljuk össze.

— A bruttó kereseteknél 1991-ben felhasználtuk a KSH első háromnegyed évről rendelkezésre álló adatgyűjtését, az ágazati eltéréseket és azt is, hogy a szellemi dolgozók keresete jobban emelkedett, mint a fizikaiaké. Alkalmaztuk továbbá a

munkáltatók keresetnövekedése közötti „szokásos” szóródás mértékét, véletlenszerű kiválasztással.

A kereseteket a fizikai foglalkozások állománycsoportjai között 15—35 százalékos sávban, a szellemieknél kevésbé részletesen, a kisszervezeteknél jelentkező magasabb növekedést pedig 5 százalékpontos többlet véletlenszerű szétosztásával számítottuk ki. A keresetek e szempontok szerint differenciált mértékét a továbbiakban 0,8—1,2 közötti szorzók segítségével — nem egyenlő valószínűséggel — véletlen szóródásnak vetettük alá. 1992-re a tendenciák folytatódását tételeztük fel, ugyanis tapasztalataink szerint a keresetnövekedés gyakran ott magasabb, ahol az előző évben is az volt.

— A munkanélkülieknél — az információk szerint — 1991-ben a regisztrált munkanélkülieknek mintegy háromnegyede részesült ellátásban, a fennmaradó hányad nagyobb része teljes keresetet kapott (ide tartoznak a munkáltató által bejelentett és ezért regisztrált, de még nem végrehajtott leépítések, illetve felmondási idejüket töltő dolgozók), kisebb részük pedig ellátatlan volt. A munkanélküliek foglalkozás, településtípus, életkor szerinti megoszlását az Országos Munkaügyi Információs Központ adataiból számítottuk, és 1992-ben figyelembe vettük az ellátások szigorítását, így 70 százalék részesült ellátásban (összegkorlással). A foglalkozás szerinti megoszlásnál a tendenciák folytatódását tételeztük fel (például a szellemiek arányának további, mérsékelt növekedését). Ezek a munkanélkülivé válás évére vonatkoznak, a már korábban is munkanélküliek jövedelmének alakulásánál nem tételeztünk fel lényeges eltérést a többiekhez képest.

A munkanélküliek háztartásai — amelyekben a háztartásfő a munkanélküli — számításainkban külön csoportot képeztek, a többiek elszórtan jelentek meg a különböző típusú családoknál.

A számítás egyik korlátja, hogy nem képes éven belüli mozgásokat követni, ami a munkanélküliek esetében különösen fontos lenne. Ebből következik, hogy éves átlagos munkanélküli-létszámot alkalmaztunk, továbbá azt, hogy aki a vizsgált években bekerült a munkanélküliek közé, az ott is maradt. Ez nem valószínű, de arra alkalmas, hogy nyomon kövesse, mi történhet a munkanélkülivé vált háztartásokkal.

— A makrojövedelem-prognózisok együttesen mutatták a vállalkozói jövedelmek feltételezett növekedését. Az 1990. évi adóbevallások szerint a főállású vállalkozó jövedelme körülbelül 70—80 százalékkal magasabb a vállalkozásokat kiegészítő tevékenységként végzők jövedelménél, és jövedelemnövekedésük is kedvezőbb. 1991-re (és 1992-re is) — természetesen a makroprognózisok mértékeihez illeszkedve — ezen tendenciák folytatódását tételeztük fel.

— A nyugdíjak továbbvezetésénél figyelembe vettük a kompenzálás mértékét, jellegét, továbbá az év végi egyszeri kifizetéseket is (1991-ben), 1992-ben pedig átlagos mértékben az inflációhoz igazodó ellentételezéssel számoltunk. A demográfiai cserélődés hatását 1991-ben 5, 1992-ben 3 százalékkal számszerűsítettük. A nyugdíjas háztartások kiegészítő jövedelmének vélelmezése, eloszlása problémát jelentett. Az adóbevallásokból származó információk ugyanis — a nyugdíjasok sajátos adózása következtében — hézagosabbak, mint az aktívak esetében.

— A mellékfoglalkozások esetében — felhasználva, hogy az adóbevallások tanúsága szerint hányan rendelkeznek ilyen jövedelemmel — 1,1—1,3 közötti szorzókat alkalmaztunk véletlenszerű szórással.

— A láthatatlan jövedelmet részben az 1987. évi jövedelemfelvételtől, részben az időmérlegekből nyert információkra alapoztuk. Többszörösét vélelmeztük annak, amit a lakosság az adóbevallásokban jelez, de még így is lényegesen kevesebbet az egyébként igen széles határok között mozgó szakértői becsléseknél.

— A személyi jövedelemadót mindig az adott évben érvényes szabályok szerint, a jövedelmekhez „igazítva” számítottuk. Azt feltételeztük, hogy az önálló jövedelmeknél a letagadás elég jelentős, az ún. fusi jövedelmeknél pedig még jelentősebb. Az adó- és az adóalap-kedvezmények becsléséhez támpontul a részleges adóstatistika szolgált, illetve a gyermekkedvezmények esetében a konkrét szabályok.

Az adóbevallásokból származik az az információ is, hogy az alkalmazottak összes ún. belföldi jövedelmének átlagosan 7 százalékát teszik ki a főmunkaviszonyon kívüli jövedelmek. Kiegészítő jövedelem a főállású vállalkozók és az önálló szellemi foglalkozásúak körében nem jellemző, viszont jelentős a bevallást készítő nyugdíjasoknál.

Az alkalmazottaknak körülbelül 20 százaléka készített bevallást, azaz jelezte, hogy van kiegészítő jövedelme. A bevallást készítő főmunkaviszonyból származó keresetnek színvonala magasabb, mint a kiegészítő jövedelemmel nem rendelkezőké. A gyakorlatilag nem adózó mezőgazdasági kistermelés, valamint a láthatatlan jövedelmek súlya viszont az utóbbiak körében nagyobb.

A számítás egyik legfontosabb tapasztalata, hogy minél távolabb van a modellezés a jövedelemfelvétel évétől, annál nagyobb a bizonytalanság, a tévedés lehetősége. Célszerű ezért felezni a két jövedelemfelvétel közötti időt. E számítás fő erénye a gyorsaság és a viszonylagos olcsóság, és kitűnően alkalmas változatok hatásainak összevetésére is.

A MIKROSZIMULÁCIÓS SZÁMÍTÁS FŐBB EREDMÉNYEI

A mikroszimulációval számított egy főre jutó reáljövedelem-változást¹ főbb népességcsoportonként és településtípusonként a vizsgált időszakban a 2. tábla mutatja.

2. tábla

Az egy főre jutó reáljövedelem változása

Megnevezés	I. változat			II. változat		
	1991.	1992.	1992. év az 1990. év	1991.	1992.	1992. év az 1990. év
	év az előző év			év az előző év		
	százalékában					
Aktív háztartás	96,0	97,9	94,0	98,4	98,3	96,7
Inaktív háztartás	91,9	99,0	91,0	92,8	99,3	92,1
Budapest	96,8	98,7	95,6	99,1	99,1	98,2
Város	95,9	98,1	94,1	98,1	98,7	96,8
Község	94,0	97,8	91,9	96,0	97,8	93,9
Összes háztartás	95,3	98,1	93,5	97,5	98,4	95,9

¹ A családok jövedelmének alakulását összesíti, ezért valamivel alacsonyabb a makroprognózisnál. (Az 1. tábla nem egy főre vonatkozik.)

A jövedelemalakulást befolyásoló tényezők közül a fogyasztóiár-színvonal emelkedése (amely számításaink szerint 1991-ben mindkét változatban 36,5, 1992-ben pedig 20,7, illetve 30 százalék) 1991-ben a vidéken őket érintette jobban. 1992-ben pedig az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezőket. Az aktív és inaktív népesség körében a fogyasztóiárszínvonal-változás között nincs számottevő eltérés.

Az 1991. évi reáljövedelmeket az jellemzi, hogy az aktív családoknál a jövedelem-változás a jövedelem nagyságával párhuzamosan egyre kedvezőbbé, illetve kevésbé kedvezőtlené válik. (A II. változatban erőteljesebben, mint az I. változatban.) E folyamat növelte a jövedelmek differenciálódását.

E tendencia — a 3. tábla adatai szerint — 1992-ben is jellemző, de mérsékeltebben. A két évet együtt vizsgálva, a legmagasabb jövedelemkategóriába tartozó háztartások reáljövedelmének változása mintegy 20—25 százalékkal kedvezőbb, mint a legalacsonyabbba tartozóké, ami számottevő különbség. (E folyamatok a II. változatban erőteljesebbek, és azt fejezik ki, hogy a nomináljövedelem-kiáramlás nagysága és annak belső szerkezete mekkora hatással van az eloszlásra.)

3. tábla

A reáljövedelem-változás jövedelemkategóriák szerint az aktív háztartásokban

Egy főre jutó jövedelem (forint)	I. változat			II. változat		
	1991.	1992.	1992. év az 1990. év	1991.	1992.	1992. év az 1990. év
	év az előző év			év az előző év		
százalékában						
— 6 000	88,2	96,9	85,5	88,9	96,2	85,5
6 001— 7 000	89,8	97,2	87,3	90,8	96,1	87,3
7 001— 9 000	90,6	96,4	87,4	91,7	96,0	88,1
9 001—12 000	92,6	96,8	89,6	94,1	96,5	90,8
12 001—16 000	95,4	97,8	93,3	97,0	97,7	94,8
16 001—21 000	99,2	98,7	97,9	101,8	98,7	100,5
21 001—27 000	101,2	99,3	100,4	104,6	101,0	105,6
27 000—	104,3	99,7	104,0	108,6	101,7	110,4
<i>Aktív háztartások összesen</i>	<i>96,0</i>	<i>97,9</i>	<i>94,0</i>	<i>98,4</i>	<i>98,3</i>	<i>96,7</i>

Az inaktív háztartások körében lényegében egyik évben sincs kimutatható összefüggés az egy főre jutó jövedelem és a jövedelemváltozás mértéke között. (Az ellentételezések alacsony jövedelműeket és nyugdíjasokat preferáló hatását kiegyenlítik más jövedelemmozgások — például a kiegészítő jövedelmek —, amelyek aránya a magasabb jövedelmű nyugdíjas háztartásokban nagyobb.)

A gyermekes családok reáljövedelme mindkét évben valamivel kedvezőbben alakult, mint a gyermekteleneké. Az azonos gyermekszámú, de eltérő jövedelmű családok reáljövedelmének változása között azonban a magasabb jövedelműek javára nyílt ki a jövedelmi olló. Ebben főként az előbb említett jövedelmi folyamatok hatása mutatkozik meg, de szerepe van a jövedelemarányos adóalap-kedvezménynek is. 1992-ben ezt a tendenciát az adóalap-kedvezmények kiterjesztése és növelése tovább erősítette. Két év alatt a kétgyermekes háztartások körében a legalacsonyabb jövedel-

műek reáljövedelme számításainkban 16 százalékkal csökkent, ugyanakkor a legmagasabb jövedelműeké közel 10 százalékkal nőtt.

4. tábla

Az aktív háztartások egy főre jutó reáljövedelmének változása és a háztartásokban élők megoszlása az I. változat szerint

Gyermekszám	Jövedelemkategória								Összesen
	—6000	6001— 7000	7001— 9000	9 001— 12 000	12 001— 16 000	16 001— 21 000	21 001— 27 000	27 001—	
	forint								
Az 1992. évi reáljövedelem az 1990. évi százalékában									
5	90,8	99,4	94,5	110,0	—	—	—	—	96,2
4	90,9	93,3	95,2	97,3	101,5	108,9	—	—	95,4
3	86,8	88,9	91,5	94,0	101,6	105,6	107,5	118,1	94,5
2	84,1	86,5	87,6	91,5	98,3	103,2	107,1	109,8	94,7
1	84,8	85,4	86,0	89,4	94,9	100,1	102,6	106,2	94,9
0	72,8	85,7	84,1	86,2	88,5	93,8	96,5	102,2	92,7
<i>Együtt</i>	<i>85,5</i>	<i>87,3</i>	<i>87,4</i>	<i>89,6</i>	<i>93,3</i>	<i>97,9</i>	<i>100,4</i>	<i>104,0</i>	<i>94,0</i>
A háztartásokban élők megoszlása 1992-ben (százalék)									
5	56,2	17,9	14,1	11,8	—	—	—	—	100,0
4	38,2	15,8	24,2	13,2	7,1	1,5	—	—	100,0
3	21,2	14,6	28,7	21,0	7,8	4,8	1,5	0,4	100,0
2	6,5	8,7	26,6	28,1	17,6	7,5	3,6	1,4	100,0
1	2,5	3,6	18,4	30,7	22,1	12,5	6,2	4,0	100,0
0	1,1	1,4	6,8	24,1	28,7	18,5	10,1	9,3	100,0
<i>Együtt</i>	<i>5,9</i>	<i>5,8</i>	<i>18,5</i>	<i>26,7</i>	<i>21,0</i>	<i>11,8</i>	<i>6,0</i>	<i>4,3</i>	<i>100,0</i>

A gyermekek utáni kedvezmény növelése, illetve kiterjesztése tehát egyfelől kedvező, másfelől viszont — a választott módszer miatt — szociálisan aligha indokolható változásokat eredményez a jövedelem-színvonal függvényében.

A háztartásokat rétegek, pontosabban a háztartásfő foglalkozásának jellege szerint csoportosítva, 1991-ben legkedvezőbbek az önálló reáljövedelmei voltak. E réteg megőrizte, sőt növelte jövedelme reálértékét. (A jövedelmek szóródása viszont körükben a legnagyobb.) Ezt követi a vezető, illetve egyéb értelmiségi családok jövedelme. Legkedvezőtlenebb a munkanélkülieké, körükben a reáljövedelmek csökkenésének mértéke meghaladja a 10 százalékot.

1992-ben a vezetők, az értelmiségiek, valamint az önálló háztartásaiban azonos, közel 2 százalékos reáljövedelem-növekedés volt, a fizikai, valamint az egyéb szellemi foglalkozásúak körében körülbelül 2 százalékos a csökkenés.

A munkanélküliek háztartásaiban közel 20 százalékos a visszaesés. Ezen belül az 1992-ben munkanélkülivé váltak csoportjában a csökkenés a szigorítások miatt a korábbinál nagyobb, 25 százalékos, és jobban érinti a magasabb keresetűeket. A már hosszabb ideje munkanélküli háztartásokban ugyanakkor a jövedelemvesztés halmozottan jelentkezik. (Lásd az 5. táblát.)

5. tábla

*Az aktív háztartások egy főre jutó reáljövedelmének változása
a háztartásfő foglalkozása szerint*

Foglalkozási főcsoport	1992-ben 1991-hez képest az		1991-ben 1990-hez képest az 1992. évi megoszlás szerint
	1991.	1992.	
	évi megoszlás szerint		
Vezető, irányító	100,6	101,7	100,0
Egyéb értelmiségi	99,7	101,8	100,0
Egyéb szellemi	97,2	97,8	92,8
Szakmunkás	96,9	98,0	90,3
Betanított, segédmunkás	95,7	97,8	90,6
Mezőgazdasági fizikai	97,0	98,0	88,4
Önálló	100,4	101,8	110,8
Munkanélküli*	96,2	81,4	75,1
<i>Együtt</i>	<i>97,9</i>	<i>97,9</i>	<i>94,0</i>

* Az 1991. évi megoszlás azt jelenti, hogy az 1992-ben munkanélkülivé váltak — akár háztartásfő, akár családtag — az „eredeti” rétegben maradtak, az 1992. évi megoszlás pedig azt, hogy az a család, amelyben a háztartásfő a munkanélküli, átkerült a munkanélküliek rétegébe.

A munkanélküliségnek a jövedelemalakulásra gyakorolt hatását 1992-ben kiemelten vizsgáltuk. A számítás családokra vonatkozik, így a munkanélküliek rétegébe azon háztartások kerültek, amelyekben a háztartásfő munkanélküli (számításaink szerint az 1992. évi átlagosan 480 ezer fő munkanélküliből 246 ezer fő). A többiek a család második-harmadik keresőjeként elszórtan jelennek meg a különböző rétegekben.

Ha a munkanélküliek teljes létszámát kiemeljük, úgy 1992-ben az aktív háztartások jövedelme — átlagosan — nem csökken, hanem körülbelül változatlan marad. Azaz a munkanélküliek jövedelem-visszaesése összesen mintegy 2 százalékkal rontja az átlagos reáljövedelem-változást.

1992-ben kiemelten vizsgáltuk a jövedelmek szerkezetét, az adósávmértékek változásának hatását is.

1992-ben az átlagosnál nagyobb jövedelemmel rendelkező családok körében nőtt az adóteher, az átlagosnál kisebb jövedelműeknél pedig mérséklődött.

A 6. tábla adatai szerint a vizsgált két évben lényegében nem módosult a relatív adóterhelés sem az alsó 30, sem a középső 40, sem a felső 30 százalék körében (tehát a két év körülbelül kiegyenlíti egymást), a felső 5 százalék adóterhelése azonban valamelyest mérséklődött.

A jövedelmek szóródását a korábbi jövedelemfelvételekkel is összevetettük:

— 1990-hez képest a felső 5 százalék átlagjövedelme az alsó 5 százalék átlagjövedelméhez képest hatszorosról nyolcszorosra nőtt;

— mérséklődött a vizsgált években az alsó 30 százalék és a középső 40 százalék részesedése az összjövedelem-tömegeből;

— az ún. relatív szórás 1992-ben 58 százalék (II. változatban 60 százalék), ami összevetve az 1972. évvel — amikor a jövedelmek legdifferenciáltabbak voltak — számottevő növekedést mutat (a szóródás erősödése az aktív háztartások körében jellemző, és az inaktív háztartásokban 1987-hez képest alig változott);

— a két változatot összevetve, a II. változatban minden differenciáltsági mutató értéke nagyobb, ami azt szemlélteti, hogy milyen eltérő eloszlás adódhat pusztán a nomináljövedelem-kiáramlás mértékétől függően akkor is, ha nincs mögötte alapvetően más jövedelemkiáramlási elképzelés.

6. tábla

A jövedelem nagyság szerint képzett csoportok részesedése a bruttó és a nettó jövedelemtömegeből
(százalék)

Év, változat	Az alsó 30	A középső 40	A felső 30	Ebből a felső 5	Összesen
	százalék részesedése szerint				
A bruttó jövedelmek megoszlása					
1990	16,7	35,0	48,3	13,2	100,0
I. változat					
1991	16,3	34,6	49,1	13,7	100,0
1992	15,8	34,2	50,0	14,1	100,0
II. változat					
1991	16,2	34,4	49,4	13,8	100,0
1992	15,6	34,0	50,4	14,4	100,0
A nettó jövedelmek megoszlása					
1990	17,5	35,6	46,9	12,4	100,0
I. változat					
1991	16,9	35,0	48,1	13,1	100,0
1992	16,5	34,9	48,6	13,4	100,0
II. változat					
1991	16,8	34,8	48,4	13,3	100,0
1992	16,3	34,6	49,1	13,7	100,0

A szóródás jellemzőit a 7. tábla mutatja.

7. tábla

A lakosság népességtizedeinek részesedése az összes személyes jövedelemből és az egyenlőtlenség mértéke
(százalék)

Népességtized	Az 1972.	Az 1977.	Az 1982.	Az 1987.	Az 1991. évi mikroszimuláció	
	évi jövedelemfelvétel szerint				I.	II.
					változata szerint	
1.	4,0	4,5	4,9	4,5	4,2	4,2
2.	5,9	6,3	6,4	6,0	5,7	5,7
3.	7,0	7,3	7,3	6,9	6,6	6,5
4.	7,9	8,1	8,1	7,7	7,4	7,3
5.	8,8	8,9	8,9	8,5	8,2	8,1
6.	9,8	9,8	9,7	9,4	9,1	9,0
7.	10,8	10,7	10,7	10,5	10,2	10,2
8.	12,1	12,0	11,9	11,8	11,8	11,8
9.	14,0	13,7	13,7	13,8	14,5	14,5
10.	19,7	18,6	18,6	20,9	22,3	22,7
Felső 5 százalék	11,5	10,6	10,6	12,5	13,4	13,6

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Népességtized	Az 1972.	Az 1977.	Az 1982.	Az 1987.	Az 1991. évi mikroszimuláció	
	évi jövedelemfelvétel szerint				I.	II.
					változata szerint	
Az átlag feletti átlagjövedelme az átlag alattiakénak százalékában	196	184	182	199	211	215
Relatív szóródás	47,4	41,5	40,2	48,1	58	60
Ebből:						
aktív	39,3	39,9	49,0	61	63
inaktív	45,2	40,0	43,5	44	44
A felső tized átlagjövedelme az alsó tized átlagjövedelmének százalékában . . .	493	413	380	462	531	553
Az alsó 30 százalék részese-dése	16,9	18,1	18,6	17,4	16,5	16,4
A középső 10 százalék részese-dése	37,3	37,6	37,2	36,1	34,9	34,6
A felső 30 százalék részese-dése	45,8	44,3	44,2	46,5	48,6	49,0

A differenciáltság vizsgálatánál az is érdekes, hogyan módosulnak a mindenkori alsó, illetve felső decilis összeghatárai. Összehasonlításként az alsó decilis-határ 1982 és 1987 között lényegében nem változott, 1987-ről 1992-re azonban csökkent. A felső viszont folyamatosan emelkedik ezzel a számítással is, kifejezve a jövedelmek erősödő széthúzottóságát.

8. tábla

Az alsó és a felső decilis jövedelemhatárai 1987. évi árszínvonalon

Jövedelemhatár	Az 1982.	Az 1987.	Az 1992. évi mikroszimuláció	
	évi jövedelemfeltétel szerint		I.	II.
			változata szerint	
Alsó decilis	2833	2866	2720	2730
Felső decilis	7228	8124	8600	8850

A KSH létminimumadatait felhasználva számításokat végeztünk arra is, hogy 1991-ben nagyságrendileg hányan élhetnek a létminimum alatt. 1987-hez képest valószínűsíthetően növekedett a létminimum alatt élők száma és aránya, 700–800 ezerről 1991-re megközelítően 1,2–1,3 millióra. Ebből mintegy 1–1,1 millió az aktív családokhoz tartozó személyek száma, körülbelül 200 ezer fő pedig az inaktív háztartásokban élők. 1992-ről természetesen nem tudhattuk, hogy egész évre mekkora lesz a létminimum összege (a számítások még 1992 nyarán készültek), ezért becslésünk szerint — összehasonlító jövedelemkategóriákat képezve és az eloszlásokat vizsgálva — körük mintegy 80–100 ezer fővel bővül az 1991. évihez képest.

A gyermekes családoknak a gyermektelenekéhez viszonyított relatív jövedelmi pozíciója 1987-hez képest a 9. tábla adatai szerint javult.

9. tábla

A gyermekes családok jövedelme a gyermektelenekének százalékában

Gyermekszám	Az 1987. évi jövedelem- felvétel szerint	Az 1992. évi mikroszimuláció	
		I.	II.
		változata szerint	
5	} 38	38	37
4		47	46
3	53	56	55
2	67	69	68
1	79	82	82
0	100	100	100

Végezetül, a különböző rétegek relatív — átlaghoz viszonyított — jövedelmi pozícióját az 1987. évvel összehasonlítva, közelítő számításunk szerint a vezetők és az önállók helyzete lényegében nem változott (az önállóknál 1982 és 1987 között következett be jelentős pozíciójavulás). Javult az értelmiségi családok és romlott a fizikaiak pozíciója, közülük is legjelentősebben, mintegy 10 százalékkal a szakmunkásoké. Pozícióromlásuk meghatározóan nem a munkanélküliséggel függ össze, hiszen a munkanélküli háztartások számításainkban külön „réteget” képeztek.

TÁRGYSZÓ: Jövedelem. Mikroszimulációs modell.

РЕЗЮМЕ

Статья демонстрирует возможности и пределы применения микросимуляционных методов, приводит прямые и косвенные информации, использованные в расчетах.

Согласно мнению автора одним из важных выводов в отношении выполняемых быстро и ценой сравнительно невысоких затрат расчетов, пригодных также для сравнения воздействий различных вариантов, является то, что неуверенность, возможность ошибки возрастают по мере отдаления моделирование от года проведенного обследования доходов. В связи с этим является целесообразным делить пополам время между двумя обследованиями. Автор обобщает результаты микросимуляционного расчета, анализирующего изменения в распределении доходов в 1991 и 1992 годах.

SUMMARY

The paper reports on the possibilities and limits of the application of microsimulation methods, on direct and indirect information used for the computation.

In the authoress' opinion one of the most important experiences of the computation to be carried out fast and relatively cheap, while suitable also for comparing the effects of different computational versions, is the following: the greater is the distance between model specification and the year of income survey, the higher uncertainties and mistakes present itself, thus it is expedient to reduce the time elapsed between two surveys. The study summarizes the results of microsimulation computation which analysed the changes of income distribution in 1991 and 1992.

A HÁZTARTÁSOK TERMELŐTEVÉKENYSÉGE*

ROSEMARIE VON SCHWEITZER

A háztartási termelőtevékenység (Haushaltsproduktion, householdproduction) fogalom nem tartozik a háztartás-gazdaságtan (home economics) alapfogalmai közé, a közgazdasági lexikonokban háztartás-gazdaságtani tankönyvekben sem található, mégis nagyon ismerős. Közismert, hogy a háztartás-gazdaságtan szerint a magánháztartás a fogyasztáson kívül még bizonyos termékek és szolgáltatások termelését is ellátja, vagyis rendelkezik valamilyen termelőrészzel, a háztartáson belül működő gazdasággal. Mindezek ellenére a háztartási termelés fogalmát eddig sem a közgazdászok, sem a háztartás-gazdaságtan művelői nem használták. Ennek jó oka van.

A nemzetgazdasági elszámolásokban, különösen pedig a makrogazdasági teljesítmények számbavételében a nemzeti termelést a vállalatok és az állam értéktermelő tevékenységének eredményeként tekintik, azaz a magánháztartások értéktermelő tevékenysége nem járul hozzá a nemzeti össztermeléshez. [1]

A magánháztartások értéktermelő szolgáltatásai, azaz a háztartási termelés olyan ellátási, gondozási és nevelési szolgáltatások, amelyeket anyagi ellenszolgáltatások nélkül, közvetlenül nyújtanak tagjaik számára. Ezek a tevékenységek a magánháztartások újratermelési funkcióját szolgálják, nem pedig olyan termelést, amelynek outputjához a piacon keresztül, vagy állami úton bárki hozzájuthat.

Charlotte von Reichenau rámutatott arra, hogy a magánháztartások termelőteljesítménye nem a javak és szolgáltatások összességéből áll, hanem „egymás kiegészítő, zárt egységet alkotó javak fogyasztásából” amelyek fogyasztási életteret hoznak létre. [2]

A háztartásokban működő gazdaságok — amelyeket egyúttal a háztartás termelőrészzlegének is neveznek — tehát sem gyárakhoz vagy üzemekhez, sem diverzifikált outputot előállító termelővállalatokhoz nem hasonlíthatók. A háztartásgazdaságok a fennmaradást, az életet, a személyiség kibontakozását biztosító életvezetés központjai, melyekben a háztartás- és a családtagok egymás közötti, valamint a környezetükben élő más emberekkel való együttélésüknek kultúrája formálódik. A javak és

* Az Arnoldsheimben 1988. április 27. és 29. között tartott konferencián elhangzott bevezető előadás kissé módosított változata. A tanulmány eredeti címe: Die privaten Versorgung-, Pflege- und Erziehungsleistungen und ihre Wahrnehmung als Haushaltsproduktion. Megjelent: *Hauswirtschaft und Wissenschaft*. 1988. évi 5. sz. 230—237. old. (A fordítás dr. Kenéz Gyözőné és Meyer Dietner munkája.)

szolgáltatások termelése a humánvagyon vagy a humántőke és az életminőség létrehozását célzó reprodukciós feladat része, és kizárólag bizonyos személyek vagy csoportok számára elérhető.

A vitákban megjelenő két különböző összefüggés az alapja annak, hogy az ún. Új háztartás-gazdaságtan (New Home Economics) és azzal együtt a háztartási termelés fogalma most ennyire divatos lett, miközben jóformán alig érdeklődik valaki a magánháztartások reprodukciós funkciója iránt, illetve senki sem foglalkozik teljes odaadással a háztartás-gazdálkodás vagy a házimunka kutatásával.

Az első összefüggés a posztmodern értékmódosuláshoz vagy a posztindusztriális társadalom ökonómiájához vezet, nevezzék bárhogyan is azt a fejlődési szakaszt, amelyben most élünk, illetve amely felé egyes szerzők véleménye szerint haladunk. Ezekben a modernizációs elméletekben a jövőperspektívákban alapjában véve mindig két emberi alapmagatartás küzd egymással, és az egyik azt hiszi, hogy a másikat le kell győznie.

Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás óta egészen az új-, sőt a legújabb korig mindig voltak, akik szükségletekre orientálódó gazdaságot képzeltek el, akik a tulajdont és a hasznot tartották minden fejlődés motorjának. *J. Gershuny* [3] ennek alapján különbséget tesz melioráció- (jobbítás-), illetve növekedésorientált tudósok között. A melioráció kifejezést *R. Dahrendorf* [4] szociológus vezette be a tudományba. Arisztotelész különbséget tett a háztartásművészet (oikonomia) és a pénzszerzés művészete (krematisztika) között: a háztartásművészet a szükségletekre épül, és kénytelen bizonyos határokkal szembenézni, a pénzszerzés művészete pedig maga a határtalan meggazdagodási törekvés, a pénzhajszva.

A haladás hívei és a növekedés ideológusai gúnyolódva mondják a szükségletekből kiinduló társadalomtudósokról, hogy ők, akik mind jó házból valók, jómódúak, ezzel a biztonságos háttérrel könnyen tanácsolják az emberiség négyötödének, hogy nyugodjék bele állandó szegénységébe. A melioráció ideológusai viszont azt vetik a növekedést fetisizáló szemére, hogy állításuk, amely szerint a világ problémáit csak a gazdasági növekedéssel lehet megoldani, igen tetszetős, a valóságban azonban sajnos csak azt látjuk, hogy a gazdagok még gazdagabbak, a szegények pedig még szegényebbek lesznek, nem is beszélve a természetes erőforrásokkal folytatott rablógazdálkodásról és a következő nemzedékek ebből származó várható elszegényedéséről.

Ilyen feszültségek közepette a gazdálkodás céljának meghatározása döntő mértékben attól függ, hogy melyik emberképből indulunk ki. A haladás és a növekedés hívei szerint az emberek igényei korlátlanok, ebből következően a gazdaság feladata e határtalan igények maradéktalan kielégítése. A melioráció ideológusai ezzel szemben azt gondolják, hogy az embereknek csak korlátozott mértékben van szükségük a termelőgazdaságban előállított javakra és szolgáltatásokra, sokkal fontosabbak azonban az olyan nem anyagi javak, mint például az együttérzés, a személyi elismerés, illetve a szellemi vagy vallási értékek, amelyekhez sem a piacon, sem az állami csatornákon keresztül nem juthatnak hozzá. Ezek tulajdonképpen szűkös javak, különösen a jóléti társadalmakban. A háztartásokban folyó termelés által előállított és kibocsátott termékek lehetnek ilyen sajátos javak, mivel ezek — ha nem is mind-egyikük — nem a piacon, hanem kizárólag személyi szolgáltatások révén szerezhetőek

be. A szóban forgó termékek emiatt bárki számára szűkösen állnak rendelkezésre, főleg akkor, ha az irántuk megnyilvánuló keresletet korlátlanak tekintjük.

Úgy tűnik, a háztartási termelés közvetítő elem lehet azok között, akik többé nem látják értelmét az állandó mennyiségi növekedésnek, és e helyett inkább az életminőség javítását hangsúlyozzák, valamint azok között, akik a gazdasági növekedést tartják az egyetlen jövőbe mutató értelmes stratégiának, amellyel a világ ellátási, gondozási és nevelési problémái megoldhatók, és az ezekhez kapcsolódó növekvő igények kielégíthetők. Ebből arra következtethetnénk, hogy a háztartási termelés bővítése és minőségének javítása a jóléti társadalmakban az egyetlen még létező lehetőség arra, hogy a gazdasági növekedés jobb életminőséghez is vezessen.

A háztartási termelés a krematiztika minimax törvényeinek, illetve az ésszerű fogyasztói magatartásból kiinduló keresletelméleteknek megfelelően biztosítja az életminőséget. Az igények akkor is korlátlanok, ha a háztartásokban folyó termelés szükségképpen bizonyos határok között történik. Ha egy ideig értelmét veszítené a gazdasági tevékenység etikájáról folytatott vita, egyik fél sem kényszerülne önmegtartózkodásra, mert a háztartási termelés révén a homo oeconomicus végül is azzá válik, aminek mindig is lennie kellett volna: a cserekapcsolatok tényleges irányítójává, függetlenül attól, hogy ezek a kapcsolatok szexuális, partneri, generatív, szociális vagy ökonómiai jellegűek-e. A cserével kapcsolatban felmerülő költségeket és a belőle származó hasznot össze kell hasonlítani és utána meghozni a minimax szabályok szerinti döntéseket. Az ember korlátlan szükségletei mellett e viselkedési norma tudományos bölcsességnek tűnhetne, ha nem létezne a józan emberi ész, amely ilyen egyszerű és általános megoldásokkal nem elégszik meg. Az emberek nem valamilyen költség-haszon törvény alapján cselekednek, hanem cselekvésük során megalkotják önmagukat (*J.-P. Sartre*), értelmet adnak életüknek és létezésüknek. A cselekvés lehet altruista is. Meghatározhatja az ember személyes célkitűzését, ha pedig hierarchikusan szabályozott vagy kívülről irányított, hagyományokat és divatokat is követhet.

A melioráció teoretikusai — *Xenophón* és *Arisztotelész* óta — azon a véleményen vannak, hogy a célokat nem szabad az alkalmazandó eszközöktől függetlenül szemlélni. Az emberek céljaikat eszközeik és mozgásterük ismeretében tűzik ki, ez utóbbiakat azonban a céloknak megfelelően teremtik meg. A gazdálkodás kultúrája és értelmezése a fogyasztásban és a bér munkában is kifejezésre jut. A két oldal szerves egységet alkot. A gazdálkodás olyan kultúrába ágyazott cselekvés, amely éppen a kultúrában találja meg értelmének határait. A háztartásművészet mint az értelmes gazdálkodás utolsó lépcsőfoka nem engedheti át a háztartási termelést a krematiztikának, hanem ki kell használnia azt az esélyt, hogy az ökonómia részét képező pénzszerzési művészetet újra helyére állítsa vissza, kapcsolja be a túlélési stratégia, az emberi életformálás, valamint az értelmes személyes létezés célkitűzéseibe. [5]

A gazdálkodó ember önmegértéséről és a létezésének értelméről folytatott vitában a háztartási termelés minden tekintetben kielégítő fogalomnak tűnik. A növekedés ideológusai a háztartási termelésben új és feltáratlan piaci területeket, illetve új dimenziókat látnak, amelyeket a piachódító marketingnél figyelembe kell venni. Ugyanis a termelőknél olyan szállításokra van szükségük, amelyek — főleg folyamatosan változó szükségleteket feltételezve — kifizetődnek. A kérdés más oldalról is

megközelíthető: a termelők félhetnek attól, hogy piaci részesedésük csökken, mert a háztartások bizonyos javakat és szolgáltatásokat maguk állítanak elő. A melioráció ideológusai pedig elégedettek, hiszen végre a figyelem középpontjába kerültek a magánháztartások és értékalkotó szolgáltatásaik. Ezentúl ezt a szolgáltatást is pontosabban fogják értékelni, sőt talán még a nemzetgazdasági elszámolásokban is szerepeltetni fogják. Egy egyszerű gondolatmenettel bővíthető a költség-haszon szabályokon alapuló csereelv, mellyel az ember környezetét és embertársaival szembeni viselkedését is meg lehet magyarázni.

A jövedelemszerző üzemek, azaz a háztartások most még a termelőélet színterei, majd ezután válnak a szükséglet kielégítésének, az öröm, a haszon és az áruk élvezetének színterévé. A termelőélet ilyen felfogásába azonban nem illik bele az a gazdasági racionalitásra épülő gondolkodás, miszerint a költségeknek — tehát a termelésnek — csökkenie, a haszonnak — azaz az áruk szükségletkielégítő tulajdonságainak — pedig növekedniük kell. Nem a termelőélet (a költségek) a célváltozó, hanem az áruknak a már említett tulajdonsága, vagyis a határokat nem ismerő szükségletek kielégítése. A homo oeconomicus következetes célja ezért szükségképpen a termelőéletnek — a költségeknek — a minimax szabályok szerinti csökkentése, hogy azonos ráfordítással egyre több élvezethez és egyre teljesebb kielégítettséghez jusson.

Úgy tűnik, életünk struktúrája valóban így alakul. Csakhogy ezzel kapcsolatban egyre több kétség is felmerül. Gondoljunk a munkanélküliekre, a leszázalékolt, korkedvezményes nyugdíjasokra vagy a gazdasági életet ilyen vagy olyan okból elhagyó emberekre. Az ipari kultúrában a munka és a szabadidő mesterségesen szétválasztott szférák lettek. Hasonló módon, a jövedelemszerzés természetes képessége kivált a háztartásművészetből, hogy mindent egyedül meghatározó gazdasági hatalommá váljék. Gazdaggá és még gazdagabbá lenni, ez a célunk. Vagy másképpen mondva: azonos vagy esetleg még több bér mellett is egyre kevesebb munkát szeretnénk kifejteni, és ezzel a termelőéletet olyan mértékben leszűkíteni, hogy a szükségletkielégítés értelmében vett fogyasztást megnöveljük. De milyen is ez az élvezeteket hajszólo élet? Nem képzelhető el, hogy felismerjük annak a feltevésnek hibás voltát, amelyen a hedonisztikus vagy hatékonysági gondolkodási modell alapult.

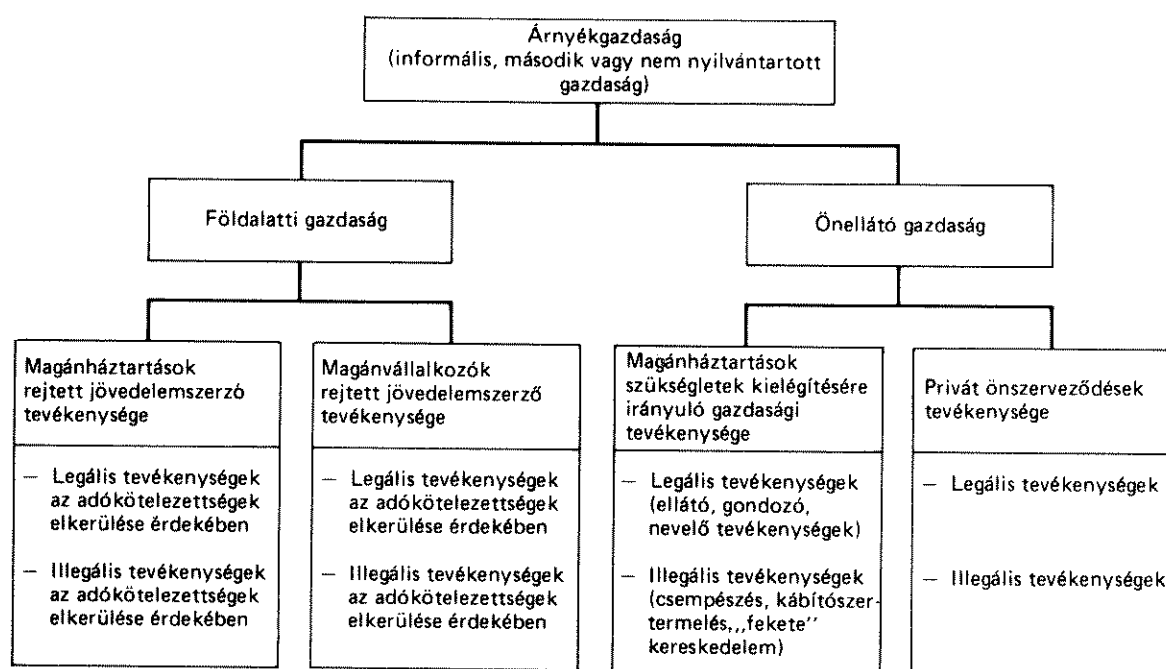
O. Lafontaine A jövő társadalma című könyvében [6] arra hívta fel a figyelmet, hogyan kell a munka kategóriáját újraértelmezni, ami új családiélet-modellt is igényel. Úgy tűnik, ez a vezető szociáldemokrata politikus komolyan érdeklődik a családon belüli tevékenység és a jövedelemszerzést biztosító munka összeegyeztethetősége iránt. Ez esetben azonban nem az új családi alkalmazkodások megfogalmazásáról, hanem arról van szó, hogy a jövedelemszerző munka megszervezésénél több rugalmasságra van szükség, vagyis az az elképzelés, hogy a jövedelemszerző tevékenységet újra szorosabban kell összekapcsolni a családi tevékenységekkel, hogy a jólétet a fizetett és a nem fizetett munka összehangolásával teremtsék meg.

C. Offe és *R. G. Heinz* A munkapiacra kívül: a háztartási jólétermelés újraszervezésének társadalmi-gazdasági tényezői című munkájukban [7] érdekes adalékokkal szolgáltak a vitához. A háztartási termelés bővítését és az ezáltal egyénileg elérhető több haszon, illetve a magasabb társadalmi jólét biztosítását úgy képzelik, hogy ezt a tevékenységet társadalmi hálózatba beágyazott háztartások közötti cserefolyamatként, ésszerűen irányítják, értékelik és díjazzák.

A jóléti közgazdaságtan szerint — a klasszikus és a neoklasszikus gondolkodási sémáknak megfelelően — a jövedelmek újraelosztása révén növekszik a jólét, hiszen csökkenő határhaszon mellett az általános jólét akkor nő jobban, ha a gazdagabbak vagy a feleslegekkel rendelkezők segítenek a szegényebbeknek vagy a nélkülözőknek. A jólét növekedésének ezt az újraelosztási modelljét használta *G. Scherhorn* [8], és a Maslow-féle szükséglet-hierarchia alapján kimutatta: ha a háztartási termelés az alapvető szükségletek helyett magasabbrendű szükségletek kielégítésére törekedne, nagyobb jólétet és önmegvalósítást tenne lehetővé, és így sokkal hatékonyabb lenne a humánvagyon létrehozásában. Ha az étkezést kevesebb pénzből vagy kevesebb időráfordítással tudnánk megoldani, akkor kevesebb pénzt és időt kellene fogyókúrákra és diétákra, kocogásra és kerékpározásra fordítanunk, és helyette az emberi együttlétet és a kultúrát tudnánk fejleszteni. Ezeknek a magatartás-változtatást hangsúlyozó, a jólét vagy az életminőség javítása iránti szükségletekből kiinduló megfontolásoknak azonban árnyoldaluk is van. Az általuk indukált gondolkodásmód újra csak a hatékonysági kritériumokhoz mérhető gazdaságnövekedés körébe vezet. Nem mutatják meg azonban az egyénileg felállított mércék szerinti és a kultúra értelmét hangsúlyozó életformáláshoz vezető utat.

A monolitikus gazdasági rendszerek ezt általában úgy kerülik ki, hogy az egyének a hivatalos gazdaságból kiválnak, és árnyékgazdaságokat építenek ki. A nemzetgazdaságok egyre inkább duális rendszerekké válnak: az egyik oldalon a hivatalos és formális gazdaság, amelyben az egyre növekvőnek kimutatott társadalmi terméket állítják elő, a másik oldalon az árnyék-, az informális vagy a második gazdaság, amely — nem ellenőrzött módon — az embereket arra ösztönzi, hogy a saját gazdasági értékrendjüket kövessék részben szabálytalan és törvénybe ütköző módon.

1. ábra. Az árnyékgazdaság formái

Az ábrából kitűnik, hogy az árnyékgazdaságban nemcsak magánháztartások és magánjellelű önszerveződő csoportok, hanem magánvállalatok is tevékenykednek. Ezenkívül látható az is, hogy különbséget kell tenni a szükségletkielégítésre irányuló

és a rejtett jövedelemszerzési tevékenységek, valamint a legális és az illegális tevékenységek között. Az ilyen fajta tevékenységek szürke zónája, azaz a ki nem mutatott vagy a ki nem mutatható köre a Német Szövetségi Köztársaságban végzett becslések szerint növekvő, még akkor is, ha gyakran a magánháztartás funkciójának gyengüléséről, illetve a háziasszony vagy a családfő munkanélküliségéről esik szó. *W. Engel* szerint [9] az árnyékgazdaság méretére és súlyára vonatkozó becslések a bruttó nemzeti termék 3,4 és 27 százaléka között ingadoznak. Ezekben a számokban az eredeti értelemben vett házimunka vagy háztartási termelés semmiképpen sem szerepelhet. Ez utóbbiak értéke, becslések szerint, a bruttó nemzeti termék 50—80 százalékát teszi ki. [10] Ez a tevékenység legális, és kimutatása nem nehezebb, mint az állami tevékenységeké.

Az árnyékgazdaság számbavétele — főleg, ha nem a szűkebb értelemben vett háztartási munkára gondolunk — módszertani problémákat vet fel (nem véletlen az árnyékgazdaság megnevezés sem), ráadásul a különböző számbavételi módszerek mögött eltérő módon definiált árnyékgazdaság-fogalmak találhatók, azaz az árnyékgazdaságnak egy eddig még feltáratlan területével állunk szemben, amely a jövőben minden bizonnyal nagyobb érdeklődésre számíthat. Az árnyékgazdaságban központi szerepet játszó intézmények közé tartoznak a magánháztartások és az ott folytatott termelés, függetlenül attól, hogy a háztartások tagjainak melyik tevékenységét vizsgáljuk.

A közgazdászok az árnyékgazdaság növekvő súlyát vagy az állam erősödő tevékenységével vagy/és a munkapiac, valamint a foglalkoztatási rendszer értékrendjében bekövetkezett szerkezeti változásokkal magyarázzák. *W. Engel* az adókat és a költségvetésbe befizetendő más jövedelemrészeket, a magántevékenységek állami szabályozását, az egyének teherbíró képességét, az adómorált, a legális és illegális tevékenységek folytatására való pszichikai és erkölcsi hajlamokat, a jövedelemszintet, a törvényes munkaidőt és a hivatalos foglalkoztatottsági arányt olyan tényezőknek tekinti, amelyek elősegítik az árnyékgazdaság térhódítását. [11]

Már a felsorolásnak ez az — enyhén szólva — igen vegyes jellege is érezteti az árnyékgazdasággal foglalkozó elméleti közgazdász problémáit. A hivatalos gazdaság — elsősorban az ipartestületek — képviselői is igénylik az állami szervektől az erősebb ellenőrzést és az árnyékgazdasági tevékenység súlyosabb szankcionálását. Azzal érvelnek, hogy a háztartásokban végzett termelés csökkenti piaci részesedésüket, ami — egyes csoportoknál — a legális gazdasági növekedést veszélyezteti.

Másképpen vélekednek azok, akik az árnyékgazdaságban nem elsősorban a fekete munkát és az illegális tevékenységet látják, hanem azt, hogy ennek keretében a felnőtt emberek kibontakoztathatják képességeiket, és olyan gazdasági vagy kiegészítő jelleű vállalkozói tevékenységet folytathatnak, amelyek segítik az ellátási gondok megoldását és az egyébként nem kapható vagy megfizethetetlen és éppen ezért a piacokon hiába keresett szolgáltatások elérését. Ők alapjában véve szívesen fogadják ezeket a tevékenységeket, sőt — támogatva és ösztönözve — ki kívánják emelni a már említett szürke zónából. Szerintük még a jövedelmet biztosító háztartási termelést sem lenne szabad bizonyos határokon belül szankcionálni, ugyanakkor a gazdálkodás keretfeltételeinek megfelelően és a szociális biztonság érdekében természetesen szükség lenne bizonyos korlátozásokra. [12]

Az árnyékgazdaság legális tevékenységeken alapuló része — függetlenül attól, hogy ezeket a jövedelemszerzés vágya, illetve a szükségletkielégítés óhaja motiválja — ott tud a nemzetgazdasági vérkeringésbe belépni, ahol hiány mutatkozik, és lehetővé teszi a hiányok megszüntetését. A háztartási alkalmazottak és bébiszitterek serege, a betegápolásban, a kerti munkában vagy akár a hólapátolásban segítő emberek hada pótolhatatlannak bizonyult, éspedig nem utolsósorban azért, mert így a férfiak és a nők a család jövedelmét gyarapíthatják, illetve lehetővé válik, hogy a fiatalok és az idősebbek, a rokkantak és a betegek külön éljenek, egyszóval mert fontosak az életkultúra és a jólét szempontjából. Hiány van szociális szolgáltatásokból, gyermekotthonokból, napközis iskolákból és más szociális intézményekből. Ez a háztartási termelés vagy a szociális hálózatban végzett munka mint rejtett pénzszerzési lehetőség természetesen hasznot hoz azok számára, akik ezeket a szolgáltatásokat kínálják, de az igénybevevő háztartások számára hozott haszon talán még jelentősebb.

A mi jóléti társadalmunkban a háztartási termelés túlnő tehát a statisztikákban definiált háztartási rendszereken. Ezeket a háztartási rendszereket olyan, minőségileg igen eltérő cserekapcsolatok szövik át, amelyek legtöbbször nehezen magyarázhatók meg az ésszerű gazdálkodásból kiinduló minimax törvények alapján. A lakosság egészére, illetve csak egy részére kiterjedő összeírásokból tudjuk, hogy a statisztikákban szereplő háztartásoknak több mint kétharmada 1-2 fős a Német Szövetségi Köztársaságban. A polgári életfelfogásnak megfelelően ezeket a háztartásokat zártan, külön lakásban képzelik el, vagyis ezek az 1-2 fős háztartások úgy élnek, ahogyan azt a statisztika feltételezi. A gyakorlatban pedig mindig is — manapság is — létezik a magánháztartások hálózatszerű összefonódása, elsősorban azért, hogy a család vagy az együtt élő több nemzedék létfeltételeit a közösségben (és/vagy környezetében) jelentkező válságok esetében is biztosítsák, de szerepet játszanak olyan tényezők is, mint a személyi vonzalom, a szolidaritás, a „tisztetség” és a szerelem. Idővel azonban a háztartások összefonódását kikényszerítő gazdasági tényezők súlya jelentősen csökkent, hiszen napjainkban ez még ott is csak korlátozott mértékben érvényesül, ahol a szülők támogatják gyermekeik háztartását. Helyére inkább egyfajta tapintatos, a családokban és a társadalomban egyaránt tapasztalható felelősségtudat és szeretet lépett.

A jólét következményeként egyre több embernek adatott meg az a lehetőség, hogy hosszabb ideig saját háztartásban élhessen és gazdálkodhasson még akkor is, ha ez csak a család támogatásával valósulhat meg. (Lásd a 2. ábrát.)

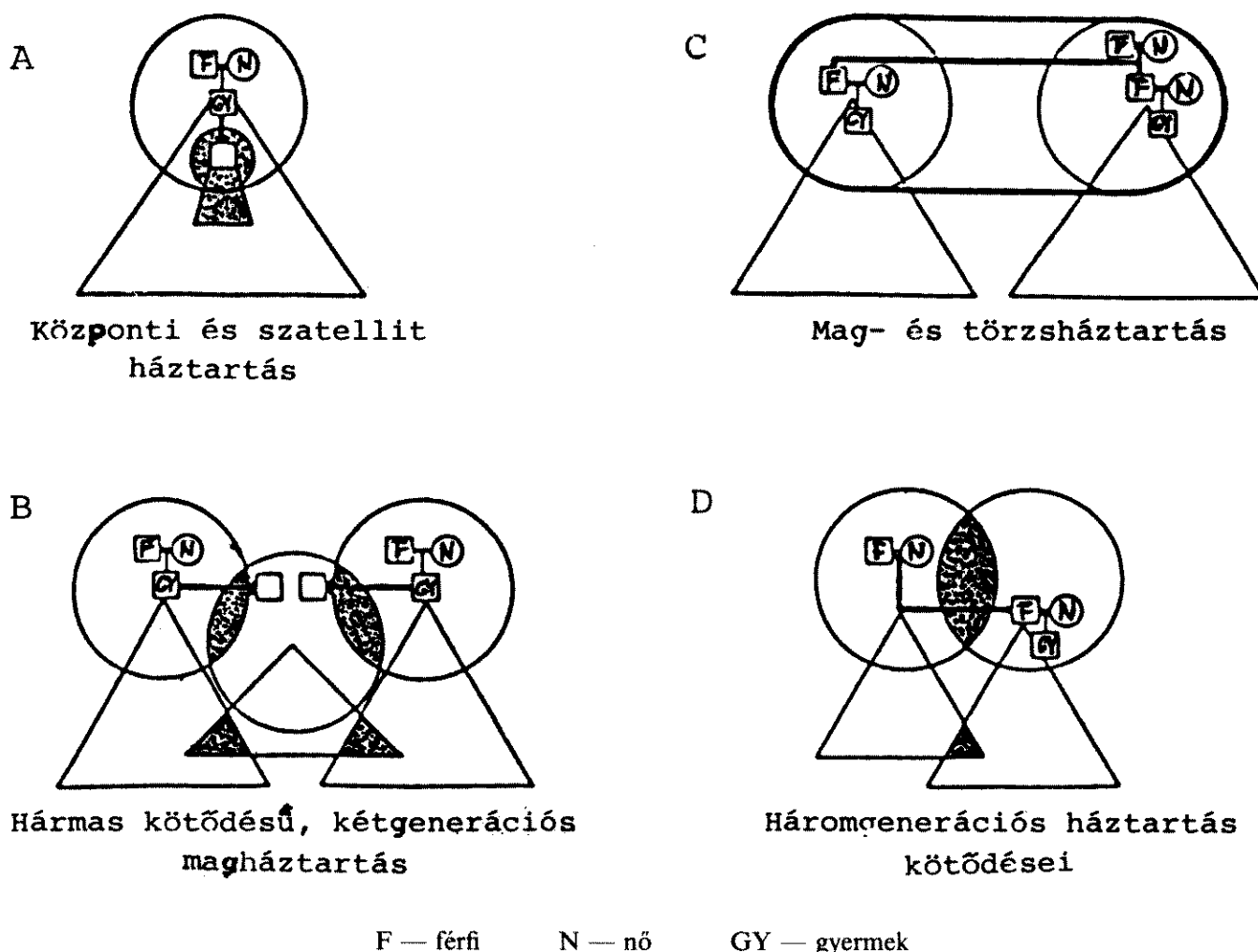
A magánháztartások egymás közötti támogatásainak cserekapcsolatai sokfélék. A 2. ábrán látható központi és az ún. szatellit (mellék) háztartások példája (A) egy olyan felnőtt gyermekre utal, aki a szülői házban egy önálló lakásban, ugyanakkor azonban a családi háztartásba integráltan él, amelytől anyagi támogatást kap.

A másik példa (B) két különböző nemzedék három háztartása közötti kapcsolatra utal. Ez esetben egy nem házasságban élő, fiatal élettársi kapcsolatot mindkét szülőháztartás anyagilag támogat. Ilyenkor nem szükséges, hogy a gyermekeik közös háztartását támogató szülőpárok ismerjék egymást.

A mag- és törzsháztartás példájában (C) három — központként működő — család két háztartásrendszerben kapcsolódik össze egymással. A gazdasági tevékenységeket elkülönülten folytatják, de a családi életet együtt — egymást befolyásolva és egymás-

ra való tekintettel — alakítják: válsághelyzetekben természetesen egymás rendelkezésére állnak.

2. ábra. A különböző családszerkezetű magánháztartások kapcsolattípusai

Forrás: Feulner, M. kutatásai. Háztartásgazdaságtani és Fogyasztáskutató Intézet. Giessen. 1986.

Az ábra negyedik (D) példája egy háromgenerációs kapcsolatot mutat be. Ez „egy fedél alatt” vagy „közeli szomszédságban” valósulhat meg, de sokkal nagyobb távolságok is elképzelhetők, amennyiben ezek különböző nemzedékek között az ellátási, gondozói és/vagy nevelői szolgáltatások nyújtását rendszeresen — de legalábbis válsághelyzetekben — lehetővé teszik.

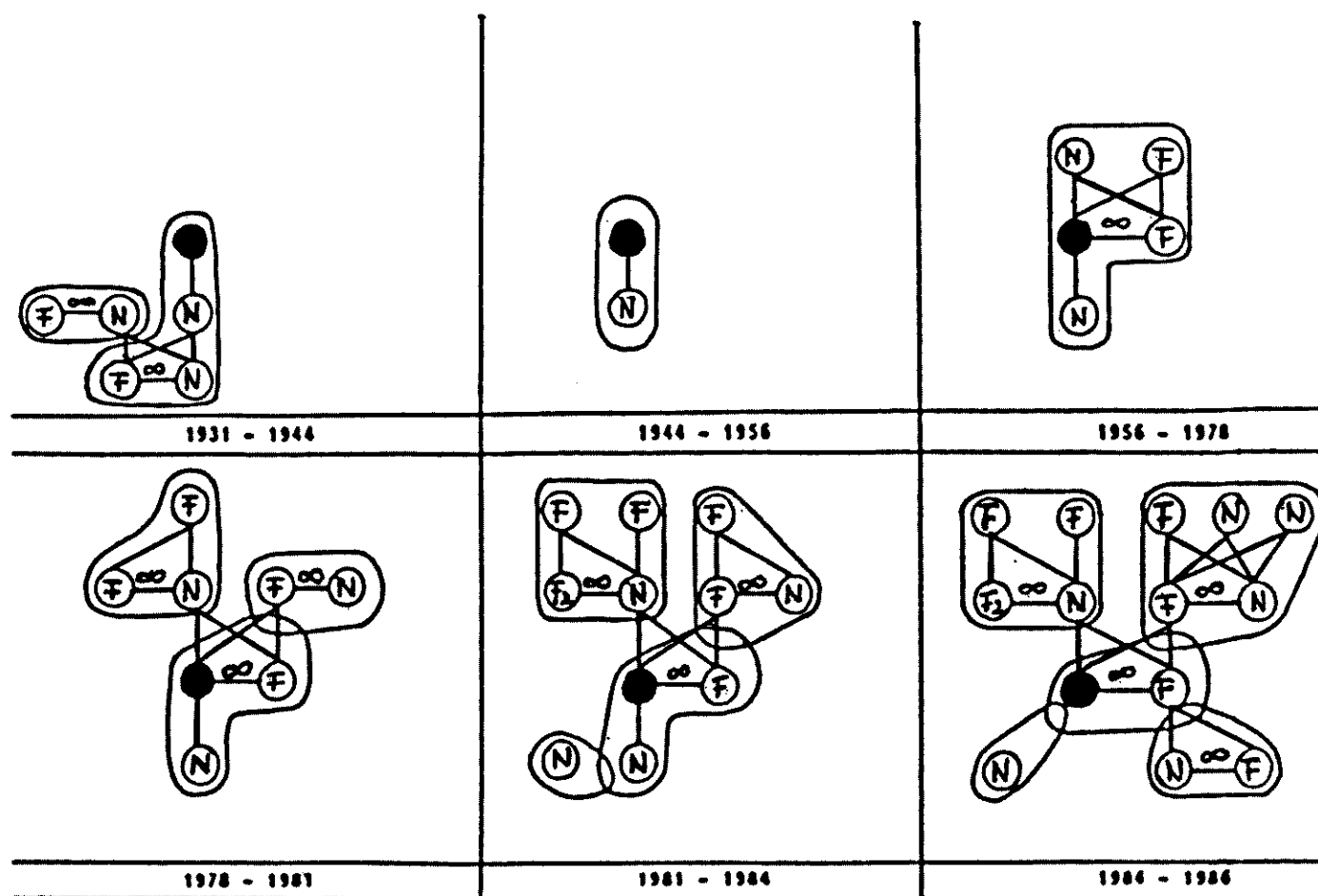
A háztartások közötti kapcsolatrendszernek e négy példája egyben a családi életciklusban bekövetkező változások ábrázolásának tekinthetők. Az életben azonban a családi kapcsolatok még sokkal összetettebbek. A háztartások elemzéseiben, de főleg az élet- és a családciklus fázisaiban tapasztalható változások szimulációiban arra kell törekedni, hogy ezzel a pénz- és egyéb anyagi szolgáltatások transzferjéből, szolgáltatásokból és lelki és szociális támogatásokból álló hálózattal többet foglalkozzanak és pontosan leírják őket. [14]

A 3. ábra azt mutatja, hogyan változhat a háztartási kapcsolatrendszer egyetlen ember élete során.

Egy 1935-ben született nő (az ábrán a fekete kör jelöli) élettörténete példáján jól látható, hogyan alakulnak mindenkori háztartásának kapcsolatai más háztartásokkal családi helyzete és aktuális szociális körülményei függvényében. Ezek a „szociális

hálózatok” — főleg sokféleségüket és komplexitásukat tekintve — azért olyan érdekesek, mert ezek azok a struktúrák, amelyek felváltják az egyetlen többszemélyes háztartásban történő együttélést és gazdálkodást, és amelyek — jóléti társadalmunk életviszonyainak köszönhetően — sokszínű együttélést és gazdálkodási módot tesznek lehetővé. Ez a fajta háztartási termelés (az ugyanis amely nem feltételezi a résztvevők egy fedél alatt élését, de valós szükségleteket kielégítve közvetlenül nyújt a háztartástagoknak ellátási, gondozási és nevelési szolgáltatásokat) annál nagyobb kereslettel találkozik, minél inkább elérhetőek a piacokon kínált áruk tömegcikkékként mindenki számára, de a személyek és a társadalom szükségleteit a piaci és az ipari termelés nem tudja kielégíteni, mert ez utóbbi a költségkímélő hatékonysági szempontok elsődleges figyelembevételével emberi munkaerő alkalmazása nélkül történik. A szakirodalomban itt-ott még ma is megjelenő és a magánháztartások funkcióvesztéséről szóló síratóénekek sohasem csengtek annyira hamisan, mint napjainkban.

3. ábra. A családháztartások kapcsolatrendszerének változásai életciklusonként

H. J. Hoffmann-Nowotny a Giesseni Egyetemen folyó háztartás- és táplálkozástudományi oktatás 25 éves fennállása alkalmából tartott előadásában [15] igen meggyőzően fejtette ki azt a nézetét, miszerint a családi kapcsolatok a jövőben tovább fognak lazulni, de a háztartások kapcsolatrendszerei egyáltalán nem. Sokféle átszövődésük és összefonódásuk a jövőben is folytatódik, ami többek között a háztartásvezetés egyre igényesebb irányítását igényli. Ehhez hozzájárul még, hogy a növekvő jóléttel a polgár sokkal több erőforrással (vagyonnal és tőkével) ennek sokoldalú felhasználási lehetőségével rendelkezik és kívánna rendelkezni, mint amely egy munkavállalói társadalomban megszokott. A jólét, a férfiak és a nők felelősségtudata, a fiatal életkortól az

élet végéig saját felelősségre épülő életforma iránti igény következtében a magánélet megszervezésének is ki kell szabadulnia az egy lakásba szorult polgári háztartások szűkös teréből.

Amikor *F. Hegner* [16] a paraszti gazdaság köré szerveződött paraszti háztartás-családot megkülönbözteti a polgári családi háztartástól, akkor olyan családi és szociális szálakon más szervezetekhez kapcsolódó egyéni háztartás jövőképét vázolja, amely számára a hálózati segítség épp olyan lényeges az életminőség szempontjából, mint az, amelyet egzisztenciális okokból igényel, illetve amelyet támogatások formájában megkap.

Az egyes magánháztartások újra nagyobb rendszerekben szerveződnek. Minél gazdagabbak, annál többet kell a kulturált együttélés biztosítására fordítaniuk. Költség-haszon számításokkal nem jutunk messzire, de az elmúlt korszakok háztartásiközösség-eszméjével sem. Olyan szociális hálózatok, amelyek az egyik oldalon nemzedékeket, a másik oldalon azonos társadalmi rétegekhez tartozókat kapcsolnak össze egymással, csak akkor alakulhatnak ki, ha a szolidaritás, a szociális felelősség, valamint az élet- és családciklus különböző formációiban megvalósuló emberi együttélés alakításakor érzett öröm alapvető magatartási formákká válnak. Ezt tanulni kell, ezt akarni kell, ebből olyan cserének kell kifejlődnie, amely a kultúrát terjeszti, mert az „adni” és a „venni” szavak komplementer szolgáltatásokat írnak le, amelyek a költség, illetve a haszon kategóriáiba nem férnek bele, és nem is számolhatók el velük.

Egy olyan oktatási rendszer, amely csupán a megélhetést biztosító szakmai képzésre korlátozódik, és egy olyan gazdasági rendszer, amely egyben nem kulturális rendszer is, hanem csak tetszőleges célok elérését szolgáló óriási eszköztárnak tekinti magát, aligha vehet részt tevőlegesen egy olyan társadalom kialakításában, mely a mértékletesen „venni” és a bőségesen „adni” magatartást képviselő életkultúrán és az egzisztenciális támogatáson alapul.

A háztartások viselkedését kutató irányzat, amely nem kötelezte el magát a homo oeconomicus mellett, jól teszi, ha kritikai megjegyzéseit körültekintően fogalmazza meg. A szóban forgó felfogással szemben a közgazdászok már olyan erős ellenállást tanúsítottak, melynek megtörése feleslegesen kötné le erőinket. „Az árnyékgazdaság pozitív hatásai” c. munkájuk [12] utolsó fejezetében *P. Gross* és *P. Friedrich* azt írták: „Mivel évszázadok óta a terjeszkedő jövedelemtermelő gazdaság állt a társadalom- és gazdaságtudományi elemzések középpontjában, a jövőben a háztartási termelést és a közösségi önsegélyezést, vagyis a magángazdasági háztartási termelésnek, illetve a közösséggazdasági önsegélyezésnek nevezett termelést, amelyet háztartások más háztartások számára végeznek, kell alaposabban szemügyre venni főleg abból a szempontból, hogy vajon milyen problémamegoldási lehetőségeket kínálnak a posztmodern társadalmak számára.”

A háztartástudománynak úgy kell tehát tanulnia a közgazdaságtantól, hogy egyúttal világosan és egyértelműen elhatárolódjék tőle. A napjainkban megoldásra váró problémák csak részben fedik azt, amit e minta alapján ésszerű közgazdasági gondolkodásnak és problémamegoldásnak tekinthetünk. A háztartástudománynak mindig is az életfenntartás és az életformálás kérdésével kellett foglalkoznia, tehát nem a termelés, hanem az újratermelés képezi vizsgálatunk tárgyát. A termelőélet egyidejűleg eszköz és cél. Nem a jövedelemszerzés a fontos, hanem a jövőről való gondosko-

dás, a jövő biztosítása, az ember és a kultúra fenntartása, megőrzése, gondozása és alakítása. Természetesen ezért meg kell dolgozni, és jövedelmet is kell szerezni, de a minimax szabály határain belül és nem ennek szellemében. Ebben az értelemben a nőmozgalom hangsúlyozott házimunka-ellenessége csak egy részszempont, amely önmagában véve a probléma megengedhetetlen leegyszerűsítését jelenti. Az *E. Durkheim* által megfogalmazott és *R. König* által továbbfejlesztett tézis, amely a modern családot az „intimitás specialistájának” tartja, a házimunkát alapjában véve nem másnak, mint „illendőségnek” tekinti. De éppen ez az, amely a különböző csoportokban számos konfliktust idéz elő, mert a családi rendszerek a szolidaritás, a dominancia és a tárgyiasság közötti harmóniát, egyensúlyt igénylik, azaz a háztartási termelés egymásért és együtt végzett tevékenységek együttese, amelyben kifejeződik a szolidaritás és a dominancia, és amelyben megvan a lehetőség megőrzésükre is. [18]

Tehát a háztartási termelés fogalmáról folytatott vita egyfajta kihívás is. A fogalom használható, de igen leszűkült gondolkodásmódhoz vezethet, ha csupán az általánosan elfogadott, a jövedelemszerzésre irányuló gazdálkodást értjük rajta.

A magánháztartásokban a humán vagyoni újratermelése folyik. Ezen háztartások ellátási, gondozási és nevelési szolgáltatásai ilyen vagy olyan minőségű életkultúrát biztosítanak. Egy társadalom hosszú távon nem lehet közömbös, milyen formát öltson ez az életkultúra, ki szabályozza ezt — nyíltan vagy titokban —, és hogy a tudomány milyen közhelyekkel vagy sémák alapján írja le.

Jövőbeli feladataink ezeknek a rendszereknek elemzése, az oksági összefüggések feltárása, valamint beavatkozási és szabályozási lehetőségek kidolgozása. Ebben az értelemben tehát nem a makrogazdasági jólét, nem az üzemi szintű hatékonyság az érdekes, hanem a háztartások társadalomalakító ereje, természetesen figyelembe véve a gazdasági szükségszerűségeket és határokat, az egyéni és társadalmi célokat, valamint értelmezési lehetőségeket.

Végezetül foglaljuk össze néhány tézisben gondolatmenetünket.

1. A háztartási termelés fogalma világos mindenki számára, alaposabb elemzése azonban azt mutatja, hogy igen bizonytalan tartalmú kategóriával van dolgunk. A fogalom eddig szokatlan volt a közgazdaságtanban a nemzetgazdaságtan, az üzemgazdaságtan és a háztartástudomány területén.

2. A háztartási termelés a magánháztartások értéktermelő szolgáltatásait foglalja magában. Ezzel különbözik a nemzetgazdasági számla gondolatmenetétől, amely az állam és a vállalatok értéktermelő tevékenységét tartja szem előtt. A háztartási termelés része az informális vagy az árnyékgazdaságnak, lehet legális vagy illegális, és célja lehet szükségletkielégítés vagy jövedelemszerzés.

3. A New Home Economics háztartási termelés-fogalmának tartalma nem hasonlít ahhoz a háztartási vagy önellátó gazdasági termeléshez, amely az iparosítás szakaszában vagy azt megelőzően és/vagy alacsony bruttó nemzeti termelés és egyenlőtlen jövedelemelosztás közepette — egy piac nélküli, vagy lényegében piac nélküli környezetben — gondoskodást és létbiztonságot nyújtott az emberek számára.

4. A háztartási termelés az utolsó termelési fázis a piaci kínálat hasznosítása után. A háztartási termelés új piacokat nyit meg a marketingstratégiák előtt. A háztartások ezen új termelési függvényét a közgazdaságtanban eddig fogyasztási függvényeknek nevezték.

5. A háztartásoknak — az állam és a vállalatok termelési függvényétől eltérő — termelési függvényét vizsgálva, kialakulhatna az a felismerés, hogy a háztartásokban való gazdálkodás nem termelés, hanem újratermelés, vagyis olyan tevékenység, amely nem, illetve csak nagyon korlátozott mértékben folytatódnak a termelőgazdaságokra érvényes szabályok alapján.

6. Az újratermelési tevékenység az életfenntartás forrásainak a megőrzését, újraelőállítását — azaz gondozását — és képzését szolgálja. Központi feladata a humánvagyon képződésének a biztosítása időben korlátlan felelősség mellett.

7. Újratermelésként értelmezve, a háztartási termelés a gazdaságilag fejletlen és szegény társadalmakban az emberek túlélését szolgálja. A háztartások ekkor jövedelemtermelő háztartási gazdaságok formájában léteznek. Jóléti vagy kapacitásfeleslegekkel rendelkező gazdaságokban a háztartási termelés az a rendszer, amely növekedéssel magasabb életkultúrát biztosíthat. A jövedelemszerzésre épülő gazdaságok csak igen korlátozott mértékben érhetnek el növekedést a termelés révén. A termelésben kimutatható növekedést elsősorban az erkölcsi elavulásnak, a feleslegeknek, a károknak, a hulladék- és a kárelhárító termelésnek köszönhetik. A termelőgazdaságok növekedési határait el kell fogadni és be kell építeni a háztartási termelés növekedésébe, hogy értelmes minták alapján — az emberi együttélés kultúrája szellemében — alakuljon a termelőélet.

8. A háztartási termelésnek mint a jóléti társadalmak utolsó termelési lehetőségének és mint újratermelésnek a jövedelemszerzést preferáló vállalati és állami tevékenységtől eltérő termelési módot kell létrehoznia, meg kell őriznie és/vagy bővítenie a szükségleteken alapuló életkultúrát, hacsak nem akar a saját természete ellen cselekedni. Az ember az újratermeléssel saját humánvagyonát teremti meg. E feladat megvalósításában szabadságot élvez, de ugyanakkor azok között a határok között mozoghat csak, amelyeket a célok, az eszközök és a cselekvési lehetőségek határoznak meg. A háztartásban végzett tevékenységgel az ember értelmet ad életének, és saját maga alkotja meg önmagát és életkultúráját.

IRODALOM

- [1] *Schmucker, H.*: Studien zu empirischen Haushalts- und Verbrauchsforschung. Berlin. 1980.
- [2] *Reichenau, Ch. v.*: Von der Konsumtheorie zur Haushaltsökonomie. Berlin. 1979.
- [3] *Gershuny, J.*: Die Ökonomie der nachindustriellen Gesellschaft. Frankfurt/New York. 1978.
- [4] *Dahrendorf, R.*: Die Neue Freiheit. Überleben und Gerechtigkeit in einer veränderten Welt. München—Zürich. 1975.
- [5] *Egner, E.*: Der Verlust der alten Ökonomie. Berlin. 1985.
- [6] *Lafontaine, O.*: Die Gesellschaft der Zukunft. Hamburg. 1988.
- [7] *Offe, C.-Heinze, R. G.*: Am Arbeitsmarkt vorbei. Sozialökonomische Faktoren einer Reorganisation „haushaltlicher“ Wohlfahrtsproduktion. (Vortragsmanuskript.) Bielefeld. 1986., valamint Neue Subsidiarität: Leitidee für eine zukünftige Sozialpolitik? Szerk.: *Heinze, R. G.*: Opladen. 1986.
- [8] *Scherhorn, G.*: Verbraucherinteresse und Verbraucherpolitik. Kommission für Wirtschaft und sozialen Wandel. Band 17. Göttingen. 1975.
- [9] *Engel, W.*: Wirtschaftliche Aspekte der Schattenwirtschaft. *WISU*. 1986. évi 1. sz. 19—20. old.
- [10] *Krüsselberg, H.-G.—Auge, M.—Hilzenbecher, M.*: Verhaltenshypothesen und Familienzeitbudgets. Die Ansatzpunkte der „Neuen Haushaltsökonomik“ für Familienpolitik. Schriftenreihe des Bundesministers für Jugend, Familie und Gesundheit. Band 182. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz. 1986.
- [11] Positive Wirkungen der Schattenwirtschaft? Szerk.: *Gross, P.—Friedrich, P.* Baden-Baden. 1988.
- [12] *Schweitzer, R. v.*: Der private Haushalt in der gesellschaftlichen Diskussion. Megjelent: Der private Haushalt zwischen Individualinteresse und sozialer Ordnung. Szerk.: *Rapin, H.* Frankfurt/M., New York 1987. 9—28. old.
- [13] *Schweitzer, R. v.*: „STRATHA”. Ein Computerprogramm Giessener Haushaltswissenschaftlerinnen. *Spiegel der Forschung*. 1987. évi 4. sz. 19—24. old.

[14] Schweitzer, R. v.: Die anthropologische Begründung des haushalterischen Handels. *Hauswirtschaft und Wissenschaft*. 1976. évi 5. sz. 207—213. old.

[15] Hoffmann—Nowotny, H. J.: Haushalt und Familie 2000. 1987. (Kézirat.) Megjelent: Giessener Universitätsblätter. 1988.

[16] Hegner, F.: Haushaltsfamilie und Familienhaushalt. Vorüberlegungen zu einer Typologie der Verknüpfungen familialer und ökonomischer Aktivitäten. Staatliche Sozialpolitik und Familie. Szerk.: Kaufmann, F. X. München, Wien. 1982. 23—97. old.

[17] Schweitzer, R. v.: Lehren vom Privathaushalt. Frankfurt/M. 1988.

TÁRGYSZÓ: Háztartás-statisztika. Háztartási szolgáltatás.

РЕЗЮМЕ

Общество немецких домашних хозяйств организовало в Арнолдсгейме конференцию, в которой приняли участие наиболее видные представители германской науки о домашних хозяйствах. Целью конференции было обсуждение и выяснение общественной роли и оценки деятельности домашних хозяйств. Конференция в рамках тематики „Производство домашних хозяйств — открытие общества благосостояния?“ совершила новый подход к оценке выработки домашних хозяйств, отразив одновременно изменения, происшедшие в структуре последних, и их последствия.

Западная научная литература о домашних хозяйствах в весьма ограниченной мере попадала до сих пор в поле зрения соответствующих венгерских специалистов и представителей общественных наук. Изложением вступительного доклада профессора Роземари фон Швейтцер — директора Научно-исследовательского института по экономике и потреблению домашних хозяйств Гиссенского Университета — мы намерены предоставить возможность для ознакомления с точками зрения об общественной роли домашних хозяйств и их использования в нынешних отечественных исследованиях.

SUMMARY

The German Household Society organized a conference at Arnoldsheim where most noted researchers of household economics of Germany gathered to discuss and clarify the social role and value of household activities. Within the subject matter area „Household production — Discovering the welfare society?“ the conference undertook the evaluation of household performances in a new approach, while delineated the changes taken place in the structure of households as well as their consequences.

Western literature of household economics was poorly accessible to the Hungarian experts concerned and to the representatives of related sciences. Thus publishing the introductory lecture delivered by Professor Rosemarie von Schweitzer, Director of the Research Institute on Household Economics and Consumption at the University of Giessen, we are to provide an opportunity to become acquainted with the views on the social role of households, and to make use of them in current research work performed in Hungary.

ELTŰNT STATISZTIKÁK NYOMÁBAN

Háztartás-statisztikai felvétel budapesti családokról.

Az adatfelvétel megszervezése.

Külföldön sem régi keletűek azok a szociális irányú vizsgálatok, amelyek a népesség életszínvonalának megismerése céljából folytak az egyes országokban. Az egyéni kérdőívek útján végzett felvételek mellett, családok részéről vezetett háztartási számadások gazdag forrásanyaga nyújtanak főleg újabban lehetőséget a családok jövedelmének, jövedelemfelhasználásának, valamint táplálkozási viszonyainak vizsgálatára. Budapesten az első ilyen háztartás-statisztikai felvétel a huszas évek végén folyt és mintegy befejezését alkotta azoknak a vizsgálatoknak, amelyeket a fővárosi statisztikai hivatal Budapest népessége szociális viszonyainak megismerése céljából az első világháború után végzett.¹

Tíz évvel ezelőtt, 1937-ben külön osztály létesült a fővárosi statisztikai hivatalban azzal, hogy a milliós város megfelelő élelmiszerellátása céljából a gazdasági és kereskedelmi élet jelenségeit a termelőtől a fogyasztóig haladó úton megvizsgálja és annak törvényszerűségeit megállapítsa. E munkálatoknak igen fontos részét képezik azok a számítások, amelyek Budapest élelmiszerfogyasztásának megállapításához vezetnek és ezzel lerögzítetik a második világháborút megelőző, úgynevezett békebeli viszonyokat.² Ezek az átfogó számok Budapest népességének átlagos életszínvonalát mutatták be és belőlük az egyes társadalmi rétegek viszonyaira nem lehet következtetni. Nagyon értékes kiegészítést jelentettek ezért azok a vizsgálatok, amelyeket a piackutatás az 1927—28. években vezetett háztartási számadások alapján végzett el.

A második világháború után a romokon új élet indult: Budapest vívta gigászi küzdelmét az új életért. Az első időszak szenvedéseiről sajnos kevés számszerű feljegyzés maradt. A fővárosi statisztikai hivatal szerény keretek között egy alkalommal, 1945 december hónapjában, néhány száz tanuló élelmiszerfogyasztásán át kísérelt meg bepillantani a súlyos idők szenvedéseibe.³ A ma már szinte elképzelhetetlen soványka ebédek leírása mellett nem egynél ott állott a panaszos bejegyzés: ez is kevés volt, és anyukának nem jutott belőle... Ezután még egy súlyos félév következett és végre a stabilizáció 1946. augusztus 1-ével meghozta a változást.

¹) A háztartás-statisztikai adatgyűjtés főeredményeit 50—50 családról „A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten”, valamint „A főváros polgári népességének szociális és gazdasági viszonyai” című kiadvány, 365 családról pedig a Piackutatási Munkálatok V. kötete mutatta be. (Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 98. kötet 237. l.)

²) Piackutatási Munkálatok IV. kötet 225. l.

³) Budapest lakosságának harca 500 tanuló étrendjében. (Városi Szemle 1946. évfolyam, 2. szám, 145. l.)

Ebben az időben már készen állott a fővárosi statisztikai hivatal szociális munkaterve; a hivatal első lépéseként újra megindította a 20 évvel ezelőtt végzett felvételhez hasonlóan a budapesti családok háztartás-statisztikai adatgyűjtését.

A szervező-munkálatok 1946 őszén indultak meg a Szakszervezeti Tanács támogatásával, a demokratikus pártok, valamint a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége útján.

A gyárakban végzett toborzások alkalmával pedig az üzemi bizottságok nyújtottak készséges támogatást. A felvételben csak olyan munkás-, tisztviselő-, nyugdíjas családok vehettek részt, amelyekben a családfő alkalmazásban állt. A toborzás eleinte lassan haladt: a pillanatnyi lelkesedés az első hónapok után lelohadt és sokan céltalannak látva a könyvvezetést, azt abba is hagyták. A munkáknak azután 1947. március hónapjától kilátásba helyezett havi 10 forinttal való díjazása komolyabb sikert ígért. A megválogatásban az volt a törekvés, hogy az adatszolgáltatásban résztvevők között lehetőleg gyermekes családok legyenek és hajlandóságot mutassanak minden jövedelmük elszámolására, a hivatal részéről hónapról-hónapra díjtalanul megküldött naplóban. A háztartási számadások lényegében készpénznaplók, amelyekben a háziasszony a család összes bevételéről és kiadásáról elszámol, a beszerzett áruk mennyiségének egyidejű bejegyzésével.

A családtoborzás valamivel könnyebb munkával járt a haladó értelmiség körében és néhány kísérleti hónap után, 1947. április hónapjában már együtt volt az elgondolásnak megfelelő 200 család. De már a kezdeti toborzások idejéből, 1946. szeptemberéből rendelkezésre állnak 30 család háztartási számadásai. E családok élelmiszerfogyasztásának, valamint jövedelem-felhasználásának főbb adatait a „Budapest küzdelme az új életért” című statisztikai kiadvány mutatta be.¹ A végleges családszám lerögzítése 1947. áprilisában történt. Ezt megelőzőleg, januárban azonban már 100 család küldött be jó statisztikai anyagot. E családok adatainak részletes vizsgálatáról külön tanulmány számolt be.² A családok könyvvezetése azóta hónapról-hónapra rendszeresen folyik. A budapesti háztartási számadásoknak külön jelentőséget ad az a tény, hogy a magyar gazdasági élet hitvallása: a hároméves törv. a nemzet összes fizikai és szellemi erőinek összefogásával, a dolgozók millióinak életszínvonalát a békebeli nivóra, sőt a fölé fogja emelni.

¹) Budapest küzdelme az új életért, 81. és 152. l.

²) Száz budapesti háztartás-számadás 1947 január havi főeredményei. (Stat. havifüzetek 1947 január-márciusi szám, 55 l.)

A nagyszabású terv sikere végeredményben a családok anyagi és szellemi jólétében jut majd kifejezésre a legmegfelelőbbben, a jólét alakulása pedig a családok háztartási statisztikájában tükröződik a leghívebben.

Bár az adatgyűjtés csak kevésszámú családra terjed ki, azzal, hogy a családok hosszú időn át állanak vizsgálat alatt, jó lehetőség nyílik az életszínvonalban beállott változások vizsgálatára.

Az életszínvonal mérésére mind gyakrabban alkalmaznak más felvételi módszert is.

E helyütt kell megemlíteni a fővárosi statisztikai hivatalnak múlt év augusztus-szeptember hónapjában, a hároméves terv indulásakor, több ezer családra kiterjesztett kérdőíves módszerrel lebonyolított életszínvonal felvételét.¹ A felvételnek ez év őszén való megisméltése, főleg, ha a családok kiválasztásában a véletlen is biztosítható, valóban helyes reprezentációt ad majd Budapest dolgozóinak életszínvonaláról.

¹) Lásd Budapest Székesfőváros Havi Füzetei 1947 okt.—dec. számának függelékét.

1. A háztartási könyvet vezető családok főbb adatai az 1948. február havi állapot szerint.

Renseignements généraux sur les familles qui tiennent journal de leurs dépenses ménagères, suivant l'état de février 1948.

Megnevezés Désignation	F a m í l l e s				
	Munkás- d'ouvriers	Köztiszt- viselő de fonction- naires publics	Magán- tisztviselő d'employés privés	Nyugdíjas de retraités	Összes totales
	c s a l á d o k				
Családok megoszlása összetétel szerint: <i>Composition des familles :</i>					
Egyedül élő nő vagy férfi — Femmes seules ou hommes seuls	4	3	1	1	9
Özvegy nő (anya) — Veuves (mères):					
1 gyermekkel ¹⁾ — avec 1 enfant ¹⁾	1	1	2	3	7
2 „ — „ 2 enfants	—	1	—	—	1
3 „ — „ 3 „	1	—	—	1	2
Együtt — Ensemble	2	2	2	4	10
Házaspár gyermek nélkül — Époux sans enfant..	8	8	8	2	26
Házaspár — Époux avec :					
1 gyermekkel ¹⁾ — „ 1 enfant ¹⁾ ..	28	8	5	5	46
2 „ — „ 2 enfants ..	18	13	6	3	40
3 „ — „ 3 „ ..	11	6	3	1	21
4 „ — „ 4 „ ..	6	2	—	2	10
5 „ — „ 5 „ ..	—	—	—	—	—
6 „ — „ 6 „ ..	1	—	—	—	1
7 „ — „ 7 „ ..	1	—	—	—	1
8 „ — „ 8 „ ..	1	—	—	—	1
Együtt — Ensemble	66	29	14	11	120
Egyéb összetételű család	1	9	—	—	10
<i>Familles de composition autre</i>					
Összes családok száma	81	51	25	18	175
<i>Nombre total des familles</i>					
Összes személyek száma	321	182	82	64	649
<i>Nombre total des personnes considérées</i>					
Egy családra eső személyek átlagos száma ...	4.0	3.6	3.3	3.6	3.7
<i>Nombre moyen de personnes par famille</i>					
Fogyasztási egységek száma ²⁾	234.8	138.0	62.2	49.3	493.3
<i>Nombre des unités de consommation²⁾</i>					
Egy családra eső fogyasztási egységek száma..	2.9	2.7	2.5	2.7	2.8
<i>Nombre des unités de consommation par famille</i>					
Kereső személyek száma	129	81	31	36	277
<i>Nombre des personnes actives</i>					
Egy keresőre eső eltartottak száma	1.5	1.2	1.6	0.8	1.3
<i>Proportion des personnes à la charge d'une per- sonne active</i>					

¹⁾ és esetleg más családtaggal. — ou, le cas échéant, avec un autre membre de famille.

²⁾ A különböző korú személyek felnőtt fogyasztó értékében való kifejezésére a fogyasztási egység szolgál. A Főváros Statisztikai Hivatal a Longsworthy-féle faktorokat használja, amelyekben a felnőtt férfi egyenlő 1.0, a nő 0.8 fogyasztási egységgel, a gyermekek nemük és koruk szerint 0.3—0.8 fogyasztási egységgel szerepelnek. — Dans l'application de la „valeur de consommateur adulte“ aux personnes d'âge différent, on sert de l'unité de consommation. Le Bureau municipal de Statistique de la ville de Budapest recourt à cet effet aux facteurs préconisés par M. Longsworthy, où un homme adulte est égalé à 1.0, une femme adulte à 0.8 unité de consommation; les enfants, selon leur sexe et âge, y figurent avec une unité de consommation variant entre 0.3 et 0.8.

Noha a háztartási könyvek anyaga rendszerint csak egy év lezárása után kerül teljes értékelésre, újabban külföldön is rendszeresen vizsgálják rövidebb időszakok adatait is. Nem kétséges azonban, hogy néhány vonatkozásban, például lakásberendezési tárgyak, ruházati cikkek beszerzése tekintetében csak több hónap adatainak összesítése mutathat helyes képet.

A fővárosi statisztikai hivatal az egyes hónapok befejeztével begyűjti a háztartási könyveket, azokat felülbírálja, helyesbíteti, mindegyik család anyagát külön táblázatokra feldolgozza és az összevont főeredményeket hat héttel a hónap lezárása után kiadványában már közzé is teszi.

1947 május hónapjától kezdve rendelkezésre állanak a havi főeredmények és egy teljes év anyagának lezárását megelőzővélszerűnek látszik a tíz hónap (1947 május—1948 február) főeredményeit összefoglalóan ismertetni. Mindenekelőtt azonban a családok főbb adatait mutatjuk be tájékoztatásul.

A családok megoszlása a családok társadalmi helyzete szerint a következő volt:

Családfő társadalmi helyzete	Könyvet vezető családok száma 1947. V.	Változás a két időpont között %-ban
Munkás	100	81 — 19.0
Köztisztviselő	55	51 — 7.3
Magántisztviselő	30	25 — 16.7
Nyugdíjas	16	18 + 12.5
Összesen	201	175 — 12.9

Az egyes családok életformáikat tekintve nem különülnek el élesen egymástól a családfő társadalmi állása szerint. Van például munkáscsalád köz- vagy magántisztviselő feleséggel, gyermekkel vagy más családtaggal. Még inkább fennáll ez a nyugdíjasok esetében. A háztartási könyvek teljes évi anyagának részletes feldolgozásánál szükségesek lesznek tehát olyan csoportosítások is, amelyek a családok társadalmi karakterének helyesebb kifejezői.

E tekintetben a családokra vonatkozó ismeretek bővítése esetenkénti kérdőívek beiktatásával, helyszínelések, környezettanulmányok útján fog jó alapot nyújtani a családok életformáinak helyes vizsgálatához.

A családok megoszlásáról 1948 februárjában a családok foglalkozásának részletezésében a következő összeállítás ad számot:

Családfők megoszlása foglalkozás szerint¹⁾

Munkások	
Gyári munkás	44
ebből vas-, fém- és gépipari munkás	34
Beszéktart alkalmazott	9
Fővárosi altiszt, segédmunkás	8
Nyomdaipari munkás	3
Cipészipari munkás	3
Egyéb munkás	14
Együtt	81
Köztisztviselők	
Közigazgatási tisztviselő	31
Tanító, tanár	7
Közlekedési tisztviselő	6
Katonatiszt	4
Postatisztviselő	3
Együtt	51
Magántisztviselők	
Vas-, fém- és gépipari tisztviselő	14
Banktisztviselő	6
Kereskedelmi tisztviselő	2
Egyéb tisztviselő	3
Együtt	25
Nyugdíjasok	
Munkás, altiszt	6
Tisztviselő	12
Együtt	18
Családok összes száma	175

Meg kell jegyezni, hogy a toborzás kezdetén és az azt követő hónapokban az egyes foglalkozások aránya a jelenlegitől lényegesen eltért.

¹⁾ Az 1948 február hónap háztartási könyvet vezető családok adatai.

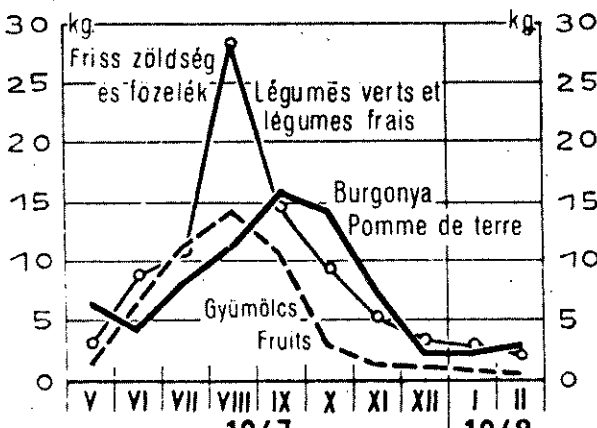
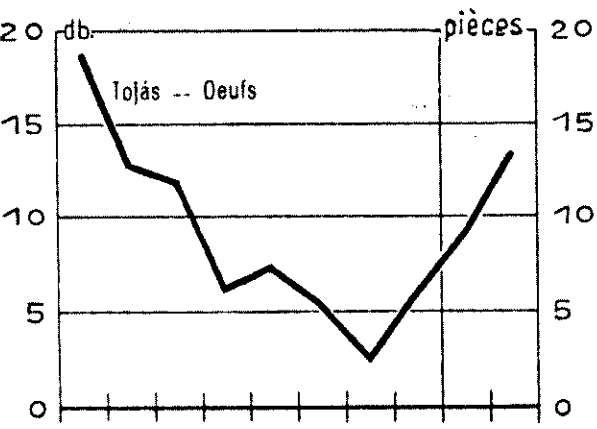
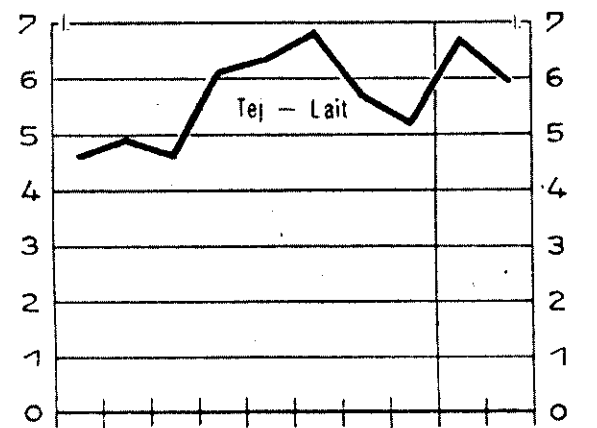
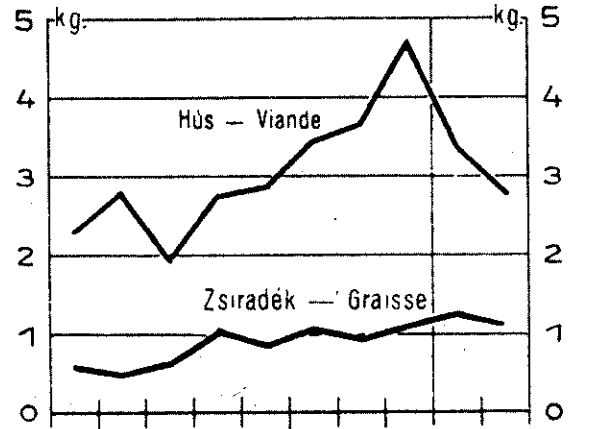
A háztartási könyvet vezető családok élelmiszerbeszerzésének egy fogyasztási egységre számított havi mennyisége 1947. május — 1948. február hónapok átlagában.

Élelmiszerek	Egység	Munkás-	Köz-		Nyugdíjas	Összes
			Magán-tisztviselő			
c s a l á d o k						
Húsnemű	kg	3.05	2.72	3.43	2.30	2.93
Zsiradék	kg	0.90	0.98	1.02	0.80	0.93
Vaj	kg	0.14	0.18	0.26	0.20	0.17
Margarin	kg	0.18	0.25	0.23	0.29	0.22
Étőlaj	liter	0.33	0.33	0.33	0.23	0.35
Zsiradékkal együtt ¹⁾	kg	1.52	1.70	1.80	1.41	1.59
Tej	liter	5.7	6.1	7.7	4.4	5.9
Tejfel, túró, sajt	kg	0.49	0.73	0.79	1.04	0.65
Tojás	db	9.3	11.8	13.9	10.6	10.7
Liszt, tészta, rizs	kg	3.10	3.17	3.50	4.19	3.28
Kenyér	kg	8.32	6.87	6.72	6.41	7.43
Burgonya	kg	7.34	7.38	8.80	8.35	7.63
Friss zöldség és főzelék	kg	8.88	9.01	8.80	9.02	8.92
Szárazhűvelves	kg	0.47	0.30	0.23	0.50	0.39
Friss gyümölcs	kg	4.98	5.49	6.40	6.07	5.40
Gukor	kg	1.12	1.24	1.41	1.17	1.20

¹⁾ Olaj kg-ra átszámítva, 1 l olaj = 0.90 kg.

MUNKÁSHÁZTARTÁSOK EGY FOGYASZTÁSI EGYSÉGRE SZÁMITOTT HAVI ÉLELMISZERBESZERZÉSE 1947. V.—1948. II. HÓNAPOKBAN

ACHATS MENSUELS DE DENRÉES ALIMENTAIRES PAR LES MÉNAGES D'OUVRIERS, CALCULÉS POUR UNE UNITÉ DE CONSOMMATION, V. 1947.—II. 1948.

M. Stat. Szemle 1948.

Revue Hongr. de Stat. 1948.

A családokra vonatkozó főbb adatokat az adatszolgáltatók családlapja alapján az 1. tábla tünteti fel.

A tíz hónap óta folyó könyvvezetés eredményeiből a következőkben bemutatásra kerül: a családok élelmiszerfogyasztása, jövedelmi viszonyainak alakulása, valamint a jövedelem felhasználása.

Élelmiszerfogyasztás.

Rövid időszakok, például egy hónap élelmiszerfogyasztása a hó folyamán vásárolt, ajándékként kapott, vagy termelt élelmiszerek mennyiségén kívül a hőlejei és hővégi készletfelvétel alapján állapítható csak meg. Ezért a családok kezdetben minden hó elsején felvételt készítettek az otthoni készletekről. A készletmegállapítás azonban sok nehézségbe ütközött. Fokozta ezt az is, hogy a kötöttgazdálkodás néhány cikk otthoni készletére nézve is korlátozást rendelt el, ami az adatok megbízhatóságát némely családnál kétségessé tette. Elhagyva a havonkénti készletfelvételt, fogyasztáshoz számításaink ezért nem a ténylegesen elfogyasztott mennyiségből indulnak ki, hanem a hó folyamán történt árubeszerzésből. Az elmúlt 10 hónap élelmiszerbeszerzése azonban már oly hosszú időről szól, hogy ez esetben beszerzés és fogyasztás azonos fogalmakká válnak. Előző oldali összeállításunk az egy havi átlagos élelmiszerbeszerzést, illetőleg fogyasztást mutatja be 10 hónap (1947 május—1948 február) adatai alapján, egy fogyasztási egységre számítva.

Az 1947 május—1948 február hónapok alapján számított egy havi átlag a 12 hónap alapján kapott átlagtól némely cikk-nél eltérő lehet. Így például március—április hónapok a tejfogyasztásban mélypontot jelentenek, tojásfogyasztásban viszont csúcsértéket mutathatnak. A húsfogyasztást a marhahús kiesése csökkentheti. Zöldségféléknél már jelentkeznek e hónapokban a primőrök, gyümölcs esetében viszont az évi fogyasztás legmélyebb pontját jelentik.

Az élelmiszerfogyasztás összetételében igen nagy mértékben változik az év folyamán. A nyári bőséges zöldség-gyümölcs fogyasztás és az egyhangú téli hús — cereália — szárazhüvelyes, burgonya időszak békében is két végletet jelentett a városi lakosság élelmiszerében, noha a tárolás és zöldség-, gyümölcstartósítás ezen a téren valamelyes változatosságot nyújthattak.

A havi beszerzések alakulását mutatják az idevonatkozó ábrák is, jól szemléltetve egyúttal annak erős hullámzását, illetőleg a cikkek piaci időszerűségét.

Az idényszerűség legnagyobb kilengését a zöldségfélék augusztus havi beszerzése mutatta, ami elsősorban a paradicsom téli eltevésével kapcsolatos. A gyümölcsfogyasztás is csak 4 hónapon át mutat jó értékeket.

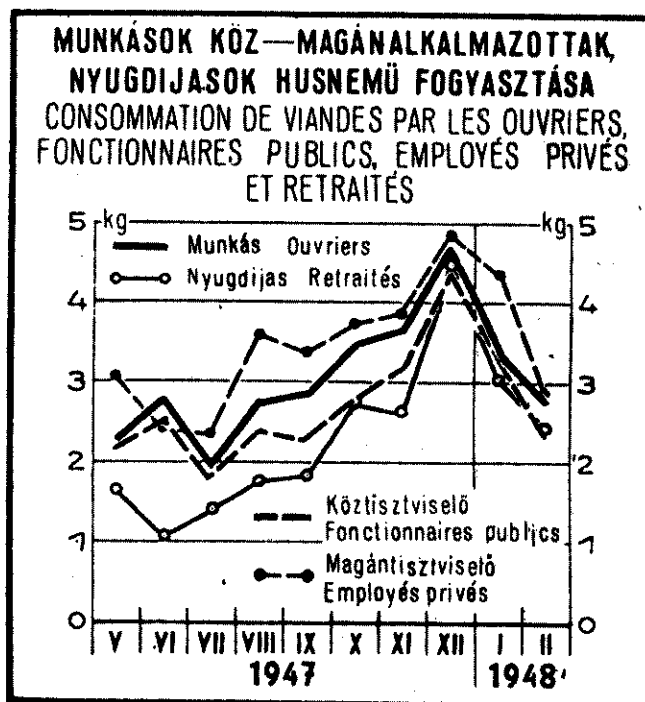
Az egyes társadalmi rétegek fogyasztásának idényszerű alakulását egy jellegzetes cikkre, a *húsneműekre* vonatkozólag tájékoztatásul külön ábra mutatja be.

A grafikomból is kitűnően, az egyes társadalmi rétegek húsfogyasztása az év folyamán egymástól eléggé eltérő volt, azonban decemberben, karácsony és az évforduló hónapjában egymáshoz közelálló értékeket mutatott.

1947 november, december valamint 1948 január hónapjáról a 2. tábla közli, mintegy forrásanyagként a *munkáscsaládok havi egy fogyasztási egységre eső élelmiszer beszerzését az áruféleségek legteljesebb részletezésében.*

A fogyasztási viszonyok jelenlegi képének bemutatása után a *multtal való egybevetés* is tanulságos lehet. A békeidők fogyasztási viszonyait egyrészt a huszas évek végén háztartási könyvet vezető 365 család adatai reprezentálják, másrészt azok a globális értékek, amelyeket a második háborút közvetlen megelőző időkről tárt fel a fővárosi statisztikai hivatal piacutató osztálya. A békebeli háztartási könyvekkel való egybevetés akkor adna helyes képet, hogyha az egyszerű átlagok helyett az azonos foglalkozású, összetételű és jövedelmű családok viszonyait hasonlíthatnók össze. A folyó felvételekből származó háztartási adatokból is helyesebb átlaghoz jutnánk, hogyha az egyes foglalkozási kategóriákba tartozó családok mérlegelési súlyát Buda-

pest összes dolgozóinak foglalkozási megoszlásának aránya alapján állapítanók meg. Az erre vonatkozó számítások azonban még folyamatban vannak. A békeidővel való egybevetésre így a már rendelkezésre álló áruforgalmi adatokon nyugvó fogyasztászámítások eredményeinek az összehasonlítása látszik a legalkalmasabbnak.

M. Stat. Szemle 1948.

Revue Hongr. de Stat. 1948.

Budapest áruforgalma alapján számított élelmiszerfogyasztásból egy fogyasztási egységre eső havi élelmiszer mennyiség.

Élelmiszerek	Egység	1937—39	1947	1947 a békeidők %-ában
		havi átlag		
Húsnemű	kg	5.39	3.47	64.4
Zsír, vaj, olaj, margarin	kg	2.18	1.58	72.5
Tej	liter	11.8	4.0	33.9
Tojás	db	16.8	12.6	75.0
Liszt, rizs	kg	4.76	3.53	74.2
Kenyér	kg	9.82	7.14	72.7
Burgonya	kg	6.58	7.58	115.2
Friss zöldség és főzelék	kg	10.10	10.02	99.2
Szárazhüvelyes	kg	0.36	0.63	175.0
Friss gyümölcs	kg	5.18	6.51	125.7
Cukor	kg	1.78	0.86	48.0

A bemutatott három hónap részletes fogyasztási adatai alapján számítások folytak az élelmiszeranyagokkal kapott *kalória*

és *fehérje mennyiségére* nézve is. Az adatok a következőképen alakultak:

Egy fogyasztási egységre eső napi kalória és fehérje mennyisége.¹

Hónap	Munkás-	Köztisztviselő		Nyugdíjas	Összes
		családok			
Kalória					
1947 XI.	2.403	1903	2657	1900	2237
1947 XII.	2.215	1757	2438	2301	2132
1948 I.	2.151	1944	2103	1823	2051
Átlag	2.255	1870	2396	2009	2140
Fehérje, gramm					
1947 XI.	71.3	64.7	68.1	56.1	67.6
1947 XII.	67.5	55.1	71.6	67.2	66.7
1948 I.	66.1	55.0	65.7	56.5	61.9
Átlag	68.4	60.8	68.4	59.9	65.4

¹) A szeszitalok figyelmen kívül hagyásával.

2. Munkásesaládok egy fogyasztási egységre eső élelmiszerbeszerzése.

Denrées alimentaires achetées par unités de consommation chez les familles ouvrières.

Hús- és húsnemű — Viandes	Mennyiségi egység Unités de quantité	1947. 1948.		
		XI.	XII.	I.
Marhahús — Viande de boeuf	kg	0.64	0.92	0.69
Borjú-, birka- és kecskehús — Viande de veau, de mouton	„	0.10	0.04	0.07
Sertéshús — Viande de porc	„	0.71	1.60	1.00
Füstölthús, sonka — Viande fumée, jambon	„	0.04	0.15	0.11
Lóhús — Viande chevaline	„	0.09	0.10	0.09
Belsőréteg — Triperie	„	0.17	0.21	0.15
Együtt — Ensemble	„	1.75	3.02	2.11
Kolbász — Saucisse	kg	0.07	0.17	0.15
Hurka — Andouilles (bouillons, saucissons)	„	0.09	0.17	0.10
Vírslí — Chipolata (petites saucisses)	„	0.05	0.09	0.08
Egyéb húskészítm. — Autres charcuteries	„	0.23	0.20	0.23
Együtt — Ensemble	kg	0.44	0.63	0.56
Csirke, tyúk húsa — Viande de poulet, de poule	kg	0.37	0.40	0.42
Kacsa, liba húsa — Viande de canard, d'oie	„	0.66	0.23	0.07
Aprólék — Abatis	„	0.30	0.14	0.06
Együtt — Ensemble	kg	1.33	0.77	0.55
Nyúl (vadnyúl) — Lapin (lièvre)	kg	0.02	0.03	0.05
Hal — Poisson	„	0.08	0.25	0.08
Húskonzerv — Conserves de viande	„	0.02	—	0.01
Összesen — Totaux	kg	3.61	4.70	3.36
Zsiradék — Graisses				
Sertészsír — Saindoux	kg	0.12	0.13	0.16
Olj. való szalonna — Panne	„	0.50	0.66	0.85
Étkezési szalonna — Lard	„	0.12	0.22	0.19
Baromfi zsiradék — Graisse de volaille	„	0.20	0.09	0.02
Együtt — Ensemble	kg	0.94	1.10	1.22
Vaj — Beurre	kg	0.15	0.11	0.15
Margarin — Margarine	„	0.24	0.26	0.21
Étőlaj — Huile comestible	„	0.42	0.32	0.27
Összesen — Totaux	„	1.75	1.79	1.85
Zöldség és fűszerek — Légumes verts, légumes				
Burgonya — Pommes de terre	kg	7.36	2.03	2.02
Sárgarépa, kevert zöldség — Carottes, légumes verts divers	„	1.05	0.88	0.92
Petrezselyem — Persils	„	0.05	0.01	0.02
Cékla — Bettes	„	0.20	0.19	0.10
Vöröshagyma — Oignons	„	0.46	0.22	0.25
Fejeskáposzta — Choux pommés	„	1.44	0.88	0.66
Keikáposzta — Choux blancs	„	0.52	0.34	0.36
Kalarábé — Choux-raves	„	0.08	0.05	0.05
Sütőtök — Potirons	„	0.86	0.52	0.48
Gomba — Champignons	„	0.03	0.02	0.04
Egyéb friss zöldség — Autres légumes verts frais	„	0.38	0.27	0.10
Együtt (burg. nélkül) — Ensemble (sans les pommes de terre)	kg	5.07	3.38	2.98
Savanyított káposzta — Choucroute	kg	0.56	0.73	0.52
Egyéb savanyított áru — Autres comestibles saumurés	„	0.06	0.04	0.08
Együtt — Ensemble	kg	0.62	0.77	0.60

Gyümölcs — Fruits	Mennyiségi egység Unités de quantité	1947. 1948.		
		XI.	XII.	I.
Alma — Pommes	kg	0.97	0.85	0.65
Körte — Poires	„	0.06	0.01	0.02
Citrom — Citrons	„	0.06	0.11	0.09
Egyéb friss gyümölcs — Autres fruits frais	„	0.11	0.03	0.03
Együtt — Ensemble	kg	1.20	1.00	0.79
Dióbél — Noix écalée	kg	0.06	0.14	0.02
Lekvár, gyümölcs konzerv — Marmelades, conserves de fruits	„	0.08	0.10	0.05
Összesen — Totaux	kg	1.34	1.24	0.86
Tej és tejtermékek — Lait et produits laitiers				
Tej — Lait	l	5.7	5.2	6.7
Tejfel — Crème	kg	0.20	0.25	0.30
Tehéntúró — Fromage blanc	„	0.12	0.10	0.20
Juhtúró — Fromageon	„	0.03	0.03	0.02
Sajt — Fromage	„	0.05	0.04	0.05
Egyéb tejtermékek — Autres produits laitiers	„	0.04	0.04	0.00
Tejterm. együtt — Produits laitiers ensemble	kg	0.44	0.46	0.57
Tojás — Oeufs	db	2.6	6.0	9.0
	pièce			
Örlemény — Produits moulus				
Búzadara, liszt — Semoule de froment, farine	kg	1.74	1.74	1.47
Tengerilliszt — Farine de maïs	„	1.14	0.59	0.58
Árpagyöngy, buri, c. rizs — Orge, froment, graines de sorgho, perlés	„	0.08	0.05	0.14
Rizs — Riz	„	0.49	0.48	0.27
Együtt — Ensemble	kg	3.45	2.86	2.46
Kenyér, tészta- és péksütemény — Pain, pâtes alimentaires				
Kenyér — Pain	kg	6.93	7.24	8.33
Péksütemény — Petits pains	„	0.10	0.02	0.07
Zsemlyemorzsa — Grosse chapelure	„	0.03	0.01	0.03
Tészta- és péksütemény — Pâtes alimentaires	„	0.05	0.03	0.03
Keksz, cukrászsütemény — Gâteaux secs, pâtisseries	„	0.03	0.02	0.04
Együtt — Ensemble	kg	7.14	7.35	8.50
Szárzöldség — Légumineuses séches				
Bab — Haricots	kg	0.60	0.33	0.30
Borsó — Pois	„	0.03	0.01	0.04
Lencse — Lentilles	„	0.03	0.03	0.04
Együtt — Ensemble	kg	0.66	0.37	0.38
Egyéb élelmiszer — Autres denrées alimentaires				
Cukor — Sucre	kg	1.33	1.35	1.13
Cukorka, csokoládé — Bonbons, chocolats	„	0.07	0.08	0.06
Só — Sel	„	0.35	0.19	0.19
Paprika — Paprika	„	0.04	0.02	0.02
Écet — Vinaigré	„	0.05	0.05	0.03

Az adatok helyes értékelésére meg kell említeni, hogy az otthoni ételkészítésen kívül a dolgozók közül sokan munkahelyükön is fogyasztanak ebédet. Hasonlóképpen emeli a fenti értékeket a vendéglőben, kávéházban, vendégségben elfogyasztott ételek kalória- és fehérje mennyisége is.

Miután a bemutatott értékek a vásárolt élelmiszerek kalória és fehérjetartalmára vonatkoznak, figyelmen kívül marad a november előtt szerzett (burgonya, szárazhüvelyes, zöldség, gyümölcskonzerv, stb.) készletekből történő fogyasztás. A 10 hónap *átlagos fogyasztása* e számításokhoz már jobb lehetőséget nyújt. A következő összeállítás a 10 hónap élelmiszerbeszerzéséből számított *átlagos fogyasztást* veszi alapul. Az egyes hónapok beszerzéseinek adatai e 10 hónapról nem árucikkenként részletezve, hanem csak árucsoportonként állanak rendelkezésre, ezért bizonyos vonatkozásban közelítő számítás segítségével egészítették ki.

Háztartási könyvet vezető munkáscsaládok 10 havi élelmiszerbeszerzéséből egy fogyasztási egységre eső havi élelmiszer-mennyiség kalória- és fehérjeértéke:

Ételre zerek	Kalória	Fehérje g
Húsnemű	5.338	457.5
Zsiradék	13.845	3.0
Tej	3.939	171.0
Tejfel, túró, sajt	1.085	55.9
Tojás	691	52.1
Liszt, liszta, rizs	10.075	313.1
Kenyér	19.635	665.6
Burgonya	5.285	117.4
Friss zöldség és főz.	3.197	177.6
Száraz hüvelyes	1.504	117.5
Friss gyümölcs	2.988	29.9
Cukor	4.581	—
Összesen:	72.163	2.160.6
ebből 1 napra esik	2.405	72.0

Míg a kalória nettó, addig a fehérje adatok bruttó mennyiséget jelentenek, szemben a szervezetben hasznosított nettó mennyiséggel. Az egyes élelmiszeranyagok a szervezetben igen eltérő mértékben hasznosulnak, például a tengeri liszt-fehérje csupán 45, a bab-fehérje 55, a tej-fehérje 99%-kal, szükséges tehát a nettóértékeket is megállapítani. Az 1947 november és 1948 január közötti három hónap részletes adatai alapján végzett számítások szerint a nettó fehérje az összes fehérjének 79%-át tette ki. A fent kapott 72.0 g napi fehérjemennyiségből a szervezetben tehát csupán 56.9 g szolgálja a test építését, vagy az elpusztult sejtek pótlását.

A felnőtt férfiak szükséglete átlag napi 2400 kalória, de ez közepes munkakifejtés esetén 3000-re emelkedik. A táblázatban bemutatott 2405 kalóriát a másutt fo-

gyasztott ételek kalóriamennyisége kompenzálhatja. Miután, legfőbb kalóriaforrásunk a fentiek szefint a liszt, illetőleg a kenyér, az új termés kalória-ellátásunkat még jelentősen emelni fogja. Békében, a 168 munkáscsalád adatai alapján az otthon kapott étellel az egy felnőttre eső napi nettó kalória 2680 volt, amelyet a másutt fogyasztott ételek még kiegészítettek.

A gyermekeknek viszonylag több testépítő fehérjére van szükségük, mint a felnőtteknek. A felnőttek napi nettó fehérjeszükségletét az orvostudomány testsúlykilogrammonként 1 g-ban állapította meg, de kívánatosnak mondja, hogy ennél több, lehetőleg napi 100 g álljon rendelkezésre. A 10 hónap átlagban kapott 56.9 g nettó fehérjemennyiség a 70 g-os szükségletnek, mint alsó értéknek 81.3%-át teszi ki. A békeidők háztartási könyvei szerint a munkáscsaládok egy napi fehérjemennyisége egy felnőtt személyre számítva nettó 72.6 g volt. Különös jelentőségűek az állati fehérjék és velük kapcsolatban az a kíváncsosság, hogy napi fehérjénk 33—40%-a lehetőleg ilyen eredetű legyen. A 10 hónap átlagában ez az arány 34.2% volt, vagyis az alsó értékhatárhoz állott közel.

Az élelmiszeranyagokkal kapott kalória és fehérje mennyiségének megállapítása a jövőben hónapról-hónapra rendszeresen meg fog történni, hogy e számokból is kiolvassuk a hároméves terv egyes időszakában elért eredményeket.

Családjövedelem.

A családok átlagos havi jövedelme a családfő és családtagok fő- és mellékkeresetéből, valamint egyéb, nem rendszeres jövedelmekből tevődik össze, amilyenek például a pénzajándékok, segélyezések, vagy az eladott tárgyakból eredő bevételek. Ehhez járulnak még a visszakapott és felvett kölcsönökből eredő pénzüsszegek, amelyekhez egy-egy hónap teljes pénzforgalmának vizsgálatára még az előző hónapról áthozott, illetőleg a hó végén megmaradt pénzüsszeget kell figyelembe venni. Utóbbiakat átmeneti jellegű jövedelmek néven lehet összefoglalni, szemben a keresetektől, eladásoktól, stb. eredő úgynevezett valódi jövedelmekkel.

Az egyes családok jövedelme természetesen nagy mértékben függ attól, hogy van-e a családfőn kívül még kereső családtag. A családjövedelmek az 1947. december s 1948 január és február hónapoknak, tehát három hónapnak az átlagában a következő jövedelemfajtákból tevődtek össze. (L. táblázat táblát.)

A jövedelmi viszonyok jó összehasonlítását nyújtják azok a számok, amelyek a jövedelmeket egy fogyasztási egységre vo-

	Munkás-	Köz-	Magán-	Nyugdíjas	Összes
		tisztviselő			
családok átlagos havi jövedelme Ft					
Családfő keresete főfoglalkozásból ¹⁾	598.32	529.06	966.13	387.85	608.64
Mellék- és alkalmi keresetből ²⁾	100.14	214.04	258.45	149.61	161.04
Együtt	698.46	743.10	1224.58	537.49	769.68
Családtagok keresete	194.35	199.22	72.44	454.22	206.07
Egyéb valódi bevétel	49.17	62.05	52.29	39.51	52.26
Összesen	941.98	1004.37	1349.31	1031.22	1028.01
Családfő keresete az összes jövedelem százalékában	74.1	74.0	90.8	52.1	71.9

¹⁾ Heli, havi törzsfizetés, lakbér- és családi pótlékkal együtt, a mellékkeresetek nélkül.

²⁾ Főfoglalkozásból eredő, nem állandó jellegű kereset, valamint a mellékfoglalkozásból és alkalmi keresetből származó jövedelmek együtt.

natkoztatva mutatják be. Az egy fogyasztási egységre eső átlagos havi jövedelem az elmúlt 10 hónap (1947 május—1948 február) adatai szerint a következő volt:

Egy fogyasztási egységre eső átlagos havi jövedelem Ft

Munkáscsaládoknál	279.62
Köztisztviselő családoknál	321.34
Magántisztviselő családoknál	491.80
Nyugdíjas családoknál	310.71
Átlag	319.46

Egy fogyasztási egységre eső havi jövedelem, Ft

—100.00	—
100.01—200.00	17
200.01—300.00	28
300.01—400.00	21
400.01—500.00	4
500.01—600.00	6
600.01—700.00	1
700.01—	1

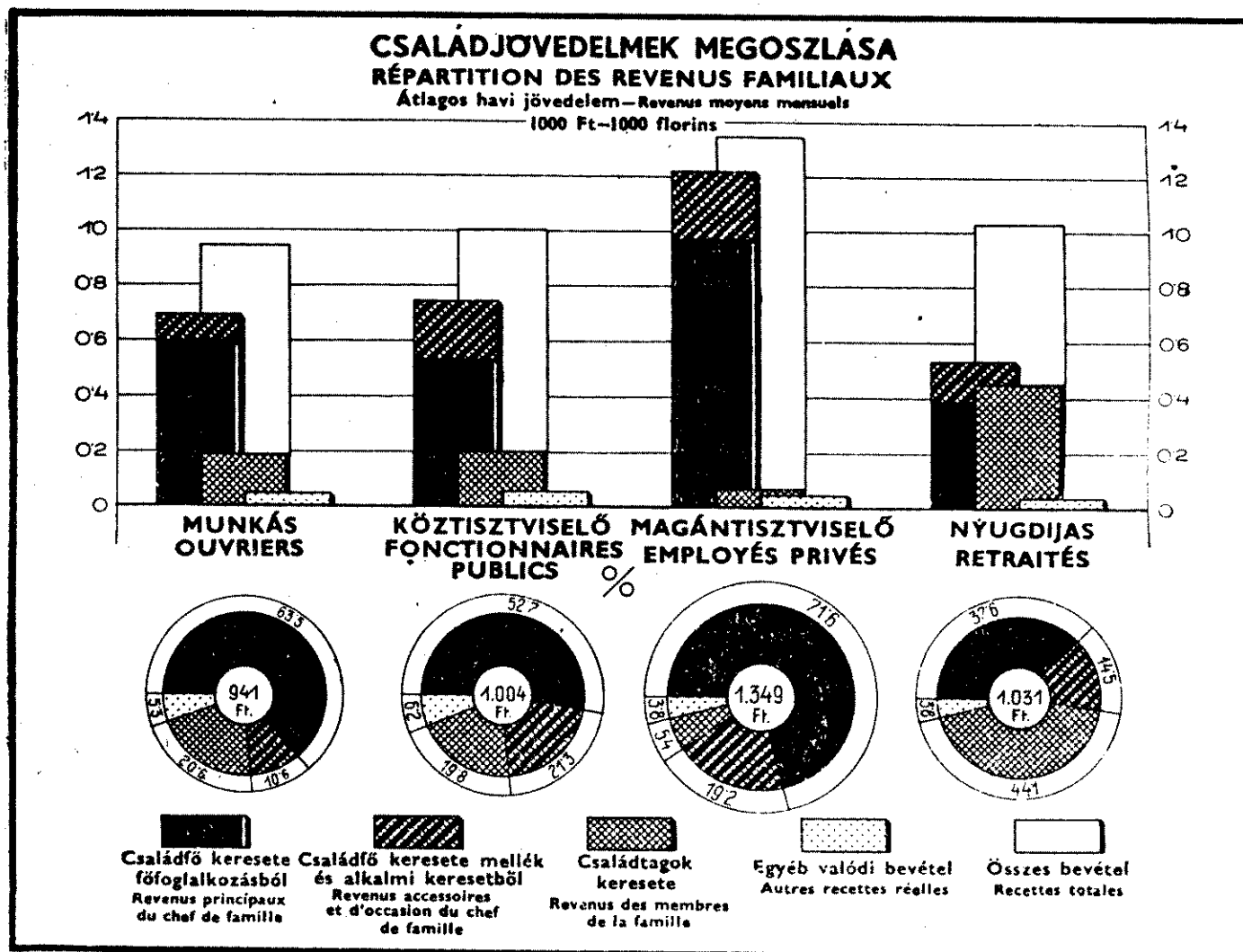
Családok száma absz. %

—	—
17	21.0
28	34.7
21	25.9
4	4.9
6	7.1
1	1.2
1	1.2
81	100.0

Összesen

A következő táblázat a munkáscsaládok megoszlását az egy fogyasztási egységre eső jövedelmek gyakorisága szerint az 1948 február hónap adatai alapján mutatja be.

Az egy fogyasztási egységre eső jövedelem 81.6%-a a 100—400 forint között van. Ennél magasabb jövedelmek elszórtan fordultak elő, az esetek kevesebb, mint húsz százalékában.

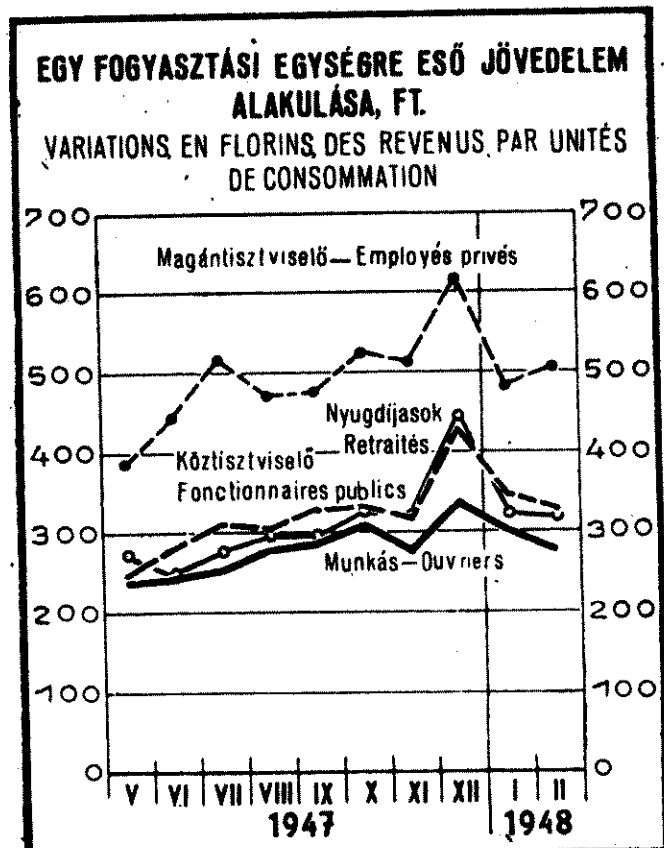
Az egy fogyasztási egységre eső jövedelmek alakulását mutatja be május-február hónapokra vonatkozólag a mellékelt ábra.

Az egyes hónapok bevételeinek ingadozását részben befolyásolja, hogy négy- vagy ötheti munkabér esik-e a hónapra. A családjövedelmek alakulására azután a béremelésen kívül a keresők számának változása is kihatással lehet. E tényezők vizsgálatára a teljes év anyagának feldolgozásakor kerül majd sor. Különösen kiemegasló volt december hónap, amelyben például a munkáscsaládok jövedelme a tíz-havi átlagot majdnem 20%-kal haladta meg.

Jövedelemfelhasználás.

A családok sajátos életformái következtében igen nagy eltérés mutatkozhat a jövedelem felhasználásában még azonos jövedelmek esetén is. A szülők otthonról hozott ismeretei, gyermekkori emlékei, a tanulás révén kapott ismeretek, környezeti hatások és még sok egyéb ok játszik közre abban, hogy a különböző élelmianyagok milyen mennyiségben kerülnek a család asztalára. De befolyásolják az említett okok a ruházati, vagy a kulturális kiadások alakulását is.

A háztartási naplóba időrendbe bejegyzett legkülönbözőbb tételeket a fővárosi statisztikai hivatal 5 táblán dolgozza fel, amelyekben mintegy 250 árucélcsoport, illetőleg kiadás-bevétel részletezésére van lehe-

M. Stat. Szemle 1948.

Revue Hongr. de Stat. 1948.

tőség. A havonkénti gyors publikáció összevonva közli a főbb kiadásokat társadalmi rétegek szerinti csoportosításban. A következő összeállítás az egy havi átlagos valódi kiadásokat, valamint azok megoszlását mutatja be 10 hónap adatai alapján, főbb kiadás-csoportok szerint.

Kiadás-csoportok	Munkás-		Köz-		Magán-		Nyugdíjas		Összes	
			tisztviselő							
	c s a l á d o k									
	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%
Élelmezés	447.07	53.5	403.95	44.4	512.12	40.3	423.40	46.5	441.44	47.7
Ruházkodás	107.32	12.9	116.71	12.8	184.11	14.5	135.39	14.9	124.00	13.4
Lakbér	47.10	5.6	74.15	8.1	74.55	5.9	65.80	7.2	60.65	6.5
Fűtés, világítás	49.20	5.9	65.73	7.2	77.33	6.1	73.28	8.0	60.35	6.5
Egészségápolás	16.14	1.9	30.68	3.4	38.08	3.0	23.77	2.6	24.11	2.6
Művelődés, üdülés	35.72	4.3	53.72	5.9	92.06	7.2	45.37	5.0	49.69	5.4
Közlekedés	26.45	3.2	29.43	3.2	41.27	3.2	28.95	3.2	29.61	3.2
Társadalmi kiadások ...	24.81	3.0	31.02	3.4	60.37	4.7	26.88	2.9	31.85	3.4
Egyéb kiadások	81.34	9.7	105.81	11.6	191.79	15.1	88.44	9.7	104.61	11.3
Összesen	835.15	100.0	911.20	100.0	1271.68	100.0	911.28	100.0	926.31	100.0

Az összeállításból első pillanatra is kiolvasható néhány szabályszerűség. Így például a munkás- és köztisztviselő családok jövedelemmegoszlását összehasonlítva, a munkáscsaládokat a magasabb élelmiszerkiadások jellemzik, a tisztviselőcsaládok vonalán a nagyobb lakbérköltségek és a velejáró fűtési, világítási kiadások jelentkeznek az alig változtatható költségek között, a munkáscsaládokkal való összehasonlításban. Jóval magasabb az egészségügyi kiadások csoportja a tisztviselőknél. Örvendetesen jelentékeny arányszámot mutatnak a kulturális kiadások a munkáscsaládoknál, a 10 hónap átlagában.

A 3. tábla forrásanyagként kívánja bemutatni a munkáscsaládok egy havi kiadásainak teljes elszámolását.

A fővárosban folyó háztartás-statisztikai felvétel csak vázlatosan ismertetett eredményeinek jelentősége ma túlnő a békeidőkben vele szemben támasztott kívánalmak határain. Nem csupán az a feladata, hogy a második világháború után valamely adott időpontban az ellátatlan városi lakosság úgynevezett fixkereseti viszonyai között élő dolgozóinak életviszonyait feltárja, hanem az is, hogy az ívelő irányvonal ütemét figyelje és az életszínvonal-

3. Egy munkásaládra eső átlagos havi kiadások 1948. január hónapban.

Dépenses moyennes mensuelles, en janvier 1948, d'une famille ouvrière.

Megnevezés Désignation	Kiadás forint Dépenses, florins	Megnevezés Désignation	Kiadás forint Dépenses, florins
Élelmezés — Alimentation		Művelődés, üdülés Culture intellectuelle, récréation	
Élelmiszer kiadás	422.79	Gyermekek iskoláztatása	10.11
Denrées alimentaires		Scolarité des enfants	
Szeszesital, dohányzás	11.63	Könyvek, folyóiratok	7.07
Boissons alcooliques, tabacs		Libres, journaux	
Együtt — Ensemble	434.42	Színház	3.13
Vendéglő, üzemi étkezdé, kifőzdé	7.88	Théâtre	
Restaurants, cantines à l'usine, gargoles		Mező	6.87
Élelmezési és élvezeti szerek összesen	442.30	Cinéma	
Aliments, boissons, tabacs au total		Társas összejövetel házon kívül	0.71
Ruházat — Habillement		Réunion en ville	
Felsőruha, új beszerzés ¹⁾	56.01	Posta, telefon	2.05
Vêtements de dessus, nouvelles acquisitions ¹⁾		Postes, téléphones	
Felsőruha javítás	2.17	Rádió	5.14
Vêtements de dessus, réparations		T. S. F.	
Cipő, új beszerzés ¹⁾	21.57	Egyéb kiadás	3.81
Chaussures, nouvelles acquisitions ¹⁾		Autres dépenses	
Cipő javítás	6.99	Együtt	38.92
Chaussures, réparations		Ensemble	
Alsóruházat, új beszerzés ¹⁾	16.85	Közlekedési kiadások Frais de voyage	
Lingerie, nouvelles acquisitions ¹⁾		Vasúti költség	6.73
Alsóruházat javítás	—	Billet de chemin de fer	
Lingerie, réparations		Villamos	17.46
Egyéb ruházati cikkek	34.47	Tramway	
Autres articles d'habillement		Egyéb közlekedési kiad.	1.33
Együtt — Ensemble	138.06	Frais d'autres déplacements	
Lakbér — Loyer	50.38	Együtt	25.52
Lakásberendezés — Ameublements		Ensemble	
Bútor új és jav. ¹⁾	2.50	Biztosítási adók, illetékek Assurances, impôts, taxes	
Meubles, neufs et rép. ¹⁾		Életbiztosítás, betegs. biztosítás	0.77
Háztartási cikk új és javítás	14.68	Assurance sur la vie, assurance-maladie	
Objets de ménage, neufs et réparations		Adók, illetékek	5.16
Egyéb lakásberendezés	0.38	Impôts, taxes	
Autres installations		Együtt — Ensemble	5.93
Együtt — Ensemble	17.56	Társadalmi kiadások Vie sociale	
Fűtés, világítás — Chauffage, éclairage		Egyesületi tagdíjak	8.61
Villany — Électricité	9.10	Cotisations	
Gáz — Gaz	7.65	Segélvezés, ajándékozás	5.59
Fa — Bois	35.59	Dons, cadeaux	
Szén — Charbon	10.26	Egyéb — Autres	6.20
Egyéb — Autres	2.85	Együtt	20.40
Együtt — Ensemble	65.45	Ensemble	
Lakástisztítás — Nettoyage		Kiszolgálás	4.45
Mosás, vasalás, tisztítási eszközök	12.62	Service	
Lessivage, repassage, produits de nettoyage		Összesen — Total	900.22
Egészségápolás — Soins du corps		Egyéb kiadás	19.84
Egészségápolási cikkek	5.02	Átmeneti jellegű kiadások Dépenses transitoires	
Articles d'hygiène		Kölcsönök visszafizetése	16.57
Orvos, gyógyszer, kórház	17.24	Remboursement de prêts	
Médecin, pharmacie, hôpital		Zálogkiváltás	0.31
Egyéb kiadások	6.53	Dégagement d'objets engagés	
Autres dépenses		Egyéb	54.34
Együtt — Ensemble	28.79	Autres	
Lakástisztítás — Nettoyage		Együtt — Ensemble	71.22

¹⁾ Az új beszerzéseken kívül idesoroltattak a részleteire történő vásárlások részletei is. — Outre les acquisitions nouvelles, y sont comprises les mensualités payables pour les achats à crédit.

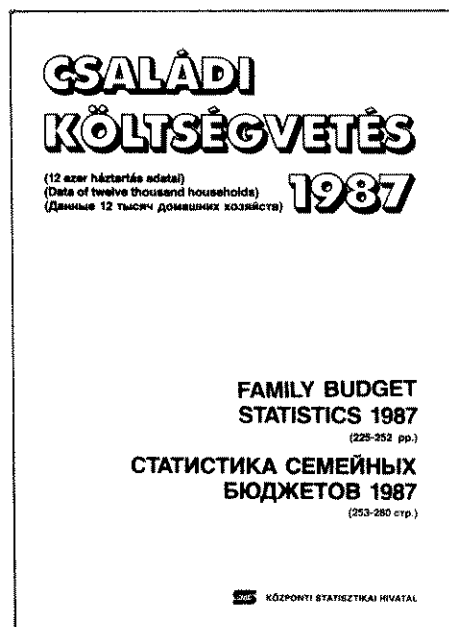
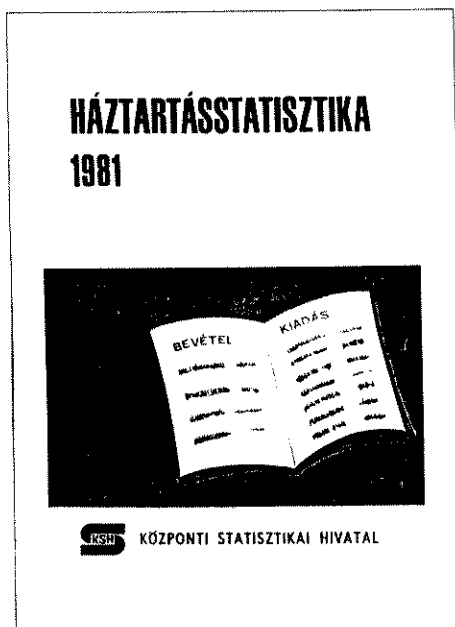
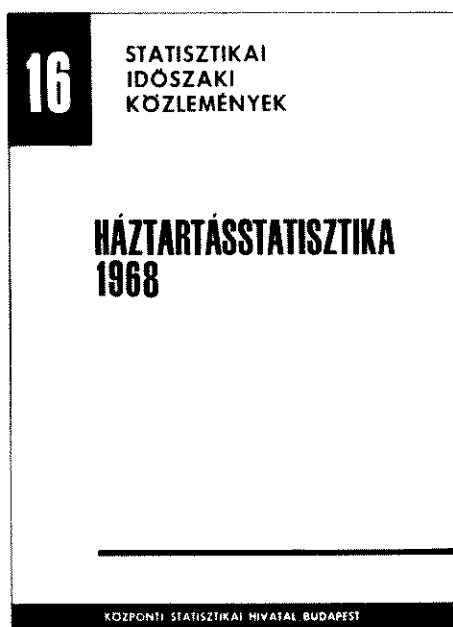
ben beálló változásokat számokban is kifejezze. Az életszínvonal alakulásának vizsgálata a változó jövedelmek, azok változó vásárlóértéke, valamint a szezonális hatást mutató fogyasztás örök hullámzásai miatt igen nehéz.

A háztartási könyvek anyaga nagyon jó alapot nyújt a változások vizsgálatához, akár a békeidők, akár valamely háború utáni időponttal való összehasonlításban. Az életszínvonalnak a háztartási könyvek anyagán alapuló vizsgálatára Budapesten

megindult indexszámok útján a sok számítást kívánó kutatómunka.¹⁾ A háztartás-statisztika elsődleges feladata ma az, hogy a kutatómunkához a családokkal kiépített személyes kapcsolatok fokozása útján, monográfikus vizsgálatokig menő beható együttműködésben, mindenkor megbízható, jó statisztikai forrásanyagot nyújtson.

Marcell Gyula

¹⁾ A budapesti népesség szociális alkotmányának felmérése. (Budapest Székesfőváros Statisztikai Havi Füzetek 1947 okt.-dec. szám, 68. l.)

Háztartásstatisztika

A Népgazdasági Tanács 1949. szeptember 8-i ülésén határozatot hozott, amelyben kötelezte a Központi Statisztikai Hivatalt, hogy október 1-től kezdve folyamatosan szervezze meg a háztartásstatisztikai adatgyűjtést. A határozattal kapcsolatban rá kell mutatnunk a háztartásstatisztika jelentőségére.

A háztartásstatisztikának három irányú célkitűzése van: 1. a fogyasztás mérése, 2. statisztikai alap megteremtése a fogyasztás tervezéséhez, 3. az életszínvonal változásának mérése.

1. A fogyasztás mérése. — A nemzeti jövedelemnek legnagyobb része a fogyasztásra kerülő javak mennyisége. A szocialista gazdálkodásban az életszínvonalnak, tehát a fogyasztásra kerülő javak mennyiségének, állandóan és folyamatosan nőnie kell. A fogyasztásnak határt szab a termelés. Ezen a határon belül a népgazdaság megkárosítása volna, ha mást termelnénk, mint amit elfogyasztunk. Elsőrendűen fontos tehát a tervgazdaság számára, hogy legalább is nagyságrendileg ismerje: milyen fogyasztási jószágokból mennyi fogy el egy évben. Az egyéni, családi fogyasztásoknak határt szabnak az egyéni, családi jövedelmek. Az elfogyasztott javak fajtáit és mennyiségét ezeken az egyéni, családi jövedelmeken keresztül kell a fogyasztási statisztika számára hozzáférhetővé tennünk. Minden egyénre és minden családra kiterjedő fogyasztási statisztika elképzelhetetlen volna. Meg kell elégednünk egy viszonylag kis számú családra kiterjedő háztartásstatisztikai megfigyeléssel és ezeken a megfigyelt családokon keresztül — ha a kiválasztás megfelelő volt — nagyjában megállapítható lesz a lakosság egészére nézve az elfogyasztott javak mennyisége.

2. Statisztikai alap megteremtése a fogyasztás tervezéséhez. — Ismert tény, hogy a jövedelem fokozódásával a fogyasztás nem minden cikkben emelkedik egyforma mértékben. Ha a háztartásstatisztika segítségével megállapítható a különböző jövedelmek-kategóriákba tartozó családok összes fogyasztása, akkor előre lemérhető lesz, hogy egy tervezett életszínvonal-emelés — amely vagy béremelésen vagy árscökkenésen keresztül következik be — milyen fajtájú fogyasztási javakban emeli a fogyasztást. Ezeknek az adatoknak az ismeretében tehát fogyasztási javakat termelő iparunk termelését a tervezett életszínvonal emelkedésnek megfelelően tervezhetjük és irányíthatjuk.

¹⁾ Sz. G. Sztrumlín: *Id. m.*

3. *Az életszínvonal változásának mérése.* — Azonos összetételű és rétegbe tartozó családok háztartási kiadásainak alakulása igen alkalmas mutatószám az életszínvonal emelkedésének mennyiségi mérésére. *Az életszínvonal emelkedésére mutat elsősorban az, ha a háztartások kiadásainak százalékos összetételében csökken az élelmiszerkiadások aránya és emelkednek a ruházati és főként a kulturális kiadások.*

Ezen a megfigyelésen túlmenően a háztartásstatisztika segítségével és a változatlan árak alkalmazásával a fogyasztás mennyisége is jól kifejezhető. *A változatlan árak ugyanis hozzáférhetővé teszik a háztartási fogyasztás volumenének mérését.*

Jó háztartásstatisztikai adatok sokkal használhatóbbá teszik az ú. n. „létfenntartási index”-et is, mert a háztartási adatok ismeretében a létfenntartási index összetétele havonként a tényleges fogyasztási szokásoknak megfelelően változtatható.

Háztartásstatisztikát a kapitalista országok is készítettek. A polgári háztartásstatisztika — mint a polgári statisztika általában — igen alkalmas eszköz volt a kapitalisták számára az osztályharcban. *A burzsoá államok ugyanis a háztartásstatisztika segítségével igyekeztek elleplezni a dolgozóknak kizsákmányoltságukból fakadó súlyos helyzetét.* A családok kiválasztásában jómódú, különösen a munkásarisztokrácia körébe tartozó családokra támaszkodtak és velük jellemezték az ipari munkásosztályt. Néhány ilyen mintacsalád háztartási adatait dolgozták fel és bizonyítani kívánták, hogy tulajdonképpen az ipari munkásosztály milyen jól él.

Például az Északamerikai Egyesült Államokban 1942-ben 3.000 családra vonatkozóan egy egyszeri háztartásstatisztikai adatfelvételt hajtottak végre. A feldolgozás során a családoknak semmiféle foglalkozási vagy osztálymegoszlására nem voltak tekintettel, és a csoportosítás csak a jövedelem nagyságok szerint történt. A területi megoszlás szempontjából 62 várost vettek figyelembe, és jellemző, hogy a feldolgozásnál minden egyes táblán megadták a néger lakosság százalékszámát, azután olyan városokban, ahol a néger lakosság arányszáma magas volt, aránytalanul kevesebb családot kérdeztek meg, mint a túlnyomóan fehérek által lakott városokban. Nyilvánvaló, hogy a kétféle kizsákmányolt néger lakosság fogyasztási megoszlását nem tartották kívánatosnak vizsgálni és közölni. A kiadások csoportosítására jellemző, hogy az élelmezést csak globálisan adták meg, ellenben az italokat részletesen tagolták, ugyancsak részletesen tagolták a bútort és a háztartási cikkek csoportját is. *Az egész feldolgozásból világosan kitűnik, hogy a kapitalista ködösítő célzaton túlmenően a kapitalista háztartásstatisztika másodlagos célkitűzése a piacutatás bizonyos iparcikkek számára.*

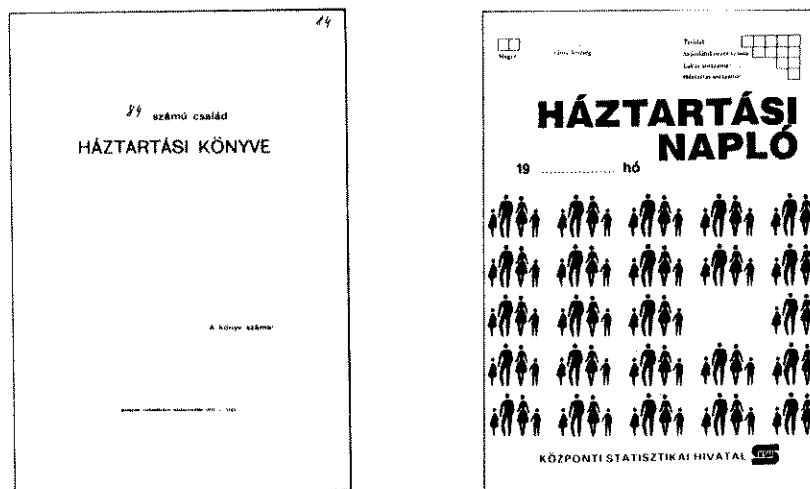
Szocialista tervgazdálkodásban a termelés többé nem profitra, hanem szükségletkielégítésre történik. Így tehát a háztartásstatisztika feladata is alapvetően megváltozik. *Szocialista körülmények között a háztartásstatisztika már nem a ködösítés eszköze, hanem a valóságos életviszonyoknak, a fogyasztási szokásoknak és az életszínvonal emelkedésének a mutatója.* Az osztályharc gondolata érvényesül az adatszolgáltatók kiválasztásában. *Csak a dolgozó családok életszínvonal-változását vizsgáljuk,* és ezért a kiválasztott családok között sem a városi, sem a falusi kapitalista elemek nem szerepelnek. *A dolgozó családok közül is döntő mértékben az ipari munkásokat figyeljük meg.* Népi demokráciánk ugyanis csak a dolgozók életszínvonal emelését tervezi, tehát statisztikailag csak azt is figyeli.

A Központi Statisztikai Hivatal október 1-én meginduló háztartásstatisztikai felvétele mintegy 1.200 családra fog kiterjedni. A Hivatal az 1.200 családot az önkéntesen jelentkező dolgozók közül választja ki s úgy, hogy abban az ipari munkások szakmánként, a dolgozó parasztok rétegenként és az egyéb dolgozók is számarányuknak megfelelően legyenek képviselve. A szakmai megoszláson kívül ügyelnünk kell arra is, hogy a családok kiválasztása az országnak minden jellemző területéről egyaránt történjék, mert tudvalevő, hogy az egyes területek, városok és falvak földrajzi vagy egyéb adottságaiknál fogva más és más életmódot tesznek lehetővé.

A szervezés terén a Központi Statisztikai Hivatal a tömegszervezetek segítségével támaszkodik és elsősorban az MNDSz öntudatos dolgozó asszonyainak önkéntes segítségét

veszi igénybe. Az MNDSz, a DEFOSz és a Szakszervezetek segítségével, a politikai meggyőzés eszközeivel kell a családokat a háztartási könyvecske kitartó, rendszeres és pontos vezetésére megnyernünk. Meg kell győznünk a háziasszonyokat arról, hogy az, aki vállalkozik a könyvecske vezetésére, az a szocialista építés érdekében végez munkát.

Megjelent: *Statistikai Szemle*. 1949. évi 9. sz. 244—246. old.

A háztartásstatisztikai adatgyűjtés első eredményei

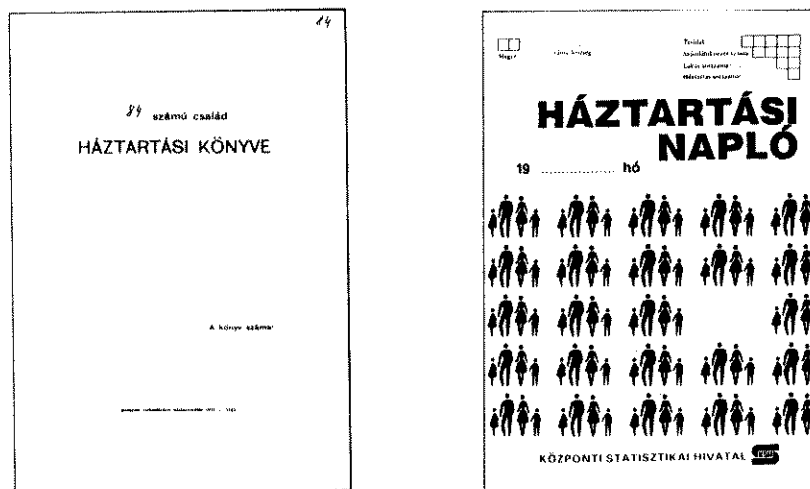
A Központi Statisztikai Hivatal a Népgazdasági Tanács határozata értelmében 1949 októberétől kezdve megindította a háztartásstatisztikai adatgyűjtést és hónapról-hónapra fokozatosan bővítette az adatszolgáltatók számát. Decemberben már 1.028 könyvecske volt feldolgozásra alkalmas.

A háztartásstatisztikai könyvecskék vezetését a dolgozó családok önként vállalják, ehhez azonban állandó és folyamatos politikai felvilágosító munkára van szükség. Tudatosítanunk kell munkás- és dolgozó parasztasszonyainkban azt, hogy tervgazdaságunkban — ahol már nem profitra, hanem szükségletre termelünk — milyen nagy jelentősége van annak, hogy a dolgozók fogyasztása statisztikai eszközökkel mérhető legyen. A szervezés során szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy a dolgozók — mind az ipari munkások, mind a tisztviselők, mind pedig dolgozó parasztágunk — megértették a feladat fontosságát és öntudatosan, komoly lelkesedéssel vállalják a könyvecskék vezetésével járó kétségtelen áldozatot. Nap mint nap érkeznek levelek a könyvecskék vezető dolgozóktól vagy a háztartásban tevékenykedő asszonyoktól és szinte egyhangúan örömeiket fejezik ki, hogy népi demokráciánk törődik azzal, hogy ki mit fogyaszt, hogy megállapíthassa, miből mennyit kell termelni.

Sok-sok levél tartalmát tükrözi vissza a körösladányi *Kiss Gyuláné* levele, aki a következőket írja: „... talán én vagyok a legboldogabb, mióta ezt a háztartási könyvecskét vezetem, mert tudom azt, hogy ezzel a Központi Statisztikai Hivatal munkáját megkönnyítem, mert ennek a háztartási könyvecskének a vezetéséből meg tudják állapítani azt, hogy miből mennyit termeljenek és gyáraink véletlenül ne hogy mást termeljenek, csak azt, amire szükségünk van. És a másik könnyebbségünk pedig nekünk dolgozóknak az, hogy mióta ezt a háztartási könyvecskét vezetem, azóta sokkal

veszi igénybe. Az MNDSz, a DEFOSz és a Szakszervezetek segítségével, a politikai meggyőzés eszközeivel kell a családokat a háztartási könyvecske kitartó, rendszeres és pontos vezetésére megnyernünk. Meg kell győznünk a háziasszonyokat arról, hogy az, aki vállalkozik a könyvecske vezetésére, az a szocialista építés érdekében végez munkát.

Megjelent: *Statistikai Szemle*. 1949. évi 9. sz. 244—246. old.

A háztartásstatisztikai adatgyűjtés első eredményei

A Központi Statisztikai Hivatal a Népgazdasági Tanács határozata értelmében 1949 októbertől kezdve megindította a háztartásstatisztikai adatgyűjtést és hónapról-hónapra fokozatosan bővítette az adatszolgáltatók számát. Decemberben már 1.028 könyvecske volt feldolgozásra alkalmas.

A háztartásstatisztikai könyvecskék vezetését a dolgozó családok önként vállalják, ehhez azonban állandó és folyamatos politikai felvilágosító munkára van szükség. Tudatosítanunk kell munkás- és dolgozó parasztasszonyainkban azt, hogy tervgazdaságunkban — ahol már nem profitra, hanem szükségletre termelünk — milyen nagy jelentősége van annak, hogy a dolgozók fogyasztása statisztikai eszközökkel mérhető legyen. A szervezés során szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy a dolgozók — mind az ipari munkások, mind a tisztviselők, mind pedig dolgozó parasztságunk — megértették a feladat fontosságát és öntudatosan, komoly lelkesedéssel vállalják a könyvecskék vezetésével járó kétségtelen áldozatot. Nap mint nap érkeznek levelek a könyvecskéket vezető dolgozóktól vagy a háztartásban tevékenykedő asszonyoktól és szinte egyhangúan örömeiket fejezik ki, hogy népi demokráciánk törődik azzal, hogy ki mit fogyaszt, hogy megállapíthassa, miből mennyit kell termelni.

Sok-sok levél tartalmát tükrözi vissza a körösladányi *Kiss Gyuláné* levele, aki a következőket írja: „... talán én vagyok a legboldogabb, mióta ezt a háztartási könyvecskét vezetem, mert tudom azt, hogy ezzel a Központi Statisztikai Hivatal munkáját megkönnyítem, mert ennek a háztartási könyvecskének a vezetéséből meg tudják állapítani azt, hogy miből mennyit termeljenek és gyáraink véletlenül ne hogy mást termeljenek, csak azt, amire szükségünk van. És a másik könnyebbségünk pedig nekünk dolgozóknak az, hogy mióta ezt a háztartási könyvecskét vezetem, azóta sokkal

jobban be tudom osztani a háztartási kiadásaimat, sőt, ami a legtöbb, még van rá esély, hogy egyik hónapról a másikra marad is egy kis spórolt pénzem.”

Balázs Mihályné, Szolnokról, így ír: „A mult rendszernek nem volt fontos, hogy a proletáremlerek hogyan és miképpen élnek. Ma mindent örömmel és hálással vállalunk, mert látjuk, hogy törődnek velünk”.

Soós Károlyné (Tatabánya) ezt írja: „Látjuk most azt, hogy igenis törődik a demokratikus kormányunk a munkás életével. A mult rendszerben bizony nem voltak kíváncsiak az urak arra, hogy hogyan jön ki a fizetéséből egy munkáscsalád. Megadták a kis fizetést és azt gondolták: éljenek a 'prolik', ahogy tudnak, fontos, hogy az ő zsebük megteljen. Megfogadom, hogy most, amikor közeledik a Felszabadulás ünnepe és úgy a férjem, mint munkatársai felajánlással ünneplik meg a nagy napot, én is mintegy felajánlásul, még pontosabban, még nagyobb lelkiismeretességgel fogom az ezután következő lapokat kitölteni.”

Egyetlen kapitalista országban sem törődnek azzal, hogy a dolgozók a valóságban hogyan élnek. Mivel azonban a statisztika a kapitalizmusban is az osztályharc fegyvere, az imperialista országok szívesen közölnek munkáscsaládokra vonatkozó hamis, megtévesztő háztartásstatisztikai adatokat. Néhány kiválasztott — főként a munkásarisztokrácia köréből kikerülő — adatszolgáltató háztartási könyvecskéjén keresztül igyekeznek bizonygatni, hogy a munkások és tisztviselők milyen jól élnek. Természetesen, a háztartásstatisztikára vonatkozó kapitalista irodalmat kritikával kell fogadnunk. A kapitalistáknál ez a hamisítás egyoldalú, a valóság megszépítésére törekszik, így biztos, hogy az imperialisták a valóságnál rosszabbnak nem tüntetik fel országuk munkásosztályának helyzetét.

Nézzük, mit mondanak a burzsoáz statisztikák:

Az USA Munkaügyi Hivatalának 1945-ben megjelent brosurája¹⁾, amely a családi kiadások 1941. évi alakulását mutatja, egyes kiadáscsoportokra vonatkozóan a következő százalékokat tünteti fel:

A mi háztartásstatisztikai adataink alapján ez a százalékos megoszlás így alakul:		
Fűtés, világítás, lakbér	31.9%	10.6%
Ruházat	7.4%	18.0%
Üdülés, dohányzás	4.8%	7.8%
Művelődés és nevelés	1.2%	5.4%

Az életszínvonalat jellemző számok a ruházatkódásra, üdülésre, művelődésre fordított kiadások. A legnagyobb imperialista ország a konjunktúra virágzásakor, 1941-ben, még a kiválasztott családokra vonatkozóan sem tudott valami szívderítő képet nyújtani.

Még ennyire sem „kedvező” a kép a Marshall-terv áldásaiban részesülő Franciaországban. „A Franciaországi Általános Statisztikai Tájékoztató”²⁾ 1949. VII—IX. havi száma adatokat közöl „néhány kiválasztott család háztartási kiadásai 1948. tavaszán” címmel. Tudvalévő, hogy az élelmezési költségek aránya a jövedelem nagyságának növekedésével fordítva függ össze. A francia adatok szerint egy négytagú átlagos jövedelmű munkáscsalád összes kiadásai a következőképpen oszlanak meg:

A m' háztartásstatisztikai adataink szerint:		
Élelmezés	64.0%	43.2%
Ruházatkódás	8.4%	18.0%
Művelődés	1.8%	3.4%

Annak érzékeltetésére, hogyan él az átlagos francia munkáscsalád, összehasonlításként megjegyezzük, hogy a mi háztartásstatisztikai adataink szerint csak az a költi el jövedelmének 63.1%-át élelmezésre, ahol egy főre egy hónapban 100 Ft-nál kevesebb összkidrás jut. Ilyen család nálunk igen kevés van, számuk összes adatszolgáltatóinknak mindössze 2%-át teszi ki.

Nem rózsásabb a helyzet a másik marshallizált országban, Ausztriában sem. Az Österreichische Volkstimme 1950 január 15-i számában megjelent adatok szerint egy négytagú vasipari munkáscsalád összes kiadásainak 64.6%-át költi élelmezésre és itálra (szemben a mi 43.2%-unkkal), 14%-át ruhára (nálunk 18%-át).

¹⁾ Family Spending and Saving in Wartime, Bulletin No. 822., United States Department of Labor, Bureau of Labor Statistic, Washington, 1945, 107. old. 20. sz. tábla.

²⁾ Bulletin de la Statistique Générale de la France. — Supplément juillet-septembre 1949., 303. és 305. oldal.

A Kölnben megjelenő „A Szakszervezetek Gazdaságtudományi Intézetének Közleményei”¹⁾ 1950 januári számában néhány munkáscsaládra vonatkozóan közlik a Nyugat-Németországban 1949 június hónapban egy főre eső fogyasztási adatokat

		<i>A mi háztartásstatisztikai adataink szerint:</i>
Havi zsírfejadag	0.35 dkg	0.94 dkg
Havi margarinfadjadag	0.36 dkg	—

Tehát még a margarinnal pótoltt zsírfogyasztás sem éri el a budapesti fejadagot. Még kirívóbb vagy hasonló a különbség a hús és liszt fejadagban:

		<i>A mi háztartásstatisztikai adataink szerint:</i>
Nyugat-Németországban		3.1 kg
Lisztfogyasztás	1.3 kg	

A Horthy-korszak statisztikusai is igyekeztek több-kevesebb sikerrel igazolni a kapitalista Magyarország „kiváló” életviszonyait. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala az 1927—31-es évek folyamán többszáz háztartásstatisztikai könyvet dolgozott fel a főváros „különböző társadalmi rétegeiből származó” családokra vonatkozóan, melyeket a Statisztikai Értesítő 1943 decemberi száma közöl. Közlésre azonban csak az 1928—29. évi adatok kerültek. Az évszám nem véletlen, mert ez a konjunktúra csúcsidezőszaka. Annak ellenére, hogy itt konjunkturális időszakról van szó, és azonkívül, hogy a kiválasztott családok a legmagasabb jövedelmi kategóriákból kerültek ki, az egy munkáscsaládra vonatkozó, a jelenleginél sokkal kedvezőtlenebb adatok, a következő százalékos megoszlásokat mutatják²⁾:

		<i>Jelenlegi háztartásstatisztikai adataink az ipari munkásságra vonatkozóan a következő meg- oszlást mutatják:</i>
Élelmezés	52.6%	41.5%
Ruházat	11.5%	19.0%
Lakbér	12.7%	2.8%
Fűtés, világítás	6.1%	5.4%
Egyéb kiadások	17.1%	27.3%

Az egyéb kiadásokba tartoznak az egészségügyi, a kulturális, az üdülési, a lakberendezési, stb. kiadások. A múltban a közölt adatok részletezése csak az élelmiszerfogyasztási cikkekre terjedt ki, mert — mint ahogy a közlemény jelzi is — a felvétel „piackutatási” célokat szolgált. A burzsoáziát ugyanis nem érdekelte a művelődésre és az egészségügyre fordított kiadások alakulása, mert sem műveltséget, sem egészséget nem óhajtott a munkások számára „eladni”.

A Horthy-rendszerben nem éltek jobban a tisztviselők sem. 1929-ben a kiválasztott, viszonylag magas jövedelmű tisztviselőcsaládok sem tudta ruházkodásra többet költeni, mint keresetük 11.7%-ét, a lakbér ugyanis felemésztette keresetük 17.2%-át. Most tisztviselőink jövedelmük 17.3%-át költik ruházkodásra és lakbérre mindössze 5.2%-át.

Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának 1929. évi adataiból a fejadagra vonatkozó számok csak igen korlátolt mértékben állanak rendelkezésre. Mégis megállapítható, hogy a megfigyelt munkáscsaládoknál az életszínvonalat annyira jellemző egy főre eső húsfogyasztás havi 2.40 kg volt, a jelenlegi 3.10 kg-al szemben.³⁾

A felszabadulás utáni időkben, 1947 májustól kezdve a Budapest Fővárosi Statisztikai Hivatal 165 családra vonatkozóan újból megindította a háztartásstatisztikai adatgyűjtést. A kiválasztott családok azonban sem számuknál, sem összetételük-nél fogva nem voltak reprezentatívnek tekinthetők, azonkívül nem álltak rendelkezésre más vidéki városokra és főként a falusi lakosságra vonatkozó statisztikai adatok.

A Szovjetunió példamutatása nyomán mind a szomszédos népi demokráciákban, mind pedig nálunk is szükségessé vált a lakosság összetételét jobban reprezentáló, nagyobb szabású háztartásstatisztikai adatgyűjtés. Szükséges volt azért, hogy egyfelől az ötéves terv során tervezett életszínvonalemelkedés megfigyelhető legyen, másfelől, hogy az egyre kifinomuló tervgazdálkodásban a fogyasztás tervezésének alapot nyújt-

¹⁾ Mitteilungen des Wirtschaftswissenschaftlichen Instituts der Gewerkschaften, Köln/RH, 1950. január, 24. old.

²⁾ Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei, 98. kötet, 1944, 243. old.

³⁾ U. o., 239. old.

son. Ez a szükséglet indította el a Központi Statisztikai Hivatal háztartásstatisztikai adatgyűjtését.

A családok szervezése 1949 októberétől kezdve fokozatosan történt. Az adatszolgáltató családokról és családtagokról, a gyermekek és az üzemben étkezők számáról a városi lakosságnál három hónapra, a falusi lakosságnál pedig decemberre vonatkozóan az 1. sz. tábla ad felvilágosítást.

1. sz. tábla

Az adatgyűjtésbe bevont városi és falusi családok adatai

Megnevezés	Város			Falu
	október	november	december	december
Családok száma	586	737	827	201
Családtagok száma	2.212	2.800	3.090	937
Egy éven aluliak száma ...	26	37	32	22
14 éven aluliak száma	740	907	1.004	260
Üzemben étkezők száma ..	309	472	541	—

A megfigyelt családokhoz tartozó családtagok száma 3.5—4 fő között mozog. Ez a családlétszám magasabb az országos átlagnál. A családok számára vonatkozó népszámlálási adatok még nem állnak rendelkezésre, de az országos családlétszám — szakemberi becslések alapján — alig haladja meg a 3 főt. A háztartásstatisztikai magasabb családlétszám oka az, hogy az adatszolgáltatók között egyedülállók nem szerepelnek.

A 2. sz. tábla az egy főre eső kiadásokat tartalmazza kiadási csoportonként a városi lakosságnál 3 hónapra, a falusi lakosságnál pedig decemberre vonatkozóan. Mivel a megfigyelt családok népesebbek az országos átlagnál és kiadásaik egy részét elfelejtik feljegyezni, a közölt egy főre számított kiadások az átlagosnál valamivel alacsonyabbak.

2. sz. tábla

Az egy főre eső kiadások költségesoportonként városban és falun

Megnevezés	Egy főre ¹⁾ eső kiadás forintban			
	város			falu
	október	november	december	december
Élelmezés	117.28	108.12	128.90	110.71
Lakbér	11.61	10.69	11.90	0.42
Fűtés	18.40	16.62	16.27	11.47
Világítás	—	6.12	3.13	1.23
Kö. lekedés	5.37	8.51	5.82	1.—
Ruházat	38.19	41.49	53.70	48.21
Lakberendezés	5.95	5.88	7.03	3.91
Egészségügy	11.01	9.56	10.02	4.60
Művelődés	10.19	8.33	10.11	1.43
Dohányzás, üdülés, sport ..	9.37	13.20	22.72	5.79
Társadalmi kiadások	7.78	6.82	7.69	3.73
Tervkölcson	—	12.56	12.94	—98
Üzemi kiadások	—	—	—	14.48
Egyéb kiadások	13.97	8.42	7.92	—70
<i>Kiadások összesen</i>	<i>249.12</i>	<i>252.81</i>	<i>298.15</i>	<i>208.66</i>
Ebből részletváslás	adat nem volt	16.54	10.31	1.07

Minden egy éven felüli személyt egy főnek vettünk; az egy éven aluli személyeket nem vettük figyelembe.

Az élelmezési kiadások december hónapban magasabbak voltak, mint októberben és novemberben. Mivel pedig decemberben a legfőbb élelmezési cikkekben (hús, felvágottak, szalonna, burgonya) olcsóbbodás állott be, ez az emelkedés az elfogyasztott élelmiszerek mennyiségének emelkedését nem is fejezi ki teljes mértékben. A december havi megnövekedett fogyasztás a karácsonyi és az újévi ünnepekkel kétségtelenül összefüggésben van.

Dolgozó parasztságunk egy főre eső élelmiszer kiadása forintban kifejezve alacsonyabb a városinál. Volumenét tekintve azonban ez a szám is magasabb, mert a falusi lakosság fogyasztásának jelentős része önfogyasztás. Az önfogyasztást a Hivatal a községi piaci árakon értékelte, és ez az ár számos cikkben alacsonyabb volt a városi áraknál.

A ruházati kiadások — a decemberi karácsonyi vásárlásokat nem véve tekintetbe — általában 40 Ft körül mozognak. Igen jellemző a falusi lakosság és a városi lakosság közötti életszínvonalbeli kiegyenlítődésre az, hogy december hónapban a falu, egy főre számítva, ruházatkódásra majdnem ugyanannyit költött, mint a város.

A város és falu közötti, az egyes kiadócsoportban mutatkozó különbségek szembetűnők részben helyi adottságok (lakbér, világítás, közlekedés) miatt, részben pedig a falu és a város között még fennálló életmódbeli különbségek miatt (egészségügyi, művelődési, dohányzási és üdülési kiadások).

A 3. és 4. sz. táblák a legfontosabb élelmiszerek fogyasztási fejadagjait mutatják be a nagybudapesti és falusi családokra vonatkozóan.

3. sz. tábla

A fontosabb élelmiszerek havi fejadagja a nagybudapesti dolgozó családoknál

Egy főre ¹⁾ eső havi összkidadás ²⁾	Családok száma	Családtagok száma	Liszt	Kenyér és péksütemény	Cukor	Hús és felvágott	Zsír	Tojás	Tej	Vaj	Gyümölcs	Burgonya	Ital
			k i l o g r a m m							db.	liter	dkg	kg
—100 Ft	5	35	2.00	6.89	0.79	0.48	0.34	0.80	1.67	—	2.57	4.8	0.4
101—200 „	62	307	2.04	7.59	1.02	1.53	0.54	2.30	5.62	4.75	5.19	4.2	0.4
201—300 „	157	649	2.22	8.38	1.40	2.40	0.81	4.12	6.87	11.11	8.20	5.1	0.7
301—400 „	115	384	2.04	8.51	1.65	3.50	1.11	6.01	7.42	15.08	14.68	5.9	1.2
400 Ft-on felül ..	170	485	2.19	8.36	1.82	4.85	1.25	7.94	7.98	23.73	14.30	14.3 ³⁾	1.3
Egy főre eső fejadag Nagy-Budapesten ..	509	1.854	2.14	8.24	1.49	3.10	0.94	5.16	6.98	14.02	10.55	7.6	0.9

¹⁾ Minden 1 éven felüli személy egy főnek számít.

²⁾ Kidadási kategória = a havi összes kiadás elosztva a családtagok számával, korra való tekintet nélkül.

³⁾ A decemberi burgonyaárleszállításkor néhány család nagyobb mennyiséget vásárolt.

4. sz. tábla

A legfontosabb élelmiszerek havi fejadagja a dolgozó parasztságnál — 1949 december

Egy főre eső összkidadás	Családok száma	Családtagok száma	Liszt	Kenyér	Cukor	Hús és felvágott	Zsír	Tojás	Tej	Vaj	Gyümölcs	Burgonya	Ital
			kilogramm							db.	liter	dkg	kg
—100 Ft	26	142	8.0	2.3	0.6	1.3	0.6	2.6	3.6	3.7	4.00	7.8	—
101—200 „	91	444	9.6	1.6	1.0	2.5	0.9	3.9	3.6	6.9	6.98	10.1	0.1
201—300 „	48	220	13.3	0.9	1.3	3.4	1.0	5.2	7.9	15.6	8.75	11.2	0.4
301—400 Ft	21	83	10.5	0.9	1.0	4.1	1.4	6.3	7.6	8.5	11.74	10.7	0.6
400 Ft-on felül ..	15	48	14.3	2.1	1.4	6.5	1.7	9.7	7.0	26.7	15.55	10.8	1.3
Összesen	201	937	10.6	1.3	1.0	3.0	1.0	4.5	5.1	9.7	7.84	9.9	0.2
Saját termelésből felhasználva	—	—	90%	18%	23%	86%	84%	85%	73%	73%	49%	93%	23%

A két tábla összehasonlításából megállapítható, hogy az élelmezés terén a falusi dolgozó parasztok nem maradnak el a nagybudapesti munkás- és tisztviselő-családok mögött. Különös jelentőségük van ezeknek a számoknak, ha meggondoljuk, hogy dolgozó parasztságunk jelentős része a Horthy-időkben mint „3 millió koldus” lézengett az országban; kenyéren, hagymán és levesen kívül más ételt nemigen látott. Figyelemreméltó a fogyasztás mértéke az életszínvonalat jelző cukor-, hús-, zsír- és gyümölcsfogyasztásban. A köztudatban az él, hogy a falusi lakosság tojást, tejet és vajat csak „nagy betegség” esetén fogyaszt. Dolgozó parasztságunk igen jó egészségnek örvend és mégis (?) fogyasztása ezekben a termékekben alig marad el a nagybudapesti fogyasztás mögött: gyümölcsben december hónapban egy főre számítva közel 8.— Ft értékű gyümölcsöt fogyasztott, szemben a városi 10.50 Ft-os fejadaggal. Ez a szám különösen azért figyelemreméltó, mert gyümölcsöt csak fele-részben fogyasztott saját termeléséből és 51 %-ban a helyi piacon szerezte be.

A 201 falusi család adatait a Központi Statisztikai Hivatal elsősorban a *falusi osztályrétegződés figyelembevételével* csoportosította. Ebben a csoportosításban az egy főre eső összes kiadásokat és százalékos megoszlásukat az 5. sz. tábla szemlélteti.

5. sz. tábla

A havi kiadások százalékos megoszlása falun osztályrétegződés szerint, külön kiemelve a TSzCs-ban¹⁾ és állami birtokon dolgozókat — 1949

Megnevezés	Családok száma	Családtagok	Egy főre eső összkiadás Ft-ban	Élelmezés	Lakbér	Fűtés	Világítás	Közlekedés	Ruházat	Lakberendezés	Egészségügy	Művelődés	Dohányzás, üdülés	Társadalmi ki- adások	Tervkölcson	Üzemi kiadások	Egyéb kiadások	Összes kiadások	Ebből részlet	Saját termelés
Földnél- küli . . .	34	138	185.41	54.2	0.5	6.3	0.6	0.8	20.0	6.2	1.8	0.4	4.4	0.3	0.9	3.6	—	100.0	1.8	33.1
Kispa- raszt . . .	110	511	203.17	54.8	—	5.3	0.7	0.5	24.8	1.7	2.1	0.8	2.6	1.6	0.3	4.2	0.6	100.0	0.5	44.4
Közép- paraszt .	42	231	245.73	49.3	0.1	5.8	0.4	0.4	21.0	0.6	2.5	0.6	2.3	2.8	0.2	14.0	—	100.0	—	48.6
Egyéb fog- lalkozású	15	57	103.80	53.0	1.8	3.7	0.6	0.3	25.7	0.1	2.8	0.8	3.1	1.5	3.0	3.4	0.2	100.0	—	25.4
Összesen	201	937	208.66	53.0	0.2	5.6	0.6	0.5	23.1	1.9	2.2	0.7	2.8	1.8	0.5	6.7	0.5	100.0	0.5	43.2
K i b o l																				
TSzCs-ban dolgozók..	37	181	206.70	54.8	0.1	6.3	0.5	0.8	23.5	2.2	1.6	0.7	4.1	0.2	0.2	4.9	0.1	100.0	1.9	44.0
Áll. birt. dolgozók..	9	39	202.59	49.2	0.2	6.4	0.4	—	21.5	8.2	4.4	0.6	2.9	2.5	1.1	1.0	1.6	100.0	—	32.9

¹⁾ TSzCs = Termelőszövetkezeti Csoportok.

Az egy főre eső kiadások alakulása rétegenként megfelelő emelkedést mutat. Az állami birtokon dolgozó, valamint a termelőszövetkezeti csoportokban dolgozó családok, akik nagyrészt a földnélküliekből kerültek ki, életszínvonalukat tekintve egy magasabb kategóriával: a kis parasztsággal vannak egy szinten. Bár a falusi szocialista szektor a múlt év végén még csak kibontakozóban volt, az életszínvonalban mutatkozó szüntkülönbség máris visszatükröződik a számokban.

Az egyes rétegek közötti különbségre jellemző az összes kiadásokból az *önfogyasztás*, azaz a saját termelésű cikkek felhasználásának aránya. Amíg ugyanis a középparasztság önfogyasztása az összes kiadásoknak közel felét teszi ki, addig a földnélküli parasztság kiadásainak csak $\frac{1}{3}$ -a kerül ki a háztáji gazdaságból, valamint a természetbeni bérekből (aratórész, stb.).

A középparaszti rétegek kiadásainak jelentős részét teszik ki az *üzemi kiadások*. A paraszti gazdaságoknál a háztartási kiadások nem választhatók el az üzemiektől. A középparaszti rétegek jövedelmük tekintélyesebb részét fordítják gazdaságuk gyarapítására, elsősorban az állattartásra.

A *fogyasztás tervezésénél* állandóan figyelembe kell venni a várható életszínvonal-emelkedést.

A családra közvetlenül kiható életszínvonal-emelkedés három irányból következhet be, ezek:

- 1) a bérek emelkedése,
- 2) az árak csökkentése,
- 3) az egy családra jutó keresők számának növekedése.

Az ötéves tervünk végrehajtásához szükséges új munkaerők jó része a nők munkába való bekapcsolódásából fog adódni. A családi és ezenbelül az egy főre eső keresetek tehát az ötéves terv során mind a három tényező együttes hatása következtében állandóan emelkedni fognak. A bérek és az árak hányadosából álló reálkeresetek emelkedése az u. n. reálbér-indexek segítségével háztartásstatisztikai adatok nélkül is kimutatható. A kereső családtagok számának növekedése azonban csak a családi összjövedelemben jut kifejezésre. A családi jövedelmek emelkedésének lemérése a háztartásstatisztikának egyik legfontosabb feladata. A három tényező alakulását

ugyanis akkor, amikor az elfogyasztott javak mennyiségét és fajta szerinti megosztását megtervezzük, figyelembe kell vennünk. Nem közömbös az, hogy az egyre növekvő nemzeti jövedelemből a beruházások és a tartalékok megállapítása után a fogyasztásra megmaradó összegből milyen fogyasztási javakat és melyikből mennyit kell termelni.

Hogy a háztartásstatisztika a fogyasztás-tervezés alapjául szolgálhasson, szükséges mind a városi, mind pedig a falusi dolgozó családokra vonatkozóan a havi kiadások százalékos megoszlásának megfigyelése.

6. sz. tábla

A városi családok havi kiadásainak százalékos megoszlása költségsopontonként —
1949 december

Egy főre eső havi összkiadás	Családok száma	Családtagok száma	Élelmezés	Lakbér	Fűtés	Világítás	Közlekedés	Ruházat	Lakberende- zés	Egészségügyi kiadások	Művelődés	Dohányzás, üdülés, stb.	Társadalmi kiadások	Tervkölcson	Egyéb	Összesen	Részlet
100 Ft-ig	18	112	63.1	3.3	3.5	1.6	1.7	10.0	1.1	2.9	1.8	4.7	1.6	1.2	3.5	100.0	3.9
100—200 „.....	168	782	52.3	4.0	5.9	1.4	1.6	13.4	1.4	3.4	2.7	6.0	2.0	3.1	2.8	100.0	4.6
200—300 „.....	256	1.035	48.6	3.9	5.3	1.2	2.0	17.2	1.6	3.2	3.4	6.8	2.2	3.9	2.7	100.0	5.5
300—400 „.....	162	533	43.5	3.9	5.9	0.9	1.7	17.9	2.3	3.0	3.5	8.4	2.5	4.7	1.9	100.0	1.3
400 Ft-on felül .	223	628	36.7	4.2	5.3	0.9	2.1	20.5	3.3	3.8	3.6	8.5	3.1	5.0	3.0	100.0	7.9
Összesen	827	3.090	43.2	4.0	5.5	1.1	1.9	18.0	2.4	3.4	3.4	7.6	2.6	4.3	2.6	100.0	6.5

7. sz. tábla

A falusi családok havi kiadásainak százalékos megoszlása költségsopontonként —
1949 december

Egy főre eső havi összkiadás	Családok száma	Családtagok száma	Élelmezés	Lakbér	Fűtés	Világítás	Közlekedés	Ruházat	Lakberende- zés	Egészségügyi kiadások	Művelődés	Dohányzás, üdülés, sport	Társadalmi kiadások	Tervkölcson	Egyéb ki- adások	Üzemi kiadások	Összes ki- adások	Részlet
1. kat. 100 Ft-ig	26	142	67.7	0.3	5.9	2.7	0.4	11.6	1.6	2.5	1.3	1.7	0.5	0.5	1.1	2.2	100.0	—
2. „ 100—200 „	91	444	62.5	0.4	7.5	0.6	0.5	16.8	2.1	2.2	0.7	2.3	0.9	0.5	0.5	2.5	100.0	0.8
3. „ 200—300 „	48	220	51.0	0.0	5.9	0.5	0.4	25.7	2.2	2.5	0.6	3.3	2.8	0.4	0.2	4.5	100.0	0.3
4. „ 300—400 „	21	83	45.8	0.2	2.9	0.3	0.4	31.9	1.9	1.9	1.0	3.8	1.0	0.8	1.5	6.6	100.0	—
5. „ 400 Ft-on felül	15	48	35.6	0.0	2.2	0.3	0.7	29.2	0.9	1.8	0.2	2.2	3.1	0.2	—	23.6	100.0	1.1
Összesen	201	937	53.0	0.2	5.5	0.6	0.5	23.1	1.9	2.2	0.7	2.8	1.8	0.5	0.5	6.7	100.0	0.5

A 6. és 7. sz. táblák arra kívánják rámutatni, hogy ha a családok egy része egyik jövedelmi kategóriából a másikba tolódik át és hogy az egyes kiadási fajtákban milyen fogyasztás-emelkedéssel lehet számolni.

A 3. és 4. sz. táblákból kitűnt, hogy vannak olyan cikkek, amelyeknek a fogyasztása az életszínvonal emelkedésével fordított arányban áll, vagy legalábbis a fejadag állandó jellegű, bárhogy emelkedjék is az egy főre eső családi jövedelem. Ilyen a kenyér, a liszt és általában a burgonya. Másfelől vannak olyan cikkek, amelyeknél a fogyasztás az életszínvonal változásától függően sokkal rugalmasabb; ilyen elsősorban a gyümölcs, ahol a legszélső kiadási kategóriák között a fogyasztás az ötszörösére emelkedik. Hasonlóan rugalmas a vaj-, a tojás- és a húsfogyasztás. Ezekben a cikkekben a falusi lakosságnál a két szélső kategória közötti különbség négy-öttszörös, míg a városi lakosságnál közel tízszeres. Ez a rugalmasságbeli különbség abból adódik, hogy a legalacsonyabb kategóriákban a falusi élelmiszerfogyasztás a városi élelmiszerfogyasztásnál általában jóval magasabb.

Közepes rugalmasságú a cukorfogyasztás: a két szélső kategória között az eltérés nem éri el a kétszeres arányt sem.

Az élelmezésre fordított kiadások aránya az egy főre eső jövedelem emelkedésével fordítva függ össze. A rendelkezésre álló adatokból megállapítható, hogy ha az egy főre eső kiadások a négyszeresére emelkednek, akkor az élelmezési kiadások aránya az eredeti aránynak 55—60 %-ára csökken. Fordított a viszony a ruházatra fordított kiadásoknál: mind a városi, mind a falusi lakosságnál a két szélső kategória között a kétszeresére emelkedett a ruházati kiadások aránya.

A lakbérre, a fűtésre és a világításra fordított kiadások merevek, tehát az egy főre eső havi összes kiadásokkal általában nem növekszenek. Az egészségügyi kiadások szintén nem mutatnak jelentős ingadozást.

Az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan nőnek a *művelődési kiadások*. Ez a szám azért figyelemreméltó, mert városi lakosságunk művelődési célokra megközelítően annyit költ, mint lakbérre. Kapitalista országokban, ahol ilyen adat egyáltalában rendelkezésre áll, a művelődésre fordított összeg a lakbérnek alig 10 %-át teszi ki.

A háztartásstatisztikai adatgyűjtés első eredményeit összefoglalva megállapítható, hogy amit eddig számok híján csak sejtettünk, az tényekkel alátámasztható valóság: *dolgozó parasztságunk élelmezési és ruházati cikkekben nem marad a városi lakosság fogyasztási színvonala mögött*. A falu és a város közötti különbség a számokban azonban még sok vonatkozásban visszatükröződik. Ötéves tervünk többek között feladatul tűzte ki az életszínvonal 39%-os emelését és a szocializmus alapjainak falun való lerakását. Ezzel egyidejűleg csökkeni fog, sőt részben meg fog szűnni a falu és a város között fennálló különbség. E célkitűzések megvalósításának tévyszámait az ötéves terv során háztartásstatisztikai adatokkal is le fogjuk tudni mérni, ha munkás-, dolgozó paraszt- és tisztviselőcsaládaink asszonyai ugyanolyan, vagy még fokozódó lelkesedéssel vállalják továbbra is háztartási könyvecskéjük vezetését.

Dr. Zala Júlia

Megjelent: *Statisztikai Szemle*. 1950. évi 1—2. sz. 12—19. old.

РЕЗЮМЕ

Обследование отечественных домашних хозяйств и основывающиеся на их результатах исследования имеют за собой прошлое, насчитывающее много десятилетий. Настоящие материалы серии „По следам исчезнувших статистик” предоставляют возможность для ознакомления с первыми шагами этого вида сбора статистических данных.

SUMMARY

Family budget surveys and researches based on their results look back upon decades in Hungary. Present publications of the series „In Search of Lost Statistics” give insight into the early stages of data collection in this field.

AZ ÖNGYILKOSSÁGOK ALAKULÁSA

Hazánkban az öngyilkosságok száma évtizedek óta kiemelkedően magas; gyakorisága mind a férfiak, mind a nők körében országosan és Budapesten egyaránt messze felülmúlja a világviszonylatban „élenjáró” országokét (például Ausztria, Dánia, Finnország, Franciaország, Japán, Svájc) is.

1991-ben a fővárosban 653-an, az ország egészében 3993-an követtek el öngyilkosságot, 25, illetve 17 százalékkal kevesebben, mint az 1980 és 1984 közötti években átlagosan. Az öngyilkosságok gyakorisága az utóbbi két évben Budapesten volt a legkisebb (32,4, illetve 32,6 százezrelék), ami a városokra jellemzőnél 10—14 százalékkal, a községi átlagnál pedig 25—30 százalékkal alacsonyabb.

Említést érdemel, hogy az 1980—1984. években az öngyilkosságok gyakorisága tekintetében a település típusától függően nagyobb különbségek voltak. Abban az időszakban a fővárosi arányszám (43 százezrelék) még csaknem egyharmaddal felülmúlta a vidéki városokban kialakult szintet. A községi lakosok öngyilkossági hajlandósága (59 százezrelék) pedig csaknem kétszerese volt a vidéki városokra jellemzőnek.

Az öngyilkosságok száma és lakosságszámhoz mért aránya az 1950-es évek végétől mintegy negyedszázadon át csaknem folyamatosan emelkedett, csúcspontját az 1980-as évtized első felében (Budapesten 1981-ben, országosan 1983—1984-ben) érte el. Az 1980—1984. években átlagosan százezer lakos közül Budapesten 43-an, országosan 45-en vetettek véget önkezűleg életüknek, 1985 óta viszont a fővárosban és országosan is alapvetően csökkenő tendencia érvényesült. A javulás — az 1980—1984. évek átlagához képest — a fővárosra és a községekre volt jellemző, a vidéki városokban az öngyilkosságok gyakorisága — az 1988. évet kivéve — minden évben felülmúlta az 1980—1984. években kialakult átlagot. (Az emelkedéshez feltehetően az is hozzájárult, hogy az utóbbi években is számos község kapott városi címet, ahol az öngyilkosságok általában gyakoribbak a városokat jellemzőnél.) Az összességében kedvező irányú változás megítélésénél azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a nemzetközi rangsorban hazánk változatlanul az élen áll.

Az önkéntes halált választók száma és gyakorisága megyénként évente kisebb-nagyobb mértékben ingadozott, de az első 5—6 helyen évek óta Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék állnak, ahol 1991-ben százezer lakos közül az országosnál 1,3—1,6-szer, a budapestinél 1,5—1,8-szer többen lettek öngyilkosok. Az utóbbi néhány évben a lakosság számához mérten legkevesebben Győr-Moson-Sopron és Vas megyében követtek el öngyilkosságot, itt az öngyilkosság gyakorisága 1991-ben az országos átlagnak mindössze 55 százaléka, a budapestinek pedig kétharmada volt.

A hosszú időre visszatekintő magyarországi vizsgálatok egyértelműen bizonyítják, hogy a férfiak körében — s közülük is elsősorban vidéken — számottevően erősebb az önpusztító hajlam, mint a nők között. 1980 óta az öngyilkosságot elkövetők nemek szerinti megoszlása nem változott érdemlegesen, a férfiak országosan 70, a fővárosban 50 százalék körüli hányadot képviseltek. Az elmúlt évben a százezer férfira jutó öngyilkosságok száma országosan 2,8-szerese, ezen belül a fővárosban 1,3-szerese, a városokban mintegy 3-szorosa, a községekben pedig több mint 4-szerese volt a nőkre jellemző átlagnak.

Az öngyilkosok nemek szerinti összetétele és az öngyilkosságok gyakorisága tekintetében korcsoportonként számottevő különbségek tapasztalhatók. A kor előrehaladtával a férfiak aránya általában csökken, a nőké pedig emelkedik. Az öngyilkosságok gyakorisága azonban az idősebb korcsoportokban is magasabb a férfiak körében, mint a nőknél.

Az 1990. és 1991. évi korcsoportos adatok közül figyelmet érdemel, hogy az 55—59 éves férfiak öngyilkossági gyakorisága jelentősen alacsonyabb, mint a náluk 20, 15, 10, illetve 5 évvel fiatalabbak

korcsoportjába tartozóké, s ebben a korosztályban — lényegében egyedülálló jelenségként — mintegy 20 százalékkal alatta marad a nőkre jellemzőnek is.

A korcsoportok szerinti arányszámok egyértelműen jelzik az öregedéssel járó jelenségek — például betegség, hozzátartozók elvesztése, környezeti izoláltság stb. — öngyilkosságra készítő hatását. Az öngyilkosságok gyakorisága ugyanis a fiatal korosztályokban a legalacsonyabb, majd — kisebb-nagyobb ingadozásokkal, de többnyire növekedve — a legöregebbek korcsoportjában éri el csúcspontját. Ez egyben azt is jelenti, hogy a népesség fokozatos öregedése önmagában is kedvezőtlenül befolyásolja a nyers öngyilkossági mutató alakulását.

A férfiak magasabb öngyilkossági gyakoriságának okára világszerte nincs tudományosan bizonyított magyarázat. A kutatók arra a megállapításra jutottak, hogy az öngyilkosság gondolatához eljutott férfiak tettüket nagyobb elszántsággal valósítják meg, míg a nők jelentős hányada az öngyilkosság megkísérlésével elsősorban környezetére kíván hatást gyakorolni. E feltevést támasztják alá az öngyilkossági kísérletekről az 1970-es évek közepéig gyűjtött adatok is, melyek szerint az öngyilkossági kísérletet elkövetők között a nők aránya 70 százalék körül mozgott.

Az öngyilkosság végrehajtásához választott elkövetési módokról rendelkezésre álló adatok is az előbbieket bizonyítják, ugyanis a legbiztosabb halálos kimenetelt, az önakasztást főként a férfiak — ezen belül is elsősorban a vidéken élők — választják. A nők körében viszont lényegesen gyakrabban fordulnak elő olyanok, akik különböző mérgező anyagokkal — elsősorban gyógyszerekkel — próbálnak meg véget vetni életüknek, amiről ha időben tudomást szereznek, nagy az esély a túlélésre.

Az öngyilkosságok gyakorisága családi állapotól függően is nagymértékben különbözik, ami szintén arra enged következtetni, hogy az egyedüllét az öngyilkosság elkövetésének valószínűségét növelő tényező, főként, ha ez az állapot egy korábban meglévő családi kötelék valamilyen okból történt megszakadásának a következménye.

1990-ben a fővárosban az öngyilkossági gyakoriság a nőtlenek, illetve a hajadonok körében volt a legalacsonyabb, ami azzal függ össze, hogy az 1990. január 1-jei népszámlálás időpontjában a 15 éves és idősebb nőtlen férfiaknak közel 90 százaléka, de a hajadon nőknek is több mint 80 százaléka 40 évesnél fiatalabb volt, tehát a viszonylag alacsony öngyilkossági arányszámú korcsoportba tartozott. Budapesten a házasságot nem kötöttek az öngyilkossági arányszám növekvő sorrendjében — mind a férfiak, mind a nők esetében — a házások, majd az elváltak, illetve az özvegyek követik.

Az öngyilkosságot elkövető fővárosi lakosok többsége nyugdíjas, ami szorosan összefüggésbe hozható az idős korú népesség magas arányával. Mind az aktív kereső, mind a nyugdíjas budapesti öngyilkosok mintegy kétharmada tette elkövetése előtt fizikai foglalkozást folytatott, illetve fizikai jellegű munkaterületről került nyugdíjba.

Cs.-né V. J.

EGYEDÜL ÁLLÓK A FŐVÁROSBAN

A fővárosi népesség család-háztartás szerinti összetétele — Budapest sajátos társadalmi-gazdasági szerepköréből következően — mindig is kedvezőtlenebb volt az országos átlagnál, s az utóbbi évtizedben e tekintetben még tovább romlott a helyzet. Az 1990. évi népszámlálásból származó adatok szerint az 1980-as években érvényesülő negatív jelenségek a következőkben összegezhetők:

- a családháztartások száma és aránya csökkent, a nem családháztartásoké emelkedett;
- a családháztartások között — nyilvánvalóan a mind gyakoribb válások következtében — egyre több az egy szülő gyermekkel típusú család, ugyanakkor a házaspáros, illetve a több családból összetevődő háztartások száma és aránya csökkent;
- számottevően nőtt az egyszemélyes háztartások száma és aránya.¹

Az egyedül állók számának és arányának alakulása — minthogy helyzetük a társadalmi-gazdasági háttérrel tekintve az átlagosnál sok szempontból hátrányosabb — különös figyelmet érdemel. Számuk tíz

¹ Vidéken lényegében ugyanez a tendencia érvényesült, de az összkép még mindig sokkal kedvezőbb, mint a fővárosban: a családháztartások s ezen belül is a „teljes” családok hányada jóval meghaladja a fővárosra jellemzőt, az egyedül állók aránya pedig csak mintegy kétharmada a budapestinek. A vidéki városok és községek között viszont ilyen értelemben nincs érdemleges különbség.

korcsoportjába tartozóké, s ebben a korosztályban — lényegében egyedülálló jelenségként — mintegy 20 százalékkal alatta marad a nőkre jellemzőnek is.

A korcsoportok szerinti arányszámok egyértelműen jelzik az öregedéssel járó jelenségek — például betegség, hozzátartozók elvesztése, környezeti izoláltság stb. — öngyilkosságra készítő hatását. Az öngyilkosságok gyakorisága ugyanis a fiatal korosztályokban a legalacsonyabb, majd — kisebb-nagyobb ingadozásokkal, de többnyire növekedve — a legöregebbek korcsoportjában éri el csúcspontját. Ez egyben azt is jelenti, hogy a népesség fokozatos öregedése önmagában is kedvezőtlenül befolyásolja a nyers öngyilkossági mutató alakulását.

A férfiak magasabb öngyilkossági gyakoriságának okára világszerte nincs tudományosan bizonyított magyarázat. A kutatók arra a megállapításra jutottak, hogy az öngyilkosság gondolatához eljutott férfiak tettüket nagyobb elszántsággal valósítják meg, míg a nők jelentős hányada az öngyilkosság megkísérlésével elsősorban környezetére kíván hatást gyakorolni. E feltevést támasztják alá az öngyilkossági kísérletekről az 1970-es évek közepéig gyűjtött adatok is, melyek szerint az öngyilkossági kísérletet elkövetők között a nők aránya 70 százalék körül mozgott.

Az öngyilkosság végrehajtásához választott elkövetési módokról rendelkezésre álló adatok is az előbbieket bizonyítják, ugyanis a legbiztosabb halálos kimenetelt, az önakasztást főként a férfiak — ezen belül is elsősorban a vidéken élők — választják. A nők körében viszont lényegesen gyakrabban fordulnak elő olyanok, akik különböző mérgező anyagokkal — elsősorban gyógyszerekkel — próbálnak meg véget vetni életüknek, amiről ha időben tudomást szereznek, nagy az esély a túlélésre.

Az öngyilkosságok gyakorisága családi állapotól függően is nagymértékben különbözik, ami szintén arra enged következtetni, hogy az egyedüllét az öngyilkosság elkövetésének valószínűségét növelő tényező, főként, ha ez az állapot egy korábban meglévő családi kötelék valamilyen okból történt megszakadásának a következménye.

1990-ben a fővárosban az öngyilkossági gyakoriság a nőtlenek, illetve a hajadonok körében volt a legalacsonyabb, ami azzal függ össze, hogy az 1990. január 1-jei népszámlálás időpontjában a 15 éves és idősebb nőtlen férfiaknak közel 90 százaléka, de a hajadon nőknek is több mint 80 százaléka 40 évesnél fiatalabb volt, tehát a viszonylag alacsony öngyilkossági arányszámú korcsoportba tartozott. Budapesten a házasságot nem kötöttek az öngyilkossági arányszám növekvő sorrendjében — mind a férfiak, mind a nők esetében — a házasok, majd az elváltak, illetve az özvegyek követik.

Az öngyilkosságot elkövető fővárosi lakosok többsége nyugdíjas, ami szorosan összefüggésbe hozható az idős korú népesség magas arányával. Mind az aktív kereső, mind a nyugdíjas budapesti öngyilkosok mintegy kétharmada tette elkövetése előtt fizikai foglalkozást folytatott, illetve fizikai jellegű munkaterületről került nyugdíjba.

Cs.-né V. J.

EGYEDÜL ÁLLÓK A FŐVÁROSBAN

A fővárosi népesség család-háztartás szerinti összetétele — Budapest sajátos társadalmi-gazdasági szerepköréből következően — mindig is kedvezőtlenebb volt az országos átlagnál, s az utóbbi évtizedben e tekintetben még tovább romlott a helyzet. Az 1990. évi népszámlálásból származó adatok szerint az 1980-as években érvényesülő negatív jelenségek a következőkben összegezhetők:

- a családháztartások száma és aránya csökkent, a nem családháztartásoké emelkedett;
- a családháztartások között — nyilvánvalóan a mind gyakoribb válások következtében — egyre több az egy szülő gyermekkel típusú család, ugyanakkor a házaspáros, illetve a több családból összetevődő háztartások száma és aránya csökkent;
- számottevően nőtt az egyszemélyes háztartások száma és aránya.¹

Az egyedül állók számának és arányának alakulása — minthogy helyzetük a társadalmi-gazdasági háttérrel tekintve az átlagosnál sok szempontból hátrányosabb — különös figyelmet érdemel. Számuk tíz

¹ Vidéken lényegében ugyanez a tendencia érvényesült, de az összkép még mindig sokkal kedvezőbb, mint a fővárosban: a családháztartások s ezen belül is a „teljes” családok hányada jóval meghaladja a fővárosra jellemzőt, az egyedül állók aránya pedig csak mintegy kétharmada a budapestinek. A vidéki városok és községek között viszont ilyen értelemben nincs érdemleges különbség.

év alatt 28 százalékkal nőtt, miközben a többszemélyes háztartások összlétszáma 4 százalékkal kisebb lett. Ez egyben azt is jelenti, hogy míg 1980 elején a fővárosban minden tizedik lakos élt magányosan, addig 1990 elejére hányaduk 14 százalékra emelkedett. Ez az arány vidékkel összevetve is kiemelkedően magas. Vidéken ugyanis — jóllehet a tíz év alatti növekedés ott is jelentős volt — a lakónépességnek 1990-ben is csak 8 százalékát tették ki az egyedül állók.

Az egyedül állók kerületi eloszlása — a korösszetétel különbözőségéből adódóan — igen egyenlőtlen. Arányuk — a háztartások száma alapján számítva — a belső, előregedett népességű kerületekben, az I. és az V.—VIII. kerületben a legmagasabb: 40 százalék körüli. A külső kerületek egy részében — például az XVII., a XXI., a XXII. kerületben — viszont csak 25—26 százalék között mozog. A háztartásban élők számához viszonyítva az említett belső kerületekben körülbelül kétszer annyi az egyedül álló, mint a város legtöbb külső kerületében.

Az egyedül állók körében jóval több az idős ember, mint a háztartásban élők között általában. 1990 elején az egyedül állóknak több mint kétötöde, a többszemélyes háztartásban élőknek ugyanakkor csak alig egyötöde volt 60 éves vagy annál idősebb.

1980 óta — a legfiatalabb, viszonylag kis létszámú korcsoportba tartozóktól eltekintve — a 30—49 éves egyedül állók száma emelkedett a legszámottevőbben, a kor szerinti megoszlásban ezzel együtt sem következett be lényegbevágó arányeltolódás.

Igen jelentős eltérés tapasztalható a nemek szerinti összetételben is. Az egyedül állók körében relatíve több a nő; hányaduk 63 százalék, az „egyéb” háztartásban élőkre jellemző 53 százalékkal szemben. Az egyedül álló nőknek 55, a magányosan élő férfiaknak 25 százaléka 59 éven felüli, az ilyen korúak aránya az „egyéb” háztartásban élő nők esetében 20, a férfiaknál 17 százalék.

Az egyedül állók aránya az életkor előrehaladtával nemenként igen eltérően alakul. A 20 éven aluli egyedül álló — mindkét nem esetében — ritka kivételnek számít. A fiatal felnőtt korúak közül a 20—39 éves és az öreg korú (60 éves és idősebb) férfiaknak hasonló hányada, 16—16 százaléka él egyedül, de ennél nem sokkal (csupán 2—3 százalékponttal) alacsonyabb a „magányosok” aránya a 40—59 évesek körében sem. A nők esetében jóval nagyobb különbségek figyelhetők meg. Az egyedül állók aránya 30—49 éves korban — a házasodási koron túl — a legalacsonyabb, közülük szám szerint és relatíve is kevesebben élnek egyedül, mint a hasonló korú férfiak közül. (Ennek oka részben az lehet, hogy válás után többnyire az anyához kerül a gyermek.) 49 éven felül azonban — a gyermek önállóvá válásával — az anya egyedül marad, ugyanakkor az addig házasságban élő nők közül egyre többen válnak özvegyé, így idősebb korban az egyedül élő nők száma és aránya már messze meghaladja a „társ” nélkül élő férfiakét. A nők közül tehát relatíve többen maradnak magukra idős korukra, mint a férfiak közül, ami természetesen magasabb átlagéletkorukkal is összefüggésbe hozható.

Az egyedül állók száma és aránya korcsoportonként nemek szerint, 1990. január 1.

Korcsoport (év)	Egyedül álló			
	férfi	nő	férfi	nő
			a megfelelő korú és nemű összes háztartásban élő százalékában	
19 és fiatalabb	6 769	6 710	2,8	2,9
20—29	17 381	16 626	15,6	14,3
30—39	22 203	14 956	15,5	9,6
40—49	18 647	16 279	13,5	10,4
50—59	12 831	23 738	12,8	19,0
60 és idősebb	25 500	94 374	15,7	35,0
<i>Összesen</i>	<i>103 331</i>	<i>172 683</i>	<i>11,5</i>	<i>16,4</i>

Az egyedül állók családi állapot szerinti összetétele természetesen szintén lényegesen eltér az átlagos-tól: 1990 elején 33 százalékuk özvegy, 28 százalékuk elvált volt, az egyéb háztartásban élőkre jellemző 6,

illetve 7 százalékkal szemben. Ez másfelől azt jelenti, hogy az özvegyek 48, az elváltak 39 százaléka egyedül élt.²

Az egyedül állók között 1990-ben — korösszetételükből adódóan — lényegesen kisebb volt az aktív keresők aránya, mint az egyéb háztartásban élők körében. Ebben a vonatkozásban 1980 óta — eltekintve attól, hogy akkor még munkanélkülit nem regisztráltak — alig változott a helyzet. Az a tény azonban, hogy az egyedül állók számszerű gyarodásának kétharmada a „nem aktívak”, az átlagosnál nehezebb körülmények között élők csoportjában jelentkezett, azt jelzi, hogy ez a réteg egyre problematikusabbá válik. Az aktív keresővel nem rendelkező háztartások száma és aránya az egyéb háztartások körében is nőtt, de arányuk még mindig csak töredéke az egyedül állókra jellemzőnek (58,2 százalékkal szemben 22,1 százalék).

Az egyedül állók számának növekedése abból a szempontból is kedvezőtlen jelenség, hogy a létfenntartás minimális költségei relatíve esetükben a legmagasabbak, s nagyobb részük inaktív kereső, illetve eltartott vagy munkanélküli. Az egy főre számított létminimumérték a városokban 1992. júniusban:

egyedül álló aktív korú felnőtt esetében	12 372 forint,
2 aktív korú felnőttből álló háztartás esetében	10 786 forint,
egyszemélyes nyugdíjas háztartás esetében	9 035 forint,
2 személyes nyugdíjas háztartás esetében	7 819 forint.

A népszámlálási adatok szerint az öreg korúaknak már csak elenyésző hányada (2 százalék) aktív kereső, s jelentős részük — a férfiak 42 százaléka, a nők fele — betöltötte a 70-ik életévét, tehát olyan korban van, hogy nyugdíja mellett feltehetőleg már nem folytat keresőtevékenységet.

1992 júliusában a fővárosi nyugdíjasok és járadékosok havi ellátmányának átlagos összege 10 626 forint, ezen belül a férfiaké 12 559, a nőké 9 514 forint volt. Az életkor előrehaladtával az ellátmány átlagos nagysága egyre kisebb. A saját jogon nyugdíjasok körében közel 40 százalékos arányt képviselő 70 éves és idősebbek nyugdíja a férfiakat tekintve átlagosan 12,4 százalékkal, a nőknél pedig 5,9 százalékkal maradt el a náluk fiatalabbakétól.

Az egyedül állók, közülük is az önálló lakásban élők számának jelentős gyarodása a fővárosi lakásigények kielégítése szempontjából is kedvezőtlennek minősíthető. Az 1980—1989. évi lakásszaporulat (a lakott lakásokat tekintve 66 ezer) abszolút értelemben nagyobb volt, mint a háztartások számában mutatkozó növekedés (43 ezer). A mennyiségi lakáshiány azonban — az egyedül lakók számának több mint 54 ezret kitevő gyarodása miatt — alig enyhült.

A lakáskörülmények 1980 óta általában s ezen belül az egyedül állók körében is javultak. Közöttük azonban még mindig jóval többen vannak olyanok, akiknek nincs saját lakásuk; az egyedül állók 65 százaléka, a többszemélyes háztartások közül pedig 86 százalék él önállóan egy lakásban. A társbérletben, albérletben, ágybérletként vagy szívésségi lakóként élő egyedül állók hányada 1980 óta jelentősen csökkent ugyan, de még 1990 elején is meglehetősen magas: 14 százalék volt.

Az önálló lakásban élő egyedül állók aránya a korról párhuzamosan nő: a fiatalok 42, a középkorúak 62, az öregek 76 százaléka lakik egyedül egy lakásban.

Az egy személy által lakott lakások a szobák számát és a komfortosságot tekintve általában a „szerényebbek” közé tartoznak, de meglepően magas, s 1980 óta még nőtt is körükben azok száma és aránya, akik 3 és több szobás lakásban élnek. A kisebb lakásoknál az átlagosnál alacsonyabb komfortfokozatra utal, hogy a lakások viszonylag jelentős részében nincs konyha.

N.-né P. H.

² Vidéken ez utóbbi szerint hasonló arányok tapasztalhatók (47, illetve 31%), alapvető különbség mutatkozik azonban az egyedülélés kialakulásában közrejátszó tényezők szerepében. Az özvegyé válás, vagyis a „természetes” ok az ország más térségeiben jóval nagyobb súlyt képvisel, mint Budapesten, 1990-ben a vidéken élő egyedül állók fele volt özvegy és 19 százaléka elvált.

A MAGYAR STATISZTIKAI TÁRSASÁG 1992. ÉVI TEVÉKENYSÉGE

A Magyar Statisztikai Társaság (MST) 1992-ben számos önállóan, valamint más intézményekkel közösen szervezett rendezvénye egyrészt a statisztika iránt megnövekedett érdeklődést bizonyítja, másrészt ez az évfordulóban gazdag esztendő bőven adott alkalmat ünnepi és történelmi megemlékezésekre.

A Társaság az önálló magyar hivatalos statisztikai szolgálat 125 éves fennállása alkalmából a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) és a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Statisztikai és Demográfiai Bizottságaival együtt 1992. május 26-án ünnepi ülést tartott. (Az ünnepi ülésről és az 1992. május 27-én rendezett tudományos szemináriumról szóló beszámolót lásd: *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 8—9. sz. 760—769. old.)

A KSH területi statisztikai szervezetének 40 évvel ezelőtti megalapítása alkalmából a Területi Statisztikai Szakosztály 1992. december 2-án konferenciát rendezett, melynek folytatásaként ült össze az MST 1992. évi rendes közgyűlése.

Az évfordulók között tartjuk számon az MST megalakulásának 70. évfordulóját. Mint ismeretes, a Társaság működése csak a második világháborút követő néhány évig volt zavartalan, és 1949. évi kényszerű megszűnése után 1959-től csak a Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályaként működhetett újból. Az MST 1990-ben ezek jogutódjaként alakult újjá.

A Társaság 1992. december 2-án tartott közgyűlésén az elnöki beszámoló és a főtitkári tájékoztató, valamint a Számvizsgáló Bizottság jelentése ismertette a két közgyűlés közötti időszak tevékenységét, a jövőbeni terveket és a Társaság anyagi helyzetét.

1992-ben az MST minden tagja megkapta „A Magyar Statisztikai Társaság alapszabálya, szervezete és alapító tagjai” című összeállítást, mely tájékoztat a Társaság működésének jogi kereteiről, szervezetéről és szakosztályairól. A kiadvány tartal-

mazza a Társaság alapító és örökös tagjainak a névsorát is.

A közgyűlés megvitatta a Számvizsgáló Bizottság jelentését. Eszerint 1992. szeptember végén a Társaság számláján 368 533 forint volt, amely az év végéig tagdíjbevételeiből 12 116 forinttal növekedett. 1992. első háromnegyed évében a kiadások 36 320 forintot tettek ki. Az 1992. évi elszámolásban szerepel a Kereskedelmi és Hitelbank 1991 végén rendezvény céljára nyújtott 80 000 forintos támogatása, amelyből 1992-ben az MST 70 348 forintot használt fel. A fennmaradó összeg, valamint az Állami Biztosítótól később kapott 90 000 forintos egyszeri támogatás a tagdíjakkal együtt a Társaság vagyonát növelte. A Társaság gazdálkodása tehát pozitív egyenleggel zárult. A társasági tevékenység élénkítése azonban feltehetően nagyobb anyagi eszközöket igényel. A tagdíjakkal számottevő bevételre nem lehet számítani. (Az 1992. év végéig 83 100 forint volt a tagdíjakkal befolyt összeg.)

A KSH a Társaság működéséhez szükséges alapvető infrastruktúrát folyamatosan biztosítja. A szakmai-tudományos tevékenység erőteljesebb támogatására és díjazására azonban támogatókra lenne szükség.

A közgyűlés az Elnökség javaslatára az éves tagdíjat 1993-ra és 1994-re 400—400 forintban állapította meg.

A Társaság nyilvántartott rendes tagjainak száma 1992 végén 433 fő, az örökös tagoké 6 fő volt. 1992-ben három társasági tag — *Feles György, dr. Nyilas András* és *dr. Párniczky Gábor* — hunyt el, emléküket a Társaság kegyelettel megőrzi.

Az alapszabállyal összhangban a Társaság alapvetően az egyes szakosztályok keretei között működik. A szakosztályok tevékenységét évente 1—2 nagyobb össztársasági rendezvény egészíti ki. A továbbiakban az egyes szakosztályok 1992. évi tevékenységét és 1993. évi terveit tekintjük át.

A *Területi Statisztikai Szakosztálynak* mind az 5 munkacsoportja tartott munkaülést, összesen 9 témában. Az üléseken számos előadás foglalkozott a helyi önkormányzatok információigényével és a területi statisztika szerepével ezen igények kielégítésében; továbbá a politikai statisztika meghonosításának lehetőségével, valamint a pénzügyi információknak a statisztika rendszerébe történő integrálásával. E Szakosztály néhány munkacsoportjában figyelemre méltó szakmai együttműködés bontakozott ki külső szervezetekkel. (Az alföldi munkacsoport például a Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság Bács-Kiskun megyei szervezetével, a Budapesti és Pest megyei munkacsoport a bécsi Statisztikai Hivatallal működött együtt. A nyugat-dunántúli munkacsoport és az Adria-Alpok munkaközösség tevékenysége négy magyarországi nyugat-dunántúli megyére, ausztriai tartományokra, Bajorországra, Szlovéniára és Horvátországra terjed ki, és számos témakör megvitatásán túl közös kiadványok megjelentetése is folyamatban van.)

A Szakosztály 1993. évi tervei között a népszámlálási adatok nemzetközi összehasonlításban történő feldolgozása, a munkanélküliség alakulásának vizsgálata, a környezetstatisztikai adatbázis kialakításának lehetőségei, valamint az Alföld településszerkezetének változása szerepel.

A *Demográfiai Szakosztály* a népesedés és népesedéspolitikai kérdéseit vizsgálja. A Szakosztály tervei között szerepel az ENSZ által kezdeményezett két világeseményen való részvétel. Az egyik az 1994-ben megrendezendő Világnépesedési Konferencia, amelyet 1993-ban megelőz az Európai Népesedési Konferencia. Az ENSZ megjelölte a népesedési konferenciákon megvitatandó legfontosabb kérdéseket. A magyar állásfoglalás kialakításában a Szakosztály is részt vesz, ugyanis ezzel hozzájárulhat egy új alapokon nyugvó, jövőbeni népesedéspolitikai kialakításához, amely a gyorsan változó társadalmi-gazdasági helyzetet is figyelembe veszi. A másik esemény a „Család évé”-hez kapcsolódik. Így jelölte meg az ENSZ az 1994-es esztendőt, felkérve a hivatalos és nem hivatalos szerveket ennek méltó megünneplésére. A Szakosztály a magyar családok demográfiai, jogi, gazdasági, szociális helyzetével foglalkozó ülést tervez.

A *Társadalomstatisztikai Szakosztály* 1992-ben két vitaülést tartott. Az első a rétegződés és életmód 1993-ban sorra kerülő vizsgálatát, illetve annak kérdőívét vitatta meg. A második a Gazdaságstatisztikai Szakosztállyal közösen a létminimum- és a fogyasztóiárindex-számítással foglalkozott. (Utóbbi ismertetését lásd: *Statisztikai Szemle*. 1993. évi 3. sz. 276—277. old.) Mindkét vitaülést nagyszámú

érdeklődő és élénk vita jellemezte. A Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Szociológiai Tanszékével 1992-re tervezett együttes vitaülésre (a tanszék empirikus vizsgálatairól és azok módszertani kérdéseiről) 1993 első felében kerül sor.

Az 1993. évi tervek között szerepel a lakásellátottságnak és az önkormányzatok szociálpolitikai tevékenységének, illetve az ezzel kapcsolatos adatgyűjtések tapasztalatainak megvitatása.

A *Közigazgatási és Igazságügyi Statisztikai Szakosztály* 1992-ben három előadást rendezett. Az 1945-ös képviselőválasztásokról és azok statisztikai vonatkozásairól az azóta elhunyt *dr. Máday Lajos* kandidátus, c. egyetemi tanár tartott előadást. (Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1993. évi 3. sz. 267—275. old.) Az Ügyészek Országos Egyesületével közösen rendezett ülésen *ifj. dr. Gödöny József*, az Ügyészségi Számítástechnika-alkalmazási és Információs Központ rendszerszervezője az ügyészségi számítógépes ügyviteli rendszert ismertette. 1992 októberében pedig a Szakosztály a Statisztikatörténeti Szakosztállyal közösen emlékülést tartott *Laky Dezső* halálának 30. évfordulója alkalmából. Az előadók *dr. Horváth Róbert*, a demográfiai tudomány doktora, a József Attila Tudományegyetem ny. tanszékvezető egyetemi tanára és *Balás Judit*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat osztályvezetője voltak. (A *Statisztikai Szemle* 1992. évi 10. száma szintén megemlékezett a tudós-statisztikusról, egyetemi tanárról és gazdaságpolitikusról.)

A *Statisztikatörténeti Szakosztály* 1992. szeptember 24. és 26. között Balatonalmádiban emlékezett meg a hivatalos statisztikai szolgálat 125 éves fennállásának és a Szakosztály megalapításának 30 éves évfordulójáról. (Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1993. évi 2. sz. 162—171. old.) A Szakosztály erre az alkalomra elkészítette az elmúlt 30 év során ülésein elhangzott előadások bibliográfiáját. E gazdag anyag áttekintése azt mutatja, hogy az előadásoknak csak kisebb hányadát sikerült publikálni, ezért a jövőben nagyobb figyelmet kellene fordítani az előadások közreadására.

A Szakosztály 1993-ban is megrendezi élénk érdeklődéssel kísért vándorulását. Ezenkívül feladatának tekinti a munkájában részt vevők körének bővítését, részint a fiatalabb kollégák, részint a hasonló témákkal foglalkozó, a Hivatalon kívüli szakemberek bevonásával.

A *Nemzetközi Statisztikai Szakosztálynak* két rendezvénye volt; egyik a gazdaságpolitika nemzetközi statisztikai információigényével, másik a nemzetközi statisztika aktuális problémáival foglalkozott. A Szakosztály céljának tekinti az új nemzetközi módszerek megismertetését és magyarországi al-

kalmazását, főként a nemzetközi összehasonlítások szakszerűsége érdekében. Részt kíván venni a külkereskedelmi és a pénzügyi (vám-) statisztikák továbbfejlesztésében.

A *Gazdaságstatisztikai Szakosztály* célja azon szakmai kérdések megvitatása és megismertetése, amelyek az egész Társaság és külső szakterületek érdeklődését is felkeltik. Természetesen vannak olyan megvitatott (műhelymunkába illő) témái is, amelyek viszonylag szűkebb kört, speciális szakterületet érintenek. Ennek jegyében rendezték meg „A gazdaságstatisztikában alkalmazott megfigyelési módszerekről, különös tekintettel a reprezentatív felvételekre” című szakosztályi ülést. A műhely keretében pedig 1992-ben ismét megvitták a nemzeti vagyon számbavételével kapcsolatos módszertani kérdéseket. A Szakosztály közreműködött a „Fogyasztói árstatisztika és a létminimumszámítás” című vitaülés megrendezésében is.

Az MST 1992. december 2-i közgyűléséről idézünk *dr. Kupcsik Józsefnek*, az MST elnökének (a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem rektorhelyettesének) beszámolójából néhány gondolatot. A társadalmi-gazdasági átalakulással, lényegében annak hatására, jelentősen megváltozott a statisztikai szolgáltatás iránti igény, és megváltoztak az adatgyűjtések körülményei. A statisztika általános feladata lényegében nem változott: számszerűen kell kifejeznie a társadalom életében jelentős szerepet játszó, illetve a társadalmat érdeklő (a kettő lehet azonos, de eltérő is) jelenségeket és folyamatokat. Az egyes társadalmi jelenségek függetlenek a gazdasági berendezkedéstől, mégis felmerülhet új statisztikai megfigyelések igénye, s feleslegessé válhatnak korábban fontosnak tartott statisztikák. A statisztikai információk súlya, értékrendje gyakran változik. Mindezek természetesen hatnak a statisztikai megfigyelésekre, feldolgozásokra is.

E változások ösztönzik a tudományos kutatást, a korszerűbb statisztikai módszerek alkalmazását, amelyek jó háttérrel biztosítanak az élénk társasági élet, társasági tevékenység számára. A változásnak azonban vannak olyan következményei is, amelyek nem kedveznek tudományos fórumok szervezésének. Néhány ehhez kapcsolódó jelenség:

— a statisztikai szolgálatot is hátrányosan érinti a költségvetési restrikció: számos statisztikai megfigyelésben nem szakmai, hanem kifejezetten pénzügyi szempontok játszanak meghatározó szerepet; a szervezeti átalakításon túlmenően a személyi fluktuációt a szoros költségvetésből következő nem kielégítő személyi jövedelmek is befolyásolják;

— a tulajdonviszonyok változása és egyéb körülmények nagymértékben korlátozzák megbízható statisztikai alapadatok összeállítását, általában az igényes információrendszerhez szükséges adatbázis kialakítását;

— az eredeti tervekhez képest tovább késik a statisztikai törvény parlamenti jóváhagyása.

E kérdések ugyan nem tartoznak közvetlenül a MST hatáskörébe, de nem idegen az alapszabálytól, amely többek között a statisztika szakmai, társadalmi képviselőjét is a Társaság céljai között említi.

A közgyűlésen *dr. Marton Ádám*, a Társaság főtitkára (a KSH osztályvezetője) tájékoztatójában foglalkozott néhány szervezési kérdéssel is (technikai felszereltség, pénzügyi korlátok, a pénzügyi adminisztráció stb.). Tájékoztatójából kiemelendő az alapszabály tervezett módosítása: a Keleti Károly-émlékérem és -díj „újraalapítása”.

A Társaság 1943. évi közgyűlésén alapította a Keleti Károly-émlékéremet és határozta el pályadíjak kitűzését. Az emlékéremmel és a pályadíjakkal kapcsolatos elgondolásokat a korabeli szabályzat (lásd: *Magyar Statisztikai Szemle*. 1943. évi 7. sz. 382. old.) bemutatásával fejtette ki a Társaság főtitkára.

„A 'Keleti Károly emlékérem' szabályzata:

1. A Keleti Károly emlékéremet a magyar hivatalos statisztikai szolgálat megalapítójának, a hazai statisztika tudomány nagynevű úttörőjének emlékére 1943-ban alapította a Magyar Statisztikai Társaság.

2. A Keleti Károly emlékérem a statisztika területén Keleti Károly szellemében kifejtett kimagasló értékű, első-sorban szakirodalmi munkásság elismerését célozza. Az emlékérem a Magyar Statisztikai Társaság hazai tiszteletbeli és rendes tagjainak ítéltető oda.

3. A Keleti Károly emlékérem öt évenként, a megfelelő ötéves időszakban (az első odaítélésnél a Magyar Statisztikai Társaság megalapítása óta) kifejtett munkásság elismerésül kerül odaítélésre: ezenkívül rendkívüli alkalom lehet erre a statisztikával összefüggő valamely jelentős évforduló is. Az emlékéremmel minden alkalommal két tag tüntetendő ki, a kitüntetettek száma azonban ennél kevesebb, kivételesen több is lehet.

4. A Keleti Károly emlékéremet a közgyűlés által három évre (a tisztikar megbízásának időtartamára) kiküldött öttagú bizottság a rendes évi közgyűlés hozzájárulásával ítéli oda.

5. A Keleti Károly emlékérem bronzból készül; átmérője 90 mm. Első oldalán Keleti Károly mellképe és köralakban 'Keleti Károly emlékérem. 1943' felírás foglal helyet, a második oldalán pedig köralakban 'Magyar Statisztikai Társaság. 1922' felírás s ábra alatt a kitüntetett tudós neve és a kitüntetés éve.

A Magyar Statisztikai Társaság pályadíjainak szabályzata:

1. A Magyar Statisztikai Társaság az 1943. évvel kezdődőleg évenként három pályadíjat tűz ki.

2. Két pályadíj célja, hogy a főiskolai ifjúságot statisztikai irányú munkára serkentse, s egyben az ifjúságnak a statisztikai pályára nevelését előmozdítsa. E pályázatra évenként lehetőleg két egyforma összegű pályadíj irandó ki.

3. A harmadik pályadíjnak, mely Buday Lászlónak, a statisztika nagynevű művelőjének nevét fogja viselni, célja

elsősorban a gyakorlati statisztika módszerkérdéseinek vagy a magyarság valamely népességi, művelődési vagy gazdasági sorskérdésének statisztikai kidolgozása, azzal a közelebbi rendeltetéssel, hogy a fiatalabb nemzedéket az ily irányú munkára ösztönözze.

4. A pályadíjakat a választmány által három évre (a tisztikar megbízásának időtartamára) kiküldött öttagú bizottság írja ki, bírálja el és közgyűlési hozzájárulással ítéli oda.”

A Társaság jelenleg érvényes alapszabálya a feladatok megvalósítása érdekében célul tűzi ki Keleti Károly-díj alapítását. A hagyományokat követve, de azt értelemszerűen a megváltozott körülményekhez igazítva, célszerűnek látszik kialakítani a Keleti Károly-díj ügyrendjét és újjáalapítani a Keleti Károly-émlékérmét. A Keleti Károly-émlékérmét eddig csupán 1947-ben ítelték oda, ekkor 3 személy (2 halála után) részesült a kitüntetésben. Érdemes felidézni az 1947. évi közgyűlés indoklását.

Annakidején *Schneller Károly* számolt be annak az 5 tagú bizottságnak a tevékenységéről és állásfoglalásáról, amelyet a Társaság abból a célból küldött ki, hogy az emlékéremre érdemesekre a közgyűlésnek javaslatot tegyen. Ez a jelentés részletesen foglalkozik azzal, hogy az alapítás irányelvei miként értelmezendők, milyen elméleti és gyakorlati tevékenységek, milyen tudományos szervező munkásság alapján lehet a díj odaítélésére javaslatot tenni. A javaslat számos neves — mint az érem odaítélésére elvileg szóba jöhető — statisztikus munkásságát értékeli, és részletesen indokolja, hogy ezeket a személyeket miért nem javasolták a kitüntetésre. Kitüntetésre pedig az elhunytak közül *Thirring Gusztávot* és *Buday Lászlót*, az élők közül *Laky Dezsőt* javasolta. (Lásd: *Magyar Statisztikai Szemle*. 1947. évi 7—8. sz. 297—301. old.)

Mindezt célszerű az emlékérem újraalapításánál figyelembe venni. A Társaság elnökségének előzetes megbeszélései szerint ezen alapelvek fenntartásával bizonyos módosításuk szükséges. Így például az odaítélés szempontjainak a jelen körülményekhez és a tudomány mai állásához való igazítása, valamint az odaítélhető érmek számának minimális növelése, fenntartva azt az elvet — értékének és rangjának biztosítása érdekében —, hogy az odaítélésre 5 évenként kerüljön sor, és az odaítélhető érmek száma 3—5 legyen. Mindezek azonban előzetes elgondolások. A Társaság elnöksége feladatának tekintti, hogy kidolgozza az emlékérem újraalapításá-

nak szabályzatát a Társaság 1993. évi közgyűléséig, és arra jóváhagyás céljából beterjessze.

Az MST elnöksége javaslatot készít az 1993. évi közgyűlésig a Keleti Károly-díj szabályozásáról, odaítélésének elveiről és módozatairól. Alapvetően két lehetőség kínálkozik: *a)* pályázat kiírása bizonyos aktuális téma megoldására, elemzésére, *b)* aktuális témák vizsgálatának, kutatásának határozott időre szóló anyagi támogatása. Ehhez szintén biztosítani kell az anyagi fedezetet. E kérdésben is a KSH-nak és az 1993. évi közgyűlésnek kell döntenie.

A Társaság 1992. évi utolsó rendezvénye a választmány december 22-i ülése volt. Ezen a közgyűlési beszámoló alapján áttekintették az 1992. évi tevékenységet és az 1993. évi terveket, valamint a személyi kérdéseket is. A leglényegesebb elhatározás az volt, hogy a Társaság 1993-ban (várhatóan ősszel) rendezzen egy olyan tanácskozást, amelyen a statisztikák felhasználóival közösen megvitatnák a statisztika jelenlegi, a társadalom és a gazdaság „átmeneti” állapotából adódó problémáit. E tanácskozásnak a kölcsönös megértés elősegítését, a problémák feltárását, a szükséges és lehetséges tennivalók áttekintését kellene elősegítenie. A tanácskozás színhelye Pécs lehetne, és a választmány felkérte a javaslatot előterjesztő *dr. Novák Zoltánt*, a KSH Baranya megyei Igazgatósága igazgatóját, hogy a tanácskozás témáira, időpontjára stb. készítsen javaslatot, melynek alapján megkezdődhet a szervezés. A tanácskozás előkészítésére a Társaság elnöksége 4—5 tagú programbizottságot kér fel.

A választmány az elnökség javaslatára felkérte *dr. Lendvai Jánost*, a KSH elnökhelyettesét, hogy — a *dr. Párniczky Gábor* halálával megüresedett helyet betöltve — a jövőben vegyen részt a választmány munkájában.

A választmány tudomásul vette *dr. Szabó Éva*, a KSH tanácsosa bejelentését, aki felmentését kérte szervezőtitkári megbízásából, és a felmentést — eddigi eredményes tevékenységéért elismerését és köszönetét fejezve ki — megadta. Egyidejűleg felkérte *dr. Polónyi Katalint*, a KSH osztályvezetőjét a szervezőtitkári feladatok ellátására.

Dr. Marton Ádám

A NÉPSZÁMLÁLÁSI ÉS NÉP MOZGALMI ADATOK HASZNOSÍTÁSÁNAK ÚJ ESZKÖZE: A CD-ROM

Ki gondolta volna néhány évvel ezelőtt, hogy 1993-ban az 1990-es népszámlálási adatok teljes adattára egy ezüstös csillogású lemezen, CD-ROM-

on (Compact Disc-Read-Only Memory) is megjelenik a Központi Statisztikai Hivatal kiadásában? Ezen az egy lemezen Magyarország legnagyobb

elsősorban a gyakorlati statisztika módszerkérdéseinek vagy a magyarság valamely népességi, művelődési vagy gazdasági sorskérdésének statisztikai kidolgozása, azzal a közelebbi rendeltetéssel, hogy a fiatalabb nemzedéket az ily irányú munkára ösztönözze.

4. A pályadíjakat a választmány által három évre (a tisztikar megbízásának időtartamára) kiküldött öttagú bizottság írja ki, bírálja el és közgyűlési hozzájárulással ítéli oda.”

A Társaság jelenleg érvényes alapszabálya a feladatok megvalósítása érdekében célul tűzi ki Keleti Károly-díj alapítását. A hagyományokat követve, de azt értelemszerűen a megváltozott körülményekhez igazítva, célszerűnek látszik kialakítani a Keleti Károly-díj ügyrendjét és újjáalapítani a Keleti Károly-émlékérmét. A Keleti Károly-émlékérmét eddig csupán 1947-ben ítelték oda, ekkor 3 személy (2 halála után) részesült a kitüntetésben. Érdemes felidézni az 1947. évi közgyűlés indoklását.

Annakidején *Schneller Károly* számolt be annak az 5 tagú bizottságnak a tevékenységéről és állásfoglalásáról, amelyet a Társaság abból a célból küldött ki, hogy az emlékéremre érdemesekre a közgyűlésnek javaslatot tegyen. Ez a jelentés részletesen foglalkozik azzal, hogy az alapítás irányelvei miként értelmezendők, milyen elméleti és gyakorlati tevékenységek, milyen tudományos szervező munkásság alapján lehet a díj odaítélésére javaslatot tenni. A javaslat számos neves — mint az érem odaítélésére elvileg szóba jöhető — statisztikus munkásságát értékeli, és részletesen indokolja, hogy ezeket a személyeket miért nem javasolták a kitüntetésre. Kitüntetésre pedig az elhunytak közül *Thirring Gusztávot* és *Buday Lászlót*, az élők közül *Laky Dezsőt* javasolta. (Lásd: *Magyar Statisztikai Szemle*. 1947. évi 7—8. sz. 297—301. old.)

Mindezt célszerű az emlékérem újraalapításánál figyelembe venni. A Társaság elnökségének előzetes megbeszélései szerint ezen alapelvek fenntartásával bizonyos módosításuk szükséges. Így például az odaítélés szempontjainak a jelen körülményekhez és a tudomány mai állásához való igazítása, valamint az odaítélhető érmek számának minimális növelése, fenntartva azt az elvet — értékének és rangjának biztosítása érdekében —, hogy az odaítélésre 5 évenként kerüljön sor, és az odaítélhető érmek száma 3—5 legyen. Mindezek azonban előzetes elgondolások. A Társaság elnöksége feladatának tekintti, hogy kidolgozza az emlékérem újraalapításá-

nak szabályzatát a Társaság 1993. évi közgyűléséig, és arra jóváhagyás céljából beterjessze.

Az MST elnöksége javaslatot készít az 1993. évi közgyűlésig a Keleti Károly-díj szabályozásáról, odaítélésének elveiről és módozatairól. Alapvetően két lehetőség kínálkozik: *a)* pályázat kiírása bizonyos aktuális téma megoldására, elemzésére, *b)* aktuális témák vizsgálatának, kutatásának határozott időre szóló anyagi támogatása. Ehhez szintén biztosítani kell az anyagi fedezetet. E kérdésben is a KSH-nak és az 1993. évi közgyűlésnek kell döntenie.

A Társaság 1992. évi utolsó rendezvénye a választmány december 22-i ülése volt. Ezen a közgyűlési beszámoló alapján áttekintették az 1992. évi tevékenységet és az 1993. évi terveket, valamint a személyi kérdéseket is. A leglényegesebb elhatározás az volt, hogy a Társaság 1993-ban (várhatóan ősszel) rendezzen egy olyan tanácskozást, amelyen a statisztikák felhasználóival közösen megvitatnák a statisztika jelenlegi, a társadalom és a gazdaság „átmeneti” állapotából adódó problémáit. E tanácskozásnak a kölcsönös megértés elősegítését, a problémák feltárását, a szükséges és lehetséges tennivalók áttekintését kellene elősegítenie. A tanácskozás színhelye Pécs lehetne, és a választmány felkérte a javaslatot előterjesztő *dr. Novák Zoltánt*, a KSH Baranya megyei Igazgatósága igazgatóját, hogy a tanácskozás témáira, időpontjára stb. készítsen javaslatot, melynek alapján megkezdődhet a szervezés. A tanácskozás előkészítésére a Társaság elnöksége 4—5 tagú programbizottságot kér fel.

A választmány az elnökség javaslatára felkérte *dr. Lendvai Jánost*, a KSH elnökhelyettesét, hogy — a *dr. Párniczky Gábor* halálával megüresedett helyet betöltve — a jövőben vegyen részt a választmány munkájában.

A választmány tudomásul vette *dr. Szabó Éva*, a KSH tanácsosa bejelentését, aki felmentését kérte szervezőtitkári megbízásából, és a felmentést — eddigi eredményes tevékenységéért elismerését és köszönetét fejezve ki — megadta. Egyidejűleg felkérte *dr. Polónyi Katalint*, a KSH osztályvezetőjét a szervezőtitkári feladatok ellátására.

Dr. Marton Ádám

A NÉPSZÁMLÁLÁSI ÉS NÉPMOZGALMI ADATOK HASZNOSÍTÁSÁNAK ÚJ ESZKÖZE: A CD-ROM

Ki gondolta volna néhány évvel ezelőtt, hogy 1993-ban az 1990-es népszámlálási adatok teljes adattára egy ezüstös csillogású lemezen, CD-ROM-

on (Compact Disc-Read-Only Memory) is megjelenik a Központi Statisztikai Hivatal kiadásában? Ezen az egy lemezen Magyarország legnagyobb

adatfelvétele, a több mint 10 millió személy, majdnem 4 millió háztartás, ugyancsak majd 4 millió család, mintegy 3,8 millió lakás és 3,2 millió épület adata tárolható, és az elemző demográfus, statisztikus vagy érdeklődő egyén az asztalára helyezett személyi számítógép (PC) segítségével ezeket visszakeresheti úgy, hogy a visszakeresés szempontjait ő maga állíthatja össze. A visszakeresett adatokat grafikai eszközökkel nyomban meg is lehet jeleníteni vagy másképpen térképekkel is kombinálhatók és értelmezhetők. Eddig talán megvalósíthatatlannak tűnő gondolatok teljesültek, a lehetőségek határai tovább tágultak.

A CD-ROM hazai ismertségére vagy inkább ismeretlenségére jellemző, hogy a számítástechnikai szaklapokban, a tömegkommunikációban időnként téves adatok és magyarázatok jelentek meg még 1992-ben is. Ezért röviden ismertetjük a rendszert.

A CD-ROM Magyarországon

A CD-ROM névvel először 1987-ben lehetett találkozni, elsősorban számítástechnikai lapokban, illetve a külföldi sajtóban, főként a technikai újdonságok között. Valamiféle „új papirost” említettek, amelyet CD-ROM-nak hívtak. Az ismertetőik szerint ez a médium a könyvnyomtatáshoz hasonlóan forradalmasítani fogja az információk terjesztését, kifejlesztését és felhasználását. Tekintettel a Többoldalú Exportellenőrzési Koordináló Bizottság (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls — COCOM) előírásaira, csak kuriózumként lehetett erről az eszköztől szakmai és valós tapasztalatokat szerezni, hiszen a CD-ROM-olvasók beszerzéséhez be kellett járni azokat a rögzös utakat, amelyeket a tilalmi listán szereplő egyéb eszközökre előírtak. A Compact Disc-Read-Only Memory megnevezés magyarra „kompakt lemez csak olvasható tároló”-ra fordítható. Az 1980-as évek során szűk szakmai körökben ezt a nevet használták. A médium ezzel a névvel vált népszerűvé, mivel nem találtak rá egyszerűbb vagy kifejezőbb fantáziánévet. A CD-ROM valójában nem más, mint a nyolcvanas évek kezdetén a hanglemezkészítést forradalmasító CD-lemez hasznosítása szöveges és egyéb információk, adatok tárolására.

A CD-ROM talán legfontosabb előnye számos egyéb kiváló tulajdonsága mellett, hogy kicsiny mérete — mindössze 12 centiméter átmérőjű és 1 milliméter vastagságú — ellenére hihetetlen tárolási képességgel rendelkezik. Egyetlen lemezre több mint 200 000 gépelt lapnak megfelelő szöveg vihető fel és kereshető vissza. Ezért is kapta az „új papiros”

elnevezést, amely az alkalmazási lehetőségek bővülésével később változott. A CD-ROM használatához a CD-hanglemezlejátszóhoz hasonló olvasó egységet fejlesztettek ki, amelyet a világviszonylatban elterjedt és használt IBM-kompatibilis személyi számítógépekhez kellett kapcsolni. Ezzel a lemezen tárolt nagy mennyiségű információ a dolgozóasztalra kerülhetett. Az új technológia elterjedését az befolyásolta alapvetően, hogy a szokásos papíralapú publikálásokkal szemben nagyságrendekkel kisebbek a kiadási költségek.

Mit is jelentett ez akkor, az 1980-as évek vége felé? A személyi számítógépek második generációja kezdett egyre inkább elterjedni, és növekvő teljesítményük megalapozta a PC-k létjogosultságát perspektivikusan is. Akkoriban a CD-ROM-médiumot elsősorban enciklopédiák, szótárak elektronikus változatainak készítésére és terjesztésére használták. A legtöbb kezdeti törekvés a könyvtári alkalmazások felé fordult. Az Egyesült Államokban például a CD-ROM elterjesztését kiemelten támogatták. A könyvtárakban kedvezményekkel, támogatással és külön célprogrammal segítették elő a CD-ROM-kiadványok elterjesztését és bevezetését.

Mára kibővültek a korai szakaszban kidolgozott számítógépes platformok. Nem csupán az IBM és a vele kompatibilis számítógépekkel lehet a CD-ROM-lemezeket használni, hanem a Apple/Mackintosh környezetben, valamint a kisebb számítógépes rendszerekre épülő és egyre inkább tért hódító UNIX-rendszerekben is.

A statisztikai adatok tárolása

A KSH Népesedésszisztiikai főosztályára 1988-ban jutott el az első lemez, amelyen 1986-os ausztrál népszámlálási adatok voltak. A következő hónapokban további hírek és néhány lemez érkezett az Egyesült Államok Statisztikai Hivatalából, amelyeket szintén statisztikai, nevezetesen népszámlálási és mezőgazdasági statisztikai adatok tárolására és terjesztésére használtak. E példányok azt bizonyították számunkra, hogy az eszköz sikeresen használható a statisztikai adatközlésben és információterjesztésben is. Az 1980-as évek végére a nevezett országok statisztikai hivatalai szervezetenként is beépítették az adatszolgáltatások közé a CD-ROM-kiadási tevékenységet. Külön osztályt létesítettek a CD-ROM-on publikálendő adatok előkészítésére és megjelentetésére.

E lemezek tartalmának az volt a közös jellemzője, hogy a nyomtatott kötetek elektronikus változatát képviselték, és az előre gyártott, a szokásos adatfeldolgozási folyamat legvégén előállított táb-

lák adatait tartalmazták sajátos formában. Erre alapvetően két módszer létezett. Az egyik, hogy a meglévő táblákat az összetartozási szempontok meghatározása után az ipari szabvánnyá vált dBASE relációs adatbázis-kezelő formátumba konvertálták. Az adatok értelmezéséhez néhány száz oldalas katalógust is mellékeltek, amelyeken az adatok jelentése és azok további használatát magyarázó utasítások voltak olvashatók. Így az adatok használatához további szakemberek és számítógépprogramozók tudását is igénybe kellett venni. A későbbiekben ezt kiegészítette egy nagyon jól megalapozott lekérdező program is, amellyel az aggregált adatokat vissza lehetett keresni, és a számítógép képernyőjére ki lehetett írni. A másik megközelítés szerint a táblák leírását a lemezen található hatékony kereső programokba építették bele, és a továbbiakban nem volt szükség számítógépes szakemberekre. Míg az első megközelítést és tájékoztatási politikát a tömegkiszolgálás, az egyszerű publikálás, valamint az olcsóság jellemzi, és elsősorban az Egyesült Államok Statisztikai Hivatalának a gyakorlata, addig az említett másik irány az ausztrál Statisztikai Hivatal és egy profitorientált cég kereskedelmi szempontból értékelhető és megalapozott, fontos tájékoztatási stratégiai elveket kiemelő és követő szándékainak és együttműködésének eredményeként alakult ki.

A lehetőségek új határai

Hogyan készülhetett el a bevezetésben említett magyar CD-ROM-kiadvány, időben megelőzve Európa számos statisztikai szolgálatát és továbbfejlesztve a meglévő statisztikai CD-ROM-kiadványok koncepcióját? Kiemeljük azokat a mozzanatokot, amelyek ide vezettek.

Kézenfekvőnek tűnt a CD-ROM-ot a hazai népesedési, elsősorban népszámlálási adatok tárolásában és terjesztésében alkalmazni, hiszen gazdag információs adattár állt rendelkezésre. A fő feladat ezek átadása és hasznosítása volt, mivel az adatokat csupán mágnesszalagon lehetett tárolni a konvencionális nagyszámítógépes rendszerben. Az adatok kiugróan nagy mennyisége indokolta az új eszköz alkalmazását és használatát. A másik fontos ok az adatok további feldolgozásából és felhasználásából fakad. A kiadványokban szereplő táblák ugyanis további elemzéseknek, tanulmányoknak, valamint a társadalmi és gazdasági folyamatok tervezésének forrásai, de a publikált táblák eddig nem szolgáltatták az összes szükséges információt. Így az alapadatokat ismételtelen és az új igényeknek megfelelően fel kellett dolgozni, ami a statisztikai hivatalokban jel-

lemző táblázási feladatok megismétlését jelentette. Az adatkezelési és táblázási feladatok nagy terheket rónak a statisztikai hivatalokra, különösképpen azok végrehajtó szervezeteire. Olyan megoldást kellett találni, amely egyrészt lehetővé teszi a nagy mennyiségű információ tárolását, másrészt biztosítja az adatok változatos lekérdezését a felhasználó igényeinek megfelelő formákban.

E legfontosabb elvek figyelembevételével készült el a Központi Statisztikai Hivatalban az ENSZ Népesedési Alapja és az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával, mintegy hároméves fejlesztői munka eredményeképpen, az az előkészítő és lekérdező programrendszer, amely segítségével a nyers adatokból a megfelelő lépések után mélyebb számítógépes szakmai ismeretek nélkül, bárki statisztikai táblákat kaphat. A projektek keretén belül összesen három rendszert fejlesztettünk ki. Kettő CD-ROM-kiadvány előkészítő: az adatbázisok leírását dokumentáló szótárrendszer az SDBD (Statistical DataBase Description — Statisztikai Adatbázis Leíró); az adatbázisok CD-ROM-formátumra alakítását végző rendszer az SDBL (Statistical Data Base Loading and Indexing — Statisztikai Adatbázis Betöltő). A harmadik, a CD-ROM-on tárolt adatbázisok lekérdező eszköze az SDBQ (Statistical DataBase Query — Statisztikai Adatbázis Kérdező). Ezen ismertető kereteit meghaladja a programrendszer összes funkciójának számbavétele, itt csupán azokra a fontos tulajdonságokra hívjuk fel a figyelmet, amelyek a KSH kiadványát megkülönböztetik a korábbi népszámlálási, statisztikai CD-ROM-kiadványoktól.

A SDBQ egyik legfontosabb tulajdonsága, hogy használatához nem szükséges a kódolt adatok semmiféle ismerete. Az adatok leírását maga a rendszer jeleníti meg szövegesen. A táblák tartalmi összeállításához további segítséget kapunk, amikor önmagunkban összetett vagy más szóval hierarchikus statisztikai indexeket különböző szinteken akarunk vizsgálni, a táblák formáját magunk állíthatjuk össze speciális programozási nyelv megtanulása nélkül, a készítés során mindig megtekinthetjük, és igényeink szerint tovább alakíthatjuk azokat. Ha adatkérésünkben saját kategóriákat is elő kívánunk írni, akkor a tábla a származtatott kategóriáknak megfelelő megjelölő neveket fogja tartalmazni, az összevonásokat pedig automatikusan elvégzi. Az információk táblás formáin túl lehetőség van az adatok százalékos megoszlásai, numerikusan értelmezhető esetekben pedig a statisztikai átlag és szórásszámítására is.

A tábla adatainak az összeállításához két további természetes dimenzió megadását kéri a lekérdező

rendszer. Egyrészt meg kell adni azt a területet vagy területi szintet, amelyről adatokat kérünk, másrészt a tárolt információk segítségével különféle szűrő feltételeket szabhatunk.

A lekérdezés után — amely egy terület, egy tábla és esetlegesen egy feltételszemponthoz egymáshoz rendelését jelenti — a tábla tartalmának megtekintésére a szokásos eszközökön túl további lehetőségek állnak rendelkezésünkre. Amennyiben a tábla szerkezete megengedi, a számunkra érdekes szempontokat kiemelhetjük, a keresztátlában szereplő dimenziókat megváltoztathatjuk és a kívánt nézőpont szerint felcserélhetjük.

A táblákban megjelenő adatainkkal további műveletek végezhetők. Legegyszerűbb eset lehet például a tábla beépítése egy készülő elemzésbe. Az adatok újragépelése nélkül, szövegszerkesztő programmal azokat azonnal a dolgozat vagy az elemzés részévé tehetjük. Ha további kiegészítő számítások szükségesek, akkor több út is kínálkozik. Az SDBQ-rendszerbe beépített mini táblázatkezelő segítségével, a Lotus mintájára további számítások végezhetők sorokkal vagy oszlopokkal, valamint egyszerűbb grafikonokat is kaphatunk. Ha ragaszkodunk a professzionális igényeket is kielégítő Lotus 1—2—3 rendszer használatához, akkor a kívánt formátumba alakíthatók át az adatok. Amennyiben viszont programozási eszközökkel kívánjuk az adatokat feldolgozni, akkor a program a tábla dBASE-alakra formázását és konvertálását is elvégzi.

Tekintettel arra, hogy a közreadott eszköz új publikálási módot kíván kialakítani, valamint arra, hogy számos újdonságot és szokatlan elemet tartalmaz, segítő programot is készítettünk, amellyel a használat minden szakaszában tájékoztató információk nyerhetők. Az SDBQ-rendszer kétnyelvű. Ennek megfelelően nem csupán a programok kommunikációs nyelve magyar vagy angol, hanem a tájékoztató, segítő információk, valamint az adatok leírásai is két nyelven kaphatók meg.

*

MAGYAR SZAKIRODALOM

SZAMUELY LÁSZLÓ:

VÁLTOZÓ STRUKTÚRA,
VÁLTOZÓ IPARI TÁRSADALOM

KOPINT-DATORG Rt. Budapest. 1992. 299 old.

Másfél évtizedes kutatásait összegező új könyvében, amely akadémiai doktori disszertációján alapul, *Szamuely László* a fejlett ipari országokban

A teljes népszámlálási kiadvány megjelenését megelőzte az 1990-es népszámlálás 2 százalékos reprezentatív mintájának megjelentetése, valamint az 1985 és 1990 között regisztrált halálozási esetek szintén e rendszerbe foglalt, CD-ROM-formában történő publikálása. Ez utóbbi a halandósági vizsgálatok alapját képező népmozgalmi adatbázisok hatéves intervallumot átfogó része, egységes szerkezetben és formában.

A hazai felhasználók között tartjuk számon a területi statisztikai hivatalokat, a KSH könyvtárát, továbbá az országos hálózattal is rendelkező könyvtárakat, a város- és településfejlesztéssel megbízott önkormányzati szerveket, a független kutató intézeteket, a közszolgálati és profitorientált tevékenységeket végző vállalatokat. Arra számítunk, hogy a főiskolai és egyetemi képzésben is fel lehet majd használni ezt a rendszert a tanult fogalmak elmélyítésére, a népesedési helyzetet elemző folyamatok demonstrálására és további elemzésére.

A meglévő eszközök további tökéletesítésére és javítására törekszünk. Ezeknek megfelelően tervezzük az ismert és használatos statisztikai programcsomagokhoz való kapcsolatok kidolgozását és a rendszer Windows-alapú változatának kifejlesztését. Ennek a programnak várhatóan további és távolabbi hatásai is lesznek.

A fejlesztési projekt keretében 1992. szeptember 30. és október 3. között nemzetközi szemináriumot szerveztünk elsősorban a fejlődő, másodsorban fejlett országok statisztikusai részére, amelyen beszámoltunk az optikai tárolók, kiemelten a CD-ROM alkalmazásáról, a technikai—műszaki feltételekről, a KSH-ban kidolgozott komplex technológiáról és annak további hasznosításáról. A szeminárium végén tartott felmérés és kerekasztal-beszélgetés tapasztalatai szerint nagy érdeklődés mutatkozott ezen újfajta kiadói tevékenységet is felvállaló publikálási politika iránt. Vélhetően azonban számolni kell a kiadás gyakorlati nehézségeivel.

Nagy Zoltán

végbemenő gazdaság szerkezeti változásokat és azok társadalmi következményeit vizsgálja: a szolgáltatás-szféra túlsúlyba kerülését, az ún. ipari demokrácia (a vállalati döntéshozatalban és a közvetlen munkakörülmények alakításában való dolgozói részvétel) létrejöttét és újabb irányzatait, végül a második világháború utáni fejlődés eredményeként kialakult állam szerepét és jellemzőit.

rendszer. Egyrészt meg kell adni azt a területet vagy területi szintet, amelyről adatokat kérünk, másrészt a tárolt információk segítségével különféle szűrő feltételeket szabhatunk.

A lekérdezés után — amely egy terület, egy tábla és esetlegesen egy feltételszemponthoz rendelését jelenti — a tábla tartalmának megtekintésére a szokásos eszközökön túl további lehetőségek állnak rendelkezésünkre. Amennyiben a tábla szerkezete megengedi, a számunkra érdekes szempontokat kiemelhetjük, a keresztábrában szereplő dimenziókat megváltoztathatjuk és a kívánt nézőpont szerint felcserélhetjük.

A táblákban megjelenő adatainkkal további műveletek végezhetők. Legegyszerűbb eset lehet például a tábla beépítése egy készülő elemzésbe. Az adatok újragépelése nélkül, szövegszerkesztő programmal azokat azonnal a dolgozat vagy az elemzés részévé tehetjük. Ha további kiegészítő számítások szükségesek, akkor több út is kínálkozik. Az SDBQ-rendszerbe beépített mini táblázatkezelő segítségével, a Lotus mintájára további számítások végezhetők sorokkal vagy oszlopokkal, valamint egyszerűbb grafikonokat is kaphatunk. Ha ragaszkodunk a professzionális igényeket is kielégítő Lotus 1—2—3 rendszer használatához, akkor a kívánt formátumba alakíthatók át az adatok. Amennyiben viszont programozási eszközökkel kívánjuk az adatokat feldolgozni, akkor a program a tábla dBASE-alakra formázását és konvertálását is elvégzi.

Tekintettel arra, hogy a közreadott eszköz új publikálási módot kíván kialakítani, valamint arra, hogy számos újdonságot és szokatlan elemet tartalmaz, segítő programot is készítettünk, amellyel a használat minden szakaszában tájékoztató információk nyerhetők. Az SDBQ-rendszer kétnyelvű. Ennek megfelelően nem csupán a programok kommunikációs nyelve magyar vagy angol, hanem a tájékoztató, segítő információk, valamint az adatok leírásai is két nyelven kaphatók meg.

*

MAGYAR SZAKIRODALOM

SZAMUELY LÁSZLÓ:

VÁLTOZÓ STRUKTÚRA,
VÁLTOZÓ IPARI TÁRSADALOM

KOPINT-DATORG Rt. Budapest. 1992. 299 old.

Másfél évtizedes kutatásait összegező új könyvében, amely akadémiai doktori disszertációján alapul, *Szamuely László* a fejlett ipari országokban

A teljes népszámlálási kiadvány megjelenését megelőzte az 1990-es népszámlálás 2 százalékos reprezentatív mintájának megjelentetése, valamint az 1985 és 1990 között regisztrált halálozási esetek szintén e rendszerbe foglalt, CD-ROM-formában történő publikálása. Ez utóbbi a halandósági vizsgálatok alapját képező népmozgalmi adatbázisok hatéves intervallumot átfogó része, egységes szerkezetben és formában.

A hazai felhasználók között tartjuk számon a területi statisztikai hivatalokat, a KSH könyvtárát, továbbá az országos hálózattal is rendelkező könyvtárakat, a város- és településfejlesztéssel megbízott önkormányzati szerveket, a független kutató intézeteket, a közszolgálati és profitorientált tevékenységeket végző vállalatokat. Arra számítunk, hogy a főiskolai és egyetemi képzésben is fel lehet majd használni ezt a rendszert a tanult fogalmak elmélyítésére, a népesedési helyzetet elemző folyamatok demonstrálására és további elemzésére.

A meglévő eszközök további tökéletesítésére és javítására törekszünk. Ezeknek megfelelően tervezzük az ismert és használatos statisztikai programcsomagokhoz való kapcsolatok kidolgozását és a rendszer Windows-alapú változatának kifejlesztését. Ennek a programnak várhatóan további és távolabbi hatásai is lesznek.

A fejlesztési projekt keretében 1992. szeptember 30. és október 3. között nemzetközi szemináriumot szerveztünk elsősorban a fejlődő, másodsorban fejlett országok statisztikusai részére, amelyen beszámoltunk az optikai tárolók, kiemelten a CD-ROM alkalmazásáról, a technikai—műszaki feltételekről, a KSH-ban kidolgozott komplex technológiáról és annak további hasznosításáról. A szeminárium végén tartott felmérés és kerekasztal-beszélgetés tapasztalatai szerint nagy érdeklődés mutatkozott ezen újfajta kiadói tevékenységet is felvállaló publikálási politika iránt. Vélhetően azonban számolni kell a kiadás gyakorlati nehézségeivel.

Nagy Zoltán

végbemenő gazdaság szerkezeti változásokat és azok társadalmi következményeit vizsgálja: a szolgáltatás-szféra túlsúlyba kerülését, az ún. ipari demokrácia (a vállalati döntéshozatalban és a közvetlen munkakörülmények alakításában való dolgozói részvétel) létrejöttét és újabb irányzatait, végül a második világháború utáni fejlődés eredményeként kialakult állam szerepét és jellemzőit.

A könyv ugyan a nyugati ipari országok gazdaság- és társadalomfejlődéséről szól, nem Magyarországról, s a szerző óvakodik attól, hogy Magyarország számára közvetlen következtetéseket vonjon le, mégis maga is felhívja a figyelmet műve hazai időszerűségére. Mint írja, a magyar közgazdaságtudomány ötödfél évtizeden át tartó hallgatása a világ legfejlettebb részén bekövetkezett társadalmi változásokról napjainkban, a rendszerváltás kapcsán bosszulja meg magát. A rendszerváltás ugyan az egykori „szocialista” országokban mindenütt — olvassuk a Bevezetésben — a „világhoz”, „Európához” való felzárkózás jelszavával zajlik, „... miközben a létrejött új rezsimek — a történelmi kontinuitás és a nemzeti identitás helyreállításának jogos igénye miatt is — az előrehaladást a két világháború között létezett, ma már anakronisztikus társadalmi berendezkedések visszaállításával vélik elérni”. Így egyetérthetünk a szerzővel, aki az ipari társadalmak elemzésére törekedve kerül minden direkt „áthallást”, aktualizálást, párhuzamvonást a magyar és más „átmeneti” társadalmak problémái között, mégis megjegyzi: „A közgazdasági és más társadalomtudományi kutatók ... rendkívül aktuális feladatot, mondhatni missziót teljesítenek, ha feltárják, milyen is az a világ, amelybe szeretnénk belépni. Milyen új intézményeit, viszonyait, struktúráit, szellemiségét kell elsajátítanunk, hogy otthonosan érezzük magunkat benne, és ne legyünk örökre a támogatásra szoruló, távoli, szerencsétlen sorsú rokon szerepére kárhozthatva”.

Nos, Szamuely könyvéből nemcsak az következik, amit a politikai változások óta eltelt három évben egyre inkább kénytelenek vagyunk tudomásul venni, tudniillik, hogy a Nyugat még messze van, s a deklarált célok ellenére sem biztos, hogy minden tekintetben „közeledünk” felé, hanem elsősorban a leegyszerűsítő képletek és ítéletek hasznavehetetlenségével is szembesülünk. Mint a könyvet olvasva mindenütt kiderül — lett légyen szó szolgáltatásokról, ipari demokráciáról vagy jóléti államról —, a nyugati társadalmakban a gazdasági fejlődés és más változások hatására folyamatosan új struktúrák, új intézmények s ezek kapcsán új értékítéletek alakulnak ki. Bármennyire indokolt, sőt „szükségszerű” is a keletkezésük, hiszen a fejlődést és stabilitást veszélyeztető konfliktusok kezelését szolgálják (és így tartósan be is épülnek az ipari társadalmakba), maguk is súlyos konfliktusok forrásai, olyanoké, amelyek jól vagy rosszul kezelhetők ugyan, de nem oldhatók meg egyszer és mindenkorra megnyugtatón. Mint a könyvből kiderül, egyaránt vonatkozik ez az ipari demokrácia és a vállalati eredményesség viszonyára, avagy a jóléti állam

és a gazdasági növekedés, illetve a nemzetközi versenyképesség közötti konfliktusra.

Szamuely könyvének központi témája, fő következtetése és tanulsága, hogy a mai nyugati társadalom nem felel meg sem az ódivatú, sem az újhitű kapitalizmusképnek, nem illeszkedik a korábban megtanult vagy napjainkban terjedő sémákba. „... olyan ipari társadalomról van szó, amelyben éppen az anyagi javak ipari módon végzett előállítására vesztíti el központi helyét az emberek társadalmilag hasznos tevékenységében... A magántulajdonosok olyan piacgazdaságáról van szó, amelyben a tőketulajdon nagy hányadának ismeretlen a tulajdonosa, mert a gazdálkodás az ő részvétele nélkül folyik. Elmosódik a munkáltatóként szereplő menedzser a munkavállalótól elválasztó éles határ is: a beosztottját ugyan továbbra is utasítja, de egyben egyezkednie is kell vele. Nemcsak a munkaerőpiaci alku hagyományos értelmében, hanem mert ... a munkavégző kezdeményező kreativitására van ráutalva a gazdálkodási folyamatban. Rákényszerül a döntéshozási jogkör (és a vele járó kockázat, felelősség) bizonyos mértékű megosztására...” (289—290. old.)

A könyvben elemzett három nagy kérdéscsoport közül Magyarországon talán a szolgáltatások túlsúlyba kerülése a legismertebb. Szamuely részletesen leírja magát a jelenséget, amely során a Gazdasági Együttműködés Szervezete (Organization for European Economic Co-operation — OECD) országaiban túlnyomóvá vált a szolgáltatások részesedése az összes foglalkoztatottakból. A jelenség okát kutató szakirodalmi magyarázatok közül azt fogadja el, amely szerint a szolgáltatási szférában az egy főre jutó teljesítmény lassabban nő, mint az anyagi termelésben.

A hazai közgazdászok többnyire egyetértenek abban, hogy a szolgáltatásoknak a magyar gazdaságban is túlsúlyba kell jutniuk. Kérdés: hogyan, mikor és hol tartunk most? Szamuely könyve arra figyelmeztet, hogy a fejlett gazdaságokban a munkaerő túlnyomó részét foglalkoztató szolgáltató ágazat hosszas fejlődés eredményeként jött általában létre: nem egy krízishelyzetben összeomló ipar romjain, hanem az átfogó gazdasági — ezen belül ipari — modernizálás, műszaki fejlődés, termelékenység-növekedés talaján, annak igényei szerint. A szolgáltatószféra több évtizedes itthoni elhanyagolása után az persze nagyon is elképzelhető — a folyamat máris zajlik —, hogy az anyagi javakat termelő ágazatok mai összeomlása miatt utcára került emberek jelentős része különböző, elsősorban a hagyományos szolgáltatásokban (kereskedelem, egyéb fogyasztói szolgáltatások) teremti magának egzisztenciát. Az azonban már több mint kétséges, hogy az

ipar és a mezőgazdaság súlyos depressziójából való kilábalás nélkül kialakulhat-e Magyarországon erős, korszerű szolgáltatószelet. Ez egyrészt azért kétséges, mert a termelőknek nyújtott ún. üzleti szolgáltatások dinamikus fejlődéséhez — az OECD-országokban a szolgáltatások ezen fajtája bővül a legdinamikusabban — olyan korszerűsödő és viszonylag tőkeerős vállalatokra van szükség a gazdaság egészében, amelyek ezeket a szolgáltatásokat igénylik és meg is tudják fizetni. Másrészt a korszerű oktatás, a szociális védelem, az egészségügy a szolgáltatószférának alapvetően fontos része. A Szamuely elemzte adatok szerint az OECD-országokban a szolgáltatásokban foglalkoztatottnak csaknem fele az ún. szociális (közigazgatási, oktatási, egészségügyi) és személyi szolgáltatásokban dolgozik; ezen belül egy a hét vezető OECD-országra kiterjedő felmérés szerint minden negyedik személy tevékenykedik a szociális szolgáltatások szférájában. Nem nehéz megérteni, hogy Magyarországon, ahol ezek az eddig is elmaradott szférák a további súlyos leépülés veszélyének vannak kitéve, nem lehet a belátható jövőben áttörésre számítani a szolgáltatások terén.

Ami a könyvben elemzett másik nagy témát, az ipari demokráciát illeti, a szerző érdeme, hogy azt a szokásos szűkebb munkaügyi vagy üzemgazdasági tárgyalásmódtól eltérően a társadalmi-gazdasági fejlődés fontos tényezőjeként vizsgálja. Jóllehet a súlyt a társadalomátalakító folyamatok történeti-elemző taglalására helyezi, a vizsgálat számos vonatkozása gyakorlati jelentőségű is az átalakuló magyar társadalomban. Ilyen például az üzemi tanácsok szerepének és működésének a leírása és értékelése avagy a munkavállalói részvénytulajdon elemzése, egyebek között az ipari demokrácia összefüggésében. (Szamuely úgy találja, hogy a dolgozói tulajdon nem része az ipari demokráciának.)

A könyv harmadik és talán legizgalmasabb része a jóléti állam problémáit elemzi. Szamuely körülhatárolja a jóléti állam fogalmát, megvizsgálja eredetét, funkcióit, a liberális ideológiának a jóléti államhoz való viszonyát, a szociális piacgazdaság és a jóléti állam összefüggését. Megmagyarázza azt a furcsa jelenséget, hogy míg a jóléti államról az átalakuló közép-kelet-európai országokkal kapcsolatban legfeljebb negatív értelemben — mint az ancien régime tarthatatlan örökségéről — esik szó, addig a létrehozandó piacgazdaságot előszeretettel szociális piacgazdaságként definiálják. Jóléti állam és szociális piacgazdaság között a legfőbb különbség, hogy az utóbbi — elvben legalábbis — elutasítja a jóléti célú állami újraelosztás nem piackonform formáit. A jóléti állammal kapcsolatos újabb fejlemények

fényében azonban e különbség máris sokat veszített jelentőségéből. A jóléti állam a hetvenes évek gazdasági válsága nyomán maga is válságba került. A szükségességére és célravezetőségére vonatkozó korábbi társadalmi és politikai konszenzus részben megbomlott, a jóléti állam problémamegoldó képességébe vetett bizalom megrendült, további bővítését társadalmi méretekben megkérdőjelezzik. Szamuely azonban hangsúlyozza a jóléti állam kialakult szerepének (hozzávetőlegesen a jóléti célú állami újraelosztás elért hányadának) irreverzibilitását is. Szerinte a válság — ugyan mindig viszonylagosan és időlegesen, de — megoldható, ha egyensúly jön létre „... egyfelől a piacgazdaság hatékony és zavartalan működése, másfelől a jóléti állam hatókörének kiterjedése (a nem piaci újraelosztás súlya) és formái, mértéke között”. (279. old.) A kilábalásnak azonban feltehetően áldozatul esik „... az a jóléti államhoz fűződő olyasfajta társadalomátalakító, szocialisztikus reformstratégia, amely a nem piaci elosztás kiterjesztésével szeretné a kapitalista piacgazdaságot meghaladni”. A másik, folyamatban levő változás az állam jóléti tevékenysége „hatékonyságának” növelése, ami a jóléti költségekvetési korlátainak szigorítását, illetve a jóléti szolgáltatások piaci módszereinek fokozott alkalmazását jelenti.

Mint a könyv záró soraiban Szamuely írja, a nyugati jóléti társadalomban „... a jólét két, egymással szemben álló elem összjátékán — a piacgazdaság eredményességén és az eredmény egy részét elvonó, újraelosztó állam tevékenységén — múlik”. (290. old.) Jóllehet az „állam vagy piac” típusú viták feltehetően mindaddig nem csitulnak el, amíg létezik közgazdaság- és politikatudomány, a könyv tanúsága szerint mégis fontosabbak — bármilyen nehezen megválaszolhatók is — azok a kérdések, amelyek arra vonatkoznak, hogyan működhet hatékonyan (együtt) a gazdasági fejlődést és a jólét növekedését elősegítve az állam és a piac.

Dr. Köves András

BALÁZS JÓZSEF—HORVÁTH RÓBERT:

BEVEZETÉS A DEMOGRÁFIÁBA

József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Szeged. 1992. 181 old.

Az öt fejezetből és irodalomjegyzékből álló egyetemi jegyzet, melynek I., II., III. és V. fejezetét *dr. Balázs József*, IV. fejezetét *dr. Horváth Róbert* írta, lektorai pedig *dr. Hoóz István* egyetemi tanár és *dr. Tóthné dr. Fábán Eszter* egyetemi docens voltak, a

ipar és a mezőgazdaság súlyos depressziójából való kilábalás nélkül kialakulhat-e Magyarországon erős, korszerű szolgáltatószektor. Ez egyrészt azért kétséges, mert a termelőknek nyújtott ún. üzleti szolgáltatások dinamikus fejlődéséhez — az OECD-országokban a szolgáltatások ezen fajtája bővül a legdinamikusabban — olyan korszerűsödő és viszonylag tőkeerős vállalatokra van szükség a gazdaság egészében, amelyek ezeket a szolgáltatásokat igénylik és meg is tudják fizetni. Másrészt a korszerű oktatás, a szociális védelem, az egészségügy a szolgáltatószférának alapvetően fontos része. A Szamuely elemzte adatok szerint az OECD-országokban a szolgáltatásokban foglalkoztatottnak csaknem fele az ún. szociális (közigazgatási, oktatási, egészségügyi) és személyi szolgáltatásokban dolgozik; ezen belül egy a hét vezető OECD-országra kiterjedő felmérés szerint minden negyedik személy tevékenykedik a szociális szolgáltatások szférájában. Nem nehéz megérteni, hogy Magyarországon, ahol ezek az eddig is elmaradott szférák a további súlyos leépülés veszélyének vannak kitéve, nem lehet a belátható jövőben áttörésre számítani a szolgáltatások terén.

Ami a könyvben elemzett másik nagy témát, az ipari demokráciát illeti, a szerző érdeme, hogy azt a szokásos szűkebb munkaügyi vagy üzemgazdasági tárgyalásmódtól eltérően a társadalmi-gazdasági fejlődés fontos tényezőjeként vizsgálja. Jóllehet a súlyt a társadalomátalakító folyamatok történeti-elemző taglalására helyezi, a vizsgálat számos vonatkozása gyakorlati jelentőségű is az átalakuló magyar társadalomban. Ilyen például az üzemi tanácsok szerepének és működésének a leírása és értékelése avagy a munkavállalói részvénytulajdon elemzése, egyebek között az ipari demokrácia összefüggésében. (Szamuely úgy találja, hogy a dolgozói tulajdon nem része az ipari demokráciának.)

A könyv harmadik és talán legizgalmasabb része a jóléti állam problémáit elemzi. Szamuely körülhatárolja a jóléti állam fogalmát, megvizsgálja eredetét, funkcióit, a liberális ideológiának a jóléti államhoz való viszonyát, a szociális piacgazdaság és a jóléti állam összefüggését. Megmagyarázza azt a furcsa jelenséget, hogy míg a jóléti államról az átalakuló közép-kelet-európai országokkal kapcsolatban legfeljebb negatív értelemben — mint az ancien régime tarthatatlan örökségéről — esik szó, addig a létrehozandó piacgazdaságot előszeretettel szociális piacgazdasággént definiálják. Jóléti állam és szociális piacgazdaság között a legfőbb különbség, hogy az utóbbi — elvben legalábbis — elutasítja a jóléti célú állami újraelosztás nem piackonform formáit. A jóléti állammal kapcsolatos újabb fejlemények

fényében azonban e különbség máris sokat veszített jelentőségéből. A jóléti állam a hetvenes évek gazdasági válsága nyomán maga is válságba került. A szükségességére és célravezetőségére vonatkozó korábbi társadalmi és politikai konszenzus részben megbomlott, a jóléti állam problémamegoldó képességébe vetett bizalom megrendült, további bővítését társadalmi méretekben megkérdőjelezzik. Szamuely azonban hangsúlyozza a jóléti állam kialakult szerepének (hozzávetőlegesen a jóléti célú állami újraelosztás elért hányadának) irreverzibilitását is. Szerinte a válság — ugyan mindig viszonylagosan és időlegesen, de — megoldható, ha egyensúly jön létre „... egyfelől a piacgazdaság hatékony és zavartalan működése, másfelől a jóléti állam hatókörének kiterjedése (a nem piaci újraelosztás súlya) és formái, mértéke között”. (279. old.) A kilábalásnak azonban feltehetően áldozatul esik „... az a jóléti államhoz fűződő olyasfajta társadalomátalakító, szocialisztikus reformstratégia, amely a nem piaci elosztás kiterjesztésével szeretné a kapitalista piacgazdaságot meghaladni”. A másik, folyamatban levő változás az állam jóléti tevékenysége „hatékonyságának” növelése, ami a jóléti költségekvetési korlátainak szigorítását, illetve a jóléti szolgáltatások piaci módszereinek fokozott alkalmazását jelenti.

Mint a könyv záró soraiban Szamuely írja, a nyugati jóléti társadalomban „... a jólét két, egymással szemben álló elem összjátékán — a piacgazdaság eredményességén és az eredmény egy részét elvonó, újraelosztó állam tevékenységén — múlik”. (290. old.) Jóllehet az „állam vagy piac” típusú viták feltehetően mindaddig nem csitulnak el, amíg létezik közgazdaság- és politikatudomány, a könyv tanúsága szerint mégis fontosabbak — bármilyen nehezen megválaszolhatók is — azok a kérdések, amelyek arra vonatkoznak, hogyan működhet hatékonyan (együtt) a gazdasági fejlődést és a jólét növekedését elősegítve az állam és a piac.

Dr. Köves András

BALÁZS JÓZSEF—HORVÁTH RÓBERT:

BEVEZETÉS A DEMOGRÁFIÁBA

József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Szeged. 1992. 181 old.

Az öt fejezetből és irodalomjegyzékből álló egyetemi jegyzet, melynek I., II., III. és V. fejezetét *dr. Balázs József*, IV. fejezetét *dr. Horváth Róbert* írta, lektorai pedig *dr. Hoóz István* egyetemi tanár és *dr. Tóthné dr. Fábán Eszter* egyetemi docens voltak, a

József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán folyó demográfiai oktatás tananyagát tartalmazza, amely a jogászképzés szükségleteinek megfelelően, elsősorban leíró jellegű. A műfaj követelményeiből következően szükségképpen korlátozott terjedelmű munka jó felépítésű. A táblák és ábrák hazánk és számos más ország, illetve régió népességének fejlődéséről, népesedési helyzetéről tájékoztatnak. A módszertani jellegű közlések az elengedhetetlenül szükséges minimum keretei között maradnak, de az egyszerűsége és közérthetősége való törekvés ellenére javarészt helytálló, szigorúbb szakmai szempontok alapján megítélve is korrektek.

A demográfia fogalmával, tárgyával és módszerével foglalkozó *első fejezet* a népesség megfigyelésének és elemzésének kezdeteit, valamint a demográfia tudományágait és tárgyköreit mutatja be. A demográfia három tudományágának (népesedéssztaiszтика, népesedésmélet és népesedéspolitiká) némileg tradicionálisnak tekinthető megkülönböztetésével kapcsolatban hiányolható a demográfiai elemzés elveivel és módszereivel foglalkozó — nagy jelentősége miatt a nyugati országokban igen előkelő helyet elfoglaló — módszertani tudományág említése vagy általában egy modernebb szemléletű felépítés alkalmazása.

Nem fogadható el kiegészítés nélkül a fejezetnek az a megállapítása, hogy az egyének jellemzőinek időbeli változásai az egész népesség létszámát nem befolyásolják. Indokolt volna a *közvetlenül* nem befolyásolják megfogalmazás (8. old.). A házasságkötés és a családi állapot ezzel járó megváltozása például, mint a jegyzet erre más helyen utal is, a kedvezőbb halandóságú házas népességbe való átkerülést jelenti, a kedvezőbb halandóság pedig, *ceteris paribus*, a népesség növekedését gyorsítja, illetve csökkenését lassítja.

Nem tartjuk szerencsésnek azt a fogalmazást (9. old.), amely szerint a várható átlagos élettartam és az átlagos életkor szinonimaként értelmezhető. A két mutató közötti fogalmi, logikai és nagyságrendi különbség (például Magyarországon az átlagos élettartam 1980-ban kerekén 70 év, az átlagos életkor 36 év volt) miatt különösen fontosnak kell minősítenünk, hogy az e témakörben rendkívül gyakori publicisztikai félreértések elkerülése érdekében egy demográfiai tankönyv egyrészt fogalmazzon egyértelműen, másrészt a későbbiekben ismeresse mindkét mutatót. Sajnos ez az átlagos életkorra vonatkozóan nem történik meg, így a könyv olvasójában valóban kialakulhat az a téves felfogás, hogy az átlagos életkor azonos az egyébként később ismertetett átlagos élettartammal.

A népesség állapotának statisztikai vizsgálatával foglalkozó *második fejezet* a népesség fogalmával és a népesség számszerű változásával kapcsolatban részletesebben szól a népszámlálásokról, és történeti áttekintést nyújt hazánk és a világ népességszámának alakulásáról. Ennek a résznek egyik sajátossága, hogy a demográfiai átmenet (illetve átmenetek) ma már csaknem általánosan elfogadott fogalma és szakaszai helyett mint „elemzési keretnél” megmarad az első és a második demográfiai robbanás fogalmánál. Elfogadni látszik azt az álláspontot, mely szerint hazánkban elkezdődött a népesség stabilizálásának (illetve stabilizációjának) szakasza (27. old.). Ennek megfelelően hazánk népességének fejlődését, számszerű alakulását leginkább az ismert logisztikus görbével tartja jól leírhatónak, jellemezhetőnek (23. old.). Ez az 1980-ig terjedő időszakra nagyvonalakban elfogadható, az azóta bekövetkezett folyamatos népességcsökkenést azonban figyelmen kívül hagyja.

Még merészebb a fejezet szerzőjének az az állítása, hogy a világ népességének fejlődése logisztikus görbe szerint alakul (22. old.). Mint ismeretes, az eddigi népességfejlődés ezt a tételt nem támasztja alá, elfogadása tehát egy rendkívül bizonytalan, a következő 100—150 évre vonatkozó feltételrendszer elfogadásától függ.

E fejezet további részében a népesség összetételének vizsgálatával kapcsolatban a népsűrűség fogalmát és mérését, a népesség nem és kor szerinti összetételének alakulását, a családi állapot, a család és a háztartás fogalmát és változását, a népesség foglalkozási és társadalmi-gazdasági helyzetének vizsgálatát, a népesség iskolai végzettség szerinti megoszlásának változását mutatja be. Itt lett volna azonban szükség az átlagos életkornak mint eredendően népszámlálási mutatónak az ismertetésére is.

A szerző a család és a háztartás demográfiai típusait és mutatóit adatokkal illusztrálja. Némileg zavaró azonban, hogy ismételt szinonimaként használja a család, illetve a családmag fogalmát. Figyelemmel a jegyzet által is jelzett nehézségekre, kissé egyoldalúnak tűnik a magyarországi iskolázottsági színvonal bemutatása a nemzetközi adatok fényében.

Helyesen állapítja meg a szerző, hogy a népesség öregedésének folyamata összefügg a termékenység csökkenésével (39. old.), az öregedés és a születéskor várható átlagos élettartam növekedése közötti kapcsolatot azonban túlzottan leegyszerűsíti.

Hazánk népességének az 1989. I. 1-jei állapotot bemutató korfáját kritikátlanul vette át az 1989. évi Demográfiai évkönyvből (40. old.). A „kalapos” korfák szériában történő közzétételéért, a Központi

Statisztikai Hivatalt is számos bírálat érte, és jelenleg már nem is publikál ilyen korfákat. A korpíraxis „kitüremléseiből”, ahogyan a jegyzet írja, valóban következtethetünk az ezeket előidéző eseményekre, illetve állapotokra. Ehhez azonban hozzá kellene fűzni, hogy a korfán ez utóbbiaknak kevésbé látványos következményei is kimutathatók.

Számos jelenséget (például az „elmagányosodást”, illetve az egyszemélyes háztartások arányának növekedését) a szerző helyesen hoz kapcsolatba a népesség öregedésével. Igaza van abban is, hogy az öregedés befolyásolja a népesség iskolai végzettség szerinti összetételét is (61. old.). El kellene azonban ismernie azt is, hogy az iskolai végzettség szerinti összetétel alakulásában ez utóbbi szerinti halandósági differenciák is szerepet játszanak.

A népmozgalmi jelenségek vizsgálatával foglalkozó *harmadik fejezet* magától értetődően a természetes népmozgalom jelenségeinek vizsgálatával kezdődik. A házasságkötések és a házasságok megszűnése, a születések és a termékenység, a halálozások és a halandóság, a természetes szaporodás és a reprodukció alakulásának és vizsgálati módszereinek bemutatása után kerül csak sor a vándormozgalom és a demográfiai prognózisok tárgyalására.

E részben a nupcialitás és a termékenység tárgyalása igen jónak mondható. Néhány kritikai megjegyzést azonban szükségesnek tartunk a továbbiakkal kapcsolatban.

Némileg kritikusabb szellemű lehetne az anya halálával lezáruló befejezett termékenységi statisztikák alapuló elemzések értékelése (77. és 78. old.). Nem lett volna szabad mellőzni a család-, illetve gyermekszám-növekedési valószínűségek bemutatását és sokrétű felhasználásnak illusztrálását.

A halandóság vizsgálata során nem lett volna szabad azonosítani az életkor szerinti halálozási arányszámokat az életkor szerinti halálozási valószínűségekkel (94. old.). A különbségüket és kapcsolataikat tárgyaló szakirodalom már igen gazdag és egyre magasabb színvonalú.

Helyes az a megállapítás, hogy a születéskor várható átlagos élettartam egyenlő a halandósági tábla meghaltjainak átlagos életkorával, csupán jelölését kellene a jegyzetben e_x^0 -ról e_0^0 -ra változtatni. A halandósági tábla továbbélési rendje nem 100 000 élveszületett fiktív kohorszból kiindulva mutatja a továbbélők számát, hanem *egy* fiktív kohorsz 100 000 élveszületettből kiindulva (94. old.).

A halandóság alakulása nem függ a korösszetételtől (97. old.), a nyers halálozási arányszám értékének alakulása azonban függ tőle és a halandóságtól, vagyis a korszpecifikus halálozási arányszámoktól.

Teljesen korrekt a mechanikus népmozgalom vizsgálatával foglalkozó fejezetrészt; a vándorlás és a vándorló fogalmának megkülönböztetésére azonban már a 117. oldalon található definíció megfogalmazásakor tekintettel kellett volna lenni, de a szükséges korrekció csak később történik meg.

Nem fogadható el, bármilyen tekintélyes személy vagy szerző állítja is, hogy Földünk népessége a XXI. század végéig stabilná (illetve stacionáriussá) válik (131. old.). Ezt a véleményt kritikusabban kellett volna fogadni és interpretálni.

A demográfiai elméletek történetével foglalkozó *negyedik fejezet* a népesedési elméletek egy tudományelméleti problémájának felvetése, tárgyalása után elsősorban a korai és a klasszikus kapitalizmus népességi elméleteit, valamint a neoklasszikus időszak népességelméleti nézeteit mutatja be, és értékelni nagy tájékozottságra és demográfiai kultúrára valló alapossággal. Ennek ellenére féltő, hogy a malthusianizmus és a neomalthusianizmus marxi alapokon nyugvó szigorú kritikája és a munkanélküliség lenini klasszifikációja — elsősorban nem politikai okok, hanem Földünk és az egyes országok népesedési helyzetének megváltozása és a bekövetkezett gazdasági fejlődés, illetve az utóbbi elmaradása miatt — ma már nehezebben talál megértésre, mint évtizedekkel ezelőtt.

A jegyzet *ötödik fejezete* a népesedési politika kérdéseit tárgyalja igen nagy körültekintéssel és óvatossággal, ami elismerést érdemel.

A jegyzet végén erősen szelektált irodalomjegyzéket találunk. Ehhez hasonló, de szakosítottabb jellegű jegyzékre az egyes fejezetek végén is szükség lett volna. A következő kiadásnál, a tájékozódást megkönnyítendő, különös gondot kellene fordítani a hibásan közölt nevek kijavítására (*Dallos* helyett *Pallós*, *Gowin* helyett *Godwin*, *Helperin* helyett *Henripin* stb.).

A jegyzet a vázolt kritikai megjegyzések ellenére is jól szolgálja a demográfia megismertetésének, népszerűsítésének ügyét, jelentősen segíti az általános demográfiai kultúra színvonalának emelését. Külön érdemének tekinthető, hogy a szerzők nemcsak az elméleti és módszertani irodalomra, valamint a korábbi tananyagokra támaszkodtak, hanem bőven merítettek a hazai és a nemzetközi statisztikai, demográfiai adatokból is. Ily módon részben a magyar adatok időbeli változásának, részben a nemzetközi adatoknak a fényében mutatják be az egyes fogalmi, módszertani kérdéseket, ami követhetőbbé és élvezhetőbbé teszi az anyagot az olvasók számára.

BURGERNÉ GIMES ANNA:

A VILÁG MEZŐGAZDASÁGA.
GAZDASÁGFÖLDRAJZI ÁTTEKINTÉS

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 244 old.

A szerző a József Attila Tudományegyetem professzora, gazdag tudományos munkássággal rendelkezik, számos könyv megírása fűződik nevéhez. Ez a műve a világ mezőgazdaságának monografikus összefoglalásán túl nagy figyelmet szentel a közgazdasági összefüggések tárgyalására is. Talán ez könyve legfőbb érdekessége. A munka általános érdemei között említendő a lényegre törő, tömör fogalmazás, az igen széles ismeretanyag áttekintése, a hatalmas irodalmi és forrásmunka feldolgozása. Az általános erények között feltétlenül kiemelésre kívánkozik, hogy a szerző nem riad vissza az 1990 utáni hazai agrártörténekek értékelésétől, és ez a könyv aktuálitását és „közvetlen hasznosságát” erősíti. Ily módon sikerült elgondolkodtatnia, sőt a jövőre irányítania az olvasó figyelmét a közelmúlt hazai agráreseményeiről. A mondanivaló jobb megértését számos tábla és grafikus ábra segíti.

A szerző a tágabb témán belül, a könyv öt fő részében a világ mezőgazdaságának gazdasági, gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai kérdéseivel foglalkozik. Elemzi a termelőerők és a termelési viszonyok területi elhelyezkedését, bemutatja a mezőgazdasági kultúrák létrejöttét és fejlődésük társadalmi-gazdasági feltételeit.

A „Gazdasági fejlettség, gazdasági növekedés” címet viselő I. részben a szerző bemutatja a világ különböző országainak gazdasági fejlettségét, és igen magabiztosan mozog a gazdasági növekedés mutatóinak és modelljeinek szövevényes és egymással gyakran ellentétes világában. Tanulságos a könyv 20. oldalán levő 1. tábla, amelyben a világ 40 országának általános gazdasági fejlettségét elemzi különböző mutatók alapján. A különböző mutatószámok használatának veszélyére mutat rá, felhívja a figyelmet arra, hogy az Egyesült Államok általános fejlettségi szintje — ha az egy főre jutó, vásárlóerő-paritást is tükröző bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) dollárban kifejezett, 1987. évre vonatkozó adatai alapján mérünk — nem egészen négyszerese Magyarország gazdasági fejlettségi színvonalának (17 615, illetve 4500 dollár). Ha azonban a bruttó nemzeti termék (Gross National Product — GNP) hivatalos devizaárfolyamon számított, dollárban kifejezett 1987. évi adatai alapján rangsorolunk, akkor az Egyesült Államok általános gazdasági fejlettségi szintje több mint nyolcszorosa Magyarországnak (18 530, illet-

ve 2240 dollár). Mindez mutatja a gazdasági fejlettség szintjének mérésével kapcsolatos problémákat, illetve veszélyeket.

Ebben a részben található a fejlett országok mezőgazdaságának színvonalas elemzése. A szerző azt vizsgálja, hogyan érték el ezek az országok a mai fejlettségi szintet a mezőgazdaságban. Korábbi kutatási eredményeit is felhasználva Burgerné szerint a mezőgazdaság a következőkkel járult hozzá a gazdasági növekedéshez:

- „1. az ipar és a szolgáltatási ágazatok rendelkezésre bocsátott munkaerővel;
2. a növekvő városi lakosság ételmiszer-ellátásával és az ipar nyersanyagellátásával;
3. az ipari és a szolgáltatási fejlődés számára rendelkezésre bocsátott tőkével, illetőleg pénzeszközökkel;
4. devizakitermeléssel, . . . ;
5. az ipari termékek felvételére szolgáló piaccal;
6. az iparosodás és a nemzetgazdaság egyéb ágazati fejlődésének előmozdításával.” (35—36. old.)

A szerző kitér a fejlődő országok mezőgazdaságának bemutatására, valamint elemzi a jelenlegi és a volt szocialista országok mezőgazdaságát is. A magyar olvasó számára ennek minden bizonnyal megkülönböztetett jelentősége van. A könyv fontos állásfoglalásainak egyike: „Az elméletnek a méretek ökonómijára vonatkozó tézisei sem igazolódtak teljesen. Kevés szocialista nagyüzem bizonyult hatékonyabbnak, mint a fejlett vagy közepesen fejlett kapitalista országok családi kisüzemeinek döntő többsége. Nem az elméleti tételben volt azonban a hiba, hanem a megvalósításban.” (50. old.) A megvalósítás legfontosabb hiányosságait lényegre törően összegezi: ezekben az országokban szinte általánosan jellemző volt a mezőgazdaság gyenge érdekelttsége a teljesítményben. A vállalatok vezetői elsősorban nem a termelés hatékonyságában voltak érdekeltek. Az alacsony hatékonyság másik oka a gazdaság bürokratikus túlszabályozottsága volt; lényeges szerepet játszott ebben az egalitarianizmus is. Ezekon az okokon túl kedvezőtlenül érintette a mezőgazdaságot az is, hogy a szocialista iparosítás fejlesztését háttérbe szorították. Ennek következtében az elvonások igen magasak voltak.

A fejezet egyik érdekes része a reformok tárgyalása a szocialista országok mezőgazdaságaiban. A szerző abból indul ki, hogy az általános jellemzőktől többé-kevésbé eltérő vonásokat mutatnak azon szocialista országok mezőgazdaságai — például Európában Magyarország, Ázsiában Kína és Vietnám —, amelyekben gazdasági reformokat hajtottak végre. Nagyon helyesen utal az 1950-es évek második felében hozott reformintézkedésekre, amelyek a magyar mezőgazdaságban igen fontos szere-

pet játszottak. Úgy vélem, nem túlzás ezt a reformot a szocialista országokban megvalósított első reformnak nevezni, amelynek során lazábbá váltak a mezőgazdasági üzemek kötöttségei más, hasonló országokhoz képest, bár az igazi piacgazdaságtól még több vonatkozásban távol maradt. A szerző röviden utal az 1968. évi általános gazdasági reform mezőgazdasági hatásaira is, és kiemeli, hogy ezáltal lehetővé vált a jól jövedelmező ipari, kereskedelmi és szolgáltatási tevékenységi körök kialakítása a mezőgazdasági nagyüzemekben, valamint ezek termékeinek szabad értékesítése. „A 80-as évek közepére, végére — írja jellemzőképpen (55. old.) — sok termelőszövetkezet vált a termelő-beszerző-értékesítő-szolgáltató-feldolgozó szövetkezet keverékévé. Számos olyan szövetkezet akadt, amely valójában már csak a teljesen gépesített szántóföldi növények és a nagy takarmányterületet igénylő szarvasmarha- és juhtartás terén maradt igazi termelőszövetkezet.”

Végezetül a szerző e fejezetben érinti a privatizálás kérdéseit is a volt szocialista országok mezőgazdaságában. Összefoglalóan azon véleményének ad hangot, hogy az lassan halad, a végrehajtás az országok többségében késlekedik. Utal arra is, hogy a parasztság is húzódozik tőle, hiszen évtizedeken át már hozzászólt a nagyüzemi termeléshez és az azzal járó életmódhoz.

A könyv II. része „A mezőgazdasági kereskedelem” címet viseli. A szerző ismerteti *J. H. von Thünen* (1783—1850) telephely- és járadékelméletét. Fő vonásaiban bemutatja a külkereskedelem fejlődését, kitér a ricardói komparatív előnyök elvének érvényesülésére, majd adatokkal jellemzi a nemzetközi mezőgazdasági protekcionizmus nagyságát, illetve alakulását. A protekcionizmust részletesen tárgyalja az OECD-országok csoportjára, az Európai Közösségre, valamint a fejlődő országok mezőgazdaságára vonatkozóan is. A szakirodalomból jól ismert nettó termelési támogatás (Producer Subsidy Equivalent — PSE) mutatót használja mondanivalójának kifejezéséhez. A könyv érdeme, hogy bár röviden, de utal a hazai protekcionizmust jelző, megfelelő magyar PSE-mutatókra is.

Ebben a részben érdekes adatokat találhatunk a mezőgazdasági termékek export-importjának alakulásáról is, mégpedig a főbb termékek szerinti részletezettségben, országcsoportonként. A szerző elemzése világosan mutatják, hogy a támogatásokkal ösztönzött mezőgazdasági fejlődés következtében a fejlett országok váltak a világ legnagyobb mezőgazdasági exportőreivé, szemben a volt gyarmati országok vezető szerepével. Mindez érzékelteti az Észak és Dél közötti feszültség, az egyre növekvő

szakadék mezőgazdasági vonatkozásait. Az elemzésnek egyik érdekes megállapítása, hogy az egész Európai Közösség nettó élelmiszer-importőr, ezen belül viszont Franciaország, Hollandia, Dánia és Írország jelentős nettó exportőrök. Nem felel meg tehát a tényeknek az az állítás, hogy a közös agrárpolitika (Common Agricultural Policy — CAP) következtében az Európai Közösség nettó élelmiszer-importőr régióból nettó élelmiszer-exportőrré vált volna. A szerző kitér a volt KGST-országok élelmiszer-kereskedelmére is. Említi, hogy 1992. január 1-jétől, a KGST-vel együtt megszűntették a rubelkszámolást, és a KGST megszűnését nem követte más, valamilyen korszerűbb kereskedelmi egyezmény. Miközben ezen országok áttértek a világgpiaci árak alkalmazására, a kemény devizában történő kereskedelemre, az egymás közötti kereskedelmük összeomlott.

A szerző kitér az Észak és Dél közötti ellentét erősödésére, és röviden ismerteti az ún. uruguayi fordulónak, azaz annak a körtárgyalásnak a lényegét és eredményét, mely az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (General Agreement on Tariffs and Trade — GATT) tagországi részvételével zajlott 1986-ban, Uruguayban a mezőgazdasági termékek és nyersanyagok kereskedelmének általános kérdéseiről. Ebből látható, hogy milyen mértékben vállaltak kötelezettséget a mezőgazdasági protekcionizmus csökkentésére az egyezményt aláíró országok.

E fejezet további érdekessége, hogy megismertet bennünket az Európai Közösség, valamint az Egyesült Államok agrárpiaci rendtartása főbb jellemzőivel.

„A mezőgazdasági termelés tényezői és természeti feltételei” című III. részben a termelés tényezőiről és környezetéről szól a szerző. A termelési tényezőkön a föld-munka-tőke hármast érti, mégpedig a földet tágabb értelemben, azaz úgy, mint amely a föld termékenységét meghatározó ökológiai adottságokat is tartalmazza. E részre is a modern szemlélet a jellemző. Az olvasót az egyes régiók agroökológiai potenciáljának felvázolásával viszi közelebb a világ mezőgazdaságához. Viszonylag részletesen tárgyalja az öntözés kérdéseit is, valamint kitér a műtrágyázás problémakomplexumára. Szemléletmódjába beépíti a környezetvédelem, illetve a környezeti problémák kérdését. Utal a túlzott műtrágya-felhasználás veszélyeire. A környezettel kapcsolatos kérdések és problémák tárgyalása során igen figyelemre méltók azon gondolatai, amelyekben írja, hogy az Egyesült Államokban az 1970-es évek végén majdnem annyi termőtalajt veszítettek, mint az 1930-as években. A szél- és vízerózió az

amerikai szántóföldek egyharmadát érintette, mindenekelőtt a Közép-Nyugat mezőgazdasági területeit. Mindenesetre a könyvnek ez a része meggyőző bennünket arról, hogy tévhit lenne a mezőgazdaságra visszavezethető környezetkárosításokat csak a nagyüzemeknek tulajdonítani. A környezeti problémák megjelennek a kisüzemekre alapozott mezőgazdaságokban is.

E fejezet egyik érdekessége az agráripari vertikum bemutatása. Itt Burgerné eljut a mezőgazdaságtól az agribusinesshez, az élelmiszer-termelés teljes láncolatát magában foglaló nemzetgazdasági ághoz. Ezen elemzése újólaj megerősíti azt a tényt, hogy az egyes nemzetgazdaságokon belül egészen más az agribusiness aránya, mint ha a mezőgazdaságokat önmagukban vizsgáljuk.

A szerző elemzi a mezőgazdaság gépi termelőeszközökkel való felszereltségének kérdéseit is a világ különböző régióiban. Ezek a vizsgálatai a traktorellátottságra és a betakarítógépekkel való felszereltségre vonatkoznak.

A IV. rész „A mezőgazdasági termelés területi elhelyezkedése” címet viseli. A szerző a mezőgazdasági termelés történetének rövid felvázolásával kezdi mondanivalóját, majd a mezőgazdaság területi elhelyezkedését elemzi korunkban. Olyan kérdéseket tárgyal, mint például a mérsékelt övezet, a trópusi monszun területek, az egyenlítői állandóan nedves zóna mezőgazdasága stb.

A könyvet záró V. rész címe „Földtulajdon és földhasználat”. Ebben a részben az olvasó tájékozódhat a világ főbb régiói mezőgazdaságának földtulajdon- és földhasználati helyzetéről. A magyar olvasó számára különösen a családi gazdaságról, a családi gazdálkodás kialakulásáról Európában és az európai családi gazdaságok gazdálkodásáról írottak a legérdekesebbek. Mindezt kiegészítik az állami gazdaságokról és a termelőszövetkezeti gazdálkodásról mondottak.

Több figyelemre méltó és hasznos következtetést találunk a jelenlegi magyar agrárpolitika számára is. A szerző megemlíti, hogy az állami gazdaságok nem feltétlenül a szocialista gazdasági rendszer termékei, bár ezen országokban váltak a legelterjedtebbekké. Különösen érvényes ez a Szovjetunióra, ahol az állami gazdaságok túlsúlyára és a szövetkezetek állami gazdaságba történő beolvasztására törekedtek, mivel a szövetkezeti csoporttulajdon nem tekintették olyan magas rangú szocialista tulajdonnak, mint az államit. Érdekesek a termelőszövetkezetek gazdálkodásáról és azon belül a szocialista termelőszövetkezetekről írottak. Megismerhetjük a Sztálin parancsára 1930—1932-ben végbement teljes és kényszerű szövetkezetesítés rövid tör-

ténetét, a szovjet mezőgazdaság fejlődését, ami azon következtetés levonására készítette a szerzőt, hogy a sok szenvedés nem térült meg a történelem folyamán: a szovjet mezőgazdaság alacsonyabb színvonalon állott az 1980-as években, mint a cári Oroszországban. Az elmaradásnak több okát veszi sorra: számunkra talán az a megszívlelendő, amelyet a 196. oldalon ír: „Magyarország volt az egyetlen ország, ahol 1960—1961-ben végbement ugyan a kényszerű teljes kollektivizálás, a mezőgazdaság mégis sikereket ért el. Ez főként azoknak a gazdasági reformoknak volt köszönhető, amelyeket először az 1950-es évek végén, majd 1968-tól kezdve végrehajtottak.”

Magyarországon 1968 után a nem mezőgazdasági tevékenység dinamikus felfutásával vegyes jellegű termelő és szolgáltató szövetkezetek alakultak ki. Ezt a fejlődést talán tovább lehetett volna folytatni a termelőszövetkezeti földeknek és a vagyon egy részének a tagok nevére írásával, önkéntes szövetkezési vagy kilépési jogának megadásával. A továbbiakban azonban a szerző kénytelen megállapítani: „A politika azonban ismét közbeszólt. A rendszerváltozás után a koalíciós parlamenti pártok úgy döntöttek, hogy . . . A föld nagyobb részét a volt földtulajdonosok, illetve örökösök vehetik meg az érte adott kárpótlási jegyekért.” (196—197. old.) Ma már tudjuk, hogy a földet visszaigénylők jó része nem dolgozik a mezőgazdaságban, és kis hányaduk kíván újra gazdálkodni. Ezenkívül a korábban földdel nem rendelkező szövetkezeti tagok csak körülbelül egy hektár földre jogosultak a szövetkezetek földjéből, ami hosszú távú problémát vetít előre az ésszerű földhasználattal kapcsolatban. Burgerné utal a jelenlegi helyzet ellentmondásos voltára és arra, hogy nagy a bizonytalanság a magyar mezőgazdaságban tevékenykedők körében. Amint írja, erre az átmeneti mezőgazdaságra a csökkenő termelés és a növekvő munkanélküliség nyomja rá a bélyegét.

*

A könyv áttanulmányozása után nagyon sok észrevétele támad a recenzióíróknak. Ezek egy része a könyvből hiányzó gondolatokra utal. Ezúttal azonban eltekintek tőlük. Tisztelem a szerző téma-választását és elfogadom témafeldolgozásának módját. Mindazonáltal szabad legyen a következő megjegyzéseket tennem.

Először: ha a hiányokra gondolok, elsősorban úgy érzem, mintha a szerző a kéziratot nem fejezte volna be, csupán abbahagyta. Mintha a hatalmas anyag áttekintése és feldolgozása, majd közreadása után a szerzőnek már nem maradt volna ereje (vagy

nem tartotta fontosnak) munkája szintézisének összefoglalására. Márpedig ez a szintézis valószínűleg sokunknak hiányzik a könyv elolvasása után. Igaz ugyan, hogy az egyes fejezetekben számos nagy horderejű, figyelemre méltó következtetést is találunk, ezek mégsem helyettesítik a végső összefoglalót, ahol a szerző csokorba gyűjthette és bátrabban megfogalmazhatta volna a világ mezőgazdaságáról, illetve annak várható alakulásáról vallott legfőbb gondolatait.

Másodsor: a szerző az igen jól sikerült Bevezetésben azon véleményének ad hangot, hogy: „Korunk változó világgazdaságában — a várakozásokkal szemben — felértékelődött a mezőgazdaság szerepe. A XX. század közgazdászai, gazdaságpolitikusai korábban úgy vélték, hogy az iparosodással eltörpül ez a szerep.” (11. old.) A szerző ezek után nagyon meggyőzően érvel. Így például utal arra, hogy a fejlődő országokban az élelmiszer-szükséglet kielégítése ma alapvetőbb kérdés, mint valaha. Említi, hogy a fejlett országok az összes foglalkoztatottnak bármilyen kis hányadát foglalkoztatják is a mezőgazdaságban, többet küzdenek a mezőgazdasági termelés és kereskedelem problémáival, mint a történelem során bármikor. Megjegyzi, hogy a volt és meglevő szocialista országokban a gazdasági hanyatlás egyik alapvető tényezője a krónikus élelmiszerhiány. Értem a szerző érvelését, mégis hiányolom, hogy az érvelésben nem jeleníti meg a III. rész egyik fontos üzenetét, nevezetesen azt, hogy agribusinesben, agráripari komplexumban, vertikumban is kell gondolkodnunk. (Lásd 147—148. oldalakat.) Ha ezt tesszük, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy az élelmiszer-termelés a fejlett ipari világ országaiban is alapvető társadalmi tevékenység marad. A magam részéről nem tartom szerencsésnek azt a fogalmazást, hogy „a mezőgazdaság szerepe felértékelődött”.

Harmadszor: miközben a szerző a PSE-mutatók felhasználásával jelzi a mezőgazdasági támogatások alakulását, meglehetősen „kesztyűs kézzel” bánni az Európai Közösségben vagy az OECD-országokban érvényesülő támogatáspolitikát értékelésével. E kérdésben nem vezet kellő határozottsággal olvasótáborának azt a részét, amely nem szakértője a mezőgazdasági protekcionizmus, illetve liberalizmus bonyolult problémakomplexumának. Így például igaz ugyan, hogy a könyv 102. oldalán található grafikon figyelmes átnézés után világosan jelzi azt, hogy tendenciájában az 1980-as évtizedben a mezőgazdasági támogatások dollárban kifejezett értékei valamennyi OECD-országban, illetve az Európai Közösségben is növekedtek. A szerző ezt a fontos összefüggést nem tárgyalja jelentőségének

megfelelően, sőt a 107. oldalon így fogalmaz: „A különböző árcsökkenő és termelés-csökkenő intézkedések, az ezeket kompenzáló direkt támogatások és prémiumok növekedése következtében nem vezettek a támogatási szint számottevő csökkenésére”. A könyv 87. oldalán pedig így ír: „Megjegyzendő, hogy 1991—92-ben az EK a korábbinál jelentősebben csökkentette a támogatásokat”. (Egyébként valóban csökkentette, de mit jelent az, hogy a „korábbinál jelentősebben”!?) A szerzőnek ezek a megállapításai félreértésre adnak okot, hiszen az általa idézett adatok (lásd például a 12. táblát a 82., illetve a 10. ábrát a 102. oldalon), arra utalnak, hogy a támogatások aránya, illetve összege növekedett mind az OECD-országokban, mind az Egyesült Államokban, mind az egész Európai Közösségben, sőt Japánban, Finnországban, Norvégiában, Svédországban stb. is. Azaz arról van szó, hogy a fejlett ipari országok az uruguayi körtárgyalások ellenére az 1980-as évtized befejező szakaszában nagyobb mértékben támogatták saját mezőgazdaságukat, mint tették azt az 1979—1986. évek átlagában. Ez nagyon lényeges jellemzője a tényleges támogatási politikának, számunkra pedig különösen elgondolkodtató akkor, ha gondolatban hozzáteszük a megfelelő magyar adatokat is.

Negyedszer: a könyv legértékesebb részei közé tartoznak a magyar mezőgazdaságról írottak. Minthogy azonban a könyv a világ mezőgazdaságáról szól, a szerzőnek e téren szűkszavúnak kellett lennie. Mégis — mint ahogy az eddigiekből is kitűnik — több megállapítását különösen figyelemre méltónak tartom. A szerző tiszteletreméltó érvelésében azonban nem érthető számomra, hogy miért feledkezik meg a termelészövetkezeti földtulajdonról. Könyvében egyszerűen „elsikkasztja” ezt a fontos specifikumot, pedig a korábbi KGST-országok mezőgazdaságában ez éppen Magyarországra volt a legjellemzőbb. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy ez a földtulajdon 1967-ben született, lehetetlen nem észrevennünk a közvetlen kapcsolatot az 1968. évi reformmal. Sőt, ha újra átatanulmányozzuk a születés körülményeit, akkor világosan láthatjuk, hogy életre hívása szorosán összefüggött azzal a céllal, hogy a vállalati önállóságot növeljék a magyar mezőgazdaságban. Ilyen értelemben pozitívnak tekinthető a termelészövetkezeti földtulajdon megszületése.

Ötödször: nagyon sok apróbb megjegyzése is támadt a recenzióíróknak. Ezekből is megemlítek néhányat. Ilyen például a 99. oldalon a GATT angol nevének pontatlan leírása vagy például a könyv 192. oldalán a Bulgáriáról elmondottak. Ebben az országban nem egyszerűen az állami gazda-

ságok túlsúlyára törekedett az agrárpolitika, hanem az „össznépi tulajdon” ideológiájára alapozva, az állami gazdaságokat és a termelőszövetkezeteket több tízezer hektáros agráripari komplexumokba „egyesítette”. A bajt még azzal is tetőzték, hogy az 1970-es évek közepén ezekben a komplexumokban a tag állami gazdaságok és termelőszövetkezetek jogi önállóságát felszámolták, és ezzel óriási zűrzavart idéztek elő. Pontatlanságnak vélem például a 134. oldal 29. táblájában azt, hogy a Szovjetunió a fejlett régiók és a fejlődő régiók között egyaránt szerepel?!

Burgerné Gimes Anna jelen munkája olyan fontos kézikönyv, amely a világ mezőgazdaságának bemutatásakor a mezőgazdaságnak a gazdasági növekedésben játszott szerepével, a mezőgazdasági termékek világkereskedelmével, termelési tényezőivel, a termelés természeti feltételeivel és területi elhelyezkedésével, valamint a gazdálkodási formákkal és a birtokviszonyokkal foglalkozik. Mindezt a hazai szakirodalomra kevésbé jellemző tömörséggel

teszi. A szerző szellemi teljesítménye egyértelmű elismerésre készíti a recenzióírókat. A könyv több helyütt továbbgondolkodásra készíti vagy új kutatásokra ösztönöz. Éppen a mondanivaló gazdagsága és a bátor állásfoglalások adtak módot arra, hogy néhány esetben vitatkozzam is a szerző véleményével.

A könyv mindazoknak ajánlható, akik a világ mezőgazdasága iránt érdeklődnek és ismeretanyagukat felfrissíteni, illetve kiegészíteni szándékoznak. Mivel azonban a szerző a magyar mezőgazdaságra vonatkozóan — ha nagyon röviden is — több nagy horderejű megállapítást tesz, a munka áttanulmányozása legalább ennyire ajánlható azon magyar szakembereknek, akik valamilyen módon részt vesznek a hazai agrárpolitika alakításában. A könyv minden bizonnyal fontos szerepet kap a hazai felsőoktatásban is. Bár már 1990-ben a hazai könyvpiacra egy ilyen mű olvasható lett volna . . .

Dr. Benet Iván

SZEMÉLYI HÍREK

Elnöki dicséret. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Lukács Jánosné dr.-t*, a KSH Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Igazgatósága főtanácsosát, igazgatóhelyettesét több mint három évtizedes magas színvonalú szakmai és vezetői munkájának elismerésé-

réseként és *Szj Józsefet*, a KSH Vas megyei Igazgatósága főelőadóját a KSH mezőgazdasági statisztikai tevékenysége fejlesztésében végzett négy évtizedes kiemelkedő munkájáért *elnöki dicséretben* részesítette.

SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

Szervezeti változások. A Központi Statisztikai Hivatal elnökének 1/1993. (SK 3.) KSH utasítása alapján a Hivatal szervezete és felügyeleti rendje a következő:

Elnök:

dr. Vukovich György kandidátus, c. egyetemi tanár, a *Statisztikai Szemle Szerkesztőbizottságának* elnöke.

Elnökhelyettesek:

dr. Klínger András kandidátus, a *Demográfia* főszerkesztője, a *Statisztikai Szemle Szerkesztőbizottságának* tagja;

dr. Lendvai János, a *Statisztikai Szemle Szerkesztőbizottságának* tagja;

Helt Ferenc.

Az elnök közvetlen felügyeleti körébe tartozik az Elnöki és Tájékoztatási főosztály, az Adatgyűjtés és Módszertani Koordinációs főosztály, a Nemzetközi Kapcsolatok osztálya, a Statisztikai Szemle Szerkesztősége, a belső ellenőr; a KSH Budapesti és Pest megyei Igazgatóság, a KSH megyei igazgatóságok;

dr. Klínger András elnökhelyettes felügyeleti körébe tartozik: az Életszínvonal és Emberi Erőforrás Statisztikai főosztály, a Társadalomstatisztikai főosztály, a Népesedés- és Egészségügyi Statisztikai főosztály, a Népszámlálás, a KSH Népeség tudományi Kutató Intézet;

dr. Lendvai János elnökhelyettes felügyeleti körébe tartozik: a Gazdasági Ágazatok főosztálya, a Mezőgazdasági Statisztikai főosztály, a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztály, a Gazdasági Mo-

dellek és Elemzések főosztály, a Környezeti és Területi Statisztikai főosztály;

Helt Ferenc elnökhelyettes felügyeleti körébe tartozik: a Költségvetési és Gazdálkodási főosztály, az Informatikai főosztály, az Ellenőrzési osztály, a Humán erő-gazdálkodási osztály, az Oktatási osztály, a PHARE Iroda, a Titkos Ügykezelési és Védelemszervezési feladatokat, a KSH Könyvtár- és Dokumentációs Szolgálat, a KSH Levéltár.

A Központi Statisztikai Hivatal egyes főosztályai az alábbi osztályokból állnak:

ELNÖKI ÉS TÁJÉKOZTATÁSI FŐOSZTÁLY (vezető: *dr. Soós Lőrinc* főosztályvezető):

Jogi és Igazgatási osztály
Összefoglaló Elemző és Szerkesztő osztály
Sajtó és Tájékoztatási Koordinációs osztály
Információs osztály
Nemzetközi Tájékoztatások osztálya

ADATGYŰJTÉS- ÉS MÓDSZERTANI KOORDINÁCIÓS FŐOSZTÁLY (vezető: *dr. Ormai László* főosztályvezető):

Adatgyűjtés és Feldolgozás Koordinációs osztály
Területi Koordinációs osztály
Módszertani osztály
Reprezentatív Felvételek osztálya
Gazdasági Szervezeteket Nyilvántartó osztály

ÉLETSZÍNVONAL ÉS EMBERI ERŐFORRÁS STATISZTIKAI FŐOSZTÁLY (vezető: *Varga Alajosné* főosztályvezető):

Fogyasztói Árstatisztikai osztály
Háztartás-, Jövedelem- és Fogyasztásstatisztikai osztály
Kultúrstatistikai osztály
Mikroszimulációs osztály
Munkaügyi Statisztikai osztály

TÁRSADALOMSTATISZTIKAI FŐOSZTÁLY (vezető: *dr. Harcsa István* főosztályvezető):
Életmód (életkörülmények) osztály
Lakásstatisztikai osztály
Társadalmi Szervezetek Statisztikai osztálya

NÉPESEDÉS- ÉS EGÉSZSÉGÜGYI STATISZTIKAI FŐOSZTÁLY (vezető: *dr. Józán Péter* főosztályvezető):
Népmozgalmi Statisztikai osztály
Termékenység Statisztikai osztály
Egészségügyi és Szociális Statisztikai osztály

NÉPSZÁMLÁLÁS (vezető: *Mészáros Árpád* főosztályvezető):
Általános osztály
Módszertani osztály
Feldolgozási osztály
Foglalkozásstatisztikai osztály
Gazdálkodási és Ügyviteli osztály
Gépi Adatfeldolgozást Előkészítő és Koordináló osztály
Népszámlálási és Háztartási Mintavételi osztály
ELAR-minta Karbantartási osztály

GAZDASÁGI ÁGAZATOK FŐOSZTÁLYA (vezető: *dr. Pukli Péter* főosztályvezető):
Iparstatisztikai Módszertani osztály
Iparstatisztikai Adatgyűjtési és Elemzési osztály
Termelői Árstatisztikai osztály
Belkereskedelmi Statisztikai osztály
Külkereskedelmi Statisztikai osztály
Közlekedésszatisztikai osztály

MEZŐGAZDASÁGI STATISZTIKAI FŐOSZTÁLY (vezető: *Németh Ferenc* főosztályvezető):
Módszertani osztály
Adatgyűjtési és Elemzési osztály
Mérleg- és Árosztály

NEMZETGAZDASÁG-STATISZTIKAI FŐOSZTÁLY (vezető: *dr. Hüttl Antónia* főosztályvezető):
Háztartások Makroelszámolási osztálya
Jövedelem- és Pénzügystatisztikai osztály
Kormányzati Statisztikai osztály
Felhalmozási és Nemzeti Vagyon osztály
Makrogazdasági Elszámolások osztálya
Évközi Elszámolások osztálya

GAZDASÁGI MODELLEK ÉS ELEMZÉSEK FŐOSZTÁLY (vezető: *Kollányi Margit* főosztályvezető):
Gazdasági Modellek osztálya
Nemzetközi Összehasonlítások osztálya
Elemző és előrejelző osztály

KÖRNYEZETI ÉS TERÜLETI STATISZTIKAI FŐOSZTÁLY (vezető: *Horváth Eszter* főosztályvezető):
Környezeti Statisztikai osztály
Területi Statisztikai osztály

KÖLTSÉGVETÉSI ÉS GAZDÁLKODÁSI FŐOSZTÁLY (vezető: *Imre János* főosztályvezető):
Költségvetési osztály
Pénzügyi osztály

Számviteli osztály
Bér- és Munkaügyi osztály
Műszaki és Fenntartási osztály
Szolgáltatási osztály

INFORMATIKAI FŐOSZTÁLY (vezető: *Kertészné Gérecz Eszter* főosztályvezető):
Üzemeltetési osztály
Rendszertechnikai osztály
Területi Alkalmazások osztálya
Adatbázis osztály
Feldolgozási osztály
Alkalmazásfejlesztési osztály

ESÉ vezetőségi ülés Genfben. Az Európai Statisztikusok Értekezletének (ESÉ) vezetősége 1993. február 15—16-án Genfben ülésezett, melyen a dán, kanadai, magyar, orosz, svájci és török statisztikai hivatalok vezetői, valamint az Európai Közösségek Statisztikai Hivatala (EUROSTAT), a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) és az ENSZ Statisztikai Hivatala vezető szakemberei vettek részt. Magyarországot *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke képviselte. Útjára elkísérte *Pál Sándorné*, a KSH osztályvezetője.

A vezetőség az ESÉ júniusban sorra kerülő 41. ülészaka programjának összeállításával foglalkozott.

Ott-tartózkodása során *dr. Vukovich György* megbeszéléseket folytatott *M. Macurával*, az ENSZ EGB Népesedési részlegének vezetőjével az Európai Népesedési Konferencia előkészületeiről.

A Közép-európai Kezdeményezés (Central European Initiative — CEI) statisztikai munkacsoportja 1993. január 26-án munkaülést tartott Budapesten. Az együttműködés keretében a szakemberek közös statisztikai kiadványok tervét vitatták meg, valamint felvázolták egy környezetstatisztikai és egy migrációs statisztikai tapasztalatcsere lehetőségét.

Az ülésen *dr. Vukovich György* a Központi Statisztikai Hivatal elnöke és *dr. Szilágyi György*, a KSH főtanácsosa, főosztályvezető-helyettes elnökölt. A magyar delegáció tagjai *dr. Soós Lőrinc*, a KSH tanácsosa, főosztályvezető, *Horváth Eszter*, a KSH tanácsosa, főosztályvezető, *dr. Lenotti Sándorné*, a KSH tanácsosa, osztályvezető, *Pál Sándorné*, a KSH főtanácsosa, osztályvezető és *Juhász Judit*, a KSH titkára voltak.

Az Európai Összehasonlítási Programmal (European Comparison Project — ECP) foglalkozó munkaüléssel vette kezdetét az a négy sorozatból álló rendezvény, melyet a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete (Organization for Economic

Co-operation and Development — OECD), az EUROSTAT és az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal szervezett Párizsban 1992. december 14. és 18. között. Az előadások elsősorban az ECP felhasználását és adatszükségletét tekintették át, tájékoztatva ezzel a bekapcsolódni kívánó országokat.

A tanácskozáson a magyar Központi Statisztikai Hivatal *Bedekovics István*, a KSH titkára, osztályvezető képviselte, *dr. Szilágyi György*, a KSH főtanácsosa, főosztályvezető-helyettes pedig az OECD külön meghívására vett részt, és tartott előadást az ECP nemzetközi adatigényéről.

A Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute — ISI) felkérte *dr. Szilágyi Györgyöt*, a KSH főtanácsosát, főosztályvezető-helyettest, az ISI Publikációs Bizottságának tagját, hogy vegyen részt az Intézet Programbizottságában, az 1993 és 1995 közötti ciklusban. Ez a bizottság dolgozza ki az 1995-ben Beijingben tartandó ötvenedik Általános Konferencia tudományos programját.

A mintavételi eljárásokról rendezett szemináriumot a francia Állami Statisztikai és Gazdaságkutató Intézet (Institut National de Statistique et des Études Économiques — INSÉE) 1993. január 18. és 29. között Párizsban. A tudományos ülés során a mintavételi eljárások alapproblémáiról, a francia gyakorlatról, valamint Albánia példáján illusztrálva az „átmenet” országainak sajátos helyzetéről hangzottak el előadások.

Magyar részről *Éltető Ödön*, a KSH főtanácsosa, főosztályvezető-helyettes és *dr. Telegdi László*, a KSH tanácsosa vettek részt a szemináriumon.

A Munkaügyi Statisztikusok 15. Nemzetközi Konferenciáját 1993. január 19. és 28. között Genfben rendezték, melyen magyar részről *dr. Lakatos Judit*, a KSH titkára, osztályvezető vett részt.

Az általános beszámoló keretében a munkából való távollét számbavételét, a munkaerőmérleget, a munkából származó jövedelmeket, valamint a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (International Labour Office — ILO) működését vitatták meg. Elfogadták a sztrájk és kizárás statisztikai megfigyelésére vonatkozó ajánlást, az informális szektor számbavételéről szóló előterjesztést, és a viták során záradékkal kiegészült a foglalkoztatás jellege szerinti osztályozásról szóló dokumentumot.

Osztályozások a gazdaságstatisztikában címmel az EUROSTAT szemináriumot rendezett Luxem-

burgban 1993. január 25. és 28. között a volt szovjetunióbeli köztársaságok statisztikus szakemberei részére.

Az előadások során az EUROSTAT munkatársai és néhány felkért szakértő bemutatták az Európai Közösség működési rendszerét, a statisztikai osztályozások létrehozásának és alkalmazásának általános elveit.

A szemináriumon *dr. Túú Lászlóné*, a KSH ny. osztályvezetője a harmonizált nemzetközi gazdasági osztályozások magyarországi átvételének lehetőségeit és eddigi tapasztalatait ismertette.

Infláció — Létnimum címmel megjelent a Fogyasztói árindex füzetek 16. száma.

A kiadvány I. része tartalmazza a fogyasztóiár-színvonal alakulását kiadási főcsoportok szerint; a fogyasztóiár-indexeket a termékek és szolgáltatások részletes csoportjai szerint, illetve havi alakulásukat. Egyes rétegek kiadási szervezetét és árindexeit, valamint a fogyasztóiár-indexek visszatekintő sorait és az árindexszámítás módszertanát is megismerheti az olvasó.

A II. rész a létminimumértékeket a leggyakoribb háztartástípusok szerint, a létminimum összetevőit, valamint a különböző létszámú és összetételű háztartások létminimuma kiszámításának segédadatait, végül a számítás módszertanát mutatja be.

(Fogyasztói árindex füzetek 16. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 26 old.)

Kisgyermekes szülők címmel megjelent a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentéseinek 47. kötete. A szerzők — *Pongrácz Tiborné* és *S. Molnár Edit* — egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményeit ismertetik. A kötet fejezetei

- Bevezetés. A kutatás célja;
- Az eredmények összefoglalása; főbb megállapítások;
- Gyermekgondozási szabadság;
- Bölcsőde — óvoda;
- A gyermekgondozás mindennapjai;
- Milyen szociálpolitikai intézkedések könnyíthetnék a gyermekes családok helyzetét?;
- Mindennapi aggodalmak — elégedettség a mindennapokkal;
- A kisgyermekes anyák a munka világában;
- Érték-orientációk;
- A társadalmi-gazdasági változások megítélése; alkalmazkodás a változásokhoz.

(*Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit*: Kisgyermekes szülők. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei. A Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései. 47. köt. Budapest. 1993. 80 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BOS, F:

A JÖVEDELEM ÉS A TERMELÉSI ÉRTÉK NETTÓ SZÁMÍTÁSA

(Reasons for preferring net to gross figures of income and product.) — *Review of Income and Wealth*. 1992. 3. sz. 267—279. p.

A szerző számos, elsősorban történelmi okot említ, amelyek hozzájárultak a bruttó kategóriák mai népszerűségéhez, de felhívja a figyelmet ezen szemlélet alapvető ellentmondásaira is. (Itt a bruttó-nettó megkülönböztetést a Nemzeti Számlarendszer (System of National Accounts — SNA) értelmezésében használjuk, azaz a bruttó érték tartalmazza az állóeszközök értékcsökkenését, a nettó érték nem.)

Ha a folyó termelőfelhasználást úgy tekintjük, mint a termelésben felhasznált anyagok és anyagi szolgáltatások költségét, akkor az értékcsökkenést a beruházások költségének foghatjuk fel. Ha azonban bruttó módon számolunk hozzáadott értéket, jövedelmet vagy termelési értéket, akkor az értékcsökkenést, azaz a beruházások használatának költségét figyelmen kívül hagyjuk.

A bruttó kategóriáknak a második világháború idején volt nagy jelentőségük, mert jobban mutatták az évente rendelkezésre álló összes forrást, amit teljes egészében a háborús termelésre lehetett fordítani. A háború után pótolták a tőkeállományt. Az ekkortájt jelentkező keynesi forradalom is a bruttó szemlélet alkalmazását ösztönözte. Keynes számára a kibocsátás, a jövedelem és a foglalkoztatás kölcsönhatása kapott kiemelt szerepet, és ezért az értékcsökkenésre nem fordított figyelmet. Hozzá kell

tenni, hogy akkoriban az értékcsökkenési becsléseket gyakran bírálták pontatlanságuk miatt. Változást az utóbbi évtizedek hoztak, az eddiginél megbízhatóbb módszerek széles körű elterjedésével.

A számításnak természetesen ma is vannak kétséges elemei, például a saját termelésű fogyasztás vagy a saját tulajdonú lakás. A becslés országok közötti különbségeire is ritkán fordítanak figyelmet. Megállapíthatjuk azonban, hogy az értékcsökkenés becsléséből fakadó hibák következményei elhanyagolhatók, több okból is:

- a viszonylagos mérési hibák alig befolyásolják az időbeli összehasonlítást;
- magas aggregációs szinten a hibák kiegyenlítődnek;
- minél kiegyensúlyozottabb a gazdaság teljesítménye, annál kevésbé valószínű a mérési hiba.

Számítási módszer kidolgozásánál a becslés megbízhatóságát is mérlegelni kell. A szerző véleménye szerint: ha valamely beruházás értékcsökkenése nem támasztható alá megbízható adatokkal, akkor azt a tételt a kibocsátásban nem beruházásként, hanem folyó termelőfelhasználásként kell feltüntetni.

A bruttó elszámolások hívei előnyben szokták részesíteni:

- a már említett háborús helyzetben;
- a termelékenységszámításokban, amikor feltételezik, hogy a műszaki avulásnak köszönhető amortizáció sokkal kisebb, mint a közgazdasági avulásból eredő, ezért inkább bruttó hozzáadott értéket számolnak;
- a gazdasági növekedés elemzésekor.

A bruttó kategóriák alkalmazásának azonban több buktatója is van: azon vállalatok, amelyek

* A *Statistikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statistikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

birtokolnak és amelyek bérelnék eszközöket, csak nettó számításokkal hasonlíthatók össze és aggregálhatók. A bruttó elszámolás nem veszi figyelembe a tőkeintenzitás különbségeit (a közgazdasági avulást), ezért a tevékenységek és a nemzetgazdaságok megítélésénél vagy összehasonlításánál is hibás következtetéseket eredményezhet.

Országok közötti összehasonlításokban, például a Nemzetközi Összehasonlítási Programban (International Comparison Project — ICP) az egy főre jutó bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) alapján a fejlett és a fejlődő országok közötti különbségek — a legfejlettebb országokra jellemző tőkeintenzív termelés és nagyarányú értékcsökkenés miatt — a ténylegesnél magasabbnak tűnnek.

Idősorok vizsgálatokor is hibás eredményeket kaphatunk bruttó kategóriák alkalmazásával. Nagy beruházási hullámot az értékcsökkenés növekedése és ezzel együtt a bruttó termelés növekedése kísér, a bevétel megfelelő növekedése nélkül. Ugyanúgy a beruházások visszaesése nagyobb csökkenést okoz a GDP-ben, mint a nettó hazai termékben (Net Domestic Product — NDP). Ha az értékcsökkenés növekedési rátája magasabb, mint a GDP-é, akkor az NDP rátája alacsonyabb lesz. Az értékcsökkenés növekedési rátája jóval meghaladhatja a GDP-ét, még hosszú időszakon belül is, amikor a beruházások számottevően növekednek, de a kibocsátásban a növekedés csak később jelentkezik. Ezt az utat járta Japán az 1960—1970-es években.

A szerző végül meggyőző adatokat mutat be a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezetéhez (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) tartozó hat ország összehasonlításából, de jelzi, hogy nézetei nem szükségszerűen egyeznek meg a holland Központi Statisztikai Hivatal álláspontjával.

(Ism.: *Jávorszkyé Nagy Anikó*)

HUTSCHENREITER, G.:

A MŰSZAKI FEJLESZTÉS TÁMOGATÁSA AUSZTRIÁBAN

(Technologieförderung in Österreich.) — *WIFO Monatsberichte*. 1992. 9. sz. 481—487. p.

Az osztrák kormánzatnak a műszaki fejlesztést támogató 1985—1987. évi programjai elsősorban az új kulcstechnológiák területére korlátozódtak. Az Osztrák Gazdaságkutató Intézet (Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung — WIFO) az illetékes minisztériumok megbízása alapján és

más tudományos intézmények elemzéseire is támaszkodva értékelte e programokat. Az elemzés több megállapítása befolyásolhatja az osztrák iparpolitikát, illetve a műszaki fejlesztési támogatást.

Az 1980-as évek kezdetétől Ausztriában is — a nemzetközi tendenciákat követve — a mikroelektronika és az informatika, a számítógép-vezérlésű tervezés és gyártás, valamint a biotechnológiák és a géntechnika számított a modern kulcstechnológiák közé. A számítógép-vezérlésű technológiák elsősorban a kis- és középüzemek műszaki lemaradásának felszámolását segítették elő.

A műszaki fejlesztés kormányzati támogatásának fő formáját egyrészt a kulcsterületeken kutatást és kísérleti fejlesztést végző tudományos kutatóintézetek fenntartása, másrészt a műszaki fejlesztést szolgáló beruházások ösztönzése jelentette. Ezek kombinációi, vagyis a vállalati és kutatóintézeti együttműködésen alapuló projektek általában kedvező elbírálásra számíthattak. Az 1985—1987. évi kormányzati program keretében összesen 376 vállalati projekt részesült támogatásban. Az ebből végrehajtott, mintegy 4,6 milliárd osztrák schilling értékű beruházásokhoz a kormányzat 730 millióval járult hozzá. A mikroelektronika területén működő kutatóintézetek pontosan 15 milliót kaptak.

A műszaki fejlesztési támogatások kétharmada jutott a mikroelektronikára és informatikára, míg a 23 biotechnológiai és géntechnikai projekt mintegy 20, a számítógép-vezérléssel kapcsolatos 160 projekt pedig csak 13 százalékkal részesedett a közvetlenül technológiai célú támogatásokból. Az ágazati megoszlás szerint a 225,2 millió schilling 91 százaléka jutott az iparra. A hagyományos termelőágazatok jelentéktelen részesedése egyrészt az innovációs készség hiányára, másrészt arra utal, hogy eleve kevesebb az információjuk a támogatáshoz jutás lehetőségeiről.

A kutatási-fejlesztési ráfordítások megoszlásától eltérően (ahol például 1987-ben a több mint 500 főt foglalkoztató nagyüzemeknél jelentkezett a kiadások 80,2 százaléka) az új technológiák alkalmazásával kapcsolatos támogatásoknak közel felét (46,2%) a 100 főnél kisebb üzemek kapták. E támogatásokból a több mint 500 főt foglalkoztató nagyüzemek csak 29,5 százalékkal részesedtek.

Területfejlesztési szempontból a technológiai haladás ösztönzése semleges volt: a támogatásoknak közel felét a Bécsben működő, mintegy 20 százalékat pedig a felső-ausztriai cégek kapták. A tanulmány megállapítása szerint a jövőben kívánatos lenne a műszaki és a területi fejlesztést ösztönző kormányzati eszközök felhasználásának jobb összehangolása.

birtokolnak és amelyek bérelnék eszközöket, csak nettó számításokkal hasonlíthatók össze és aggregálhatók. A bruttó elszámolás nem veszi figyelembe a tőkeintenzitás különbségeit (a közgazdasági avulást), ezért a tevékenységek és a nemzetgazdaságok megítélésénél vagy összehasonlításánál is hibás következtetéseket eredményezhet.

Országok közötti összehasonlításokban, például a Nemzetközi Összehasonlítási Programban (International Comparison Project — ICP) az egy főre jutó bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) alapján a fejlett és a fejlődő országok közötti különbségek — a legfejlettebb országokra jellemző tőkeintenzív termelés és nagyarányú értékcsökkenés miatt — a ténylegesnél magasabbnak tűnnek.

Idősorok vizsgálatokor is hibás eredményeket kaphatunk bruttó kategóriák alkalmazásával. Nagy beruházási hullámot az értékcsökkenés növekedése és ezzel együtt a bruttó termelés növekedése kísér, a bevétel megfelelő növekedése nélkül. Ugyanúgy a beruházások visszaesése nagyobb csökkenést okoz a GDP-ben, mint a nettó hazai termékben (Net Domestic Product — NDP). Ha az értékcsökkenés növekedési rátája magasabb, mint a GDP-é, akkor az NDP rátája alacsonyabb lesz. Az értékcsökkenés növekedési rátája jóval meghaladhatja a GDP-ét, még hosszú időszakon belül is, amikor a beruházások számottevően növekednek, de a kibocsátásban a növekedés csak később jelentkezik. Ezt az utat járta Japán az 1960—1970-es években.

A szerző végül meggyőző adatokat mutat be a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezetéhez (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) tartozó hat ország összehasonlításából, de jelzi, hogy nézetei nem szükségszerűen egyeznek meg a holland Központi Statisztikai Hivatal álláspontjával.

(Ism.: *Jávorszkyé Nagy Anikó*)

HUTSCHENREITER, G.:

A MŰSZAKI FEJLESZTÉS TÁMOGATÁSA AUSZTRIÁBAN

(Technologieförderung in Österreich.) — *WIFO Monatsberichte*. 1992. 9. sz. 481—487. p.

Az osztrák kormánzatnak a műszaki fejlesztést támogató 1985—1987. évi programjai elsősorban az új kulcstechnológiák területére korlátozódtak. Az Osztrák Gazdaságkutató Intézet (Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung — WIFO) az illetékes minisztériumok megbízása alapján és

más tudományos intézmények elemzéseire is támaszkodva értékelte e programokat. Az elemzés több megállapítása befolyásolhatja az osztrák iparpolitikát, illetve a műszaki fejlesztési támogatást.

Az 1980-as évek kezdetétől Ausztriában is — a nemzetközi tendenciákat követve — a mikroelektronika és az informatika, a számítógép-vezérlésű tervezés és gyártás, valamint a biotechnológiák és a géntechnika számított a modern kulcstechnológiák közé. A számítógép-vezérlésű technológiák elsősorban a kis- és középüzemek műszaki lemaradásának felszámolását segítették elő.

A műszaki fejlesztés kormányzati támogatásának fő formáját egyrészt a kulcsterületeken kutatást és kísérleti fejlesztést végző tudományos kutatóintézetek fenntartása, másrészt a műszaki fejlesztést szolgáló beruházások ösztönzése jelentette. Ezek kombinációi, vagyis a vállalati és kutatóintézeti együttműködésen alapuló projektek általában kedvező elbírálásra számíthattak. Az 1985—1987. évi kormányzati program keretében összesen 376 vállalati projekt részesült támogatásban. Az ebből végrehajtott, mintegy 4,6 milliárd osztrák schilling értékű beruházásokhoz a kormányzat 730 millióval járult hozzá. A mikroelektronika területén működő kutatóintézetek pontosan 15 milliót kaptak.

A műszaki fejlesztési támogatások kétharmada jutott a mikroelektronikára és informatikára, míg a 23 biotechnológiai és géntechnikai projekt mintegy 20, a számítógép-vezérléssel kapcsolatos 160 projekt pedig csak 13 százalékkal részesedett a közvetlenül technológiai célú támogatásokból. Az ágazati megoszlás szerint a 225,2 millió schilling 91 százaléka jutott az iparra. A hagyományos termelőágazatok jelentéktelen részesedése egyrészt az innovációs készség hiányára, másrészt arra utal, hogy eleve kevesebb az információjuk a támogatáshoz jutás lehetőségeiről.

A kutatási-fejlesztési ráfordítások megoszlásától eltérően (ahol például 1987-ben a több mint 500 főt foglalkoztató nagyüzemeknél jelentkezett a kiadások 80,2 százaléka) az új technológiák alkalmazásával kapcsolatos támogatásoknak közel felét (46,2%) a 100 főnél kisebb üzemek kapták. E támogatásokból a több mint 500 főt foglalkoztató nagyüzemek csak 29,5 százalékkal részesedtek.

Területfejlesztési szempontból a technológiai haladás ösztönzése semleges volt: a támogatásoknak közel felét a Bécsben működő, mintegy 20 százalékat pedig a felső-ausztriai cégek kapták. A tanulmány megállapítása szerint a jövőben kívánatos lenne a műszaki és a területi fejlesztést ösztönző kormányzati eszközök felhasználásának jobb összehangolása.

A támogatott projektek túlnyomórészt a termékek korszerűsítését szolgálták (69%), a folyamatinováció a számítógép-vezérlésű technológiák körében játszott meghatározó szerepet (83%). Az innovációs folyamat különböző fázisait (alapkutatás, alkalmazott kutatás, fejlesztés, gyártásirányítás, piaci bevezetés) követő csoportosítás szerint kétségtelenül a fejlesztés aránya (40%) volt a legnagyobb. Alkalmazott kutatásra a projektek 30 százalékánál került sor, míg az alapkutatás kizárólag a biotechnológia és a géntechnika területére korlátozódott.

A technológiai fejlesztések gazdasági hatásának megítélésakor az innovációhoz kapcsolódó többletjövedelem viszonylag jól jellemezhető a pénzáramlás (cash-flow) növekményével. Ahol ilyen jellegű adatok rendelkezésre álltak, ott 1990-ig a pénzáramlási növekmény 2,3-szeresét tette ki az igénybevett támogatásnak. A folyamatinovációból származó költségcsökkenés 1990-ig a támogatások 2,9-szeresét érte el. Az eredmény azonban főleg egy nagyarányú projektnek tulajdonítható, ezt figyelmen kívül hagyva a költségcsökkenés csak a támogatások felének felelt meg. A hatások gyakran nem számszerűsíthetők, hanem — mint például a számítógép-vezérlésű technológia esetében — a jobb minőségben, a rendelkezések gyorsabb, pontosabb teljesítésében mutatkoznak meg.

Az innovációt akadályozó fontosabb tényezők megállapítása érdekében a technológiai támogatásban részesült üzemektől kapott információkat összehangba hozták az egész iparra kiterjedő 1985. évi WIFO-vizsgálat eredményeivel. Figyelmet érdemel, hogy a támogatott körben kiemelkedő súllyal jelentkezett a problémák között a kutatás-fejlesztésre alkalmas munkatársak hiánya (a megkérdezett üzemeknél 63,4, míg az egész iparnál csak 16,0 százalék utalt erre). Ugyanakkor tökehiányt az előbbi csoport csak 26,8, az utóbbi csoport 56,4 százaléka jelzett. A jelentősebb problémák közé tartozott még a piaci terjeszkedés bizonytalansága, a nem megfelelő színvonalú termelés-szervezés és az adott gyártási know-how alkalmazhatósága.

A WIFO-tanulmány egyik fontos következtetése, hogy az eddigi, erősen beruházásorientált támogatási rendszer helyett a jövőben nagyobb figyelmet kellene fordítani a főleg kis- és közepes üzemek technológiai fejlesztését hátráltató munkaerő-ellátottsági problémák megoldására. Ebben a kormányzatnak is szerepet kellene vállalnia az új technológiáknak megfelelő képzési rendszerek fejlesztésével, a technológiai transzfer segítségével, valamint a tanácsadás fejlesztésével.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

ROLLO, J. M. C.—STERN, J.:

NÖVEKEDÉSI ÉS KÜLKERESKEDELMI KILÁTÁSOK KELET-EURÓPÁBAN

(Growth and trade prospects for Central and Eastern Europe.) — *The World Economy*. 1992. 5. sz. 645—668. p.

A szerzők részletes forgatókönyvek alapján elemzik Kelet-Európa gazdaságának és külkereskedelmének lehetséges fejlődési pályáit a következő két évtizedben. Hangsúlyozzák a hosszú távú előrejelzés igen nagy fokú bizonytalanságát a változások nagyságrendje, a kommunizusból a demokráciába és piacgazdaságba való átmenet során bekövetkező politikai hibák lehetősége, sőt valószínűsége, az előrejelzéshez szükséges adatok hiánya stb. miatt. A vizsgált kelet-európai országok: Bulgária, a Cseh és Szlovák Köztársaság, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Románia és az egykori Szovjetunió. A mai ismeretek alapján sem a Szovjetunió, sem Jugoszlávia egykori köztársaságainak jövője nem jósolható meg, a szuverén utódállamok gazdaságának és valutájának sorsa ma még bizonytalan. A tanulmány mindkét felbomló szövetséget egykori nevével jelöli, mintha 2010-ig egyben lehetne tartani ma is egymásra utalt tagjait.

Hiányzanak a megbízható adatok, ezért a lehetséges fejlődési pályák elemzése helyettesíti a hagyományos gazdasági előrejelzést. A térségben nem lehet a korábbi fejlődési irányzatokat „meghosszabbítani” sem a várható befektetésekre, sem a külkereskedelem vagy fizetési mérleg alakulására. Két forgatókönyvet elemeztek. Az optimista forgatókönyv azt feltételezi, hogy 2010-ig tőke áramlik a térségbe, felgyorsul a fejlődés, Kelet-Európa intenzíven bekapcsolódik a világkereskedelembé, és ennek megfelelő gazdasági szerkezet alakul ki. A peszsimista forgatókönyv kétségesnek tartja a térség reformjainak sikerét, a politikai stabilizálódást, az infláció megfékezését, és feltételezi, hogy a fellendülések és visszaesések ismétlődése ciklikussá teszi a fejlődést. A borúlátó változat azzal is számol, hogy a protekcionista kereskedelempolitika nem enyhül, lassú lesz az állami tulajdon privatizálása, fennmaradhatnak a gazdaságban kialakult belföldi monopóliumok. Ezek a körülmények az árrendszer liberalizálását is fékezik. Válaszként a külső piacok (különösen az Európai Közösség országaiban) lényegében zárva maradnak, a versenyképes kelet-európai áruk sem juthatnak be a konvertibilis elszámolású térségekbe.

A Világbank módszerével meghatározott bruttó nemzeti termék lényegesen kisebb a vásárlóerőparitásokkal (Purchasing power parity — PPP) számított mutatóknál és mindkettő jelentősen elmarad

A támogatott projektek túlnyomórészt a termékek korszerűsítését szolgálták (69%), a folyamatinováció a számítógép-vezérlésű technológiák körében játszott meghatározó szerepet (83%). Az innovációs folyamat különböző fázisait (alapkutatás, alkalmazott kutatás, fejlesztés, gyártásirányítás, piaci bevezetés) követő csoportosítás szerint kétségtelenül a fejlesztés aránya (40%) volt a legnagyobb. Alkalmazott kutatásra a projektek 30 százalékánál került sor, míg az alapkutatás kizárólag a biotechnológia és a géntechnika területére korlátozódott.

A technológiai fejlesztések gazdasági hatásának megítélésekor az innovációhoz kapcsolódó többletjövedelem viszonylag jól jellemezhető a pénzáramlás (cash-flow) növekményével. Ahol ilyen jellegű adatok rendelkezésre álltak, ott 1990-ig a pénzáramlási növekmény 2,3-szeresét tette ki az igénybevett támogatásnak. A folyamatinovációból származó költségcsökkenés 1990-ig a támogatások 2,9-szeresét érte el. Az eredmény azonban főleg egy nagyarányú projektnek tulajdonítható, ezt figyelmen kívül hagyva a költségcsökkenés csak a támogatások felének felelt meg. A hatások gyakran nem számszerűsíthetők, hanem — mint például a számítógép-vezérlésű technológia esetében — a jobb minőségben, a rendelkezések gyorsabb, pontosabb teljesítésében mutatkoznak meg.

Az innovációt akadályozó fontosabb tényezők megállapítása érdekében a technológiai támogatásban részesült üzemektől kapott információkat összehangba hozták az egész iparra kiterjedő 1985. évi WIFO-vizsgálat eredményeivel. Figyelmet érdemel, hogy a támogatott körben kiemelkedő súllyal jelentkezett a problémák között a kutatás-fejlesztésre alkalmas munkatársak hiánya (a megkérdezett üzemeknél 63,4, míg az egész iparnál csak 16,0 százalék utalt erre). Ugyanakkor tökehiányt az előbbi csoport csak 26,8, az utóbbi csoport 56,4 százaléka jelzett. A jelentősebb problémák közé tartozott még a piaci terjeszkedés bizonytalansága, a nem megfelelő színvonalú termelés-szervezés és az adott gyártási know-how alkalmazhatósága.

A WIFO-tanulmány egyik fontos következtetése, hogy az eddigi, erősen beruházásorientált támogatási rendszer helyett a jövőben nagyobb figyelmet kellene fordítani a főleg kis- és közepes üzemek technológiai fejlesztését hátráltató munkaerő-ellátottsági problémák megoldására. Ebben a kormányzatnak is szerepet kellene vállalnia az új technológiáknak megfelelő képzési rendszerek fejlesztésével, a technológiai transzfer segítségével, valamint a tanácsadás fejlesztésével.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

ROLLO, J. M. C.—STERN, J.:

NÖVEKEDÉSI ÉS KÜLKERESKEDELMI KILÁTÁSOK KELET-EURÓPÁBAN

(Growth and trade prospects for Central and Eastern Europe.) — *The World Economy*. 1992. 5. sz. 645—668. p.

A szerzők részletes forgatókönyvek alapján elemzik Kelet-Európa gazdaságának és külkereskedelmének lehetséges fejlődési pályáit a következő két évtizedben. Hangsúlyozzák a hosszú távú előrejelzés igen nagy fokú bizonytalanságát a változások nagyságrendje, a kommunizusból a demokráciába és piacgazdaságba való átmenet során bekövetkező politikai hibák lehetősége, sőt valószínűsége, az előrejelzéshez szükséges adatok hiánya stb. miatt. A vizsgált kelet-európai országok: Bulgária, a Cseh és Szlovák Köztársaság, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Románia és az egykori Szovjetunió. A mai ismeretek alapján sem a Szovjetunió, sem Jugoszlávia egykori köztársaságainak jövője nem jósolható meg, a szuverén utódállamok gazdaságának és valutájának sorsa ma még bizonytalan. A tanulmány mindkét felbomló szövetséget egykori nevével jelöli, mintha 2010-ig egyben lehetne tartani ma is egymásra utalt tagjait.

Hiányzanak a megbízható adatok, ezért a lehetséges fejlődési pályák elemzése helyettesíti a hagyományos gazdasági előrejelzést. A térségben nem lehet a korábbi fejlődési irányzatokat „meghosszabbítani” sem a várható befektetésekre, sem a külkereskedelem vagy fizetési mérleg alakulására. Két forgatókönyvet elemeztek. Az optimista forgatókönyv azt feltételezi, hogy 2010-ig tőke áramlik a térségbe, felgyorsul a fejlődés, Kelet-Európa intenzíven bekapcsolódik a világkereskedelembé, és ennek megfelelő gazdasági szerkezet alakul ki. A peszsimista forgatókönyv kétségesnek tartja a térség reformjainak sikerét, a politikai stabilizálódást, az infláció megfékezését, és feltételezi, hogy a fellendülések és visszaesések ismétlődése ciklikussá teszi a fejlődést. A borúlátó változat azzal is számol, hogy a protekcionista kereskedelempolitika nem enyhül, lassú lesz az állami tulajdon privatizálása, fennmaradhatnak a gazdaságban kialakult belföldi monopóliumok. Ezek a körülmények az árrendszer liberalizálását is fékezik. Válaszként a külső piacok (különösen az Európai Közösség országaiban) lényegében zárva maradnak, a versenyképes kelet-európai áruk sem juthatnak be a konvertibilis elszámolású térségekbe.

A Világbank módszerével meghatározott bruttó nemzeti termék lényegesen kisebb a vásárlóerőparitásokkal (Purchasing power parity — PPP) számított mutatóknál és mindkettő jelentősen elmarad

a fejlett országok 1988-as színvonalától. A megfigyelt kelet-európai országok bruttó nemzeti termékének (Gross National Product — GNP) értéke:

— az ENSZ módszertana szerinti vásárlóerő-paritással számítva 1988-ban 650 milliárd dollár;

— a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap 1990-es statisztikáiban, az érvényes árfolyamokkal számítva viszont csak 250—300 milliárd dollár.

A GNP vásárlóerő-paritással számított egy lakosra jutó, dollárban kifejezett 1988. évi értéke (zárójelben a Világbank közlése): Bulgária 5630 (2750), Csehszlovákia 7600 (1989-ben 3100), Jugoszlávia 4900 (2720), Lengyelország 5420 (1850), Magyarország 6490 (2450), a Német Demokratikus Köztársaság 9360 (5000, a német szövetségi köztársaságbelinek egyharmada), Románia 4120 (nincs világbanki adat), Szovjetunió 5500 (1735). Összehasonlításként: 1988-ban az Európai Közösség (EK) országainak átlagos színvonala 13 737 (1989-ben 14 777) dollár volt.

A legkedvezőbb fejlődési változatban (2010-ig) azt feltételezték, hogy kiegyensúlyozott, évi 4 százalékos gazdasági növekedésre nyílik lehetőség, és Kelet-Európa vizsgált országai 1995-ig fokozatosan rátérhetnek erre a fejlődési pályára. Az átmeneti visszaesést követően, 1996 és 2000 között, akár évi 10 százalékos növekedést is elérhetnek. Hogy a következő 3—5 évben helyre lehet-e állítani az említett országok gazdaságait, az attól is függ, hogy:

— a kulcságazatokban milyen ütemben alakítják ki a piacképes termékeket;

— milyen feltételekkel segítik a tőke megtérülését, ezen belül azt, hogy elfogadhatóan kis pótlólagos tőkebefektetések eredményezik a jelzett gazdasági növekedéseket;

— mennyire képesek liberalizálni a vállalkozások belső környezését, hogy azok a lehető legjobban hasznosíthassák a szabadabbá vált gazdálkodási feltételeket.

Amennyiben az Európai Közösség országai 2010-ig átlagosan évi 3 százalékkal fejlesztik gazdaságaikat, a Cseh és Szlovák Köztársaság és Magyarország GNP-jének egy lakosra jutó értéke megközelíti a spanyolországi szintet, Lengyelországé és Bulgáriáé a görögországit, a Szovjetunió utódállamai pedig a portugáliai szintig fejlődhetnek. Az optimista (és a pesszimista) számítások szerint 2010-ben a bruttó nemzeti termék 1991. évi árakon: Bulgária 89 (49), Cseh és Szlovák Köztársaság 278 (147), Jugoszlávia 184 (109), Lengyelország 459 (240), Magyarország 170 (89), Románia 161 (91), a Szovjetunió utódállamai 2294 (1367) milliárd dollár. A pesszimista becslés szerint az egy lakosra jutó GNP értékek 2010-ben: Bulgária 5100, Cseh és Szlovák Köztársaság 8400, Jugoszlávia 3900, Len-

gyelország 5200, Magyarország 8200, Románia 3400, a Szovjetunió utódállamai 4000 dollár.

A szerzők a jelenlegi export/GNP viszonyzatokból kiindulva vázolták a 2010-re várható állapotokat, eszerint Bulgária 34, a Cseh és Szlovák Köztársaság 25, Jugoszlávia 23, Lengyelország 24, Magyarország 34, Románia 24, a Szovjetunió utódállamai 12 százalékos exporthányadot érhetnek el. A 2010-ig számított exporthányadok a legkedvezőtlenebb változatban: Bulgária 23,1, a Cseh és Szlovák Köztársaság 11,3, Jugoszlávia 12,5, Lengyelország 11,1, Magyarország 22,8, Románia 9,3, a Szovjetunió utódállamai 7,4 százalék.

Az optimista változatot a világkereskedelem feltételezett gyors (évi 6 százalékos) bővülése jellemzi, és a kelet-európai térség kivitelének növekedése ennél is gyorsabb lehet. Ezekkel a becslésekkel a bruttó nemzeti termékhez viszonyított külkereskedelmi mérleg-hiányok is kiszámíthatók. Az előrejelzésben óvatosságra int a kelet-európai országok kialakult fizetésimérleg-hiányának és külföldi adósságainak pótlólagos tőkeszükséglete, ami a kilencvenes évek szűkebb hitelkínálata mellett visszafoghatja a deficit mértékét. A szerzők feltételezése szerint a kelet-európai országok behozatalának növekedési üteme 2010-ig meghaladja a kivitelét.

A 2010. évi import értékei a legkedvezőbb változatban: Bulgária 31,3, a Cseh és Szlovák Köztársaság 72,3, Jugoszlávia 44,0, Lengyelország 105,5, Magyarország 59,7, Románia 40,3, a Szovjetunió utódállamai 298,3 milliárd dollár. Az import növekedési ütemében 2000 után visszaesést feltételeznek, mert ezt követően csak kisebb behozatalra lesz szükség a gazdasági szervezetek és a háztartások korszerűsítéséhez. A folyó felhasználás importszükséglete kisebb volumennövekedést igényel, mint a gépek, berendezések, tartós fogyasztási cikkek pótlása.

Országokként meghatározták a külkereskedelmi mérleg még finanszírozható (1991., 1995., 2000. és 2010. évi) hiányait. A legkedvezőtlenebb változat azzal számol, hogy a kelet-európai országok külkereskedelmének fejlődése lassabb lesz 2010-ig, mint a világkereskedelem átlagos növekedési üteme, eszerint az export bővülése 1995 után legfeljebb évi 2,25 százalékos lehet az összes kelet-európai országot figyelembe véve, és az import ennek megfelelően sokkal kisebb mértékben nőhet, mint az optimista változatban. A kilencvenes évek közepéig az import átlagos évi növekedési üteme legfeljebb 1 százalék lehet. A pesszimista változatra számított behozatal 1991. évi árakon 2010-ben: Bulgária 11,8, a Cseh és Szlovák Köztársaság 18,5, Jugoszlávia 15,8, Lengyelország 29,0, Magyarország 21,2, Románia 10,4, a Szovjetunió utódállamai 114,3 milliárd dollár. Az

1995—2010 időszakra átlagosan évi 2,0—2,5 százalékos ütemben növekvő importot számítottak.

Meghatározták a folyó fizetési mérleg egyenlegének a bruttó nemzeti termékhez viszonyított arányát a két forgatókönyv feltételei szerint. A hivatalos nemzetközi fizetések mellett a nem kormányzati szervek pénzforgalmát is figyelembe veszik az előrejelzések. Az 1995—2010 időszakban Kelet-Európából kiáramló adósságszolgálati összegeknek legalább felét a kamatfizetések kötik le, a bruttó adóssághoz viszonyítva mintegy 25 százalékos az éves adósságszolgálat aránya a vizsgált országok átlagában.

Országoként számították a feltételezett alapadatok szerint 2010-ig kialakuló belföldi pénzszükségleteket a GNP százalékában. A legkedvezőbb (illetve legkedvezőtlenebb) változat szerinti tökeigény: Bulgária 6,1 (1,9), a Cseh és Szlovák Köztársaság 4,8 (0,6), Jugoszlávia 4,5 (1,3), Lengyelország 4,3 (1,5), Magyarország 6,1 (0,7), Románia 4,6 (0,6), a Szovjetunió utódállamai 2,8 (1,3) százalék.

A 2010-ben kialakuló pénzforgalom potenciális deficitje 1991. évi áron a Szovjetunió utódállamaiban mintegy 53 milliárd dollár, a többi vizsgált országban együttesen további 53 milliárd dollár körül alakul, a legkedvezőbb változat feltételezése szerint. Középtávú előrejelzések utalnak arra a tényre, hogy néhány évig csak korlátozottan nőhet a nem kormányzati tőke-transzfer értéke, okulva a magánhitelek korábbi nagy fellendüléséből, majd a nyolcvanas években fellépő kijózanodásból, a kétségessé vált követelések növekedéséből.

A fejlődő országok dollármilliárdokkal tartoznak, és belátható időn belül nem lesznek képesek adósságaik érzékelhető mérséklésére. Az Egyesült Államok és Nyugat-Európa recessziója szűkítette a magánhitelek korábbi bő forrását. A Nemzetközi Fizetések Bankja csak meghatározott értékpiaci tranzakciókra (blue chip projects) nyújt számottevő összegű hitelt. Németország az egyesülés után a nemzetközi tőkepiacon hitelnyújtóból tőkefelvevő-

vé válik a kilencvenes években. Nehezítheti a Kelet-Európa által kezdeményezett tőkebeáramlást az is, hogy az eladósodott Latin-Amerikából, valamint más fejlődő országokból ismét növekvő tőkekeresletre lehet számítani.

A legkedvezőtlenebb változat azzal számol, hogy nem valószínű a nemzetközi tőkekínálat számottevő növekedése. Mivel ebben a változatban a kelet-európai fejlődés igen lassú, nem oldódnak az ellátási gondok, a fogyasztás viszonylag alacsony szinten marad. Az időszerűvé vált fejlesztések csak részben valósulhatnak meg, és emiatt a világpiacon az export versenyképessége összességében nem javulhat, alig oldódnak a kereskedelmi korlátok. E változatban kétséges a politikai stabilitás és a gazdasági reformok megvalósítása is. Nem válik meghatározóvá a magántulajdon sem, amíg ennek pénzügyi és piaci feltételei hiányoznak. A szerzők szerint a legkedvezőtlenebb változatban a közvetlen külföldi beruházások és pénzbefektetések a térség 2010. évi bruttó nemzeti termékének legfeljebb 1 százalékát érhetik el (1991. évi áron 26 milliárd dollár). Számításaik szerint 2010-ben évi 45 milliárd dollárra nőhet a kormányzati segélyek és hitelek összege, ami közel kétszerese a magánbefektetések várható volumenének. A legkedvezőtlenebb változatban elkerülhetetlenné válik egyes korábbi kormányhitelek és garanciák átütetése, az adósságterhek enyhítése (becslések szerint a hitelező fejlett országok kormányai ezzel évi 25 milliárd dollár forrástöbbletet teremtenek az időszak végén).

A magánbefektetések nem közvetlenül jelennek meg a legkedvezőtlenebb változatban, hanem a térség országaival kialakítandó átfogó csomagtervek részeként, állami részvétellel. A 24 fejlett ország adóbevételeiből ennek megfelelő összegeket vesz majd igénybe, a számítások szerint 2010-ig évi 70 milliárd dollárig nőhet ez a tőkeáramlás, 1991. évi áron.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

OPP, K.-D.:

A TÖRVÉNYES ÉS TÖRVÉNYTELEN TILTAKOZÁS KULTÚRAKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSA

(Legal and illegal Protest im interkulturellen Vergleich.) — *Kölner Zeitschrift für Sociologie und Sozialpsychologie*. 1992. 3. sz. 436—460. p.

A szerző választ keres a következő kérdésekre: milyen tényezők befolyásolják az egyének részvéte-

let különféle — részint törvényes, részint törvénytelen — tiltakozó megmozdulásokban? S vajon ezek a tényezők általános érvényűek-e, vagy épp ellenkezőleg: hatásuk, magyarázó erejük a társadalmi-gazdasági környezet, a politikai és kulturális sajátosságok függvényében változik?

A tanulmány első fejezetében a szerző a tiltakozó mozgalmakban való részvétel olyan elméletét vázolja fel, amely igyekszik kiküszöbölni a korábbi ma-

1995—2010 időszakra átlagosan évi 2,0—2,5 százalékos ütemben növekvő importot számítottak.

Meghatározták a folyó fizetési mérleg egyenlegének a bruttó nemzeti termékhez viszonyított arányát a két forgatókönyv feltételei szerint. A hivatalos nemzetközi fizetések mellett a nem kormányzati szervek pénzforgalmát is figyelembe veszik az előrejelzések. Az 1995—2010 időszakban Kelet-Európából kiáramló adósságszolgálati összegeknek legalább felét a kamatfizetések kötik le, a bruttó adóssághoz viszonyítva mintegy 25 százalékos az éves adósságszolgálat aránya a vizsgált országok átlagában.

Országoként számították a feltételezett alapadatok szerint 2010-ig kialakuló belföldi pénzszükségleteket a GNP százalékában. A legkedvezőbb (illetve legkedvezőtlenebb) változat szerinti tőkeigény: Bulgária 6,1 (1,9), a Cseh és Szlovák Köztársaság 4,8 (0,6), Jugoszlávia 4,5 (1,3), Lengyelország 4,3 (1,5), Magyarország 6,1 (0,7), Románia 4,6 (0,6), a Szovjetunió utódállamai 2,8 (1,3) százalék.

A 2010-ben kialakuló pénzforgalom potenciális deficitje 1991. évi áron a Szovjetunió utódállamaiban mintegy 53 milliárd dollár, a többi vizsgált országban együttesen további 53 milliárd dollár körül alakul, a legkedvezőbb változat feltételezése szerint. Középtávú előrejelzések utalnak arra a tényre, hogy néhány évig csak korlátozottan nőhet a nem kormányzati tőke-transzfer értéke, okulva a magánhitelek korábbi nagy fellendüléséből, majd a nyolcvanas években fellépő kijózanodásból, a kétségessé vált követelések növekedéséből.

A fejlődő országok dollármilliárdokkal tartoznak, és belátható időn belül nem lesznek képesek adósságaik érzékelhető mérséklésére. Az Egyesült Államok és Nyugat-Európa recessziója szűkítette a magánhitelek korábbi bő forrását. A Nemzetközi Fizetések Bankja csak meghatározott értékpiaci tranzakciókra (blue chip projects) nyújt számottevő összegű hitelt. Németország az egyesülés után a nemzetközi tőkepiacon hitelnyújtóból tőkefelvevő-

vé válik a kilencvenes években. Nehezítheti a Kelet-Európa által kezdeményezett tőkebeáramlást az is, hogy az eladósodott Latin-Amerikából, valamint más fejlődő országokból ismét növekvő tőkekeresletre lehet számítani.

A legkedvezőtlenebb változat azzal számol, hogy nem valószínű a nemzetközi tőkekínálat számottevő növekedése. Mivel ebben a változatban a kelet-európai fejlődés igen lassú, nem oldódnak az ellátási gondok, a fogyasztás viszonylag alacsony szinten marad. Az időszerűvé vált fejlesztések csak részben valósulhatnak meg, és emiatt a világpiacon az export versenyképessége összességében nem javulhat, alig oldódnak a kereskedelmi korlátok. E változatban kétséges a politikai stabilitás és a gazdasági reformok megvalósítása is. Nem válik meghatározóvá a magántulajdon sem, amíg ennek pénzügyi és piaci feltételei hiányoznak. A szerzők szerint a legkedvezőtlenebb változatban a közvetlen külföldi beruházások és pénzbefektetések a térség 2010. évi bruttó nemzeti termékének legfeljebb 1 százalékát érhetik el (1991. évi áron 26 milliárd dollár). Számításaik szerint 2010-ben évi 45 milliárd dollárra nőhet a kormányzati segélyek és hitelek összege, ami közel kétszerese a magánbefektetések várható volumenének. A legkedvezőtlenebb változatban elkerülhetetlenné válik egyes korábbi kormányhitelek és garanciák átütetése, az adósságterhek enyhítése (becslések szerint a hitelező fejlett országok kormányai ezzel évi 25 milliárd dollár forrástöbbletet teremtenek az időszak végén).

A magánbefektetések nem közvetlenül jelennek meg a legkedvezőtlenebb változatban, hanem a térség országaival kialakítandó átfogó csomagtervek részeként, állami részvétellel. A 24 fejlett ország adóbevételeiből ennek megfelelő összegeket vesz majd igénybe, a számítások szerint 2010-ig évi 70 milliárd dollárig nőhet ez a tőkeáramlás, 1991. évi áron.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

OPP, K.-D.:

A TÖRVÉNYES ÉS TÖRVÉNYTELEN TILTAKOZÁS KULTÚRAKÖZI ÖSSZEHOSONLÍTÁSA

(Legal and illegal Protest im interkulturellen Vergleich.) — *Kölner Zeitschrift für Sociologie und Sozialpsychologie*. 1992. 3. sz. 436—460. p.

A szerző választ keres a következő kérdésekre: milyen tényezők befolyásolják az egyének részvete-

let különféle — részint törvényes, részint törvénytelen — tiltakozó megmozdulásokban? S vajon ezek a tényezők általános érvényűek-e, vagy épp ellenkezőleg: hatásuk, magyarázó erejük a társadalmi-gazdasági környezet, a politikai és kulturális sajátosságok függvényében változik?

A tanulmány első fejezetében a szerző a tiltakozó mozgalmakban való részvétel olyan elméletét vázolja fel, amely igyekszik kiküszöbölni a korábbi ma-

gyarázatok fogyatékoságait. Az egyik ilyen magyarázat szerint az emberek annál inkább csatlakoznak különféle megmozdulásokhoz, mennél elégedetlenebbek a fennálló gazdasági vagy politikai viszonyokkal. Ez az elképzelés több szempontból is támadható. Egyrészt sokan elégedetlenségük ellenére távol tartják magukat a tiltakozó akcióktól; másrészt a tiltakozások nem ritkán épp akkor jelentkeznek, amikor a gazdasági vagy politikai körülmények javulnak; harmadrészt pedig jól ismert a kollektív cselekvés paradox jellege: mennél többen kívánják az uralkodó viszonyok megváltozását, annál kevésbé valószínű, hogy történik is valami ennek érdekében.

Ennek ellenére sokan mégis csatlakoznak a tiltakozó mozgalmakhoz; az emberek gyakran összefognak céljaik érdekében. A kollektív cselekvés elmélete ezt az ún. szelektív ösztönzőkkel magyarázza: azokkal a járulékos — az eredeti célhoz képest másodlagos — előnyökkel, amelyeket csak azok élvezhetnek, akik valóban részt vesznek a csoport munkájában. Ez a magyarázat azon feltevésen alapul, hogy az egyének, ha mégis a csatlakozás mellett döntenek, ezt nem azért teszik, hogy hozzájáruljanak a közös érdekek érvényesítéséhez, hanem pusztán azért, hogy igénybe vehessék a csábításként felkínált egyéb előnyöket. A tapasztalat azonban ellentmond ennek a feltevésnek: a tiltakozó mozgalmak résztvevőinek a magatartását igenis befolyásolja az elégedetlenség s az a meggyőződés, hogy részvételük elősegíti a viszonyok átalakítását.

A kutatások szerint meglehetősen sokan gondolják úgy, hogy részvételük a választásokon vagy különféle tiltakozásokban elősegíti a kedvező irányú fejlődést. Ehhez járul továbbá az, amit közösségi elvnek nevezhetnénk: az emberek jelentős része szerint „egységben az erő”, a közös célok eléréséhez mindenki részvétele szükséges. Ha pedig ez így van, akkor — vélik sokan — a csatlakozás a csoporthoz egyfajta kötelesség is. Ezeket a kognitív és erkölcsi meggyőződéseket nevezi a szerző a tiltakozó megmozdulásban való részvétel instrumentális indítékának; az elnevezés arra utal, hogy az egyén annak alapján dönt a csatlakozásról, hogy a cselekvést mennyiben érzi hatékony eszköznek céljai eléréséhez. A tiltakozó mozgalmakban való részvétel instrumentális ösztönzői mellett tehát célszerű megkülönböztetnünk a tiltakozás különféle formáinak a megengedhetőségével vagy éppen kívánatosságával kapcsolatos normatív indítékokat is.

Van végül a tiltakozásokban való részvételt befolyásoló tényezőknek egy harmadik csoportja; ide tartoznak a cselekvés anyagi, társadalmi és pszichológiai indítékai. Az anyagi indítékok közül egyik

legfontosabb a szankcióktól való félelem. A társadalmi indítékok közé sorolhatók az egyén számára fontos személyek — például barátok — elvárásai, továbbá az a lehetőség, amit a tiltakozó csoportokhoz való csatlakozás kínál hasonló politikai beállítottságú és érdeklődésű emberek megismerésére. Végezetül a pszichológiai ösztönzők fogalma arra utal, hogy egyes egyének számára a részvétel a megmozdulásokban egyfajta szórakozás, illetve élményszerzés.

Összességében tehát a szerző olyan többletényező elméletet dolgoz ki, amely szerint a tiltakozó mozgalmakban való részvétel attól függ, mennyire tekint valaki a tiltakozást hasznosnak, célravezetőnek; mennyire tartja megengedhetőnek, elfogadottnak a tiltakozást mint véleménykifejezési módot; továbbá milyen erők azok az anyagi, társadalmi és lélektani indítékok, amelyek őt a megmozduláshoz való csatlakozásra vagy épp ellenkezőleg: távolmaradásra bírják.

A tanulmány második fejezetében ezt az elméletet ellenőrzi három országban végrehajtott kérdőíves adatfelvétel segítségével. A három ország a politikai, gazdasági és kulturális különbségek széles skáláját képviseli: a Német Szövetségi Köztársaság iparilag fejlett, stabil nyugati demokrácia; Izrael sajátos kultúrájú, közepesen iparosodott állam, amely súlyos társadalmi és politikai gondokkal küzd; végül Peru klasszikus latin-amerikai fejlődő ország, rendkívüli gazdasági és szociális feszültségekkel. Az elemzés során a szerző arra a kérdésre keres választ, vajon az általa kidolgozott magyarázat egyformán helytálló-e mindhárom országban, vagy épp ellenkezőleg: az egyes államok által képviselt sajátos társadalmi, gazdasági és kulturális körülmények módosítják az elmélet érvényességét.

Az országoként változó körülmények háromféleképpen befolyásolhatják az elméletben szereplő egyes magyarázó tényezőket. Egyrészt meghatározhatják ezeknek a tényezőknek a nagyságát, számszerű értékét; az erős elnyomói rendszerre épülő államban például vélhetőleg magasabb a tiltakozókat sújtó szankcióktól való félelem szintje, mint egy stabil demokráciában. Más a helyzet, ha a gazdasági vagy kulturális körülményeknek önálló, az elméletben szereplő tényezőktől független hatásuk van a tiltakozásokban való részvételre. Végül a harmadik esetben az országoként változó körülmények maguknak az elméletben szereplő tényezőknek a hatását — e hatás irányát vagy erősségét — módosítják; elképzelhető például, hogy a tiltakozás elfogadhatóságával, megengedhetőségével kapcsolatos megfontolások kisebb szerepet játszanak egy totalitáriánus, mint egy demokratikus államban.

A társadalmi-politikai környezet e háromféle hatásának vizsgálatára a szerző által vezetett kutatócsoport a Német Szövetségi Köztársaságban 714, Izraelben 1266, Peruban pedig 1571 véletlenszerűen kiválasztott személyt kérdezett meg. Az elméletben szereplő magyarázó tényezők mindegyikét több különböző kérdéssel igyekeztek empirikusan megragadni; az ezekben a kérdésekben rejlő információt faktorelemzéssel sűrítették egy-egy változóba, s a későbbiek során már ezekkel a mesterségesen létrehozott mutatókkal dolgoztak. Az egyes mutatók könnyebb összehasonlíthatósága érdekében mindegyiküket úgy transzformálták, hogy értékük 0 és 10 közé essen. A tanulmányhoz csatolt függelék részletesen tájékoztat az elemzésben használt változók tartalmáról és képzésének módjáról.

Az elemzés során a szerző végig külön tárgyalja a tiltakozás törvényes és törvénytelen formáit. A magyarázó tényezőkhez hasonlóan itt is több különböző kérdésből igyekeztek faktorelemzéssel „összegyúrni” a jogilag megengedett és az illegális tiltakozás mutatóit, s e mutatókat ezúttal is egy 0-tól 10-ig terjedő skálává alakították át. A törvényes tiltakozás szempontjából a három ország között nincs túlságosan nagy eltérés: a változó átlagértéke Németországban 3,26, Peruban 3,45, Izraelben pedig 3,84. Valamivel nagyobb különbségek tapasztalhatók a törvénytelen megmozdulásokban való részvétel esetében: a Német Szövetségi Köztársaság átlaga 0,64, Perué viszont 1,45, míg Izrael a kettő között foglal helyet 0,84-dal.

A társadalmi-politikai környezet háromféle hatása közül a szerző elsőként a tiltakozásban való részvétel indítékainak a nagyságára, számszerű értékére gyakorolt befolyást vizsgálja. Ehhez országonként külön-külön kiszámítja ezeknek az indítékoknak az átlagát. Amennyiben az eltérő gazdasági, politikai vagy kulturális körülményeknek valóban lényeges szerepük van, akkor az országonkénti átlagoknak minden egyes változó esetében lényegesen különbözniük kell egymástól. A helyzet azonban nem ez: a három ország átlagértékei szinte valamennyi változónál igen hasonlóak, vagyis a társadalmi-politikai környezet hatása meglehetősen gyenge. Ez a megállapítás a tiltakozó megmozdulások engedélyezett és illegális formáira egyaránt érvényes.

A társadalmi körülmények csekély szerepét jelzi az egyes indítékok rangsorában a három ország között mutatkozó nagyfokú hasonlóság is. A legmagasabb átlaga mindhárom államban az anyagi és a társadalmi ösztönzőknek van: ezek közül is kiemelkedik a hatósági szankcióktól való félelem, a munkahelyi hátrány és a hasonló gondolkodású

emberek megismerésének lehetősége. A legalacsonyabb átlaga pedig — szintén mindhárom országban egységesen — az instrumentális indítéknak van, vagyis annak a szempontnak, hogy az egyén csatlakozása a tiltakozáshoz elősegíti a közös cél elérését.

Az átlagok sorrendje azonban semmit sem mond az egyes magyarázó tényezők oksági szerepéről; abból, hogy egy változónak magas az átlagértéke, nem következik, hogy lényegesen befolyásolja a tiltakozó csoportokhoz való csatlakozást. Ez utóbbi kérdés megválaszolására a szerző regresszióelemzést végez, mégpedig a három ország esetében külön-külön. Az adatok tanúsága szerint mind a legális, mind az illegális tiltakozásokban való részvétel az instrumentális indítéktól függ legerősebben; valamivel gyengébb, de még mindig viszonylag jelentős hatása van a normatív indítéknak, továbbá a társadalmi ösztönzőknek. Ezen eredmények mindhárom vizsgált országra érvényesek.

A szerző a társadalmi-politikai környezet két másik — egyrészt az elméletben szereplő magyarázó tényezőktől független, másrészt azokkal együtt ún. interakcióban érvényesülő — hatásának vizsgálatához a három ország adatait egyetlen adatbázissá vonta össze, s egyetlen közös regresszióelemzést végzett. Ebben a regresszióelemzésben az országok eltérő körülményei kétféleképpen jelennek meg: egyrészt önálló kétértékű (dummy) változók formájában, ahol is minden ilyen változó az adott országhoz tartozást jelöli; másrészt olyan interakciós változók egyik tagjaként, ahol a másik elem a megfelelő magyarázó változó (például az instrumentális vagy a társadalmi indíték). E kétféle megoldás közül az első segít megragadni a társadalmi-politikai környezetnek ún. additív, azaz a tiltakozó csoportokhoz való csatlakozás különféle indítékaitól független szerepét, a másik pedig azt mutatja meg, miként módosul ezen indítékok befolyása az országonként eltérő gazdasági vagy politikai körülmények hatására.

Összességében megállapítható, hogy a tiltakozó megmozdulásokban való részvétel indítékai a vizsgált három országban nagyjából egyformák, s az országok közötti társadalmi, gazdasági és más természetű eltérések jórészt ezen indítékok révén — nem pedig azok mellett vagy azok hatását módosítva — érvényesülnek. Mindennek alapján a szerző által kidolgozott elmélet a tiltakozó mozgalmakhoz való csatlakozás általános érvényű, a kulturális hagyományoktól vagy gazdasági fejlettségtől és a politikai viszonyoktól alapvetően független magyarázatnak tekinthető.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

ROUSSEL, L.:

A CSALÁD NYUGAT-EURÓPÁBAN

(La famille en Europe occidentale: Divergences et convergence.) — *Population*. 1992. 1. sz. 133—152. p.

A termékenység csökkenése, a házasság háttérbe szorulása, a válások számának növekedése, a házasságon kívüli szülések terjedése mind-mind olyan jelenségek, amelyek az 1960-as évek közepe óta egyre inkább jellemzők Nyugat-Európa szinte minden országában, és alapvetően megváltoztatták a legitim családról korábban kialakult képet. A szerző áttekinti e fontos változásokat, és eltéréseik szerint csoportosítja az országokat azzal a következtetéssel, hogy a jelenlegi eltérések fokozatos csökkenésével valamennyi ország hasonló modell felé tart. A kialakult-e már az európai családmódel kérdésre mindenekelőtt a demográfiai mutatók adhatják meg a választ. (A családmódellek konvergenciáját ugyanis a különféle magatartások megfigyelési eredményeinek ki kell fejeznie.) Ehhez a szerző 16 nyugat-európai ország (Ausztria, Belgium, Dánia, Spanyolország, Franciaország, Görögország, Írország, Olaszország, Luxemburg, Norvégia, Hollandia, Portugália, a Német Szövetségi Köztársaság, az Egyesült Királyság, Svédország és Svájc) mutatóit vizsgálta.

1950-től 1965-ig, az ún. baby-boom időszakában Nyugat-Európában a családok magatartásában mindenütt hasonló tendenciák érvényesültek. A család reneszánszáról beszéltek, miközben a modellek közeledését lehetett megfigyelni. Ez azonban illúzióknak bizonyult. A jelenlegi mutatók ugyanis azt igazolják, hogy ez már a múlté. Igaz, hogy a termékenység mindenütt alacsonyabb a népesség utánpótlásához szükségesnél (vagy éppen egyenlő azzal), ám jelentősek az eltérések a teljes termékenységi arányszám Írországban vagy Svédországban megfigyelt 2,1-es, illetve 2,0-es, valamint Olaszország 1,3-as értéke között. A házasságkötési arány szintén általánosan alacsony, az ezer hajadonra jutó házasságkötések száma 600 és 800 közötti. A válási arány különbözősége végképp szembeötlő. Írországban a válást nem teszi lehetővé a törvény, a többi országban pedig száz házasságkötésre 5 (Olaszország), illetve 45 (Svédország, Dánia) válás jut. Tovább növekszik az eltérés, ha az új modell, a „papír nélküli” házasság elterjedését vizsgáljuk. A fiatalok közötti élettársi kapcsolat az 1970-es években általában rövid ideig tartó és terméketlen volt. Azóta a házasságkötés már sem az együttélésnek, sem a termékenységnek nem kizárólagos feltétele. E tekintetben Európa jelentős mértékben megosztott. Az északi országokban a házasság előtti élettársi

kapcsolat megszokottá vált, és ma már a gyermekek fele ilyen párkapcsolatból születik. Közép-Európában a házasság előtti együttélés gyakorisága megközelíti az 50 százalékot, és a házasságon kívüli szülések aránya 20-30 százalék. Európa déli részén ugyanakkor az élettársi kapcsolat még mindig kivételnek számít. Hasonlóképpen eltérően alakulnak az újraházasodások: egyes országokban igen gyakori a csonka család, másutt ez ritka. Néhány országban egyre több az egygyermekes család (Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország), más országokban továbbra is a két gyermek jellemző. Mindazonáltal a legjelentősebb eltérés a házasság nélkül együtt élő családok elterjedtségében mutatkozik.

Az egység hiányát megállapítva, a tanulmány szerzője az országokat négy csoportba sorolja. Az elsőben (Spanyolország, Olaszország, Görögország és Portugália) a termékenység, a válási arány, az élettársi kapcsolatok és a házasságon kívüli szülések aránya is alacsony. A másodikban (Franciaország, Norvégia, Hollandia és az Egyesült Királyság) alacsony a termékenység és az élettársi kapcsolatok aránya, magas a válások száma, és közepes a házasságon kívüli szüléseké. A harmadikban (Dánia és Svédország) viszonylag magas a termékenység, magas a válások és az élettársi kapcsolatok aránya, valamint a házasságon kívüli szüléseké is. A negyedikben (Német Szövetségi Köztársaság, Ausztria, Belgium, Luxemburg és Svájc) rendkívül alacsony a termékenység, magas a válási, közepes a házasságon kívüli együttélési arány, és alacsony a házasságon kívüli szülések aránya. (Írország, ahol a legtöbbször fennmaradt az 1950-es évek családmódelje, nem sorolható be a fenti csoportokba.) Az északi országokban magánügynek tekintik az e téren tanúsított magatartást, míg a nyugati csoporthoz tartozó országokban az együttélés és a házasságon kívüli szülés többnyire csupán megelőzi a későbbi házasságkötést. Ugyanezekben a kérdésekben a középső zóna országai nem az intézményesítést utasítják el, hanem inkább rugalmasabbá kívánják tenni azt. Ezzel szemben a déli országokban a házasságon kívüli család gondolatát is törvényen kívülinek tekintik. E csoportosítás ugyanakkor néhány meglepetést is tartogat. Azt gondolhattuk volna, hogy azokban az országokban, amelyekben kevesebb az élettársi kapcsolat, viszonylag magasabb a termékenység, márpedig ennek épp az ellenkezője igaz.

Ha azonban nem csupán a jelenlegi helyzetet vesszük figyelembe, hanem az utóbbi időszak változásait is, fel kell ismernünk, hogy az említett tényezők konvergálnak a különböző országokban. A

termékenység például 1960 és 1989 között mind a 16 vizsgált országban csökkent, mégpedig annál nagyobb mértékben, minél nagyobb volt a mutató kiinduló értéke. 1965-ben a házasságkötések aránya is igen magas volt, de az 1970-es évektől ez először Svédországban és Dániában, majd később a többi országban is csökkenni kezdett. Ugyancsak az 1970-es évektől csaknem mindenütt emelkedett az első házasságkötéskori életkor (az Európai Közösség országaiban átlagosan másfél évvel). 1965 és 1988 között a válások aránya mindenütt legalább megkétszereződött (de például Hollandiában és Angliában a négyeszeresére nőtt). A déli országokban ez a változás csak az 1980-as évektől figyelhető meg. A házasságon kívüli együttélések adatait nehezebb kimutatni. Az élettársi kapcsolat kategóriája ugyanakkor különféle formákat takar: rövid vagy hosszú ideig tartó, házassággal végződő vagy nem végződő, gyermektelen vagy gyermekes. Végül a házasságon kívüli termékenység elterjedése az 1970-es években Svédországban és Dániában a legjelentősebb. Néhány országban ez később következett be: Franciaországban, Norvégiában és az Egyesült Királyságban az 1980-as évektől aránya egyre nő, a déli országokban és Svájcban viszont lassú az átalakulás.

A változások időrendjét két dimenzióban vizsgálva megállapítjuk, hogy ezek először mindenütt a termékenység, majd a válások területén jelentkeztek, ezt követően a házasságon kívüli és a gyermek nélküli párkapcsolatok, végül a termékeny élettársi kapcsolatok területén; az új magatartások először a skandináv országokban alakultak ki, és északról dél felé, valamint nyugatról kelet felé terjedtek el.

A társadalmi változások feltétele, hogy a megfelelő közösségek támogassák ezeket, és rendelkezzenek is a kívánt új gyakorlat megvalósításához szükséges eszközökkel. A házastársak közötti kapcsolat hagyományos elképzelése az egyenlőtlenségen, az eltérő házastársi szerepeken, a megbonthatatlan köteléken alapult. Ez a fajta keresztény modell először Svédországban dőlt meg (már a XIX. század végétől kezdve), és a házasságban élő nők jogai fokozatosan közeledtek a nem házasokéhoz. Az egyéni boldogulás és boldogság elve ezt követően a többi európai országban is teret nyert. A gyámkodó állam mindenütt háttérbe húzódott, a magánélet szférája szabadabbá vált. Nem lehet alábecsülni a fiatalság szerepét sem, amelyet elvárásaiban és magatartásaiban ma Európa-szerte azonosság vagy hasonlóság jellemez, és amely a holnap felnőtt társadalmát jelenti.

Ennek megfelelően legalábbis az elkövetkező húsz évben az anyagi körülmények, a törvénykezés

és a kultúra valószínűleg hasonló irányban fejlődik Nyugat-Európa országaiban. Az egység ugyanis nem korlátozódhat csupán a gazdaság és a politika területére. Időbeni eltolódásokkal és a kulturális hagyományokból fakadó eltérésekkel, de hasonló tendenciák kialakulása várható. Természetesen ez nem zárja ki, hogy minden országban legyenek olyan népességcsoportok, amelyekre kényszer, érdek vagy meggyőződés alapján másfajta modellek jellemzők. Ezek speciális vizsgálatai hozzájárulhatnak a valóság részletes és a többségi modellt is érthetőbbé tevő leírásához. Ha a változásokat valamilyen súlyos külső válság nem befolyásolja, a termékenység várhatóan a jelenlegi szinten stabilizálódik, esetleg a leginkább malthuziánus országokban kisebb mértékben növekszik. A jövőben várhatóan a házasságok száma kismértékben emelkedik, a családi állapot változása gyakoribb lesz a déli országokban, és állandósul másutt. Európa déli részén is el fog terjedni a házasság előtti együttélés, és mindenütt társadalmilag elfogadott lesz, illetve marad a házasságkötés nélküli tartós együttélés. Mindezek jelentős hatással lesznek közvetlenül a népesség struktúrájára, közvetve pedig a gazdaságra, a jogra, a nemzedékek közötti kapcsolatokra és általában a társadalmi egyensúlyra.

(Ism.: Rózsa Gábor)

VALLIN, J.:

A FELNŐTTKORI HALÁLOZÁSOK OKAI AZ ALACSONY HALANDÓSÁGÚ ORSZÁGOKBAN

(Causes de mortalité adulte dans les pays à faible mortalité: comparaison entre quelques pays industriels et quelques pays en développement.) — *Population*. 1992. 3. sz. 555—582. p.

A szerző 67 ország adatai alapján a halandóság 1970—1980-as években bekövetkezett változását vizsgálja. Néhány kevésbé fejlett országban a születéskor várható élettartam 1985-re elérte a legfejlettebbek színvonalát. A „kevésbé fejlettek” közül Ciprus (immár a 3. helyen áll 73,9 évvel) és Hong Kong (az 5. helyen 73,8 évvel) megelőzi Svájcot, Kanadát és Izraelt. Kuba a férfiaknál a 12. (72,7 év), és ezzel megelőzi Angliát, az Egyesült Államokat vagy a fejlett nyugat-európai országokat. (Házánk a 60. helyen áll a férfiak várható élettartama szerinti sorrendben.) A volt Szovjetunióban, illetve a kelet-európai országokban, a már 2—3 évtizede tartó kedvezőtlen tendencia következtében, a várható élettartam legalább 4 évvel elmarad a fejlett országokétól. A nőknél más a sorrend; Magyaror-

termékenység például 1960 és 1989 között mind a 16 vizsgált országban csökkent, mégpedig annál nagyobb mértékben, minél nagyobb volt a mutató kiinduló értéke. 1965-ben a házasságkötések aránya is igen magas volt, de az 1970-es évektől ez először Svédországban és Dániában, majd később a többi országban is csökkenni kezdett. Ugyancsak az 1970-es évektől csaknem mindenütt emelkedett az első házasságkötéskori életkor (az Európai Közösség országaiban átlagosan másfél évvel). 1965 és 1988 között a válások aránya mindenütt legalább megkétszereződött (de például Hollandiában és Angliában a négyeszeresére nőtt). A déli országokban ez a változás csak az 1980-as évektől figyelhető meg. A házasságon kívüli együttélések adatait nehezebb kimutatni. Az élettársi kapcsolat kategóriája ugyanakkor különféle formákat takar: rövid vagy hosszú ideig tartó, házassággal végződő vagy nem végződő, gyermektelen vagy gyermekes. Végül a házasságon kívüli termékenység elterjedése az 1970-es években Svédországban és Dániában a legjelentősebb. Néhány országban ez később következett be: Franciaországban, Norvégiában és az Egyesült Királyságban az 1980-as évektől aránya egyre nő, a déli országokban és Svájcban viszont lassú az átalakulás.

A változások időrendjét két dimenzióban vizsgálva megállapítjuk, hogy ezek először mindenütt a termékenység, majd a válások területén jelentkeztek, ezt követően a házasságon kívüli és a gyermek nélküli párkapcsolatok, végül a termékeny élettársi kapcsolatok területén; az új magatartások először a skandináv országokban alakultak ki, és északról dél felé, valamint nyugatról kelet felé terjedtek el.

A társadalmi változások feltétele, hogy a megfelelő közösségek támogassák ezeket, és rendelkezzenek is a kívánt új gyakorlat megvalósításához szükséges eszközökkel. A házastársak közötti kapcsolat hagyományos elképzelése az egyenlőtlenségen, az eltérő házastársi szerepeken, a megbonthatatlan köteléken alapult. Ez a fajta keresztény modell először Svédországban dőlt meg (már a XIX. század végétől kezdve), és a házasságban élő nők jogai fokozatosan közeledtek a nem házasokéhoz. Az egyéni boldogulás és boldogság elve ezt követően a többi európai országban is teret nyert. A gyámkodó állam mindenütt háttérbe húzódott, a magánélet szférája szabadabbá vált. Nem lehet alábecsülni a fiatalság szerepét sem, amelyet elvárásaiban és magatartásaiban ma Európa-szerte azonosság vagy hasonlóság jellemez, és amely a holnap felnőtt társadalmát jelenti.

Ennek megfelelően legalábbis az elkövetkező húsz évben az anyagi körülmények, a törvénykezés

és a kultúra valószínűleg hasonló irányban fejlődik Nyugat-Európa országaiban. Az egység ugyanis nem korlátozódhat csupán a gazdaság és a politika területére. Időbeni eltolódásokkal és a kulturális hagyományokból fakadó eltérésekkel, de hasonló tendenciák kialakulása várható. Természetesen ez nem zárja ki, hogy minden országban legyenek olyan népességcsoportok, amelyekre kényszer, érdek vagy meggyőződés alapján másfajta modellek jellemzők. Ezek speciális vizsgálatait hozzájárulhatnak a valóság részletes és a többségi modellt is érthetőbbé tevő leírásához. Ha a változásokat valamilyen súlyos külső válság nem befolyásolja, a termékenység várhatóan a jelenlegi szinten stabilizálódik, esetleg a leginkább malthuziánus országokban kisebb mértékben növekszik. A jövőben várhatóan a házasságok száma kismértékben emelkedik, a családi állapot változása gyakoribb lesz a déli országokban, és állandósul másutt. Európa déli részén is el fog terjedni a házasság előtti együttélés, és mindenütt társadalmilag elfogadott lesz, illetve marad a házasságkötés nélküli tartós együttélés. Mindezek jelentős hatással lesznek közvetlenül a népesség struktúrájára, közvetve pedig a gazdaságra, a jogra, a nemzedékek közötti kapcsolatokra és általában a társadalmi egyensúlyra.

(Ism.: *Rózsa Gábor*)

VALLIN, J.:

A FELNŐTTKORI HALÁLOZÁSOK OKAI AZ ALACSONY HALANDÓSÁGÚ ORSZÁGOKBAN

(Causes de mortalité adulte dans les pays à faible mortalité: comparaison entre quelques pays industriels et quelques pays en développement.) — *Population*. 1992. 3. sz. 555—582. p.

A szerző 67 ország adatai alapján a halandóság 1970—1980-as években bekövetkezett változását vizsgálja. Néhány kevésbé fejlett országban a születéskor várható élettartam 1985-re elérte a legfejlettebbek színvonalát. A „kevésbé fejlettek” közül Ciprus (immár a 3. helyen áll 73,9 évvel) és Hong Kong (az 5. helyen 73,8 évvel) megelőzi Svájcot, Kanadát és Izraelt. Kuba a férfiaknál a 12. (72,7 év), és ezzel megelőzi Angliát, az Egyesült Államokat vagy a fejlett nyugat-európai országokat. (Házánk a 60. helyen áll a férfiak várható élettartama szerinti sorrendben.) A volt Szovjetunióban, illetve a kelet-európai országokban, a már 2—3 évtizede tartó kedvezőtlen tendencia következtében, a várható élettartam legalább 4 évvel elmarad a fejlett országokétól. A nőknél más a sorrend; Magyaror-

szágot (50. helyen áll 73,2 évvel) a Szovjetunió kívül csupán „fejlődő” országok követik, sőt 14 „fejlődő” ország meg is előzi. Első helyen, akárcsak a férfiak esetében, Japán áll (80,5 év), Hong Kong csupán a 10. helyet foglalja el, Ciprus pedig a 17. Azokban a kevésbé fejlett országokban, melyek felzárkózóban vannak az iparilag fejlettekhez, nemeként is különbözően alakul a mortalitás.

A másik strukturális különbség: az alacsonyban fejlett országokban tovább fennmarad a viszonylag magas csecsemőhalandóság. A szerző a csecsemőhalandósági arány és a születéskor várható élettartam kapcsolatát vizsgálja a különböző fejlettségű országokban. E két mutató összefüggése azt mutatja, hogy azonos várható élettartam esetén a „fejlődő” országokban — ritka kivétellel — a csecsemőhalandósági arányok lényegesen magasabbak, mint a fejlett országokban. (Így 74—75 éves várható élettartam esetén Ausztria, Finnország, Dánia, Anglia és Wales, az Egyesült Államok és a Német Szövetségi Köztársaság csecsemőhalandósági arányszámai 6,4—11,2, míg Costa Ricáé, Kubáé és Martinique-é 15,3—18,9 ezrelék között vannak.)

Ha az alacsony halandóságú „fejlődő” országoknak — azonos várható élettartam esetén — az ipari országokénál magasabb a csecsemőhalandóságuk, akkor nyilvánvalóan a felnőttkorúak halandósága alacsonyabb. A csecsemőhalandóság jelentős mértékben befolyásolja a születéskor várható élettartamot, ha utóbbi értéke még nem érte el a 65 vagy 70 évet. Az a tény, hogy a fejlődő országokban a felnőttkorúak halandósága viszonylag alacsony a csecsemőhalandóság szintjéhez képest, különösen akkor lesz kedvező, amikor átlépi ezt a küszöböt, ugyanis ezt követően a viszonylag alacsony felnőttkorú halandósággal rövid idő alatt számottevő mértékben emelkedhet a népesség születéskor várható átlagos élettartama. Az átlagos élettartam további jelentős javulásához már nem elég a csecsemőhalandóság csökkenése, mert az mind a fejlődő, mind a fejlett országokban a felnőttek és főként az öregkorúak halandóságának alakulásától függ. A szerző felteszi azt a kérdést, hogy az alacsony halandóságú fejlődő országok a jövőben megtartják-e viszonylagos előnyüket, s (Japán mintájára) gyorsan az élre törnek, vagy az epidemiológiai átmenet új szakaszában leszakadnak, és éppen gazdasági, társadalmi fejlődésükkel veszítik el ezt az előnyüket. A tanulmány 12 fejlődő ország halandósági adatait veti össze Japán, az Egyesült Államok, a Német Szövetségi Köztársaság, Anglia és Wales, Franciaország, Olaszország, Svédország, valamint Magyarország adataival. A felnőttkorú halandóságot a 30—85 éves korban bekövetkezett halálozásokkal jel-

lemzi. Az 57 éves korcsoportok halandósági arányszámait az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization — WHO) által felvázolt európai népességstruktúra szerint számítja.

A fejlett ipari országokban a vizsgált időszakban a felnőttkorúak halandósága a férfiaknál átlagosan 20—25, a nőknél 20—35 százalékkal csökkent. Az átlagostól eltérően alakult Magyarország és Japán felnőttkorú népességének halandósága: az előbbiben a férfiak halandósága 4 százalékkal emelkedett, a nőké pedig csupán 16 százalékkal csökkent, az utóbbiakban a férfiak halandósága 37, a nőké pedig 44 százalékkal csökkent.

Az adatgyűjtésekkel kapcsolatos kételyek ellenére úgy tűnik, a fejlődő országok között két típus különíthető el. Az egyikben a felnőttkorúak halandósága jelentős mértékben és folyamatosan csökkent, a másikban körülbelül állandó maradt. Az első kategóriához sorolja a szerző Hong Kongot, Chilét, Uruguayt, valamint Argentínát. (A korábban erőteljes csökkenés Kubában lelassult, Szingapurban később kezdődött, és ingadozó maradt.) A második kategóriába Mexikó, Porto Rico és Venezuela tartozik. Az első kategória országainak esélyük van arra, hogy a várható élettartam kedvező alakulásával felülmúlják az ipari országok többségét, míg a második kategóriába soroltak esetében fennáll annak veszélye, hogy újra lemaradnak az ipari országoktól.

A továbbiakban a szerző Chile, Hong Kong, Japán, Franciaország, Mexikó, a Német Szövetségi Köztársaság adatai alapján azt vizsgálja, hogy a halandóság eltérő alakulása epidemiológiai okok függvénye vagy azoktól független jelenség. A vizsgált 8 halálóci csoport a következő:

- fertőző betegségek (a légzőrendszer heveny betegségei is),
- a légzőrendszer egyéb betegségei,
- a rosszindulatú daganatok,
- májzsugor,
- agyérbetegségek,
- szív- és érrendszeri betegségek,
- balesetek,
- egyéb betegségek.

A 30—85 évesek körében a fertőző betegségek (a légzőrendszer heveny betegségeivel) okozta halandóság szerint a vizsgált országok három csoportba sorolhatók. Chile, Mexikó és Hong Kong esetében magas szint és határozott csökkenés jellemző. Franciaország és a Német Szövetségi Köztársaság ezzel szemben a legalacsonyabb szinthez áll közel. Japán mind a szint, mind a csökkenés szempontjából közbülső helyet foglal el, ugyanis a fertőzés okozta felnőttkori halandóság magasabb, mint

Franciaországban és a Német Szövetségi Köztársaságban, és az utóbbi években kedvezőtlenül alakult.

A légzőrendszer egyéb betegségei okozta halandóság az ipari országokban kismértékben csökken, és a három fejlődő országban romlik. Az emelkedés mértéke Mexikóban meghaladja Chilét és Hong Kongét. Japán e betegségekből származó halandósága lényegesen alacsonyabb, mint a Német Szövetségi Köztársaságé és Franciaországé, de lehet, hogy ez a légzőrendszer heveny fertőző és idült betegségei közötti diagnosztikai eltérés és kódolás következménye.

A rosszindulatú daganatok okozta halandóság kismértékben különbözik a vizsgált országokban. Öt országban stagnál a férfiaknál, és elég lassan csökken a nőknél. Mexikóban a férfiak körében emelkedett, a nőknél változatlan, és éppen e halál-óki csoport növekedése nem teszi lehetővé a halan-

dóság csökkenését. (Megjegyzendő, hogy a rosszindulatú daganatok okozta halandóság szintje Mexikóban alacsonyabb, mint a többi országban, az eltérés különösen a férfiaknál jelentős.)

A fertőző betegségek és a légzőrendszer betegségei nem játszanak szerepet a fejlődő országok között észlelt különbségek kialakulásában, a többi halál-óki csoport azonban hozzájárul ahhoz. Más szóval, az eltérést nem — az epidemiológiai átmenet első szakaszát jellemző — a fertőzés okozta betegségi folyamatok átalakulása okozza. A fejlődő országokban a halandóság mérséklődését — csakúgy mint korábban az ipari országokban — elsősorban a rosszindulatú daganatok, a májzsugor, az agyér-betegségek, a szív- és érrendszeri betegségek, valamint az erőszakos eredetű halandóság csökkenése teszi lehetővé.

(Ism.: Gábor Mária)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

AGENDA estadística, 1991. Instituto Nacional de Estadística Geografía e Informática. México. INEGI. 1992. 209, [11] p.

Mexikó statisztikai zsebkönyve, 1991.

I—073—D—0003/1991

ANNUAIRE statistique de la Belgique, 1990. Institut national de statistique. Bruxelles. Ins. 1991. XIII, 791 p.

Belgium statisztikai évkönyve, 1990.

I—038—B—0051/1990

BEVÖLKERUNGSSTRUKTUR und Wirtschaftskraft der Bundesländer, 1992. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1992. 222 p.

A Német Szövetségi Köztársaság tartományainak népességstruktúrája és gazdaságstatisztikája, 1992.

I—004—B—0082/1992

The *COMMONWEALTH* of the Bahamas. Statistical abstract, 1968—1988. Special 20th anniversary edition. The Department of Statistics. Nassau. Dept. of Stat. 1988. XIII, 300 p.

A Bahama-szigetek statisztikai áttekintése: 20 éves ünnepi kiadás, 1968—1988.

I—157—C—0001/1968—1988

POCKET year book Australia, 1992. Australian Bureau of Statistics. Canberra. ABS. 1992. VIII, 133 p.

Ausztrália statisztikai zsebkönyve, 1992.

I—091—D—0001/1992

STATISTICAL yearbook of the Netherlands, 1992. Netherlands Central Bureau of Statistics. The Hague. CBS. 1992. 543 p.

Hollandia statisztikai évkönyve, 1992.

I—037—B—0001/1992

STATISTISCHES Jahrbuch 1992 für das vereinte Deutschland. Statistisches Bundesamt. Stuttgart. Metzler-Poeschel. 1992. 764 p.

Az egyesült Németország statisztikai évkönyve, 1992.

I—004—C—0002/1992

STATISTISCHES Jahrbuch für das Ausland, 1992. Statistisches Bundesamt. Stuttgart. Metzler-Poeschel. 1992. 373 p.

A Német Szövetségi Köztársaság nemzetközi statisztikai évkönyve, 1992.

I—004—B—0308/1992

STATISTISK årsbok för Stockholm, 1992. Statistical year-book of Stockholm. Stockholm. USK. 1991. 469 p.

Stockholm statisztikai évkönyve, 1992.

I—041—C—0002/1992

YEAR book Australia, 1992. Australian Bureau of Statistics. Canberra. ABS. 1992. XII, 802 p. + 1 térk.

Ausztrália statisztikai évkönyve, 1992.

I—091—C—0003/1992

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

LEVY, P. S.—LEMESHOW, S.: Sampling of populations: methods and applications. New York [etc.]. Wiley. 1991. XXIII, 420 p.

A népességi mintavétel módszerei és alkalmazásai.

714875

LINDSEY, J. K.: The analysis of stochastic processes using GLIM. Berlin [etc.]. Springer-Verl. cop. 1992. VI, 294 p.

Sztochasztikus folyamatok elemzése az általános lineáris modellek alkalmazásánál.

715364

Franciaországban és a Német Szövetségi Köztársaságban, és az utóbbi években kedvezőtlenül alakult.

A légzőrendszer egyéb betegségei okozta halandóság az ipari országokban kismértékben csökken, és a három fejlődő országban romlik. Az emelkedés mértéke Mexikóban meghaladja Chilét és Hong Kongét. Japán e betegségekből származó halandósága lényegesen alacsonyabb, mint a Német Szövetségi Köztársaságé és Franciaországé, de lehet, hogy ez a légzőrendszer heveny fertőző és idült betegségei közötti diagnosztikai eltérés és kódolás következménye.

A rosszindulatú daganatok okozta halandóság kismértékben különbözik a vizsgált országokban. Öt országban stagnál a férfiaknál, és elég lassan csökken a nőknél. Mexikóban a férfiak körében emelkedett, a nőknél változatlan, és éppen e halál-óki csoport növekedése nem teszi lehetővé a halan-

dóság csökkenését. (Megjegyzendő, hogy a rosszindulatú daganatok okozta halandóság szintje Mexikóban alacsonyabb, mint a többi országban, az eltérés különösen a férfiaknál jelentős.)

A fertőző betegségek és a légzőrendszer betegségei nem játszanak szerepet a fejlődő országok között észlelt különbségek kialakulásában, a többi halál-óki csoport azonban hozzájárul ahhoz. Más szóval, az eltérést nem — az epidemiológiai átmenet első szakaszát jellemző — a fertőzés okozta betegségi folyamatok átalakulása okozza. A fejlődő országokban a halandóság mérséklődését — csakúgy mint korábban az ipari országokban — elsősorban a rosszindulatú daganatok, a májzsugor, az agyér-betegségek, a szív- és érrendszeri betegségek, valamint az erőszakos eredetű halandóság csökkenése teszi lehetővé.

(Ism.: Gábor Mária)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

AGENDA estadística, 1991. Instituto Nacional de Estadística Geografía e Informática. México. INEGI. 1992. 209, [11] p.

Mexikó statisztikai zsebkönyve, 1991.

I—073—D—0003/1991

ANNUAIRE statistique de la Belgique, 1990. Institut national de statistique. Bruxelles. Ins. 1991. XIII, 791 p.

Belgium statisztikai évkönyve, 1990.

I—038—B—0051/1990

BEVÖLKERUNGSSTRUKTUR und Wirtschaftskraft der Bundesländer, 1992. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1992. 222 p.

A Német Szövetségi Köztársaság tartományainak népességstruktúrája és gazdaságstatisztikája, 1992.

I—004—B—0082/1992

The *COMMONWEALTH* of the Bahamas. Statistical abstract, 1968—1988. Special 20th anniversary edition. The Department of Statistics. Nassau. Dept. of Stat. 1988. XIII, 300 p.

A Bahama-szigetek statisztikai áttekintése: 20 éves ünnepi kiadás, 1968—1988.

I—157—C—0001/1968—1988

POCKET year book Australia, 1992. Australian Bureau of Statistics. Canberra. ABS. 1992. VIII, 133 p.

Ausztrália statisztikai zsebkönyve, 1992.

I—091—D—0001/1992

STATISTICAL yearbook of the Netherlands, 1992. Netherlands Central Bureau of Statistics. The Hague. CBS. 1992. 543 p.

Hollandia statisztikai évkönyve, 1992.

I—037—B—0001/1992

STATISTISCHES Jahrbuch 1992 für das vereinte Deutschland. Statistisches Bundesamt. Stuttgart. Metzler-Poeschel. 1992. 764 p.

Az egyesült Németország statisztikai évkönyve, 1992.

I—004—C—0002/1992

STATISTISCHES Jahrbuch für das Ausland, 1992. Statistisches Bundesamt. Stuttgart. Metzler-Poeschel. 1992. 373 p.

A Német Szövetségi Köztársaság nemzetközi statisztikai évkönyve, 1992.

I—004—B—0308/1992

STATISTISK årsbok för Stockholm, 1992. Statistical year-book of Stockholm. Stockholm. USK. 1991. 469 p.

Stockholm statisztikai évkönyve, 1992.

I—041—C—0002/1992

YEAR book Australia, 1992. Australian Bureau of Statistics. Canberra. ABS. 1992. XII, 802 p. + 1 térk.

Ausztrália statisztikai évkönyve, 1992.

I—091—C—0003/1992

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

LEVY, P. S.—LEMESHOW, S.: Sampling of populations: methods and applications. New York [etc.]. Wiley. 1991. XXIII, 420 p.

A népességi mintavétel módszerei és alkalmazásai.

714875

LINDSEY, J. K.: The analysis of stochastic processes using GLIM. Berlin [etc.]. Springer-Verl. cop. 1992. VI, 294 p.

Sztochasztikus folyamatok elemzése az általános lineáris modellek alkalmazásánál.

715364

GAZDASÁGSTATISZTIKA

4. Censimento generale dell'agricoltura, 21 ottobre 1990—22 febbraio 1991. Caratteristiche strutturali delle aziende agricole: Fascicoli provinciali. Istituto Nazionale di Statistica. Roma. ISTAT. 1992. 15. köt.

Olaszország 4. általános mezőgazdasági összeírása, 1990. okt. 21.—1991. febr. 22. A mezőgazdasági üzemek.
I—032—B—0263/[55]—[68], [70]

AGRICULTURAL trade, 1990—1991. New York. UN. 1992. VII, 83 p.

A világ mezőgazdasági külkereskedelme, 1990—1991.
I—031—B—0221/1990—1991/2

ANIMAL health yearbook, 1991. Anuario de sanidad animal. FAO, WHO, OIE. Rome. FAO. 1992. XXI, 308 p.

A FAO állategészségügyi statisztikai évkönyve, 1991.
I—032—B—0209/1991

ANNUAL bulletin of gas statistics for Europe, 1992. Bulletin annuel de statistiques du gaz pour l'Europe Economic Commission for Europe. New York. UN. 1992. 124 p.

Európa gázstatisztikájának éves jelentése, 1992.
I—031—B—0115/1992

ANNUAL report of the Executive Board for the financial year ended April 30 1992. International Monetary Fund. Washington. IMF. 1992. XI, 190 p.

Az IMF éves jelentése, 1992.
470174/1992

AUSSENHANDEL, 1991. Reihe 8. Aussenhandel nach dem Internationalen Warenverzeichnis für den Aussenhandel (SITC-Rev. 3) und Ländern. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1992. 774 p.

A Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelme a SITC-módosítások és országok szerint, 1991.
I—004—B—0247/1991

BAUSTATISTIK. Gerätebestand im Hoch- und Tiefbau am 1991. 31. 12. Wien. ÖStZ. 1992. VI, 109 p.

Ausztria építőipari statisztikája. Gépállomány, 1991.
I—002—B—0219/1991

BEHRENS, A.: Das Rohstoffversorgungsrisiko in offenen Volkswirtschaften. Tübingen. Mohr. 1991. XIII, 175 p.

Nyersanyagellátási kockázat a nyitott nemzetgazdaságokban.
714876

BHADURI, A.: Conventional stabilization and the East European transition. Wien. WIIW. 1992. 28, 3 p.

Hagyományos stabilizáció és a kelet-európai átmenet.
813097

CANADIAN economic observer, 1991—1992. Historical statistical supplement. Statistics Canada. Ottawa. Stat. Canada. 1992. V, 126 p.

Kanada gazdasági jelzőszámai, 1991—92.
I—071—B—0141/1991—1992

CIVIL aviation statistics of the world, 1991. ICAO statistical yearbook. International Civil Aviation Organization. Montreal. ICAD. 1992. 145, [26] p.

A világ polgári légiforgalmi statisztikája, 1991.
I—071—C—0060/1991

Les COMPTES nationaux trimestriels. Séries longues 1991 en base 1970. Paris. INSÉE. 1992. 277 p.

Franciaország negyedéves nemzetgazdasági elszámolásai, 1970—1991.
I—033—B—0419/1970—1991

CONSOMMATION et lieux d'achats des produits alimentaires en 1989. Paris. INSÉE. 1992. 297 p.

Franciaország élelmiszer-fogyasztása és -vásárlása, 1989.
I—033—B—0389/1989

ENERGISTATISTIKK, 1991. Energy statistics. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1992. 87 p.

Norvégia energiastatisztikája, 1991.
I—040—B—0056/1991

ENERGY statistics yearbook, 1990. Annuaire des statistiques de l'énergie. Department of International Economic and Social Affairs, Statistical Office. New York. UN. 1992. XLVII, 482 p.

Nemzetközi energiastatisztikai évkönyv, 1990.
I—072—B—0123/1990

ETC: Extraits des tableaux des comptes de la Nation, 1991. Paris. INSÉE. 1992. 160 p.

Franciaország nemzetgazdasági elszámolási tábláinak kivonatai, 1991.
I—033—B—0380/1991/kiv.

FAO production yearbook, 1991. Annuaire FAO de la production. Rome. FAO. 1992. XLIX, 265 p.

A FAO termelésstatisztikai évkönyve, 1991.
I—072—C—0263/1991

FINANZEN und Steuern, 1990. Rechnungsergebnisse der kommunalen Haushalte. Statistisches Bundesamt. Stuttgart. Metzler-Poeschel. 1992. 360 p.

A Német Szövetségi Köztársaság pénzügyei és adói. A községi költségvetési elszámolások eredményei, 1990.
I—004—B—0316/1990

FOREIGN trade statistics of Asia and the Pacific 1985—1989. Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. New York. UN. 1991. XI, 362 p.

Ázsia és a Csendes-óceáni térség külkereskedelmi statisztikája, 1985—1989.
I—058—B—0027/1985—1989

Der FREMDENVERKEHR in Österreich im Jahre 1991. Wien. ÖStZ. 1992. 253 p.

Ausztria idegenforgalma, 1991.
I—002—B—0215/1991

GENERAL review of the mineral industries. Mines, quarries and oil wells. Annual census of mines. Revue générale sur les industries minérales. Statistics Canada. Ottawa. Stat. Canada. 1992. 25 p.

Kanada bányászati statisztikája, 1990.
I—071—B—0055/1990

HANDEL, Gastgewerbe, Reiseverkehr, 1989. Beschäftigung, Umsatz, Wareneingang, Lagerbestand und Investitionen im Einzelhandel. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1992. 61 p.

A Német Szövetségi Köztársaság kereskedelme, vendéglátóipara és idegenforgalma. A kiskereskedelem foglalkoztatottsága, készletgazdálkodása, áruforgalma és beruházásai, 1989.
I—004—B—0160/1989

IMPORTS & exports statistics, 1991. Trade by commodity and country. Nicosia. Min. of Finance. 1992. XXXVIII, 779 + 1126 p.

Ciprus külkereskedelmi statisztikája, 1991.
I—048—B—0005/1991/1/A—B

INDICATORS of the Finnish society, 1992—1993. The Centre for Finnish Business and Policy Studies. Helsinki. EVA. 1992. 46 p.

Finnország társadalmi-gazdasági jelzőszámai, 1992—93.
I—043—C—0048/1992—1993

- INDUSTRIAL* statistics, 1991. Nicosia.: Min. of Finance. 1992. 429 p.
Ciprus iparstatisztikája, 1991.
I—048—B—0007/1991
- Les *INDUSTRIES* agro-alimentaires en 1991. Paris. INSÉE. 1992. 131 p.
Franciaország élelmiszer-gazdasága, 1991.
I—033—B—0407/1991
- BINA* insaati istatistikleri, 1990. Constructions statistics. Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara. DIE. 1991. XI, 289, [5] p.
Törökország építőipari statisztikája, 1990.
I—050—B—0042/1990
- INTERNATIONAL* financial statistics, 1992. Yearbook. International Monetary Fund. Washington. IMF. 1992. XXIII, 765 p.
Nemzetközi pénzügyi statisztikai évkönyv, 1992.
I—072—B—0093/1992
- JAHRBUCH* der schweizerischen Wald- und Holzwirtschaft, 1990. Annuaire suisse de l'économie forestière et de l'industrie du bois. Bundesamt für Forstwesen und Landschaftsschutz. Bern. BFS. BFL. 1991. 154 p.
Svájc erdőgazdálkodási és faipari évkönyve, 1990.
I—031—B—0233/1990
- KONSUMENTPRISER* och indexberäkningar, 1990—1991. Consumer prices and index computations. Stockholm. SCB. 1992. 64 p.
Fogyasztói árak és indexálásuk Svédországban, 1990—1991.
I—041—C—0141/1990—1991
- KONSUMPRISINDEKSEN*. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 82 p.
Norvégia fogyasztóiár-indexei.
I—040—B—0137
- KÖRPERSONSCHAFTSTEUERSTATISTIK*, 1988. Wien. ÖStZ. 1992. 125 p.
Ausztria társulati adóstatisztikája, 1988.
I—002—B—0247/1988
- LAND-* und Forstwirtschaft, Fischerei. Ausgewählte Zahlen für die Agrarwirtschaft, 1991. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1992. 239 p.
A Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasága, erdőgazdálkodása és halászata. Az agrárágazat kiválasztott jelzőszámai, 1991.
I—004—B—0288/1991
- LAND-* und Forstwirtschaft, Fischerei. Viehbestand und tierische Erzeugung, 1991. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1992. 58 p.
A Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasága, erdőgazdálkodása és halászata. Állatállomány és az állati eredetű termékek termelése, 1991.
I—004—B—0184/1991
- LANDBRUKSTELJING* 1. juni 1989. Eignedomar, arealressursar. Alder, inntekt, sysselsetjing, fagutdanning. Investeringar, maskinar, bygningar. Jordbruk. Husdyr. Hagebruk. Skogbruk, utmarksressursar. Census of agriculture and forestry 1 June 1989. Oslo [etc.]: Stat. Sentralbyrå. 1992. 161 + 117 + 108 + 143 + 95 + 155 + 130 p.
Norvégia 1989. évi mezőgazdasági és erdőgazdálkodási összeírása. Tulajdonviszonyok, természeti erőforrások. Kor, jövedelem, foglalkoztatottság, szakmai képzés. Beruházások, gépállomány, építmények. Mezőgazdaság, földhasználat. Állatállomány. Növénytermesztés. Erdőgazdálkodás.
I—040—B—0139/23, 12, 52, 24, 30, 55, 5
- LÖNER* i Sverige, 1982—1989. En redovisning av löner och löneutveckling för olika löntagargrupper. Förfrågn. Lena Johansson. Stockholm. SCB. 1991. 645 p.
Bérek Svédországban, 1982—1989.
I—041—B—0104/1982—1989
- LÖNNSSTATISTIKK*, 1991. Wage statistics. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1992. 143 p.
Norvégia bértatisztikája, 1991.
I—040—B—0093/1991
- MOTOR* industry of Great Britain; World automotive statistics, 1992. Society of Motor Manufacturers and Traders Limited. London. SMMT. 1992. 304 p.
Nagy-Britannia járműipara; A világ gépjármű statisztikája, 1992.
I—036—B—0101/1992
- NATIONAL* income and expenditure accounts, 1980—1991. System of national accounts. The annual estimates. Comptes nationaux des revenus et dépenses. Statistics Canada. Ottawa. Stat. Canada. 1992. XXVIII, 118 p.
Kanada nemzetgazdasági elszámolásai, 1980—1991.
I—071—B—0058/1980—1991
- NATIONALE* rekeningen. National accounts, 1991. Revisie van methoden en uitkomsten op het jaar 1987. Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage. CBS. 1992. 293 + 109 p.
Hollandia nemzetgazdasági elszámolásai, 1991.
I—037—B—0142/1991/1—2
- NEW* earnings survey, 1992. Streamlined and summary analyses; description of the survey. Analyses by agreement. Department of Employment. [London]. HMSO. 1992. [172] + [140] ism. p.
Az új jövedelmek felmérése Nagy-Britanniában. Egyszerűsített és összefoglaló elemzések: a felmérés leírása, 1992. Munka- és bérszerződés szerinti elemzések, 1992.
I—036—B—0302/1992/A—B
- OECD* financial statistics, 1975—1990. Financial accounts of OECD countries. Finland. Paris. OECD. 1992. 73 p.
Az OECD-országok pénzügyi statisztikája. Finnország, 1975—1990.
I—033—B—0434/1975—1990
- OECD* financial statistics. Financial accounts of OECD countries. Japan, 1976—1991. Statistiques financières de l'OCDE. Paris. OECD. 1992. 45 p.
Az OECD-országok pénzügyi statisztikája. Japán, 1976—1991.
I—033B—0442/1976—1991
- OVERSEAS* trade statistics of the United Kingdom, 1991. Department of Trade and Industry. London. HMSO. 1992. [832] ism. p.
Nagy-Britannia külkereskedelmi statisztikája, 1991.
I—036—B—0308/1991
- PETROLEUM* marketing annual, 1991. Energy Information Administration Washington. U. S. Dept. of Energy EIA. 1992. VIII, 416 p.
Az Egyesült Államok kőolajeladásának éves jelentése, 1991.
I—072—B—0525/1991
- PREISE*. Internationaler Vergleich der Preise für die Lebenshaltung, 1991. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1992. 76 p.
Árak a Német Szövetségi Köztársaságban. A megélhetési költségek nemzetközi összehasonlítása, 1991.
I—004—B—0075/1991

PRODUZIERENDES Gewerbe. Produktion im Produzierenden Gewerbe in den neuen Bundesländern, 1990. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 183 p.

A Német Szövetségi Köztársaság ipara. Az iparvállalatok termelése a keleti tartományokban, 1990.

I—004—B—0318/1990

PRODUZIERENDES Gewerbe. Kostenstruktur der Unternehmen im Baugewerbe, 1990. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1992. 76 p.

A Német Szövetségi Köztársaság ipara. Az építőipari vállalatok költségszerkezete, 1990.

I—004—B—0209/1990

PULP and paper capacities, 1988—1993. Survey. Capacités de la pâte et du papier. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome. FAO. 1988. XXXVIII, 179, [26] p.

A világ cellulóz- és papírttermelése, 1988—1993.

I—032—B—0235/1988—1993

RESOURCES, environment, and population: present knowledge, future options. Based on conference held at the Hoover Institution. Stanford University, 1—3 February 1989. Kingsley Davis, Mikhail S. Bernstam eds. New York. PC. New York [etc.] Oxford Univ. Press. 1991. XII, 423 p.

A világ energiaforrásai, környezete és népességének várható alakulása jelenlegi tudásunk és jövőbeni választásunk alapján.

714891

STATISTIKA spoljne trgovine SFR Jugoslavije: Za 1991 godinu. Statistics of foreign trade of the SFR Yugoslavia. Beograd. SZS. 1992. 833 p.

Jugoszlávia külkereskedelmi statisztikája, 1991.

I—046—B—0003/1991

STATISTIQUES du commerce extérieur de la France. Importations — exportations, 1991. Ministère de l'économie, des finances et de la privatisation. [Paris]. Dir. gén. des douanes et droits indirects. 4 kötet. 1992. 109 + 943 + 158 p.

Franciaország külkereskedelmi statisztikája, 1991.

I—033—B—0157/1991/1—4

STATISTIQUES du commerce extérieur de l'Union économique belgo-luxembourgeoise, 1991. Institut national de statistique. Bruxelles. INS. 1992. 492 p.

A Belga-luxemburgi Gazdasági Unió külkereskedelmi statisztikai évkönyve, 1991.

I—038—B—0208/1991

STATISTIQUES du commerce extérieur. Année, 1991. Le transport du commerce extérieur de la France. Ministère de l'économie, des finances et du budget. [Paris]. Dir. gén. des douanes et droits indirects. 1992. 151 p.

Franciaország külkereskedelmi statisztikája. Szállítások, 1991.

I—033—B—0260/1991

STATISTISCHES Handbuch für den Maschinenbau, 1992. Hrsg. vom Verband Deutscher Maschinen- und Anlagenbau. Frankfurt am Main [etc.]. Maschinenbau Verl. 1992. 320 p.

A Német Szövetségi Köztársaság gépipari statisztikai zsebkönyve, 1992.

I—004—D—0004/1992

SUOMEN maksutase, 1982—1991. Finlands betalningsbalans. Finland's balance of payments. Helsinki. Tilastokeskus. 1992. 39 p.

Finnország fizetési mérlege, 1982—1991.

I—043—B—0194/1982—1991

TOURISMUS in der Schweiz, 1991. Tourisme en Suisse. Bern. BFS. 1992. 130 p.

Svájc idegenforgalma, 1991.

I—031—B—0242/1991

TUINBOUWCIJFERS, 1992. Agricultural data. Landbouw-economisch Instituut, Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage. LEI. Voorburg. CBS. 1992. 164 p.

Hollandia mezőgazdasági adatai, 1992.

I—037—C—0060/1992

UNITED Kingdom balance of payments, 1992. Central Statistical Office. London. HMSO. 1992. 88 p.

Nagy-Britannia fizetési mérlege, 1992.

I—036—B—0152/1992

UNITED Kingdom national accounts, 1992. London. HMSO. 1992. VII, 159 p.

Nagy-Britannia nemzetgazdasági elszámolásai, 1992.

I—036—B—0091/1992

WORLD mineral statistics, 1986—1990. Production: exports, imports. Natural Environment Research Council British Geological Survey. London. HMSO. 1992. V, 206 + V, 137 p.

Nemzetközi bányászati statisztika, 1986—1990.

I—036—B—0284/1986—1990/1—2

YEAR book of labour statistics, 1992. Annuaire des statistiques du travail. International Labour Organisation. Geneva. ILO. 1992. XVII, 1153 p.

Nemzetközi munkaügyi statisztikai évkönyv, 1992.

I—031—B—0069/1992

YEARBOOK of fishery statistics, 1990. Annuaire statistique des pêches. Rome. FAO. 1992. VIII, 646 + XI, 395 p.

A FAO halászati statisztikai évkönyve, 1990.

I—072—B—0096/70—71

YILLIK imalat sanayi istatistikleri, 1989. Annual manufacturing industry statistics. Devlet Istatistik Enstitüsü. Ankara. DIE. 1992. XIII, 259 [8] p.

Törökország feldolgozóipari statisztikai évkönyve, 1989.

I—050—B—0046/1989

DEMOGRÁFIA

BLANCHET, D.: Modélisation démo-économique. Conséquences économiques des évolutions démographiques. Paris. INED. 1991. VI, 136, 21 p.

A gazdaságdemográfia modellezése.

715052

HINRICHS, K.: Analyse der Schwangerschaftsabbruchsstatistik in der Bundesrepublik Deutschland in den Jahren 1977 bis 1988. Wiesbaden. BIB. 1991. 162 p.

A Német Szövetségi Köztársaság 1977—1988 közötti terhességmegszakítási statisztikáinak elemzése.

812446

MORTALITY of Hispanic populations: Mexicans, Puerto Ricans, and Cubans in the United States and in the home countries. Ed. by Ira Rosenwaike. New York [etc.]. Greenwood Press. 1991. XVI, 221 p.

A mexikói, Puerto Ricó-i és kubai származásúak mortalitása az Egyesült Államokban és szülőföldjükön.

714465

SVERIGES framtida befolkning. Prognos för åren 1991/2025. The future population of Sweden. Stockholm. SCB. 1991. 106 p.

Svédország népességének előrejelzése, 1991—2025.

I—041—C—0250/1991—2025